

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Engin BERBER

Bir
İZMİR
Kâbusu

Mütareke ve İşgal Dönemi
Üzerine Yazılar

MÜTAREKE VE İŞGAL DÖNEMİ
ÜZERİNE YAZILAR

Bir İzmir Kâbusu

Engin BERBER

İzmir Büyükşehir Belediyesi Kùltür Yayını

Izelman Genel Hiz. Tem. İşleri
Özel Eđt. Reklam. Taş. Ltd. Şti.

İşçiler Cad. No: 130 Kahramanlar 35230 İzmir
Tel: 0 (232) 421 70 40 Faks: 422 04 66
izyay@izmir-bld.gov.tr www.izmir-bld.gov.tr

Kent Kitaplığı Dizisi: 25

Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar
Bir İzmir Kâbusu
Engin Berber

Birinci Basım: Mart 2002
Baskı Adedi: 1500

© Izelman Ltd. Şti. ve
Engin Berber

Grafik Tasarım ve Uygulama
Behiye Özcan

ISBN 975-18-0066-8

00.35.Y.0018.25

*Bu kitap Mart 2002 tarihinde
Maya Ofset Ltd. Şti. Tesisleri'nde basılmış,
100 adedi satış dışı tutulmuştur.*

İÇİNDEKİLER

Sunuş	VII
Kısaltmalar	IX
İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayeti'nde İç Güvenlik Sorunu	1
"Bağımsızlık" İlkesi Bağlamında Taşra Yönetiminden Osmanlıya Bakmak: İzmir Örneği	23
Mütareke Döneminde İzmir Sancağı'nda Yunanistan Karşısı Çalışmalarda Bulunan Toplumsal Örgütler (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)	40
Yunanistan Genel Devlet Arşivi'nden Bir Belge: Denizli Heyet-i Milliyesi'nin Yunan İşgaline Karşı Direniş Çağrısı	76
Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Foça Kazası	83
Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Nif (Kemalpaşa) Kazası	103
Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Gömeç Nahiyesi	127
İşgal Yıllarında Anadolu'da Çıkarılan Yunan Ordu Gazeteleri Hakkında Notlar	149
Piyer Loti Cemiyeti'nin Evrakı ve Hesabı	160
Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan'a Kıbrıs'tan Gelen Destek	178
Türk-Yunan Savaşı'ndan Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi	193

SUNUŞ

İzmir ve artbölgesinin tarihini, inceleme konusu yapan çalışmaların sayıca artmakta olduğu, yadsınamaz bir gerçek. Bu gelişme, çalışmalarını imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde, İzmir ve artbölgesini de kapsayan Batı Anadolu Bölgesi'nin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde yoğunlaştırmış bir tarihçi olarak beni, son derece memnun etmektedir. İzmir bu ilgiyi, fazlasıyla hak ediyor kuşkusuz. Doğduğumda havasını teneffüs ettiğim, iyot kokan sokaklarını dolaşmaktan keyif, deniz ürünleri ve zeytinyağlılarını tüketmekten haz aldığım bu kente olan vefa borcumu, birazdan okumaya başlayacağınız yazıları kaleme almakla ödeyemeyeceğimi elbette biliyorum. Keşke, daha fazlası elimden gelseydi.

Geçtiğimiz yıllarda, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunduğum bildirilerimle, yerli ve yabancı dergilerde yayımlanan yazılarının bazılarını, "*Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar, Bir İzmir Kâbusu*" başlığı altında topladım. Bunları derlemeyi uzunca bir süredir düşünüyordum. Sempozyumlarda sunmuş olduğum bildirileri, bildiri kitapçıları dışında bir yerde yayınlamayışımın nedeni buydu. İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Danışmanı Sayın Murat Katoğlu'nun bir sohbetimizde, İzmir hakkında yazıp çizdiklerimi ilgiyle izlediğini söyleme inceliğini göstermesi, düşüncemi gerçeğe dönüştürmemin kapısını araladı. Yazılarının çoğu, 30 Ekim 1918'de Mondros'ta imza edilen silah bırakışmasından, Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan tamamen atıldığı 18 Eylül 1922'ye uzanan yaklaşık dört yıllık süreçte, değerli bir büyüğümün "*Madra'dan Madran'a, Çeşme'den Eşme'ye*" diye tanımladığı Batı Anadolu'yu ve O'nun gözbebeği olan İzmir'i mercek altına almaktadır. Bu zaman dilimi ya da coğrafyanın dışına taşan birkaç yazıyı, derlemeye neden dahil ettiğimi uzun uzadıya açıklama gereği duymuyorum. Mütareke ve işgal dönemini, daha iyi anlama ve algılamada bunların gerekliliğini, okuyucu hemen kavrayacaktır.

Yazılarımı bir araya toplarken yaptığım yeniden okuma sırasında, metin ve dipnotlar bazı değişikliklere uğradı. Bu değişiklikler; bazı ifadeler ve altbaşlıkların düzeltilmesi ve düzenlenmesi ile, kaynakların güncellenmesi ve sunulma biçimleriyle ilgili olup, daha önce savunmuş olduğumuz görüşlerden herhangi bir sapma söz konusu değildir. Ülkemizde, mütareke ve işgal dönemini inceleme konusu yapan çalışmaların en önemli ortak eksigi: dilini bilmeme nedeniyle, söz konusu dönemin "*ötekisi*" konumundaki

Yunanistan'a ait belge ve bilgileri kullanamayışılarıdır. Tarihçinin kendi anadilinde olanlar yanında, çalıştığı konuyla ilgili başka dil ya da dillerdeki kaynakları değerlendirdiği ölçüde, daha sağlıklı ve zengin bir geçmiş kurgulayabileceğini düşünüyorum. "*Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*", Türkiye'dekilere ilaveten, Yunanistan, KKTC ve İngiltere'deki arşiv ve kütüphane malzemesini görerek kaleme alınmış olduklarından, yukarıda işaret ettiğimiz eksiklik, giderilmektedir.

Bu yazıların hamurunda, beni seven birçok insanın eli var; ailem, arkadaşlarım, hocalarım ve öğrencilerim. Birilerini unutarak haksızlık yaparım kaygısıyla, bu insanların isimlerini sıralamayacağım ama, son çıktıların düzeltilmesinde emeği geçen Araş. Gör. Onur Kınlı'ya olan minnettarlığımı özellikle söylemek isterim. Öte yandan, yayımlanmasına destek olduğu kitaplarla, içinde yaşadığı doğal ve kültürel çevreyi seçmenine tanıtarak, yerel yönetimi demokratik bir okula dönüştüren İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Ahmet Piriştina ve ekibine, bir İzmirli olarak teşekkür etmeden yapmam.

Engin Berber

Karşıyaka-İzmir, Ocak 2002

KISALTMALAR

Ar./A.	Arşiv
ATASE Arş.	(Genelkurmay Başkanlığı) Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
Bel. No.	Belge numarası
bkz.	bakınız
c.	cilt
Çev:	Çeviren
DH/I-UM	(Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dahiliye/İdare-i Umumiye
DH-KMS	(Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dahiliye – Kalem-i Mahsus
DH-ŞFR	(Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dahiliye – Şifre Kalem
Dlp.	Dolap
Dpn./dpn.	Dipnot
Ds.	Dosya
F.	Fihrist
F.O.	(Public Record Office) Dışişleri Bakanlığı
G.	Göz
H.	Hicri
Haz:	Hazırlayan
t.y.	tarih yok
tel.	telgraf
T.İ.H.	Türk İstiklal Harb
Y.t.y.	Yayın tarihi yok
Y.y. ve t.y.	Yayın yeri ve tarihi yok
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE AYDIN VİLAYETİ'NDE İÇ GÜVENLİK SORUNU*

24 Temmuz 1908'de, Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konulmasıyla, II. Abdülhamit'in otuz yıldan fazla süren baskı dönemi sona erdi. Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi, imparatorluğun her yerinde olduğu gibi, sosyal ve ekonomik yapısıyla diğer vilayetlerden farklı bir görünüm taşıyan Aydın Vilayeti'nde de, sevinçle karşılandı.

Osmanlı Devleti'nin, kendi çıkarlarını temsil etmediğini düşünen Osmanlı Rumları da, meşrutiyetin ilanını önceleri Türkler ve diğer milletler gibi ümit ve coşkuyla kutladılar. Gerçekte bunlar, düşünce açısından iki gruba ayrılmakta idi. Yunan Krallığı'nı, Osmanlı İmparatorluğu zararına genişletmek amacıyla olan birinci grup, Atina'nın İstanbul'a karşı düşmanca ve saldırgan bir tutum takınmasını istiyordu. Diğer grubun amacı ise, İmparatorluğu Helenleştirmek idi. Eğer Genç Türkler, çok uluslu İmparatorluğu modernleştirmeyi başarırlar ise, Osmanlı Rum seçkinleri yönetimi ele geçirerek devlete, Bizans Devleti'nin pek çok özelliğini kazandırabilirlerdi. Bunun için, Atina ile İstanbul arasında, İmparatorluğun varlığını koruyacak bir ittifak yapılmalı idi. Aksi takdirde İmparatorluk büyük devletlerce paylaşılacak ve Helenizm davası için kaybedilmiş olacaktı. Bu düşünce, Yunan devlet adamları arasında da yandaş buldu. Yunanistan'ın önemli politikacılarından Dimitrios Rallis, başlangıçta meşrutiyete sempatiyle bakmış, hatta Selânik ve İstanbul'a giderek, buradaki Rum çevreleriyle görüşmüştü¹.

Birkaç ay içinde, meşrutiyetin doğurduğu iyimser hava dağıldı. Osmanlı Devleti içte ve dışta buhranlarla karşı karşıya kaldı. Daha ilanın üzerinden bir yıl geçmeden meşrutiyet, 31 Mart'ta çıkan bir gerici ayaklanma ile yıkılma tehlikesi geçirdiği gibi, o güne kadar hiç görülmemiş serbest tartışma ortamı ve kırıcı seçim mücadeleleri kargaşayı beraberinde getirdi. Ülke içindeki bu gelişmelere paralel olarak, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Girit'in Yunanistanla birleşmesi devleti sarstı. Bu kayıplar karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti'nin iç

* Bu çalışmaya başlarken amacımız, İkinci Meşrutiyet döneminde Aydın Vilayeti'nde iç güvenlik sorununu, bir bütün olarak incelemektir. Ancak çalışmamız ilerledikçe, ağır vergi yükleri, ekonomik durumlarının kötülüğü, askerlik mükellefiyeti ve benzeri nedenlerle, dağa çıkarak eşkıyalık yapan Anadolu köylüsünün durumunu, bu makalenin sınırları içinde, yeterince ele alamayacağımız ortaya çıktı. Konuyu yüzeysel incelemek bilimsel anlayışımızla çeliştiği için, Rum eşkıyasını çalışmayı uygun bulduk.

¹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul, 1985, s. 114.

buhranlarından cesaret alan İtalya, 1911 Eylülünde Trablusgarp'a saldırdı. Bölgeyi kendisine bırakmak istemeyen Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için de, devletin "*Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*"ne bağlı On iki Ada'yı işgal etti. Tüm bu gelişmeleri yakından izleyen Yunanistan, istediği yerleri Osmanlı Devleti'nden alabilmek için, Megali İdea programına hız verdi. Bir yandan Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan Balkan ittifakına katılırken, öte yandan Ege Denizi'nde aktif ve saldırgan bir politika gütmeye başladı. İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu millî ve merkezîyetçi devlet modeli nedeniyle, koparmış oldukları ekonomik ve kültürel ayrıcalıkları, kaybetme korkusu içinde olan Osmanlı Rumları'nın büyük bir kısmı, Yunanistan'ın Balkanlar ve Ege politikasına sempatiyle bakıyorlardı.

Aydın Vilayeti'nde Rumlar demografik bakımdan, Türklerden sonra en kalabalık etnik unsurdu. Yunanistan'ın Vilayet dahilinde yürüttüğü propaganda çalışmaları, duygusal ve kültürel bakımdan, İstanbul'dan çok Atina'ya bağlı olan bölge Rumları arasında, çok etkili oldu. Balkan Savaşı'nın parlak vermesi ve özellikle Anadolu'ya çok yakın olan Midilli, Sakız ve Sisam [Doğu Ege Adaları]'ın Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sonra, bu adalarda üstlenen ve Yunanistan tarafından desteklenen Rum eşkiya, Anadolu sahillerine çıktılar. Yerli Rumlardan büyük yardım gören bu eşkiyanın, Vilayet dahilinde işlemiş olduğu: yağma, soygun, kaçakçılık, katliam gibi suçlar, iç güvenliği sarsacak boyutlara ulaştı ve Türk halkı arasında korku yarattı. Bu durum, Balkan Savaşı nedeniyle tüm dikkatini o bölgeye yöneltmiş olan Devletin, Vilayet sahillerinin eşkiya saldırılarından korunması amacıyla, bir dizi önlem almasını gerektirdi.

Meşrutiyetin ilanından önce ve sonra, Türkler gibi Rumların da, özellikle Aydın Vilayeti'nin³ merkezi olan İzmir'de: yankesicilik, serserilik, gasp, darp ve benzeri suçlar işledikleri görülmektedir. İzmir basınında geniş yer bulan bu adı polis olayları yanında, jandarma birlikleri tarafından uzun süren bir çatışma sonucu ele geçirilen Kaptan Aleko çetesinin, İkinci Meşrutiyet'tin ilanından sonra Vilayette ortaya çıkan, ilk büyük Rum çetesi olduğu anlaşılmaktadır.

³ Ahmad, s. 114'te, Dimitrios Rallis, Selanik ve İstanbul ziyaretlerinden kısa bir süre sonra düşüncesini değiştirdiği, Makedonya'daki mücadelenin sürmesini, Trakya ve Küçük Asya'ya çeteler gönderilmesini savunur olduğu yazmaktadır.

⁴ Ali Tefik; *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, c. III, İstanbul, 1308, s. 253-254'te, "Aydın Vilayeti idare hususunda İzmir, Aydın, Menteşe, Denizli, Saruhan isimli beş adet mutasarrıflığa bölünmüş ve merkez vilayeti İzmir şehri bulunmuştur. Adı geçen mutasarrıflıkların merkez idareleri kendi isimlerindeki kasabalar ise de yalnız Saruhan Mutasarrıflığı'nın merkez idaresi Manisa ve Menteş Mutasarrıflığı'nın merkez idare merkezi Muğla kasabasıdır" denilmektedir.

Manisa'nın Hacı Haliller Köyü'nden olan ve bir öldürme olayı nedeniyle Yunanistan'a kaçmış bulunan Kaptan Aleko, 1911 Kasımı'nda Vilayete dönmüştü. Yanına iki Bulgar ve Manisa'da ekmekçilik yaptığını söyleyen biri Goloslu, diğeri Giritli olan Rumları alarak çete kuran Aleko, Manisa'da Bakkalzâde İbrahim Efendi'nin oğlu Nazif'i dağa kaldırarak, karşılığında 500 lira fidyeye istemişti. Bunun üzerine Manisa Bölük Komutanı Ağâh Bey, çetenin yakalanması için takibata başlamıştı. Kızılca Köyü'nden Emin Ağa, Nif Kolcubaşısı Hüseyin Bey tarafından yapılan araştırmalar ve yöre halkının yardımları sonucu, çetenin kılavuzu yakalanarak sorguya çekilmiş ve çetenin gizlendiği mağara belirlenmişti. Mağara önce, Ödemiş Seyyar Bölüğü Mülazım-ı evveli Bayındırlı Mehmet Efendi, daha sonra Manisa Merkez Bölüğü Mülazım-ı evveli Mustafa Efendi ve Nif Takım Komutanı Mülazım Salih Efendi'nin müfrezelerince kuşatıldı. Sarıldığını anlayan Kaptan Aleko çetesiyle, müfrezeler arasında başlayan şiddetli çatışmadan bir süre sonra, Manisa Bölük Komutanı Ağâh Bey de olay yerine geldi. Eşkiyanın içinde bulunduğu mağaranın çok sağlam olmasından ötürü altı saat kadar süren silahlı çatışmadan sonuç alınamayınca, mağara ağzında ateş yakılarak, mağaranın içine duman doldurulması üzerine, çete reisi Kaptan Aleko ile iki Bulgar ve bir Rum çeteci teslim olmuştu. Bakkalzâde İbrahim Efendi'nin oğlunu öldüren diğer Rum çeteci ise, yaralı olarak kaçmıştı⁴. Kaptan Aleko ve diğer Rum çeteci Petros, Manisa Ceza Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırıldı. Karar temyiz mahkemesince onaylanarak, irade-i seniye beklenmeye başlandı⁵. Çete mensupları cezanın infazı için irade-i seniye çıkınca, 16 Haziran 1913 günü sabaha karşı, Manisa Hükümet Konağı Meydanı'nda asılarak idam olundular. İzmir İstinaf Savcısı Hüsnü Bey ile Polis Müdürü Cemal Bey, infaz sırasında hazır bulunmuşlardı⁶.

1912 yılı başlarından itibaren, Osmanlı Ordusu'nda bulunan Rumlar, birliklerinden tek tek ya da topluca firar ederek, kurdukları eşkiya çeteleriyle korku salmaya başladılar. 4 Ocak 1912'de, Honaz Müfrezesi Komutanlığı'na gönderilen bir yazıda, Milli Köyü'nde meydana gelen olay sırasında, jandarma müfrezelerine ateş eden asker kaçaklarının yakalanmaları isteniyordu⁷. İzmir Redif Tümeni Komutanlığı tarafından, 1912 Şubatı'nda yayımlanan bir ilanla; üç yüz altı doğumlu gayri müslim erlerden, birliklerine

⁴ Anadolu, 13 Aralık 1911; Ayrıca Anadolu, 16 Aralık 1911'de, Kaptan Aleko'nun yaptığı ihbar sonucu aynı mağarada yapılan incelemede, beş altı yıl önce öldürülen iki kişiye ait iskeletler bulunmuştu. Yapılan soruşturmada, Kızılca Köyü'nden Iraklı'nın çaldığı sığırları, Kokluca Köyü'nden Vasil ile Giritli Nikoli'ye verişine sattığı, ancak parasını alamayınca bunları öldürdüğü ortaya çıkmıştı.

⁵ Ahenk, 27 Mayıs 1913.

⁶ Ahenk, 17 Haziran 1913; Köylü, 13 Temmuz 1913.

⁷ ATASE Ars., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-75.

teslim olmayarak bakaya kalmış ya da yolda firar etmiş olanların, yalnız bir kereye mahsus olmak üzere, haklarında zorlayıcı işlem yapılmasından vazgeçildiği, nakdi bedel vermek isteyenlerin bedellerinin kabulü ve bedenen hizmet etmek isteyenlerin de, emsalleri gibi yerleştirilmelerinin Harbiye Nezareti'nin emri gereği olduğu, bu durumda olanların bağlı oldukları veya dairesinde bulundukları redif taburları merkezlerine başvurmaları istenmişti⁸. Ancak, gayri müslim asker firarileri tarafından işlenen suçların devam etmesi, yukarıdaki ilanın pek de etkili olmadığını göstermektedir. Ahenk Gazetesi'nde, aynı yılın eylül ayında Şinasi imzasıyla çıkan bir başmakalede, Muğla'nın Akköy civarında eşkıyalık yapanların, Rum asker kaçakları olduğu ve daha birçok yerlerde bunlara rastlandığı yazılmakta idi⁹.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından, Trablusgarp Savaşı'nın çıktığı döneme kadar, Rumların işlediği suçların İzmir şehrinde, adı polis olaylarına karışmakla sınırlı kaldığı¹⁰, iç bölgede ise Rum eşkıyanın etkin olmadığı görülmektedir. Bunda, Devletin barış durumunda olması nedeniyle, Vilayetin iç güvenliğini daha kolay sağlaması yanında, bu sırada dağlarda eşkıyalık yapan Çakırcalı Mehmet Efe ve kızanlarının, Rum eşkıyayı sindirmesi de etken olmuştur. Çakırcalı'nın öldürülmesi ve Trablusgarp Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, Rum eşkıya kıpırdanmaya başlamıştır. Gerçi bunlar, Yunanistan'ın

⁸ Anadolu, 26 Şubat 1912; Anadolu, 2 Şubat 1912'de, Bayındır Kazası'nda eşkıyalık yaparken yakalanan ve halen İzmir Hapishanesi'nde tutuklu, Hristo Lake'nin çetesine mensup olduğu bildirilen firarı Niko yakalanmıştı. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara, 1983, s. 180; c. VI, 1976, s. 160; c. VII, 1977, s. 183; c. VIII, 1983, s. 360-363 ve *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (TSKT) 1908-1920*, c. III, 6 ncı kısım, Ankara, 1971, s. 142-143'den derlediğimiz bilgilere göre: Tanzimat'ın ilanından sonra 1847 yılında, Hristiyanların da Müslümanlar gibi askerlik yapmalarını öngören bir yasa tasansı hazırlandı. Askerlik hizmetine karşılık Cizyeden muaf tutulacak olan Hristiyanların, din yüzünden nefret etikleri müslümanlarla birlikte askerlik yapmaya hevesli olmadıklarını ve askerliğe karşı isteksiz ve yeteneksiz olduğunu gören Bab-ı âli, Hristiyanların askerlik hizmeti yapmaları ile ilgili yasayı, sonraya bırakmayı uygun buldu. İlk defa, Islahat Fermanı ile Hristiyan halkın Müslümanlar gibi askerlik hizmeti yapması esas kabul edilmişse de, uygulamada çıkan çeşitli sorunlardan ötürü Hristiyan halk askere alınmadığından, devletin asker kaynağını Anadolu ve Rumeli Türkleri oluşturmaya devam etti. 1863'te toplanan Heyet-i Vükelâ, askerlik hizmeti yerine nakdi bedeli kabul etti. Birinci Meşrutiyet'ten sonra, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeterli asker toplanamayınca, Müslüman olmayanların mecburi askerliği yeniden gündeme gelirken, Hristiyanların mecburi askerlik yapması durumunda ise, bütçeye konulmuş olan askerlik bedelinin karşılığını bulmak sorun oldu. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, Erkan-ı Harbiye tarafından ordunun ıslahı için birçok proje hazırlandı. Bunlardan 9 Temmuz 1910 tarihinde kabul edilen "*Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi'ne*" göre, Müslüman olsun veya olmasın bütün Osmanlılara, askerlik yapma zorunluluğu getirildi. Nakdi bedel uygulaması da devam edecekti.

⁹ Ahenk, 19 Eylül 1912.

¹⁰ Bu dönemde İzmir'de yayımlanmakta olan; Anadolu, Ahenk, Köylü gibi Türkçe gazetelere, Rumların işlediği adi suçlar geniş biçimde yansımıştır. Çalışmamızın ağırlığını Rum eşkıyası oluşturduğu için, adi suçlar ile ilgili haberleri kullanmadık.

desteklediği Doğu Ege Adaları'nın Rum eşkiyası ile, bu dönemde Vilayet sahillerinin iyi korunması nedeniyle, doğrudan bir ilişki kuramamakla beraber, Bulgar çetecilerle işbirliği yapmaları dikkat çekicidir¹¹. Öte yandan askeri birliklerden Rumların fırar ederek çeteler kurmaya başlaması da, Devletin her an çıkmasını beklediği Balkan Savaşı öncesinde, Vilayetin idarî ve askerî makamlarını düşündüren olumsuz bir gelişme idi.

Osmanlı Devleti, daha Trablusgarp Savaşı'nın acılarını sarmadan kendisini, Balkan devletlerinin oluşturduğu ittifak karşısında buldu. Devlet'in içinde bulunduğu zayıf ve bunalımlı dönemden yararlanarak, Balkanlar'da göz koydukları toprakları koparmak isteyen; Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın savaş hazırlıklarını arttırarak, seferberlik ilan ettiğini duyan Osmanlı Devleti de, seferberlik durumuna geçti. Savaş döneminde "Garp Ordusu Komutanlığı"na dönülecek olan 2 nci Ordu Müfettişliği, Harbiye Nezareti'nin 1 Ekim 1912 gün ve 27.969 sayılı şifresiyle seferber olma emrini aldı¹². Ancak Osmanlı Devleti, seferberlik hazırlıklarını tamamlayamadan Balkan Savaşı başladı.

Devlet, savaş sırasında cephe gerisinde yapılması muhtemel, bozguncu ve yıkıcı hareketlerin önüne geçmek ve iç güvenliği sağlamak için, önlem alınması zorunluluğunu duydu. Bu amaçla öncelikle, cepheye en yakın bölge olan İstanbul ve Rumeli illerinde sıkıyönetim uygulamasına başlanarak, mülkî idarenin yükümlü olduğu görevler askeri mercilere bırakıldı. Sıkıyönetim bölgesi içinde *"devletin iç ve dış güvenliğini bozacak suç ve cinayetlerin failleriyle bunlara katılmış olanlar, seferberlik nizamnamesiyle askeri yasalara aykırı hâl ve hareketlerde bulunanlar, her ne sınıf ve düzeyde olursa olsunlar irade-i seniye beklenmeksizin divan-ı harpler karşısında yargılanacaklardı... Askeri hükümet, lüzumlu görülen kimselerin gece gündüz evlerini aramaya, şüpheli sabıkalı kişileri başka yerlere uzaklaştırmaya, halk elinde bulunan silah ve cephaneyi toplamaya, bozguncu yayım yapan gazetele-ri kapatmaya, her türlü dernekleri yasaklamaya yetkiliydi."*¹³

Aydın Vilayeti'nin merkezi olan İzmir'de de, savaşın çıkışından sonra sıkıyönetim uygulamasına geçildi¹⁴. Sıkıyönetim uygulanan diğer vilayetlerde olduğu gibi Aydın Vi-

¹¹ Kaptan Aleko çetesinde görülen Rum-Bulgar işbirliği yanında Anadolu, 18 Aralık 1911'de, Rum eşkiyalara yataklık eden, kılavuzluk yapan, cephane ve diğer gereksinimlerini karşılayan Mitro isminde bir Bulgar çobanın, yapılan sorgusunda bu suçları işlediğini itiraf ettiği yazılmaktadır.

¹² TSKT - Balkan Harbi (1912-1913), c. III. ikinci kısım, Ankara, 1981. s. 67-68 ve 127'de, 5 numaralı sefer planına göre, 6 ncı Redif Müfettişlik Bölgesi'ne giren Aydın Vilayeti'nden İzmir, Aydın, Uşak ve Denizli Redif Tümenleri, Garp Ordusu Komutanlığı na katılacaktı.

¹³ TSKT - Balkan Harbi (1912-1913), s. 721.

¹⁴ Ahenk, 27 Kasım 1912; Ahenk, 15 Kasım 1912'de, Vilayet makamı yayımladığı resmi bir beyannameyle, İzmir'in içinde ve civarında (Karşıyaka, Buca, Kokluca, Abdullah Ağa Çiftliği, Seydiköy ve Bornova'da) sıkıyönetim ilan edildiğini duyurmuştu. Ahenk, 17 Kasım 1912'de ise, sıkıyönetim uyarınca kurulan divan-ı orfi mahkemesi, bundan böyle yasak kapsamına giren konuları açıklamıştı.

layeti'nde de, iç güvenliğin sağlanması konusunda askerî suçlara bakmak için kurulan divan-ı harp ile, sivil olup askerî suç işleyenleri yargılamak üzere kurulan ve "*Mülkiye Ceza Kanunname-i Humayyunnamesi*"ne göre cezalar verebilen divân-ı harb-i örfî mahkemesi (Sıkıyönetim Mahkemesi) sorumluluk üstlendiler¹⁵. Tüm gayretlere rağmen hükümet, Vilayetin iç güvenlik sorununu halledemeyince, 1913 Haziranı'nda sıkıyönetim, Vilayetin bütün sahillerini kapsayacak şekilde genişletildi¹⁶.

1. Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri

Balkan Savaşı'nın çıkışından kısa bir süre sonra, Vilayette yaşayan Rumların, daha önce hiç rastlanmayan bir yoğunlukta, Yunan propagandası ve Yunanistan adına casusluk yapmaya başladıkları görülmektedir.

Bu tür çalışmaları önlemek için Vilayet öncelikle, siyasi amaçla kurulan kulüplerin, sıkıyönetimin devamı süresince kapatılmasına ilişkin olarak, divân-ı harb-i örfî tarafından verilip ilan olunan karar gereğince, Yunan Kulübü'ne polis memurları göndererek, Kulübün kapanmasını istedi. İzmir'de Rumca yayımlanan Amalthiya Gazetesi, söz konusu kulübün siyasi bir kimliği olmadığını yazmışsa da, kulüp yönetimi polisin uyarısını dikkate alarak kulübü kapatmıştı¹⁷.

Bu olaydan yaklaşık kırk beş gün sonra, Köylü Gazetesi, Bergama'dan İzmir'e gelen Katırcı Kambur Atnaş'ın, Karşıyaka Iskelesi'nden çıkarken eşyaları arasında, İzmir'de dağıtılmak üzere hazırlanmış, Yunan amaçlarını anlatan resimli kitaplarla beraber polisler tarafından yakalandığını, İzmir'de sıkı güvenlik önlemleri uygulandığından, Yunan arzularını ekmek için, Dikili-Bergama yolunun seçildiğini belirterek, hükümetin dikkatini çekiyordu¹⁸. Ahenk Gazetesi de, Söke'den aldığı bir mektubu, "*Sinema'da Yunan Menazırı*" başlığı altında yayımlamıştı. Mektuba göre, Söke'nin Rum mahallesinde bulunan ve pek çok gayri müslim müşterinin devam ettiği bir sinematografhanede, 24 Mayıs akşamı, Yunan Kralı George'un cenaze törenini gösteren kurdeler, program haricinde gösterime sunulmuştu. Bunun üzerine polis memurları duruma müdahale etmişler, Osmanlı Devleti'yle savaşan bir devlete ait manzaraları gösteren kurdeleri yasaklayarak, buna yeltenenleri tutuklamışlardı. Tutuklananların beğenilmeyen başka hareketleri de olduğundan, Söke'deki komutan Hamdi Bey tarafından divân-ı harb-i örfîye teslim edil-

¹⁵ TSKT – Balkan Harbi (1912-1913), s. 716-717.

¹⁶ Ahenk, 5 Haziran 1913.

¹⁷ Ahenk, 27 Kasım 1912.

¹⁸ "Propagandacılar". Köylü, 8 Ocak 1913.

mişlerdi¹⁹. Yine aynı gazetede, "Soma'dan Lazaros" başlığıyla çıkan bir yazıda: "okuyucularımız arasında, bu ismi tanıyanlar çok olsa gereklidir. Çünkü bu adam hakkında, öteden beri İzmir gazetelerinde bir hayli konular cereyan etmiş, bunun senelerden beri Soma'da görünüşte doktorluk yaptığı hâlde, her fırsat buldukça, Yunan düşünce ve emellerini propaganda ile uğraştığına ilişkin, birçok yazılar yazılmıştır. Hatta bu here de, hakkında yapılan ihbar üzerine, kendisi merkez vilayet divan-ı harbine sevk olunmuş, evinde elde edilen kitapları ve diğer evrakı buraya getirilerek, soruşturmayla başlanmıştır. Fakat haber aldığımıza göre, bu Yunan kafalı doktor, bir iki türlü isim kullanıyormuş. Bunun için mahallinden gelen resmi yazıda da kendi namını başka surette göstermiş, yazdırmıştır. Böyle Lazaros demekle bilinen bir ismin değiştirilmesinde de, elbette iyi bir jikir tasarlanmış değildir. Bu bakımdan gerekli mercilerce, bu cihazların de layığıyla araştırılacağını ümit eyeriz" denilmekte idi²⁰. Öte yandan, 2 Temmuz 1913 tarihinde, bir Fransız kumpanyasının Balkan Vapuru'yla, Selânik'ten İzmir'e gelen yolculardan, Salihli'nin Hristiyan mahallesinden katmerci İstavroğlu Yuan'ın üzerinde, birçok mektup ve Yunan gazeteleriyle, millî duyguları incitecek bazı resimler çıkınca Yuan, serbest bırakılması ve hakkında yasal işlem yapılmaması için, Pasaport Merkezi Komiseri İbrahim Efendi'ye iki Fransız lirası rüşvet teklif etmiş ve tutuklanmış²¹. İzmir Divân-ı Harb-ı Örfisi, Yuan'ın üç yıl bir ay kalebentliği ve rüşvet olarak teklif ettiği iki Fransız lirasının, nakdî ceza olarak kesilmesine karar vermiş; hükmün infazı için irade-i seniye beklenmeye başlanmıştı²². Yunanistan'ın Osmanlı Rumlarını kullanarak yayın yoluyla yaptığı propaganda, Aydın Vilayeti'nde o denli yaygın ve etkili hâle geldi ki, Meclis-i Vükela'nın da uygun gördüğü üzere hükümet, Osmanlı-Yunan Savaşı'na ait resimli olan ve millî hisleri inciten kartpostalların, Vilayete sokulmaması için gerekli özenin gösterilmesi konusunda, Vilayetin önlem almasını istemek zorunda kaldı²³.

Rumların sıkıyönetim gereğince, Vilayete girişi yasak olan yayınları gizliden gizliye dağıtmaya çalışmaları yanında, zaman zaman düşünce ve amaçlarını saklamayacak derecede cüretkâr davrandıkları da anlaşılmaktadır. Köylü Gazetesi, "Bu da bir palikaryalık" başlığı altında yayımladığı bir yazıda, Morâlızade Hafız Ali Efendi, donanma yararına Akhisar'da açık arttırmaya koyacağı danayı istasyona getirmiş ve halk danayı şenlik

¹⁹ Ahenk, 25 Mayıs 1913.

²⁰ Ahenk, 22 Şubat 1914.

²¹ Anadolu, 3 Temmuz 1913.

²² Ahenk, 2 Mart 1914.

²³ Anadolu, 15 Şubat 1914.

içinde Akhisar'a uğurladığı sırada bir palikarya: "hey gidi budala Türkler hey... hâlâ böyle şeylerle mi uğraşacaksınız? Yunanistan'dan kurtulmanız nafîle" gibi sözler sarf edince, yalananarak İzmir Divân-ı Harbî'ne gönderilmişti²⁴. Öte yandan Nikola İspanyola ve Kiryako Milto isminde iki Rum, Yunan marşını bağırarak okurlarken, polis tarafından tutularak divan-ı harbe teslim edilmişlerdi²⁵.

Devletin cemaatine tanıdığı olduğu ayrıcalıkları suistimal eden, bazı Rum din adamlarının yaptığı yazılı ve sözlü propaganda şüphesiz, en etkili ve yıkıcı olanı idi. Dinî olsun veya olmasın, çalışmaları kurumları casusluk merkezi hâline getiren papazlar, Yunanistan'ın Anadolu'daki gözü ve kulağı durumunda idiler. Bunlar yaptıkları yıkıcı çalışmalarını din kisvesi altında saklıyorlarsa da, kamuoyu bu konuda çok duyarlı idi.

1913 yılı Nisan ayı başında İzmir'de, Bergama ve Menemen'de Müslümanlar ile Hristiyanların arasını bozacak bazı olaylar olduğu, hatta Menemen'de Yunan efzon üniforması giymiş bazı eşkıya türeyerek, şuraya buraya saldırdıkları yolunda haberler doluşmakta idi. Ahenk Gazetesi yaptığı araştırma sonucu, adı geçen yerlerde asayiş bozacak derecede önemli olaylar olmadığını, büyütölmek istenen olayların birkaç darp, hakaret ve yaralamadan ibaret olduğunu ve mahallî hükümetin gereken önlemleri alarak, suçluları yakalayıp adliyeye teslim ettiğini yazmıştı. Ancak bu birkaç olayda yaralanan ve ölenlerin Hristiyan, suçluların ise Müslüman olmasından ötürü Karşıyaka'daki Efesos Metropolit, vilayet makamına verdiği uzun bir dilekçede, Bergama ve Menemen'de olan olayları, ülkenin asayişini bozacak büyük bir tehlike olarak göstermiş ve hükümeti protesto etmişti. Bunun üzerine vali, bir yandan İzmir Jandarma Merkez Komutanı Nuri Bey'i Menemen'e göndererek, olayların yeniden incelenmesini isterken, öte yandan metropolit, doğrudan doğruya ruhanî işlerle görevli olması lazım geldiği hâlde, hükümetin uhdesinde olan konulara karıştığı ve bundan sonra bu tür hareketlere girişmemesi konusunda uyarılmıştı²⁶. 1913 Temmuzunda, İzmir Metropolit Hrisostomos'un²⁷, İzmir'e gelmiş olan Selânik ve civarı Müslüman göçmenleri memleketlerine dönmek konusunda teşvik etmesi ve pek çoğuna para yardımında bulunması şüpheleri üzerine çekmiş basın, "acaba İzmir Rum ruhani başkanının İslam göçmenlere memleketlerine dönmek için gösterdiği bu yardım kimin ve hangi hükümetin hesabınadır?" diyerek tepki göstermişti²⁸.

²⁴ Köylü, 4 Şubat 1913.

²⁵ Ahenk, 4 Şubat 1914.

²⁶ Ahenk, 3 Nisan 1913.

²⁷ Hrisostomos'un kimliği ve akıbeti ile ilgili olarak bkz. Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. III, sayı 8, Mart 1987, s. 443-461.

²⁸ Köylü, 13 Temmuz 1913.

Anadolu Gazetesi'nin, "*Papaz Kıyafetinde Bir Şeytan*" başlığı altında yayımladığı bir yazıya göre, 17 Şubat [1914] günü bir şirket vapurunun yolcu salonunda altmış beş yaşlarında papaz kıyafetinde olan birisi, artık Rumlar ile Ermenilerin kardeş olduklarını, askerlik hizmetinden kurtulmak için elbirliği ile çalışmaları gerektiğini, kendisi Beykoz Kazası'nda iken, yüzden fazla askerin firarını sağladığını söylemişti. Bunları duyan vapurdaki İslam halkı, Papaz, Karantina'da vapurdan indikten sonra, karakola gidip durumu anlatmışlardı. Yakalanarak karakola getirilen Papazın, yapılan sorgusu sonucunda adının Esteban olduğu, daha önce Beykoz Kazası Ermeni Murahhasası Vekaleti'nde olup, altı ay evvel ailesiyle İzmir'e gelip Karataş'a yerleştiği ve halen aynı mahallenin papazı olduğu ortaya çıkmıştı. Olay kendisine sorulduğunda, yanındaki Rum'a İncil-i Şerif'ten söz ettiğini, ileri sürülen şeyleri söylemediğini belirterek suçunu inkâr etmişse de, inceleme yapılmak için ilgili makama gönderilmişti²⁹.

Basında geniş biçimde yer bulan propaganda ve casusluk haberleri yüzünden, İzmir gazeteleri bazen birbirlerine karşı sert yazılar yayımlamak zorunda kalmışlardı. İzmir'de Fransızca olarak çıkmakta olan *La Reform*, Köylü Gazetesi'nde Bergama'daki Yunan propagandasından söz eden yazıya, "*Köylünün rüyası*" deyince, Köylü verdiği yanıtta, "*La Reform, bu Yunan fesadlarının dava vekilliğini ne vakitten beri üzerine aldı? Köylünün yazdıkları rüya değil hakikattir. La Reform arkadaş, mevkiini dikkat gözüne alarak, böyle Yunan fesadlarına yaranmak olmamasını, sertçe ihtar ederiz*" diyordu³⁰.

Vilayette çalışmakta olan, divan-ı harp ve divan-ı harb-i örfi mahkemesinin, iç güvenliği sağlamak yolunda, mülkî ve askerî makamlarla işbirliği içinde yoğun çalışmalar yaptığı görülmektedir. Vilayet dahilinde polis tarafından tutuklanan ve propagandacı ya da casus olduğundan şüphe edilen, veyahut herhangi bir nedenle vilayette bulunmalarını genel güvenlik açısından sakıncalı bulunan Rumlar, Vilayet sınırları dışına çıkartıldılar³¹. Divan-ı harb-i örfi kararıyla mahkûm edilerek, Vilayet dışına sürülmesi gereken suçluların gönderme masraflarının, dahiliye bütçesinin "*mücrimin sevkıyesi tertibinden*", haklarında hüküm bulunmayan ancak idareten uzaklaştırılanların gönderme masraflarının ise, emniyet-i umumiye bütçesinin "*mesanif-i sevkıye tertibinden*" ödenmesi kararlaştırılmıştı³².

²⁹ Anadolu, 18 Şubat 1914.

³⁰ Köylü, 8 Şubat 1913.

³¹ Ahenk, 10 Ocak 1913'de, bir grup Rum, bir Rus vapuruyla Yunanistan'a; Ahenk, 12 Mart 1913'de, yine bazı "*Rum serserilerin*" bir Rus posta vapuruyla Pire'ye gönderildiği yazılmaktadır.

³² Ahenk, 10 Haziran 1913.

Sıkıyönetimin 1913 Haziranı'nda, vilayetin bütün sahilini kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasına rağmen gerek Yunanistan'dan, gerek Yunan işgali altında bulunan Ege Adaları'ndan, gerekse Vilayetten dahile sürülmüş olsun birçok Rum, Vilayete tekrar girmek isterken yakalanmış ve mahkemelere sevk edilmişti³³.

2. Anadolu Kökenli Rum Eşkısı

Öteden beri ülkenin iç güvenliğini sağlayan zaptiye örgütü, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra tasfiye edilerek, daha modern bir güvenlik örgütü kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Batılı ülkelerin güvenlik örgütleri incelenmiş, Fransız jandarma örgütünün örnek alınması kararlaştırıldı. Yeni kurulan jandarma örgütünün 1903 Ocak'ında yürürlüğe giren yönergesine göre, her vilayet merkezinde piyade ve süvariden oluşan jandarma alayları kurulacak; sancaklarda tabur, kazalarda ise bölükler güvenliği sağlayacaktı. Bölükler, karakollarda görev yaptırılmak koşuluyla takımlara ayrılarak, bucak ve köylere dağıtılmıştı. Jandarma birliklerinin kadroları, bulundukları bölgenin önem ve gereksinimlerine göre, piyade ve süvari askerlerinden oluşturularak dolduruluyordu.

İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde, vilayet merkezinde örgütlenen polis yanında, Aydın Vilayeti'nin iç güvenliğini 6 tabur, 20 yaya bölük, 6 süvari bölüğünden oluşan Aydın Jandarma Alayı sağlamaya çalışıyordu³⁴. Balkan Savaşı başladıktan sonra Vilayete yapılan başvuru ve şikâyetler, Vilayetin yönetim merkezi olan İzmir şehri dışındaki yerle-

³³ **Ahenk**, 2 Şubat 1913'de, Yunanlıların Midilli'yi işgalleri sırasında, onlara yardım ederek İslam halka kötülükler eden ve Midilli'den İzmir'e gelirken vapurda, yapıklarını büyük bir övünçle Rum arkadaşlarına anlatan, Menemen'in Ahağa Çiftliği'nden Kasapoğlu Pandeli isiminde bir Rum, "hamiyetli bir Rum" vatandaşın ihbarı üzerine yakalanmış, yapılan sorgusundan sonra sevk edildiği divan-ı harp mahkemesince, idam cezasına çarptırılmıştı. Yine **Ahenk**, 22 Mayıs 1913'te, Aslında Yanya'lı olup, Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yunan gönüllü taburlarında komutanlık yaptığı, Yunan Askeri Başkomutanlığı tarafından eline verilen kâğıt, İzmir Pasaport İskelesi'ne çıktığında eşyası aranırken ortaya çıkan doktor Papasoglu Hristo, divan-ı harp tarafından on yıl cezaya mahkûm edilmişti. **Ahenk**, 26 Şubat 1913'te, Dikili yoluyla Bergama'ya gelen Yani isiminde bir Rum'un, Midilli'de İslam halka kötülük yaptığı, Bergama'daki Midilli göçmenleri tarafından ihbar edilince yakalanmış, hakkında yapılan inceleme sonuçlarının divân-ı harb-i örfiye gönderilmişti. **Ahenk**, 10, 11 Nisan 1913'te, daha önce divân-ı harb-i örfi kararıyla, Osmanlı Devleti sınırları dışına sürülen Niko isiminde bir Rum geri donmuş, bunu vapurdan alıp gizlice karaya çıkarmak isteyen kaynakçı İbrahim, polis deniz karakolu tarafından görülerek her ikisi de yakalanmış ve divan-ı harbe gönderilmişlerdi. **Ahenk**, 5 Haziran 1913'te, sıkıyönetimin Vilayet sahiline yaygınlaştırılmasından sonra, Anadolu'nun giriş kapılarından biri olan Kuşadası Limanı'nın Sisam'la olan ulaşımının kesildiği ve hatta Kuşadası'na gelen bir yelken gemisinin, Sisam'dan gelen on beş yolcusunun karaya çıkmalarına izin verilmediğini, Rumca yayımlanan Amalthiya Gazetesi yazmakta idi.

³⁴ **TSKT – (1908-1920)**, c. III, altıncı kısım. Ankara, 1971, s. 133-134.

şim merkezlerinde, güvenliğin yetersiz olduğunu gösteriyordu. Nitekim 15 Aralık 1912'de, Çeşme Kaymakamlığı'ndan Vilayete gelen telgrafta, Çeşme'de askerî kuvvet olmadığı, yalnız iç güvenliğin sağlanması için iki yüz elli kadar müstahfız askeri³⁵ bulunduğu ve bunların da ötede beride dağılık olduğu bildirilmekte idi³⁶. Çeşme Liman Başkanı Osman Bey'in ertesi gün gelen telgrafı da, bu bilgiyi doğrulamaktaydı. Osman Bey, Çeşme'den Yunan gemilerinin görülmesi üzerine 20-30'u dışında, bütün müstahfız askerlerinin silahları ile birlikte firar ettiğini, şehirde top ve istihkâm olmadığı için, Çeşme'nin bundan böyle tehlikede olduğunu belirttikten sonra, *"asker olduğum için, görevimin sonuna kadar limanda bulunur isem, tutsak alınmak ihtimali vardır"* diyerek telgrafını bitiriyordu³⁷. 17 Aralık 1912'de, bu kez Karaburun Kaymakamlığı'ndan gelen bir telgrafta, müstahfız askerinden kurulan bir müfrezenin Kara Reis tarafına gönderildiği, Karaburun'daki jandarma sayısının artırılması durumunda, devriyeler çıkarmak suretiyle güvenliğin sağlanabileceği; bu bakımdan on jandarmanın süratle gönderilmesi isteniyordu³⁸. Aydın Müstahfız Taburu Komutanı Binbaşı Eyüp Sabri, 18 Aralık 1912 gün ve 117 numaralı genelgesinde, Taburun dördüncü bölüğünden Kesre'de 59, Rum Gümülürü'nde 20, Çam Limanı'nda 29, Kuru mevkiinde 20, Hristiyan köyünde 25 ve Benanos Çiftliği'nde 20 olmak üzere, toplam 184 asker bulunduğu ve 4 Aralık'tan beri gerek merkezde, gerekse bu köylerde olay olmadığını rapor ediyorsa da³⁹, hükümet Vilayetin güvenlik bakımından desteklenmesi gerektiği düşüncesinde idi. Nitekim aynı gün, Ödemiş Müstahfız Taburu Komutanı Kadri'den, İzmir'deki Kuva-yı Mürettebe Komutanlığı'na gelen telgraf, iki binden fazla Osmanlı jandarmasının, geceleyin Kuşadası'na çıktığını bildiriyordu⁴⁰.

Eşkiyanın görüldüğüne ilişkin Vilayete gönderilen ilk rapor, 9 Aralık 1912 tarihini taşımaktadır. Söke Müstahfız Taburu Komutanı'ndan gelen telgrafta, Söke'ye iki buçuk saat uzaklıkta bulunan Uzbaşı Köyü civarında, dört eşkiyanın görüldüğü haberi üzerine, bunların yakalanmaları için bir yüzbaşı komutasında 40 askerın, gece saat 12'de bölgeye gönderildiği bildirilmekte idi. Mürettep tümen Tabura gönderdiği yanıtta, gerçek-

³⁵ TSKT – (1908-1920), s. 129'da, *"Barışta hiçbir teşkilatı ve kadrosu olmayıp plan hâlinde bulunan bu bölüm, seferde silah altına alınmış yaşlı kimselerden oluşan bir kuvvetti. Bunların ne miktarda olacağını, seferin ihtiyacı tayin etmekte idi. Müstahfızlardan kurulan birlikler, memleket içi ve cephe gerilerinde muhafızlık görevlerinde kullanılırlardı."*

³⁶ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-14.

³⁷ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-17.

³⁸ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-16.

³⁹ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-20.

⁴⁰ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-23.

ten gerekli olmadıkça ve özellikle güvenliğin sağlanması konusunda mahallî hükümet tarafından yazılı başvuruda bulunulmadıkça, polise ilişkin konular için müfreze çıkarılmaması bildiriyor; her bölgede mümkün olduğunca toplu bulunmaya çalışılması ve talimlerle uğraşılmasını istiyordu⁴¹. Aynı günlerde Buca Köyü'nden kimlikleri belirlenemeyen 8-10 kişilik bir Rum çetesi, Kokluca Köyü'ne giderek, orada oturan Dimo Vela-ho'nun evini basmışlar ve kızını zorla alarak gitmişlerdi. Eşkîyaya kılavuzluk yapan kişinin, Koklucalı Pandeli olduğu anlaşılmıştı. Baskının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, yine Kokluca Köyü'nden İstarri Boyokaki'nin, büyük ablasını istediği halde kendisine verilmediği için, küçük kardeşini kaçırttığı tahmin edilmekte idi⁴².

Rum eşkıya, Balkan savaşı'nın çıkışından kısa bir süre sonra hareketlenmeye başlar-ken, askerî makamlar da güvenliği artırıcı önlemleri almaya devam ediyorlardı. Mürettep tümen komutanlığınca, Söke'deki Müstahfız Taburu Komutanlığı'na 31 Aralık 1912'de gönderilen bir telgrafta, Akköy ve Balat Köyleri'nin bölgeleri içinde olduğu, Yoran Köyü[Nahiyesi]'ne Muğla Taburu'nun müfreze göndermesi gerektiği; At Boğazı'na gönderilecek bölükten yukarıdaki köylere takım gönderilmesinin uygun olduğu belirtilerek, gönderilecek müfrezelerle ilgili bilgi verilmesi isteniyordu⁴³. Mürettep tümenin istediği bilgi, 2 Ocak 1913'te Ödemiş Müstahfız Tabur Komutanlığı'ndan geldi. Buna göre; merkezi At Boğazı olmak üzere, üçüncü bölüğün Akköy, Balat, Geliç, Domatçe, Kuzu Boğazı Köyleri karakollarının her birine 20; merkez kabul edilen At Boğazı'na ise 60 olmak üzere toplam 185 asker, adı geçen köylerde ikamet ettirilmek üzere, Yüzbaşı Musa Efendi komutasında aynı sabah yola çıkarılmıştı⁴⁴.

26 Aralık 1912 tarihinde başkomutanlıktan kendisine gelen emri, 2 Ocak 1913'te İzmir Jandarma Alay Komutanlığı'na ileten İzmir Mürettep Tümen Komutanlığı'nın yazısında, başkomutanlığın kaçakçılığın önlenmesi ve çıkabilecek olaylara karşı mülkî hükümete yardım etmek amacıyla, Ayvalık'tan Makri [Fethiye]'ye kadar olan sahile dağılmış bulunan müstahfız taburlarının, topluca bulundurulmasının istendiği belirtilerek; bundan böyle bölgenin süvari ve piyade jandarmalarınca korunacağı; bu bakımdan jandarma sayısının artırılması gerekeceği açıklanıyordu. Ancak bölgede bulunan beş adet müstahfız taburunun, jandarmaların gitmesinden önce çekilmesi uygun olmadığından, öncelikle merkezi Bedeli olan ve Büyükalan Deresi'yle Menderes Çayı arasındaki bölgede yer alan sahile ve köylere yerleştirilmiş Aydın Müstahfız Taburu bölgesine, 4 Ocak 1913 Cumartesi gününe kadar yeterince jandarma gönderilmesi, daha sonra ise Muğla, Dikili, Seferihisar ve Söke'deki diğer müstahfız taburları bölgelerindeki jandarma sayı-

⁴¹ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-22.

⁴² Ahenk, 11 Aralık 1912.

⁴³ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-38.

⁴⁴ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-47.

sının artırılarak, bir haftaya kadar bu işin bitirilmesi isteniyordu⁴⁵. Bu yazıyla ilgili uygulama konusunda Tümene bilgi ulaşmayınca, aynı makama yazılan ikinci bir yazıyla, konu hakkında süratle bilgi verilmesi gerektiği bildirildi⁴⁶.

Vilayetin, özellikle sahil kesiminde yer alan kaza kaymakamlarının, Vilayet makamına sık sık asker gönderilmesi konusunda yaptıkları başvurular üzerine, Aydın Vali Vekili Talip, İzmir Mürettep Tümen Komutanlığı'na açıklayıcı bir yazı göndermek gereğini duydu. 8 Ocak 1913 tarihli bu yazıya, Bergama Kaymakamlığı'ndan asker istemek için gönderilen bir dilekçe de eklenmişti. Talip Bey, sahil kazaları kaymakamlarının, gerekenden fazla sayıda asker istemelerinin temel sebebinin halkın telaşı olduğunu⁴⁷; gerçi kendilerinin halkın yatıştırılması için çalışılması konusunda, kaymakamlara devamlı bildirimde bulunmakla birlikte, bazı yerlerde galeyana gelen halkın yatıştırılması amacıyla, buralara en yakın askerî birlikten bir miktar asker gönderilmesinin çok etkili olacağını, bu konuda takdirin komutanlıkta olduğunu bildirdi⁴⁸. Ancak mülkî idarelerin asker talepleri o denli arttı ki, Harbiye Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gönderek, mülkî idarelerin vilayet yönetimi yasasının 26 ve 27 nci maddelerine dayanarak, mülkî memurların âşar ve ağnam tahsilatında, bakaya ve suçlu yakalanmasında, hapse hane muhafızlığında kullanılmak üzere ve bazen de ortada hiçbir sebep yokken bazı olayların çıkması ihtimaline karşı, gereksiz yere asker istediklerine ilişkin, kolordu komutanlıklarından peşpeşe şikâyetler olduğunu, bildirmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti 12 Şubat 1913 tarihli bir genelge ile, polis ve jandarma kuvvetlerinin yetersizliği anlaşılmadıkça, komutanlıklardan asker istenmemesi konusunda vilayetleri uyarmıştı⁴⁹.

1913 Ocağı'ndan itibaren Anadolu kökenli Rum eşkıyanın daha çok eylem koyduğu görülmektedir. Hükümete ve jandarmaya karşı düşmanlığı öteden beri bilinen, Ma-

⁴⁵ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-47.

⁴⁶ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-60.

⁴⁷ Talip Bey bu konuda haklı idi. Köylü, 23, 24 Mart 1913'te, bir Yunan torpidosu, Urla Limanı'na gelerek tepelerde bulunan askerî mevzilere birkaç mermi atmış ve üç asker yaralanmıştı. Bu olay Urla'da öyle büyük bir heyecan yarattı ki, halkı yatıştırmak ancak, askerden jandarma kollan oluşturulup Urla'ya göndermek suretiyle mümkün olabilmişti.

⁴⁸ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-59. Öte yandan aynı belgede, Umum Başkomutanlık Vekaleti ve Harbiye Nezareti'nden 18 Ocak 1913 gün ve 56338 numarayla gelen telgrafta, Yunanlılarca işgal edilen adaların karşısındaki halkın heyecanının yatıştırılması, askerî birliklere tavsiye edilmekte idi.

⁴⁹ Dahiliye Nezareti Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası (DNMUM), c. I, 1329, s. 204-205'de, mülkî idareler, askerî merkezde veya merkeze bir günlük uzaklıktaki bir yerde birden ve derhal yatıştırılması gereken bir ayaklanma çıktığında, jandarma kuvveti görevini yaparken direnme ve mukavemet görerek başarılı olamadığında, isyan, ihtilal ve eşkıyalık gibi olayların askerî merkez yakınında ya da uzağında olması durumunda, genel emniyet ve asayişin mahallî jandarma kuvvetiyle yatıştırılmasının mümkün olmadığı silahlı ya da silahsız toplantıların dağıtılmasında, asker isteyebileceklerdi.

nisa'ya bağlı bir Rum köyü olan Muradiye'de, uzun bir süredir aranan Memiko isminde bir eşkıyanın saklandığı haber alınmış. karakol komutanı İsmail Çavuş, yanına aldığı birkaç jandarmayla birlikte, söz konusu köye giderek, Memiko'ya teslimi olmasını söylemişti. Bunun üzerine Memiko, elindeki çifte tüfeğini İsmail Çavuş ve jandarma askeri Sandıklılı Mehmet'in üzerine boşaltınca, onlar da karşılık vermişler, sonuçta üçü de ölmüştü⁵⁰. 4 Nisan 1913'te, 126 ncı Alay, 3 ncü Tabur Komutanı Binbaşı Faik Bey'den Tümen'e çekilen telgraflarda, Menteş Köyü'nden silah seslerinin geldiğine ilişkin polis komiserince yapılan ihbar üzerine, İskele'de bulunan Yüzbaşı Fevzi Efendi'nin olay yerine gittiği, daha sonra Urla'dan ikinci bölüğün Menteş'e gönderildiği; köyde yapılan araştırmalara rağmen silahın kim tarafından atıldığının anlaşılamadığı; Urla'ya dönen İkinci Bölük Komutanı Yüzbaşı Hasan Ağa tarafından bildirilmişti⁵¹. Tümen'den Urla'daki 3 ncü Tabur Komutanlığı'na 6 Nisan 1913'te gönderilen yanıtta, Urla'daki polis ve jandarma sayısının artırıldığı, bundan böyle taburun çıkaracağı devriye kollarının yanlarına, polis ve jandarma olarak görev yapması gerektiği belirtildi⁵². Sobice'nin Kızılkaya Köyünde de, silahlı dört Rum eşkıyası Hasan isminde bir köylü ile bir kadın, bir erkek iki kardeşini katletmişlerdi. Tüm çabalara rağmen, çetenin ele geçirilememesi üzerine Aydın Mutasarrıfı, olayı 22 Nisan'da telgrafla Vilayete bildirmiş; Vilayet bunların yakalanması konusunda çeşitli yerlere emirler vermişti. Olay üzerine Köylü Gazetesi, "... bu Rum eşkıyahı gittikçe kabak tadı veriyordu, bu hâl ile bakalım netice ne olacak?" diyerek, rahatsızlığını dile getiriyordu⁵³.

Olayların tırmanması üzerine Osmanlı Hükümeti, yeni girişimlerde bulundu. Dahiliye Nezareti'nin, jandarma müfrezelerinin teftişleri sırasında nasıl davranacaklarına ilişkin olarak vilayetlere gönderdiği 14 Mayıs 1913 tarihli genelgede, vilayetlerdeki jandarmaların düzenlenmesi ve ıslahı, nerelerde ne kadar karakolhane inşa edilmesi gerektiği ve aralarında ne gibi bağların kurulacağına ilişkin araştırmalarda bulunmak üzere, çeşitli komisyonlar oluşturulduğu belirtilerek, bunların vereceği raporlara göre gerekli örgütün kurulacağı yazılı idi⁵⁴. Gerçekten bir süreden beri, vilayette polis ve jandarmayla

⁵⁰ Köylü, 16 Ocak 1913.

⁵¹ ATASE Arş., Dlp. 11. G. 9. Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-59.

⁵² ATASE Arş., Dlp. 11. G. 9. Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-61.

⁵³ Köylü, 23 Nisan 1913.

⁵⁴ DNMUM, s. 40; ATASE Arş., Dlp. 11. G. 9. Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-27'de, bu genelgenin gönderilmesinden yaklaşık 14 ay önce de, Aydın Vilayeti, asayiş ve emniyetle görevli kuvvetlerin nasıl hareket edeceklerine ilişkin olarak hazırlamış olduğu on iki maddeden oluşan bir yönergede, karakolların yeniden düzenlenmesi için, karakol sayısını, her karakolun subay ve asker olmak üzere mevcudunun, karakol bölgelelerinin ve karakollar arası uzaklığın, 126 ncı Alay Komutanlığı'na bildirilmesini istemiştir.

ilgili incelemeler yapan bir komisyon, 10 Nisan 1913'e kadar Aydın, Nazilli, Kuşadası, Ödemiş, Tire, Bayındır'daki jandarma birliklerini gezmiş olup Manisa'ya gitmeye hazırlanıyordu⁵⁵. Mayıs ayı başında çalışmalarını bitiren komisyon, İzmir'de bir hafta kalıp hazırlayacakları raporu Dahiliye Nezareti'ne sunduktan sonra, Konya Vilayeti'ne gitmeyi planlamakta idi⁵⁶.

Komisyonun çalışmalarını bitirmesinden sonra Ahenk Gazetesi, "Eşkiya Taşkınlıkları" başlığı altında yayımladığı bir yazıda, Milas taraflarında eşkiya hareketlerinin yoğunlaştığı, Milas'ın Mandalyat civarında sayılarının on yedi ya da on iki olduğu yolunda rivayetler dolaşan bir çetenin. Mustafa isminde birini dağa kaldırdığını, bunun üzerine bölge jandarmaları ve müstahfiz erlerinden oluşturulan küçük müfrezelerin, eşkiyadan ölü ya da yaralı hiç kimseyi ele geçiremediklerini, "...yalnız takip edilen izlerinden, bu kötülerin sekizinin Karadiken Dağı'nın, Çatalalan, Yoran, Akköy taraflarına doğru savuştukları anlaşılmıştır. Bahsedilen eşkiya cetesinin reisleri Milas'ın Hısarlık Köyü'nden Cesuroğlu Yani isminde bir Hristiyan olduğuna göre, bütün adamlarının da Hristiyan olduğuna inanmak lazım gelir"⁵⁷ diyordu. Manisa'nın Muradiye Köyü'ne yirmi dakika uzaklıktaki Trankacı Anastas'ın çiftliği de, altı silahlı eşkiya tarafından basılmış, eşkiyalar çiftlik sahibi Anastas'ı bulamayınca, onun nerede olduğunu öğrenmek için hizmetçisi Mehmet'i dövmüşlerdi. Mehmet, Anastas'ın nerede olduğunu bilmediği konusunda ısrar edince, O'na inanarak çiftliği terk etmişlerdi. Hizmetçinin ifadesine göre, bu eşkiyalardan dördü İslam, ikisi Rumdu. Hatta hizmetçi, Muradiye Köyü'nden olan bir Rum eşkiyayı tanıdığını söylemişti⁵⁸. Ancak yapılan araştırmalar sonucu bunların; sabikalılardan Karakoviç, Karakaşoğlu Vasil, Kostı Kabadayı, Sarıoğlu Andorya, Abaloğlu Yanko, Hacı Hristooğlu Anastas olduğu anlaşılarak üç tanesi yakalanmış, diğerleri de izlenmeye devam edilmekte idi⁵⁹.

3. Ege Adalarından Gelen Rum Eşkiya

Güneyde, Mora Yarımadası ile Menteşe Sancağı arasındaki düz bir hat üzerinde sıralanmış adalarla Akdeniz'den ayrılmış Ege Denizi, Anadolu ve Balkanlar'ın deniz ticaretinde olduğu kadar, stratejik bakımdan da büyük önem taşımakta idi. Akdeniz'den

⁵⁵ Ahenk, 10 Nisan 1913.

⁵⁶ Ahenk, 15 Mayıs 1913.

⁵⁷ Ahenk, 19 Mayıs 1913.

⁵⁸ Köylü, 13 Temmuz 1913. Aynı çiftlik, Anastas'ı dağa kaldırmak için daha önce idam edildiğini yazdığımız Kaptan Aleko ve adamları tarafından da basılmış, ancak Anastas çiftliğinden silahla karşılık verdiğinden başarılı olamamışlardı.

⁵⁹ Ahenk, 31 Temmuz 1913.

Karadeniz'e geçit niteliği taşıyan bu denize egemen olmanın ancak, kuvvetli bir donanma ve içindeki büyüklü küçüklü yüzlerce adaya⁶⁰ sahip olmakla mümkün olabileceğini anlayan Osmanlı Devleti, uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra bunu başarmıştı.

Ege Adaları'nın en büyükleri olan Midilli, Sakız ve Sisam, Batı Anadolu kıyılarına çok yakın olduklarından, Anadolu'nun savunulmasında ileri karakol sayılabilecekleri gibi, dost olmayan bir devletin eline geçtikleri takdirde ise, Anadolu'ya sıçrama taşı olabileceklerdi. Osmanlı Devleti'nin 1867'de kabul ettiği Vilayetler Nizamnamesi ile yeniden düzenlenen, "*Cezair-i Bahr-i Sefid*" Vilayeti'ne dahil edilen bu adaları Yunanistan, donanma üstünlüğü ve adalarda tahkimat olmayışı nedeniyle, Balkan Savaşı'nın çıkışından sonraki altı ay içinde ele geçirmişti⁶¹.

Toprakları pek verimli olmayan Ege Adaları'nda, az miktarda zeytin, incir, üzüm, portakal, mandalina, limon, sakız ve palamut gibi, tarım ve orman ürünleri yetişmekte idi. Sanayi, tarımsal üretim tarafından yeterince desteklenmediği için, birkaç un, şarap, sabun ve yağ fabrikasından öteye gıtmeyen cılız bir görünümdeydi⁶². Adalı Rumların temel geçim kaynağını, denizcilik ve gemicilik oluşturuyordu. Oldukça fazla sayıda geminin bulunduğu bu adaların⁶³ Rum sakinleri arasında korsanlık ve Anadolu ile adalar arasında kaçakçılık ve hırsızlık yapanlar da az değildi. Adalar Yunanistan'ın eline geçtikten sonra, önceden yasak olan bu suçlar, Yunanistan'ın ulusal çıkarlarına yaradığı için meşrulaşıp, teşvik görmeye başlamıştı. Bu durum, Aydın Vilayeti sahillerinin, adalardan gelebilecek Rum kaçakçı ve eşkıya saldırıları ile, karşı karşıya gelmesi anlamına geliyordu.

⁶⁰ Tefik Tarkan. "Ege Denizi Kıyıları ve Kıta Sahanlığı Sorunları", *Araştırma Dergisi*, sayı 7, 1976, s. 227'de. "*Türkiye'nin batısını çeviren Ege Denizi bilindiği gibi, IV. Jeolojik zamanda bir tektonizma olayı ve Egeid kıtasının çökmesi sonunda teşekkül etmiş bir kenar denizidir. Bugün üzerinde sayısı binlerce irili ufaklı adalar, bu kıtanın bin metrenin üzerindeki yüksekliklerini teşkil ediyordu. Çöken Egeid kıtasının Anadolu'ya yakın ve bitişik bölümlerinde çökme hızı daha az olduğu için, burada halen az derin bir deniz, Yunanistan tarafında daha derin bir deniz vardır*" denmektedir.

⁶¹ Daha Trablusgarp Savaşı devam ederken Vilayette, Ege Adaları'nın İtalyanlar tarafından işgal edileceği haberleri yayılmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Anadolu*, 10 Mart 1912 ve 8 Mayıs 1912. Hatta, *Anadolu*, 3 Mayıs 1912'de, İzmir'de Rumca yayımlanan Armonia Gazetesi, adaların işgal edilmesinde kullanılacak İtalyan askerlerinin yüklendiği vapurların İtalya'dan ayrıldıklarını haber veriyordu. Adaların Yunanistan tarafından alınışı için bkz. Mehmet Saka, *Ege Denizinde Türk Hakları*, İstanbul, 1974.

⁶² Bkz. *Salname-yi Cezair-i Bahr-i Sefid*.

⁶³ *Salname-yi Cezair-i Bahr-i Sefid* 1310, s. 238'de, Sakız ve Midilli Sancakları'ndaki gemi sayısı şöyle verilmektedir:

Nitekim Köylü Gazetesi "Adalar Meselesi ve Çetecilik" başlıklı bir yazısında: "Yunanistan'da kalacak adaların, Anadolu için her vakit bir şer ve fitne ocağı olacağı şüphesizdir. Adaların tarafsız olması, tahkim edilmemesi ve devletlerin kefaleti altında bulunması da, bu konuda zerre kadar tesiri ve faideyi haiz değildir. Aç, kudurgan ve kan içici palikaryalar her fırsatta adalardan Anadolu'ya geçecekler ve Anadolu'da birçok kötülükler, hırsızlıklar ve asayiş bozan diğer işleri yaptıktan sonra, buradaki Yunan dolabı da dönerek, bu kötülükleri hükümetin zimmetine kayd etmeye çalışacaktır. Adalar zaten bizim hâkimiyet ve nüfuzumuzun altında iken, birçok Rum çetelerinin ve Yunan palikaryalarının Anadolu'da yapmadığı fenalıklar ve eşkıyalıklar kalmıyordu. Adalardan gizlice Anadolu'ya geçecek bir palikarya sürüsünün, gecenin birinde bir cinayet işledikten sonra, izini ve alametini belli etmeksizin kim olduğunu meydana çıkarmak ve meydana çıkardıktan sonra dahi bunları ele geçirmek mümkün olmayacaktır. Bütün vatanın direği olan Anadolu'nun rahat kalması ve çetecilik ve palikarya eşkıyasından temiz bulunması bizim için pek büyük bir önem taşır... muhtariyete ve ayrıcalıklara sahip Sisam Adası'nın Anadolu kıyılarına daima eşkıya, komitacı, kaçak eşya, silah vesaire kustuğu resmen malumdur. Bir Sisam Adası yüzünden Anadolu bu kadar karışıklığa uğrayıp dururken, şimdi bütün adalar Yunanistan'ın malı olursa, artık onların Türkiye'nin Anadolu'su için ne fesat ve dolap kaynağı olacağının takdirini, bütün dünyanın idrak ve insafına bırakırız" diyordu⁶⁴. "Yunan hilekarlığı" başlığı altında, Ahenk Gazetesi'nde yayımlanan bir yazıda ise, "Sakız, Midilli ve diğer mühim adalarımızın Yunanistan'da kalması, bizim hayat ve gelecekteki selametimiz için en müthiş bir tehlike oluşturacaktır. Yunan komitaları Anadolu'ya bu kadar yaklaşıncı elbette durmayacaklar, buralarda yangın ocakları meydana ge-

Gemi Sayısı	Tondan Tona Kadar	Ait Olduğu Sancak
175	2-50	Sakız
59	50-100	Sakız
3	100-200	Sakız
40	200-300	Sakız
18	300-400	Sakız
18	400-500	Sakız
4	500-600	Sakız
4	600-800	Sakız
Toplam : 353	40-623	Sakız
117	1-5	Midilli
176	5-20	Midilli
224	10-50	Midilli
Toplam: 517		

⁶⁴ Köylü, 10 Ocak 1913.

tirerek, memleketin her tarafına eşkıya çeteleri, ihtilal bombacıları çıkararak, sahillerimizi baştan başa vakacaklar, Anadolu'yu Makedonya hâline koyacaklar; bu suretle devamlı yabancı müdahalelerine kapı açarak, az zaman sonra bizi tamamiyle yok edecek politika takip edeceklerdir. Yunanlıların böyle yapacakları muhakkaktır" denmekteydi⁶⁵.

Kamuoyu ile aynı düşüncede olan hükümet, sahili denizden korumak ve gözlemek için İzmir İskeleyi'ne motorbot, ikinci derecede önemli diğer bölgelere ise, sandallar sağlanması konusunda ihale açmıştı⁶⁶. 22 Aralık 1912'de Ahenk Gazetesi'nde yayımlanan bir mektup, hükümetin bu girişiminin ne kadar isabetli olduğunu gösteriyordu. Söke'den gelen mektupta, savaşın çıkışından beri kasabadaki Cincin Un Fabrikası'nın, iç kısımlardaki ve sahildeki Hristiyan köylerinden gelen parayı reddedemeyerek, Sısam Adası'na buğday ve un ihraç ettiğini, büyük bir ihtimalle Yunanlılara verilen bu gıda maddelerinin ihracının yasaklanması gerektiğini; bu duruma "...göz yumar gaflet gösterirsek, gözlerimizi oydurmak için kargayı kendi elimizle beslemiş olmaz mıyız?" denilerek, hükümetin halen Soke sahilindeki Krina ve Kuvela İskeleyleri'nden devam eden ihracatı engellemesi isteniyordu⁶⁷.

4. Kaçakçılık

Hükümet uzun sahillerini denizden koruyarak, kaçakçılığı ve eşkıyalığı önleyebilecek hafif tonajlı süratli botlardan yoksundu⁶⁸. Bu gerçeğin farkında olan kamuoyu, sahil karadan koruyacak bir sistemin kurulmasını düşünüyordu. Buna göre, her beş-altı mil uzaklıkta kurulacak jandarma karakolları, asker, polis ve gümrük memurlarından oluşan bir koruma kadrosuyla donatılacak ve telefonla birbirlerine bağlanacak, sahil şeridi "...adeta bir örümcek ağına" çevrilecekti⁶⁹. Hükümetin önce, görevleri arasında yeni karakolların nereye ve ne kadar kurulacağı da bulunan bir komisyonu Vilayete göndermesi ve ardından aldığı kararlar, bu düşüncüyü benimsediğini göstermektedir.

⁶⁵ Ahenk, 3 Ekim 1913.

⁶⁶ Anadolu, 21 Ekim 1912. Düstur, 2 ncı tertip, c. IV. Dersaadet, 1331. s. 40'da, daha 1910 yılında Avrupa fabrikalarına sipariş edilen motorbotlar, gambotlar ve diğer gereçlerin taksitlerinin ödenmesi için, 11 Aralık 1912'de çıkarılan bir yasa ile, aynı yılın bahriye bütçesine 5.159.832 buçuk kuruş eklenmişti.

⁶⁷ Ahenk, 22 Aralık 1912.

⁶⁸ Balkan Harbi Tarihi-Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913, c. VII, İstanbul, 1965, s. 26-27'de, Balkan Savaşı çıktığında Osmanlı donanması komutanı olan İngiliz Amiralı Gamble, deniz kuvvetlerini donanma ve kıyı koruma gemileri olmak üzere ikiye ayırmıştı. Donanma komutanı emrinde çeşitli limanlarda komodorluklar kurulmuş, İzmir Limanı'ndaki komodorluğa, toplan çıkarılmış Muin-i zafer eski korveti, Yunus torpidobotu ve İzzettin silahlı yatı, kıyı koruma gemisi olarak tahsis edilmişti.

⁶⁹ Ahenk, 8 Aralık 1913.

Nitekim Mürettep tümen daha 7 Aralık 1912'de, Dikili, İzmir, Aydın, Ödemiş ve Muğla Müstahfız Taburlarıyla Makri Bölüğü'nün, Dikili'den Makri'ye uzanan sahilin gözlenmesi ile görevlendirildiğini açıklamıştı⁷⁰. Ödemiş Müstahfız Tabur Komutanı Kadri, Tümen'e gönderdiği 24 Aralık 1912 tarihli bir yazıda, Uzbaşı Köyü'nün Arslan Çiftliği'nden kaldırılan sığırların, Yüzbaşı Murtaza Ağa tarafından yapılan araştırma sonucu, Dip Burnu'nda kayıklara bindirilmek üzereyken, çıkan çatışma sonucu ele geçirilerek Söke'ye gönderildiğini, eşkiyanın ise kayıklarla kaçtığını belirtiyordu⁷¹. Aynı gün Tümen, Torbalı Müstahfız Tabur Komutanlığı'na bir yazı göndererek, bölgelerine Sisam Adası'ndan çıkan on eşkiyanın yakalandığını, bunların tönbeği kaçakçısı olduğunun anlaşıldığını bildirerek, Tepeköy'de bulunan birliklerden birinin kaçakçıların yakalandığı İslam Gümöldürü'ne gönderilmesi ve gerektiğinde eşkiya takip kolları çıkarılmasını istemişti⁷².

Kaçakçılığı önlemek için, bir yandan güvenlik kuvvetleri harekete geçirilirken, öte yandan gümrük kontrolleri sıklaştırılıyordu. 27 Mart 1913'te çıkarılan bir yasayla, gümrüklerde el konulan kaçak silah ve diğer malları ihbar edenlere, ödül verilmesi uygulaması başlatıldı⁷³. Ancak Vilayete, gümrüklerden yasak mallar sokma girişimlerinin devam ettiği görülmektedir. Pire yoluyla Selânik'ten İzmir'e gelen ve İslam göçmenlerini taşıyan bir Yunan vapurunda yapılan aramada, göçmenlerin eşyaları arasında bulunan bir sandık içinde, şehre sokulmak istenilen on altı bin rovelver kurşunu yakalanmıştı. Sandık, yakalanmasında büyük emeği geçen Rıhtım Muhafaza Müfettişi Ahmet Hulusi Efendi tarafından, deniz merkezi polis komiserliğine teslim edilmişti⁷⁴.

⁷⁰ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1, 1-1.

⁷¹ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-24; Köylü, 8 Şubat 1913'de, "Yaşasın Yunanistan ve Yunanlılar" başlığıyla yayımladığı bir yazıda, "... Yunanın ordusunu Anadolu besliyor; Yunanın bahriyesini Anadolu kuruyor; Yunanın yollarını bile buradan giden paralar şenlendiriyor; demek ki biz zayıflarken onları semirtiyoruz; savaş zamanında bile Anadolu'nun koyunları, sığırları olmasa idi, Yunan askerleri açlıktan geberecekti" diyordu.

⁷² ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-25; Ahenk, 26 Aralık 1912'de, kaçakçıların gece yakalanmalarından ve silahlı olmalarından kuşkulanan hükümet, bunları İzmir'e getirerek idare-i örfiye [Sıkıyönetim] mahkemesine sevk etmişti. Ahenk, 28 Aralık 1913'te, mahkeme bunlardan Bucalı Fotioğlu Andorya'yı dört, İzmir'in Sakızlılar Mahallesi'nden Andonoğlu Mihail'i iki; Seferhisarlı Kostioğlu Dimitriyani, Bardakçıoğlu Kosti ve Panayatoglu Vangel'i birer buçuk; Bucalı Dimitrioğlu Nikoli Paçka'yı bir yıla mahkûm ederken, Kuşadası'nın Mürselli Köyü'nden Pandelioğlu Hristo, Bucalı Memikoğlu Panayot, Hacı İstelyo Mahallesi'nden Hristooglu Todorı, Pınarbaşı'ndan Hristooglu Anastas ve Bucalı Yanioglu Dimitri'yi tahliye etmişti.

⁷³ Düstur, 2 nci tertip, c. IV, Dersaadet 1331, s. 450'deki bu yasaya göre, gümrüklerce yakalanacak ve el konulacak kaçak silah, kurşun, barut ve patlayıcı madde muhbirlerine, bu eşyaların değerinin %20'si oranında ihbariye verilmesi için İmalat-ı Harbiye Dairesi'nin 328 (1912) yılı bütçesine, fasl-ı mahsus olarak 100.000 kuruşun ilavesiyle harcanmasına, harbiye ve maliye nazırları yetkiliydi.

⁷⁴ Ahenk, 21 Aralık 1913.

Hayvan hırsızlığının önlenmesi için de Dahiliye Nezareti, 23 Nisan 1913'de Vilayetlere, "*hayvan sirkatinin men'i*" hakkındaki yasanın, tam olarak uygulanmasına özen gösterilmesi konusunda bir genelge göndermişti⁷⁵. Bergama Kaymakamlığı'ndan Vilayete gelen bir yazıda, ilgili makamların bu konuda gerekli önlemleri almadığının belirtilmesi üzerine Vilayet, Dahiliye Nezareti'nin genelgesini daha önce mülhakate gönderdiği hâlde, aynı genelgeyi bir kez daha duyurma kararını almıştı⁷⁶.

Mülkî ve askerî makamların aldığı önlemler, 1914 yılı içinde de devam etti. Aydın Vali Vekili Talip Bey, Mürettep Tümen Komutanlığı'na gönderdiği 14 Ocak 1914 tarihli bir yazıda, Yunanlıların işgal ettiği adaların karşısındaki sahilin korunması için, müstahfız teşkilatının tamamlanması konusunda Dahiliye Nezareti'nden gelen telgrafı sunduktan sonra, alınacak askerî önlemlerin uygulanması ve mülkî idarece yapılacak bir işlem varsa, emir verilmesini istiyordu. Tümençe vilayet makamına verilen yanıtta, başkomutanlık vekaletinden gelen emir uyarınca, gerek sahilin korunması gerekse müstahfız teşkilatı konusunda, gerekli önlemlerin önceden alınmış olduğu bildirilmişti⁷⁷. Tümen güvenlik konusunda, halkın yaptığı başvuruları titizlikle değerlendiriyordu. 29 Ocak 1914'te, Söke'de bulunan Ödemiş Müstahfız Tabur Komutanlığı'na, Sisam ve civarındaki adalardan sahile çıkabilecek Yunanlıların, ülke içindeki bozguncularla birleşip eylem yapmalarının mümkün olduğu, bölgede bulunan Serçin ve Batmaz Köyü ile gelenlerinin, mahallî hükümete verdikleri bir dilekçede, köylerindeki askerlerin kaldırıldığını belirttikleri; eğer bu doğru ise, ne için kaldırıldığının bildirilmesi ve müfrezelerin hemen yerlerine iadesi yazılmıştı⁷⁸. İki binden fazla Girit eşkiyasının Çeşme'ye geçmek üzere hazırlandığını öğrenen Tümen, 4 Şubat 1914'te Seferihisar'daki Müstahfız Tabur Komutanlığı'nı, gerekli önlemleri alması konusunda uyardı⁷⁹. Dört gün sonra Vilayete gönderdiği bir yazı ile de, sahildeki mülkiye memurları ile mahallî askerî makamların birbirleriyle yardımlaşarak elde edecekleri bilgileri, vakit kaybedilmesini önlemek için Vilayete değil de Tümen'e göndermeleri, bu konuda Vilayetin mülkî makamlara bildirimde bulunması gerektiğini yazıyordu⁸⁰.

⁷⁵ DNMUM, s. 27-28.

⁷⁶ Ahenk, 22 Ekim 1913.

⁷⁷ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-72.

⁷⁸ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-29. Halk bu başvuruları yapmakta haksız değildi. Yine Söke bölgesinde Ahenk, 11 Aralık 1912'de, sayıları 20 kadar olduğu tahmin edilen ve Sisam Adası'ndan gelen eşkiyalar Yoran Köyü'ne çıkarak, köyün ileri gelenlerinden Estimat Efendi'yi dağa kaldırmışlardı.

⁷⁹ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-93.

⁸⁰ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-96.

5. Asker Kaçakları

Balkan Savaşı döneminde, Makedonya'daki birlikleri boşaltacak kadar çok işlenen firar suçu, Trablusgarp Savaşı'yla birlikte Aydın Vilayeti'nde de artmış, özellikle gayri müslim askerlerin firarı had safhaya varmıştı. Mürettep tümen tarafından İzmir Redif Alayı'na, 24/25 Eylül 1912 gün ve 662 numara ile duyurulan bir emirde, gayri müslimlerin Müslümanların %25'i oranında askere çağırılması bildirilmekteydi⁸¹.

Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu çağrıya pek uymayan Vilayet Rumları, birliklerinden silahlarıyla birlikte firar ederek çeteler kurdular. Vilayet dahilindeki Rum köylerince saklanan ve beslenen bu çeteler, Anadolu'ya çıkan adalı eşkıyaya hem kılavuzluk yaptılar hem de yardımcı oldular.

1913 yılı Martı'nda, Yunan askerî elbisesi olan haki renkte pantolon, kırmızı yakalı ceket giymiş olan Rum eşkıya, Karakoyunlu Kara Alioğlu Abbas ile kardeşi Hasan'ın çiftliğini basarak, 500 lira gasp etmişlerdi. Saibdere bölgesine sakladıkları kayıklara binerek kaçan eşkıyanın, çok iyi Türkçe konuştukları dikkate alınarak, asker kaçakları oldukları düşünülmüştü⁸². Çeşme Kaymakamı Hüseyin Hacim Bey 9 Haziran'da Tümene, Çeşme bölgesinden Sakız'a kaçan Rum asker kaçaklarının, bu günlerde bir çete kurarak, Çeşme sahillerine saldıracakları konusunda, Alaçatı Nahiye Müdürlüğü'ne ihbar yapıldığını ve savunma için gerekli önlemlerin alındığını bildirmişti⁸³. Bu haber üzerine Tümen, Klizman'da bulunan Denizli Alay Komutanlığı'na, Foça'da Merkez Müstahfız Taburu'na, Çeşme Bölgesi Komutanlığı'na ve Karaburun Müfrezesi'ne verdiği, 15 Haziran 1913 gün ve 2708 numaralı emriyle Urla, Gülbahçe, Yelki ve Klizman ile Vilayetin diğer sahillerinin dikkatle gözlenmesini istemişti⁸⁴.

Konu üzerinde titizlikle duran Dahiliye Nezareti de, firari askerlerin yakalanması konusunda, 5 Ağustos 1913'te vilayetlere bir genelge göndermiş⁸⁵, 13 Eylül'de gönderdiği ikinci bir genelge ile de, bunların yakalanmasına özen gösterilmesini istemişti⁸⁶.

Genel Değerlendirme

İkinci Meşrutiyet'in ilanından Balkan Savaşı'nın başlamasına kadar geçen dönemde, Aydın Vilayeti dahilindeki Rum eşkıyanın, güvenliği temelinden sarsacak ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Rumların bu dönemde, askerî birlikler-

⁸¹ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 7-11577.

⁸² Köylü, 24 Mart 1913.

⁸³ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-73 ve 1-85.

⁸⁴ ATASE Arş., Dlp. 11, G. 9, Ds. H-1, Ar. 4-13090, F. 1-85.

⁸⁵ DNMUM, s. 77-78.

⁸⁶ DNMUM, s. 84-85.

den firar etmeye başlamaları dikkati çeken olumsuz bir gelişme idi. Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı birbirleriyle savaşan düşman ülkeler yapınca, Rumların tavırlarında köklü değişiklikler oldu. Bunda gerek Yunanistan'ın gönderdiği ajanlar, gerekse Vilayetteki Ortodoks din adamlarının yaptığı propagandanın, çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen, Anadolu kökenli Rum eşkiyanın koydukları eylemlerin sayısı belirgin bir şekilde artarken, özellikle Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nı alışından sonra, adalı Rum eşkiya da Vilayet sahillerine çıktı. Kaçakçılıktan katliama bir dizi suçu işledikten sonra adalara dönen bu eşkiya, askerî ve mülkî makamların tüm gayretlerine rağmen etkisiz hâle getirilemedi. Kamuoyunun da çok duyarlı olduğu bu konuda, ilgili mahkemelerin gerçekten takdîr edilecek ölçüde titiz çalışmalarına rağmen, Rum eşkiyanın ve onlara her türlü lojistiği sağlayan Vilayetteki Rum nüfusun yıkıcı çalışmalara devam edişi, bundan sonraki dönemlerde de Vilayette sorun kaynağı olabilecek, potansiyel bir tehlikenin varlığına işaret ediyordu.

"BAĞIMSIZLIK" İLKESİ BAĞLAMINDA TAŞRA YÖNETİMİNDEN OSMANLIYA BAKMAK: İZMİR ÖRNEĞİ

Mehmet Ali Kılıçbay, bazı makalelerini derleyen kitaplarından birine yazdığı önsözde: "İnsanlarımızın büyük çoğunluğu, birşeyin adına sahip olmanın, aslına da sahip olmak için yeterli olduğunu düşünmekte, içerikleri ıskalamaktadırlar. Oysa her içerik tarih demektir ve içerikler ıskalandığında tarih de kaçınılmaz olarak ıskalanmış olmaktadır" diyor¹. Son derece isabetli bulduğum bu tespitten yola çıkarak, berraklaştırmak istediğim kavramların başında: "taşra yönetimi" gelmektedir.

Öncelikle, söz konusu kavramın niteleyeni olan sıfat (taşra)ın, başka bir kültürden ithal edilmeyip, Türkçe olduğunu belirtmeliyim. Kamus-ı Türkî- taşrayı, "bir şeyin dış tarafı, haric, payitaht (İstanbul)tan gayri vilayet, mülhakat", Türk Dil Kurumu'nun sözlüğü ise: "bir ülkenin başşehri veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık" şeklinde tanımlamaktadır. İçerdiği gerçeklik, yüzyılın başından bugüne, hiçbir erozyona uğramayan "taşra" sözcüğünde somutlaşan coğrafya-yı osmanî, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına beş kala, Dahiliye Nezaretine bağlı "vilayet"; Harbiye Nezaretine bağlı "kolordu" ve "jandarma alayı" ile, tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, gerçekte vilayetin mutlak denetiminde bulunan "belediye" tarafından yönetilmekteydi. Bu makale, amir (vali, kaymakam, şube müdürü), kurul (meclis-i idare-yi vilayet, meclis-i umumî), komisyon (sağlık, maarif) ve idarî şubeler (nafia, ziraat, posta ve telgraf vd.)iyle, çalışanlarının çoğu atanmış (memur)lardan oluşan **vilayet** üzerinden, Osmanlı'ya bakmayı amaçlamaktadır. Başkent İstanbul dışında, Asya ve Avrupa'ya yayılmış yirmi üç vilayet ve yirmi bir müstakil livadan oluşan Osmanlı Devleti'nin mülkî idaresi, başka bir söyleyişle "total taşra"sına bakmak, "kuşbakışı" dahi olsa mümkün olamayacağından, alan İzmir, süreç Mondros Mütarekenamesi'nin imzalanışından Yunan işgaline uzanan altı buçuk ayla sınırlandırılmıştır.

Yönetimde modernleşmek amacıyla, Tanzimat Dönemi'nde yapılmaya başlanan düzenlemeler sonucu, yukarıdan aşağıya; vilayet, liva (sancak), kaza, nahiye ve karye (köy)den oluşan beş katlı bir mülkî taksimat esası benimsenmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde İzmir, kaynakların "İstanbul'dan sonra en meşhur ve mühim..."² "vilayet-i Osmani-

¹ Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, Ankara, Haziran 1992, s. VII.

² Şemsettin Sami'nin 1317 (1899-1900) yılında yayımladığı Türkçe sözlük.

³ *Türkçe Sözlük*, c. 2 (K-Z), Ankara, 1988, s. 1426.

⁴ *Safvet, Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yi Osmani*, İstanbul, 1332, s. 99.

⁵ Ali Nazım, *Yeni Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İstanbul, 1332, s. 66.

ye'nin en mamur ve en zengin ve en kalabalık kısmı"⁶ diye tanımladıkları Aydın Vilayeti'nin "merkez sancağı" ve "yönetim merkezi"ydi⁷. On üç kaza ve yirmi beş nahiyeyle İzmir Sancağı, ortasında Yalı Camii ve Saat Kulesi'nin bulunduğu, güneybatı kanadı kışla-yı hümayun (Sarıkışla)un dış bahçe duvarı ile sınırlanmış meydanın (hükümet önü/bahçesi) doğu kısmında, denizi tam karşıdan görecektir şekilde, neoklasik üslupta inşa edilmiş iki katlı bir konakla, yerini tam olarak tespit edemediğimiz üç binadan yönetilmekteydi⁸. Bergama'da sekiz, Ödemiş ve Çeşme'de üçer, Foça ve Karaburun'da ikişer ve diğer kazalar (Menemen, Urla, Seferihisar, Kuşadası, Nif, Tire, Bayındır, merkez kaza)daki birer binayla birlikte, sancak genelinde "hükümet konağı ve/veya binası" olarak toplam yirmi dokuz mekana yayılan yönetimi⁹, mercek altına yatırmadan önce, iki kavramın daha içini doldurmak yerinde olacaktır.

Bunlardan **ilki**, devlet için yokluğu düşünölemeyecek siyasî değerlerden biri olan "bağımsızlık"tır ki, devletin içeride ve dışarıda başka güçlere bağımlı olmaktan uzak bulunması demektir. **İkincisi**, devletin dayandığı temel öğelerden biri olan "egemenlik" (diğerleri: "ülke" ve "toplum") olup bağımsızlıkla yakın ilişkisi, Ahmet Mumcu'nun yaptığı şu tanımda açıkça görölmektedir: "devlet sınırları dışındaki başka hiçbir güçten emir almayan ve devlet içindeki bütün diğer güçlere emir verebilen bu üstün buyurma kudretine egemenlik" (hakimiyet) denilmektedir¹⁰.

Devlet (vilayet)e Emir Veren Güçler ve Etkinliklerine İlişkin Bir Ajanda

"Hürriyet ve İtilaf Partisi/yandaşları", "Rum Cemaatinin ileri gelenleri" ve "Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan devletler." Tek başlarına veya işbirliği ("güçbirliği" demek daha doğru olabilir) yaparak, devlete boyun eğdiren belli başlı iç ve dış güç odakları. İncelediğimiz süreç ve alanda bunların, devletin meşruiyetini zedeleyen müdahaleleri daha çok, merkez (İstanbul)'den vilayete ya da vilayetin bizzat yapmış olduğu memur tayin ve azillerinde yoğunlaşmıştı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir Sancağı'nda görev yapan rütbeli memurlar, diğer vilayetlerdeki meslektaşları gibi, İttihat ve Terakki Partisi'ne yakın şahsiyetlerdi.

Safvet, s. 148.

16. Yüzyıl'dan Mondros'a, İzmir'in Osmanlı idari örgütlenmesi içindeki yeri konusunda derli toplu bilgi için bkz.: Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul, Mart 1999, ss. 5-7.

⁸ Berber, Mart 1999, ss. 7-8.

İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, Yay. Haz.: Erkan Serçe, İzmir, 1998, s. 5.

Ahmet Mumcu vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, Ankara, 1986, s. 34.

14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, on gün sonra "*muhalif-i kanun*" davranışlarından ötürü, Hüdavendigar (Bursa) Valisi İsmail Hakkı, Kastamonu Vahisi Atıf ve Musul Valisi Memduh Beylerle birlikte, 1913 Eylül'ünden beri Aydın Valiliği kol-tuğunda oturan Rahmi Bey'i de görevinden uzaklaştırmıştı¹¹. Rahmi Bey'in 25 Ekim'de Köylü Gazetesinde yayımlanan: "*Dahiliye Nezaretinden aldığım bir emir üzerine, vilayet makamını terk ettim. Beş yıllık memuriyet hayatım sırasında, bu güzel memlekete elimden gelen hizmeti yapmaya çalıştım. Mevdana gelen her başarı, bütün memur arkadaşlarımın içten yardımlarına, halkın güven ve yakınlığına, basının desteğine çok şeyler borçludur. Havatımın en unutulmaz hatıralarını, İzmir şehriyle ilgili olanlar teşkil edecektir. Vefakar İzmir halkının da kalplerinin bir köşesinde, bana ait bir hatıra saklayacaklarını ümit ediyorum. Bu ümitle İzmir ilinin geneline, yaşlısına, kızı ve erkek okul öğrencilerine, kısaca hepsine sonsuz sevgilerimi bildirerek ayrılıyorum. Elveda*"¹² şeklindeki veda mesajından, görevine iade edileceği umudu taşımadığı açıkça anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezaretinin ertesi gün: "*İttihat ve Terakki siyasetinin aşırı ya da biçimsiz yönlerine alet olmuş memurların azledileceğini*" Takvim-i Vekayi'de açıklaması¹³, siyasetle sarmaş dolaş olan vilayetteki kadronun, tasfiye edileceğini gösteriyordu.

Rahmi Bey'in veda mesajı basında yayımlandığı gün, O'nunla arası açık olan Kolordu Komutanı Nureddin Paşa, Aydın Valiliğine vekalet etmeye başlamış¹⁴ ve yaptığı ilk iş, "*göreviyle bağdaşmayan hareketlerde bulunduğu*" gerekçesiyle Rahmi Bey'i, Harbiye Nezaretine şikayet etmek olmuştu¹⁵. Yönetim piramidinin zirvesine çıkarılanın, sefelinin "*defterini dürdürtmeye*" çalıştığı¹⁶ sırada, belki de bu şikayetten haberdar olan biri ya da

¹¹ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, 1993, s. 368.

¹² Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981, ss. 30-31.

¹³ Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976, s. 33.

¹⁴ M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yay. Haz.: Unal Şenel, İzmir, 1994, s. 87'de, "*Vilayetin mutasarrıflık (Aydın) vasıtasıyla Nureddin Paşa'ya yaptığı tebligat hükümleri, ıcrasız kalıyordu. Bundan dolayı idaredeki gerginlik, muhabberlerde bile kendini hissettiriyordu. Nureddin Paşa, merkez-i vilayette yapılan bazı işlerin kanuna uygun olmadığını şurada burada söylemekte, Vali Rahmi Bey de vilayet işlerinin kendi mesuliyeti altında olduğunu söyleyerek, bu gibi tenkidlere ehemmiyet vermemekte idi. Bu haller, iki zat arasında hissedilir hoşnutsuzlar bırakmıştı*" denilmektedir.

¹⁵ DH-KMS, Ds. 49/1, Bel. No: 6.

¹⁶ Rahmi Bey karşıtlığı, sonraki aylarda bir intikam kampanyasına dönüşmüş *Müsavat*, 19 Ocak 1919'dan, Rum tüccar Atanasula, tütünlüğünün zorla toplanması sonucu zarara uğradığı, Hilmi Uran, *Hatıralar*, Ankara, 1959, s. 122'den, Bayındır Kadısı Cevat [İtilafçı olmalı], Rum muhacereti olayından ötürü Onu mahkemeye vermişti. *İslahat*, 7 Mart 1919'da ise, tanınmış eski eser koleksiyoncularından, Karşıyakada oturan Rafael Efendi'nin, üç yüz liraya satın aldığı antika bir halısını, Rahmi Bey'in otuz lira vererek gasbettiği, Rafael Efendi'nin dava için mahkemeye başvurmak üzere olduğu yazılıyordu.

birileri, vilayete ihbarnameler gönderiyorlardı. Büyük bir olasılıkla İttihatçıların, İttihatçı [olduğunu düşündükleri] memurları ispiyonlamak veya gammazlamayı amaçlayan bilgi (!) sağanağı, vilayeti bezdirmiş olmalı ki, Anadolu Gazetesi'nin 6 Kasım tarihli nüshasında, *"vilayete imzasız veya Muhbir Sadık imzalı birtakım ihbarnameler gönderilmektedir. Söylediğinin sıhhatine kail olanlar, imzalarını va'z (koyma) etmekten çekinmeyecekleri cihetle, imzasız veya Muhbir Sadık imzasıyla gönderilecek ihbarnamelere atf-ı ehemmiyet edilmeyeceği ilan olunur"* şeklinde bir duyuru göze çarpıyordu.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, umur-ı hukukiye müdürü¹⁷ Şarl Karabiber Bey, mütarekenin imza edilmesinden sonra görevinden istifa eden ilk rütbeli memurdu. Nuredin Paşa, nezaret yeni birini tayin edinceye kadar, aynı müdürlüğün başkatibi Galip Bey'in, boşalan makama vekalet etmesini uygun görmüştü¹⁸.

Kasım ayı başında, Suriye Valisi Tahsin Bey'in asaleten, Aydın Vilayeti valiliğine atandığı duyulmuştu¹⁹. İttihat ve Terakki'nin gözde valilerinden biri olan Tahsin (Uzer) Bey'in, bu göreve getirilmesinde; hükümette yer alan İttihatçı nazırların etkisi olduğu kadar, yöneticilik yeteneğinin yüksek oluşunun da rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul'da yayımlanmakta olan Atı Gazetesi muhabiri, Dahiliye Nezareti Müsteşarı Hamit Bey'e, Tahsin Bey'in İttihatçı olduğu halde, Aydın'a nasıl vali olarak atandığını sorduğunda, *"Nezaretin atadığı vali veya diğer memurlarda bağlı oldukları parti değil, yöneticilik yeteneği aradığını, Tahsin Bey'in Suriye'de, Van ve Erzurum'da daima ahali tarafından aranıldığını, kendini her yerde sevdirmiş olan bu valinin, gerçekten yöneticilik meziyeti ve kabiliyeti taşıdığını gösterdiğini"*²⁰ söylemişti. Tahsin Bey, kendisini vali tayin eden hükümetin istifa ettiği 8 Kasım günü gecesi İzmir'e gelerek²¹, Kordon'da bulunan Splendit Oteli'ne yerleşmiş, ertesi gün görevine başlayarak, vilayet memurları ve eşrafın tebriklerini kabul etmişti²². Yeni vali, hükümet değişikliği nedeniyle, uzun süre makamında oturmayacağını farkındaydı. Kendisinden birkaç gün sonra İzmir'e ulaşan valilik fermanının usulen ne gün okunacağı sorulduğunda, *"bugün yarın vilayetten azlini beklediği cihetle, fermanın okunmasına hacet olmadığını"* söylemişti²³.

¹⁷ Vilayat dahilinde ikamet etmekte olan yabancıların oturma izinlerini tetkik ve vize, konsoloslukların vilayet makamıyla yaptıkları yazışmalar ve diplomatik erkanın valiliği ziyaretlerinde tercümanlık, ecnebi işleri hakkındaki düşüncelerini söz ve yazıyla valiye tebliğ (bir tür danışmanlık) ve ihtar etmekle mükellefti.

¹⁸ Anadolu, Ahenk, 4 Kasım 1918.

¹⁹ Ahenk; İkdâm, 1 Kasım 1918.

²⁰ Kamâl Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s. 245.

²¹ Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. 5, İstanbul, 1967, s. 1539.

²² Anadolu, 10 Kasım 1918.

²³ Dursun, s. 91.

Tevfik Paşa'nın 11 Kasım'da kurduğu hükümet, bir Hürriyet ve İtilaf Hükümeti olmamakla beraber, "İttihatçıları koruduğu" yolunda ağır eleştiriler yönelten çevreleri susturabilmek için, İttihatçılıklarıyla tanınmış olan memurları görevinden uzaklaştırmaya başlamıştı²⁴. Tahsin Bey, azlını bildiren telgrafın vilayete ulaşması (22 Kasım)ndan²⁵ bir hafta sonra, İzmir'den ayrılmıştı²⁶. İtilafçı-İttihatçı çekişmesine kurban edilen, bu yetenekli valinin görevde bulunduğu dönemde, Balıkesir merkez memuru Cemil Bey'in önce "vekaleten" daha sonra "asaleten" polis²⁷, Dimitrakı Efendi [Dimitrios Vuduris] ise, umur-ı hukukiye müdürlüğüne atanmıştı ki,²⁸ bu durum Galip Bey'i başkatiplik görevinden dahi istifa ettirmeye yetmişti²⁹. Rum ve Ermenileri önceden olduğu gibi, her türlü devlet memuriyetine [nazırlık dahil] atamayı kararlaştıran hükümetin, İzmir'e "armaganı" (!) olan Dimitrakı Efendi'nin vilayette gördüğü ıtırarı, mektupçu³⁰ Mustafa Kamil (Dursun) Bey şöyle anlatmaktadır: "Bir gün, şirket vapurlarının işi çıkmaza girdiğinden, bunun hal ve tesviyesi için, liman reisi ve belediye meclisi idare azalarından mürekkep olmak üzere bir komisyon teşkil etmiş ve vali vilayet makamına kimsenin alınmaması için perde çavuşuna emir vermişti. Komisyonun bütün faaliyeti, hukuk işleri müdürü Dimitrakı'nın elinde bulunuyor ve o da aza sıfatıyla komisyona iştirak ediyordu. Komisyon toplanmış ve Dimitrakı'nın gelmesine intizar etmekte bulunmuştu. Dimitrakı içeri girince Vali Ethem Bey, derhal odada bulunan çavuşa çıkışarak; sana kimseyi içeri alma diye tenbih ettiğim halde, neden oda ya insan bırakıyorsun! demişti. Sonradan içeri giren kimsenin, her vakit temas ettiği Dimitrakı olduğu kendisine ifade edilince, sükut etmeye mecbur kalmıştı."³¹

²⁴ Erdeha, s. 376.

²⁵ Anadolu, 22 Kasım 1918, Milli Ajans, Birinci tebliğ, no: 41; Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, 1979, s. 346'da, "İzzet Paşa Kabinesi mevki-i iktidara geldiği sırada ben Aydın valiliğine atandım. İki ay (?) karışıklık ve zor koşullar içinde çalıştım. Artık herşey bitmişti. Tevfik Paşa Kabinesi tarafından, İttihat ve Terakki'ci bulunduğum nedeniyle görevimden atıldım" demektedir.

²⁶ Anadolu, 29, 30 Kasım 1918.

²⁷ Anadolu, 11 Kasım; İkdam, 17 Kasım 1918.

²⁸ Anadolu, 15 Kasım 1918.

²⁹ Ahenk, 14 Kasım 1918.

³⁰ Vilayetin yazı işleri, kayıtların toplanıp muhafaza edilmesi, vilayet matbaasının idaresi, vilayet gazetelerine, hükümet tarafından resmi ve gayri resmi vukubulacak bildirilerin, müsveddelerinin yazılmasıyla mükellefti.

³¹ Dursun, s. 92; Akşin, s. 141'de, tehcir suçlularını yargulamak üzere, 16 Aralık'ta İstanbul'da kurulan divan-ı harp mahkemesine, yedek üye olarak atandığının yazılmasından Dimitrakı Efendi'nin, hükümet katında da itibarlı olduğu anlaşılmaktadır. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadar İzmir'deki görevine devam eden Dimitrakı Efendi, Yunanlıların vilayeti devraldığı 11 Ağustos 1920 tarihinden sonra, "İzmir Yunan Yönetimi"nin, maarif, evkaf, eytam daireleriyle şer'iye mahkemelerinin bağlandığı, "Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü"nü deruhte edecekti.

Tahsin Bey'in azlinden sadece birkaç gün sonra, yerine atandığı duyulan "Hürriyet ve İtilaf ileri gelenlerinden"³² eski Beyrut Valisi Ethem Bey³³, 2 Aralık'ta İzmir'e gelmişti³⁴. Basmahane İstasyonu'nda vilayet erkanından birkaç zat tarafından karşılanarak hükümet konağına getirilen vali, hemen görevine başlamıştı. İzmir'e yalnız geldiğinden, hükümet konağında hazırlatıldığı bir odada yatıp kalkan ve yemeklerini de orada yiyen Ethem Bey, uzunca bir süredir vazife ve memuriyet haricinde kaldığından, vilayet işlerinin yönetiminde geldiği günden itibaren bocalamıştı. Tek düşüncesi: İttihat ve Terakki'ye mensup memurları işlerinden çıkarıp/çıkartıp, yerlerine, Hürriyet ve İtilaf Partisi yandaşlarını oturtmak olan Ethem Bey'in, bu yolda İstanbul'a yaptığı başvurular, Damat Ferit Paşa tarafından desteklenmişti. Ethem Bey'in "*İttihatçı olduğu gerekçesiyle*" görevine son verdiği ilk rütbeli memur: 1 Eylül 1913'ten beri vilayet mektupçuluğu görevini yürütmekte olan Mustafa Kamil Bey'di. 28 Aralık'ta azledildiği anlaşılan Mustafa Kamil Bey'in "*O'nun (Ethem Bey) ne mektupçuya ne de mektupçuya tabi daire ve kademelere asla itimadı yoktu*" [vardı] demesi³⁵, 11 Aralık'ta mektubî kalemi mümeyyizliğine "*vekaleten*" tayin edilmiş olan Faik Bey'in selefinin de, aynı gerekçeyle Ethem Bey'in gadrine uğradığını akla getirmektedir. Vilayet maarif müdürü Salih Zeki Bey'in nezaretçe (maarif), Ocak ayı (1919) başında İstanbul'a çağırılarak, yerine Abdülatif Nevzat Bey'in, atanmasında da, Ethem Bey'in parmağı olduğu düşüncesindeyiz. Cebel-ı Lübnan maarif müdürü iken İzmir'e kaydırılan Abdülatif Nevzat Bey³⁶, büyük bir olasılıkla Beyrut Valiliği yaptığı yıllardan Ethem Bey'le tanışmaktaydı. Abdülatif Nevzat Bey'in vilayet maarif müdürlüğüne tayin edildiğinin duyulmasından birkaç gün sonra, yasal görev süresi dolan maarif başmüfettişi İzzet Bey'in yerine, nezaretin 1500 kuruş maaşla İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğu bilinen Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey'i getirmesi³⁷, bir raslantı olmasa gerektir. Tahsin Bey'in polis müdürü yaptığı Cemil Bey'in istifasının kabul edilmişini³⁸, İngilizlerin tutumuyla açıklamak yerinde olacaktır. İzmir'deki İngiliz subayı Dikson'un: "*Notuları iyi polislerden ayıklamak ve şehirde barışı ve huzuru sağlamak konusun-*

³² Erdeha, s. 337.

³³ İkdâm, 25 Kasım: Anadolu, 28 Kasım 1918.

³⁴ Anadolu: Hukuk-ı Beşer, 2 Aralık 1918.

³⁵ Dursun, s. 92; Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s. 43 ve 46'da yazıldığı üzere, Mustafa Kamil Bey 3 Şubat 1919'da sona eren İzmir Belediye Meclisi yenileme seçimlerinde, İttihat ve Terakki'nin uzantısı olan Teceddüt Partisi listesinden belediye üyesi seçilmişti.

³⁶ Sulh ve Selamet, 6 Ocak 1919.

³⁷ Mûsavat, 11 Ocak 1919.

³⁸ Anadolu, 5 Aralık 1918.

da azami gayret içinde..." dediği Cemil Bey'i, Ethem Bey'in⁴⁰ görevden alması beklene-
mezdi.

Ethem Bey'in, İttihatçı gazetelerin [İzmir'de yayımlanan] hırpalaması⁴¹, ya da birçok memuru değiştirmesi nedeniyle vilayette iş göremeyeceğini anlamış olmasından⁴² çok, Hürriyet ve İtilaf yanlısı bir İzmir gazetesinin de belirttiği üzere, siyasî olduğunu düşün-
düğümüz istifasından⁴³, birkaç gün sonra kurulan II. Tevfik Paşa Hükümeti⁴⁴ (13 Ocak), 20 Ocak'ta Nureddin Paşa'yı "asaleten" Aydın Vilayeti valiliğine atamıştı. Ba-
yar'ın, Tahsin Bey zamanında ilmühaberini alarak resmiyet kazanan, Müdafaa-i Hukuk-
ı Osmaniye Cemiyeti (M.H.O.C.)'nın bazı üyelerinin, İstanbul'daki çalışmaları sonucu
yapıldığını söylediği atama⁴⁵ 23 Ocak'ta kamuoyuna duyurulmuştu⁴⁶. 26 Ocak günü İz-
mir'e gelerek⁴⁷ 1500 kuruş maaşla valilik görevine başlayan Nureddin Paşa'nın⁴⁸ azlı,
söz konusu güç odaklarını, değişik nedenlerle biraraya getiren icraatlarının açıklanma-
sıyla anlamlı olabilmektedir.

Teceddüt Partisi'yle olan bağlantısı kamuoyunca bilinen M.H.O.C.,⁴⁹ Nureddin Pa-
şa'nın vekaleten görevde bulunduğu süre içinde, Rahmi Bey'e karşı takındığı tavrı dü-
şünerek, kaygılanmış olmalıdır. O'nun bir yakınına: "Bu Müdafaa-i Hukukçular neden be-
ni arayıp sormuyorlar?" şeklinde serzenişte bulunmasını fırsat bilen Moralizade Halit
Bey'in, kendisini telefonla arayıp: "Paşam, sizi arayıp sormadığımızdan yakınmışsınız. Siz
hacıların hocaların kurdugu, Cemiyet-i İlmiye" ile meşgulsünüz. Din iman işi başka, siyaset

³⁹ F.O. 286/706'da kayıtlı, Dikson'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine gönderilen, 15 Ocak 1919 tarihli rapor.

⁴⁰ Bayar, c. 5, ss. 1539-40.

⁴¹ Dursun, s. 93.

⁴² *Müsavat*, 8 Ocak 1919.

⁴³ Bu hükümet listesinde yer almamasına karşın Ethem Bey'in *İkdam*, 5 Şubat 1919'dan, önce Cami Bey'in istifası nedeniyle boşalmış olan dahiliye müsteşarlığına, ardından Erdeha, s. 377'den, Posta, Telgraf ve Tele-
fon Nazırı oluşu düşüncemizi desteklemektedir.

⁴⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A. III-5, Ds. 16, F. 1-1; Nail Morali, *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara, 1973, s. 9 ve 47'den, Vali Ethem Bey'in aleyhte bir tavır takınmasından sonra cemiyet (M.H.O.C.), "Milli ha-
raket girişimlerini yakından izleme görevi verdiği" Moralizade Nail Bey'i, temsilci sıfatıyla İstanbul'a göndermiş-
ti. Tokatlıyan Otel'i'ne yerleşen Nail Bey, İstanbul'da yardım alabileceğine inandığı kurul, kuruluş ve bazı ya-
bancı misyon şefleriyle temasa geçmişti.

⁴⁵ *Müsavat*; *İkdam*, 23 Ocak 1919.

⁴⁶ *Müsavat*, 27 Ocak 1919.

⁴⁷ Erdeha, s. 378.

⁴⁸ Bu konuda bkz.: Berber, "Mütareke Döneminde İzmir Sancağı'nda Yunanistan Karşıtı Çalışmalarda Bulun-
nan Toplumsal Örgütler", *Deltio Kentro Mikrasiatikon Spudon*, Atina (Yayıma hazırlanıyor).

⁴⁹ Nureddin Paşa'yla Cemiyet-i İlmiye ilişkisi için bkz.: Berber, 1997, s. 159.

iş başka, bırakın onları öbür dünya meseleleriyle uğraşadursunlar. Yardım elinizi bize uzatın" demesi üzerine, valilik makamına çağrılmıştı⁵⁰. Venizelos'un, Paris Barış Konferansı'nda, İzmir'in de içinde bulunduğu 50.000 km² üzerinde bir toprak parçasını, müttefiklerinden talep ettiği bir sırada, muhtemelen 3 veya 4 Şubat'ta yapıldığını sandığımız görüşmeden sonra, "geniş bir nefes" alan cemiyetle⁵¹ Paşa arasında, valilik görevi bitinceye kadar devam edecek, yararlı bir işbirliğinin temelleri atılmıştı. Mütarekenin imzalanmasından sonra, yeniden işbaşına gelen İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba Demiryolu hatlarının imtiyaz sahiplerince⁵², işten çıkartılan Türk işçi ve memurların "durumlarını iyileştirmek ve geleceklerini güvence altına almayı" amaçlayan⁵³, İzmir Demiryolları İslam Memur-in-i Teavün Cemiyeti gibi, meslekî dayanışma örgütlerinin kurulmasına izin veren Nureddin Paşa, Türk Ocağı İzmir Şubesi'nin⁵⁴ yetkili organlarına kendi üyelerini sızdırmak suretiyle, Yunanistan'ın bölgeye yönelik emelleri konusunda bu ve benzeri meslek örgütlerini bilgilendirerek siyasallaştırmasını⁵⁵, dolayısıyla anti-Yunan safları sıklaştırmasını görmezlikten gelerek teşvik etmekteydi. Kendisiyle doğrudan temas etmiş olsun olmasın, 17 Mart'ta Türklerin hukukunu dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla, İzmir Milli Kütüphane Sineması salonunda toplanan "bölgesel" halk kongresi, valiyle şehirdeki Türk sivil toplum örgütleri arasındaki yakınlaşmanın, olgunlaşan meyvesiydi. Kongre süreci, M.H.O.C.'nin ricasını yerinde bulan Nureddin Paşa'nın, Aydın Vilayeti'yle, Karesi (Balıkesir) ve Menteşe Sancakları ve kazalarının belediye başkanları ve müftüleri ile, her sancaktan dört, kazadan ise iki delegenin katılmasını istediği, altında imzası bulunan davet telgrafını göndermesiyle başlamıştı⁵⁶.

Sabık Vali Ethem Bey'in istifa etmesinden birkaç gün önce yaptığı bir toplantı ile (3 Ocak), yönetim kurulunu oluşturan Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir Şubesi'nin⁵⁷, Nured-

⁵⁰ Taçalan, s. 154'te, Moralizade Halit'le yapılan bir konuşmadan.

⁵¹ Moralı, s. 9.

⁵² Birinci Dünya Savaşı başlayınca, ülkedeki tüm demiryolu hatlarına, Nafia Nezaretince el konularak, işletilmeye başlanmıştı.

⁵³ İkdâm, 20 Şubat 1919.

⁵⁴ Anadolu, 30 Aralık 1918'den, tüm ülkede olduğu gibi İzmir'de de, "kanuni takibata uğratılma kaygısıyla" mütarekeyle birlikte çalışmalarına ara verdiği anlaşılan Türk Ocağı İzmir Şubesi, Sulh ve Selamet ve Mûsavat, 24 Ocak 1919'da yazıldığı üzere aynı gün, yani Nureddin Paşa'nın valilik görevine başlamasından iki gün önce, Milli Kütüphane Sineması'nda yapılan bir toplantının ardından, yeniden faaliyete geçmişti.

⁵⁵ Mütareke döneminde, İzmir'deki Türk sivil toplum örgütleri arasındaki organik bağlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Berber, (Yayıma hazırlanıyor), ss. 1-30.

⁵⁶ Taçalan, s. 154.

⁵⁷ Mûsavat, 4 Ocak 1919.

din Paşa'nın aldığı tutumdan hoşnut kalması mümkün değildi. İttihatçı olmadığı biliniyordu⁵⁸ ama, İtilafçı bir kimlik edinmeyi düşünmediğini hissettiren emareler de yok değildi. Nitekim, 3 Şubat'ta tamamlanan İzmir Belediye Meclisi yenileme seçimlerinde (üye tam sayısının yarısı, 6 kişi), en fazla oyu toplayan Hürriyet ve İtilaf adayı Osmanzade Hacı Hasan Paşa'nın⁵⁹ başkanlık makamına tayinini, mazbata tanzim etmeyerek 28 Şubat'a kadar geciktirmesi⁶⁰, 27 Şubat'ta ilk toplantısını yapan Vilayet meclis-i umumîsinde, "*makamın lüzumsuzluğu*" gerekçesiyle, Maarif Başmüfettişi Bezmi Nusret Bey'in⁶¹ görevden alınışı, kuşkusuz partinin gözünden kaçmamıştı.

Nureddin Paşa'dan hoşnut olmayanlar, İzmir'deki İtilafçılarla sınırlı değildi. Valiliğe vekalet ettiği iki haftalık zaman diliminde, asayiş muhafaza konusundaki kararlılığına tanık olan yerli Rumlar⁶² ve Yunanistan, bu kez asaleten aynı makama getirilmesi ve daha da önemlisi 9 Şubat'ta, Batı Anadolu Bölgesi'nde en yüksek askerî makam olan 17. Kolordu'yu da (Merkezi İzmir, Sarıkışla'da) kapsayan, "*İzmir ve Havalisi Komutanlığı*"nın görevine ilave edilmesinden⁶³, son derece kaygılanmışlardı. 24 Aralık 1918'de Leon Torpidosu'yla şehre gelen ve işgal yılları boyunca, İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin basın müdürlüğünü yapacak olan Mihail Rodas, "*İzmir'in işgali için hazırlıklar aralıksız ve başarıyla devam ediyordu. Herkes, bencillik ve ihtirastan uzak büyük bir alçakgönüllülükle ve düzenli olarak çalışıyor, Paris'teki büyük diplomasi savaşımını idare eden, Yunanistan Hükümeti Başbakanı'nın, hayranlık uyandıran diplomatik çabasına yardımcı oluyordu. Ancak bu hazırlık sürecinde bağımsızlığımıza giden yol üzerinde büyük bir engel vardı. Suskunluğu, her*

⁵⁸ İttihatçı olduğunu söyleyen tek kaynak: Binbaşı Zekai (Kaur)'dır ki, ("*Galip Hoca Ege'de, Galip Hoca'nın sağ kolu Binbaşı Zekai Kaur'un Anıları*", Yay. Haz.: Yaşar Aksoy, *Yeni Asır*, 1 Eylül 1986) bu bilgi doğru değildir.

⁵⁹ Hacı Hasan Paşa, Teceddüt Partisi listesinden de adaydı. Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir, Ocak 1988, s. 155'te, yazıldığı üzere bunun nedeni: "*Celal Bayar'ın İttihat ve Terakki'ye karşı duyulan tepkiyi hafifletmek ve böylece oyların bölünmesini engellemek amacıyla... Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın listesinde bulunan güçlü adaylara*" yer vermesiydi.

⁶⁰ Bu gecikme, İzmir'in İtilafçı gazetelerinin yakınmalarna neden olmuştu. Bkz.: *Müsavat*, 20, 22 Şubat 1919; "Hele Çok Şükür", *İslahat*, 29 Şubat 1919.

⁶¹ Kaygusuz, s. 149'da, bu olayı kendisine karşı mecliste çoğunluğu oluşturan İttihatçıların, bir komplosu olarak değerlendirmektedir.

⁶² Mütarekenin imzalanışından sonra, telgraf kablolarının tamir ve İzmir Limanı'nın açılmasını temin etmek üzere, Binbaşı Dikson komutasındaki İngiliz monitörünün şehrin limanına demirlediği gün, Rumlarca yapılan taşkınlıklar üzerine, ertesi gün Nureddin Paşa'nın imzasını taşıyan şu açıklama basında yer almıştı: "*Siyasi ilişkilerin iade ve tesisi için, İzmir'e gelmiş olan İngiliz Monitörü'nün gelişini vesile kabul eden Rum ahalisinin, kanunlara aykırı olarak bayraklar çekme ve gösteri yaptıkları görülmüştür. Bayrak çekme özel resmi günlere ilişkin olduğundan, bundan böyle bu gibi kanuna aykırı hareket, polis müdahale edeceği ve mütecasirler hakkında kanuni takibat yapılacağı duyurulur.*" *Anadolu*, 7 Kasım 1918.

⁶³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s. 16; *Müsavat*, *Hukuk-ı Beşer*, 14 Şubat 1919'da, 14 Şubat tarihi verilmektedir.

türlü düzenbazlığı içinde gizleyen yapıyla, yıkım ve felaketin habercisi şeytansı bir şahsiyet: Nureddin Paşa. Vali sıfatıyla İzmir'de kalmış olan Nureddin Paşa, Kutelamara'da bir İngiliz Ordusu'nu esir etmiş olması nedeniyle, Türk halkı üzerinde önemli nüfuz ve itibar sahibiydi. Nureddin Paşa, Türkiye'nin dağılmakta oluşu karşısında umudunu kaybedip eli kolu bağlı oturmadı. İzmir'de Türk Yedeksubaylar Birliği, taşrada ise gizlice silahlı kollar kurmaya girişti" demektedir.⁶⁶

Mütarekenamenin, müttefiklerin "emniyetlerini tehdit edecek durum olduğunda, herhangi bir noktayı işgal hakkına sahip olacaklardır" diyen yedinci maddesine, işlerlik kazandırmak amacıyla tüm Sancakta taşkınlıklarını tırmandıran Rumlar⁶⁷, Türklerin elinden alınmadığı takdirde İzmir'deki Hristiyanların soykırıma uğratılacağı beklentisini yaratarak, uluslararası kamuoyu vicdanında işgalin "meşru" gerekçesini oluşturuyorlardı⁶⁸. Sancağın daha fazla güven ve huzura gereksinim duyduğu bu kritik günlerde, tüm yetkiler elinde toplanmış bir askerî vali konumuna "getirilen" Nureddin Paşa⁶⁹, harekete

⁶⁶ Mihail Rodas, *Yunanistan Küçük Asya'da, 1918-1922*, Atina, 1958, ss. 48-49. Türk Yedeksubaylar Birliği (İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti)'ni, Nureddin Paşa'nın kurmaya teşebbüs ettiği yolundaki bilgi doğru olmasa gerekir. Cemiyetin kuruluş çalışmalarının başladığı sırada Nureddin Paşa vali olmasa da, 17. Kolordu Komutanı sıfatıyla İzmir'de bulunuyordu. Cemiyet, Paşa'nın tayin edildiği 25. Kolordu Komutanlığı görevini üstüne almak üzere İstanbul'a hareket ettiği 13 Aralık günü (Sulh ve Selamet, 13 Ocak 1919: *İslahat*, 14 Ocak 1919) kurulmuştu. Nureddin Paşa'nın, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye gönderdiği 30 Nisan 1923 tarihli mektubunda, (Muzaffer Ordumuzun Kumandan-ı Muhteremi Ferik Nureddin Paşa Hazretlerinin İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi Hazretlerine Yazdıkları Mektubun Suretidir. Y.y. ve t.y.) gerçekte oluşmasına hiçbir katkısı olmadığı halde, birçok derneğin kuruluşuna kendisine malederken, İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti'nin adını belirtmeyişi dikkat çekicidir. Öte yandan, kendisine danışarak hazırlanmış olduğu kuşkusuz özgeçmişinde de (Osman Senai, *İzmir Fatihî, Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nureddin Paşa Hazretlerinin Terceme-yi Hali (1339-1923)* Cemiyet. Paşa'nın kurduğunu iddia ettiği cemiyetler içinde sayılmamaktadır.

⁶⁷ Taşkınlıklar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Berber, 1997, ss. 72-106.

⁶⁸ Nitekim Justin Mc. Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev.: Bilge Umar, Ankara, 1998, s. 284'te yazılı olduğu üzere, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Paris Barış Konferansı'nda: "Türklerin Rumları kurşunladığını ve ıkt mantıklı çözümün, Rumları korumak için Yunanlıları oraya göndermek olacağını" söylemişti.

⁶⁹ Mütarekenamenin yirminci maddesi, İtilaf Devletleri'ne Osmanlı askerî kuruluşlarına müdahale hakkı vermektedir. Mütarekeden sonra, Osmanlı Genelkurmayı, tüm ordu komutanlıklarını lağvederek, üç ordu müfettişliği kurmuştu. Mütarekenamenin yedinci maddesine dayanılarak işgal altına alınabilecek Batı Anadolu - Urla ayaklanması ile Rumlar, bu maddeye işlerlik kazandırmak istemişlerdi - ve yirmi dördüncü madde gereğince aynı uygulamayla karşı karşıya kalabilecek Doğu vilayetlerinin, en büyük askerî birlikleri olan; 17. ve 13. Kolordu nun, bu müfettişliklerin görev alanına dahil edilmeyerek, doğrudan İstanbul'a bağlı oluşu tesadüf olmamalıdır. Söz konusu bölgelerin, Osmanlı ülkesinden kopuşunu hazırlayacak ortamın oluşmasını önlemek için, askerî birliklere hareket serbestisi kazandırmayı amaçlayan bu uygulama, Batı Anadolu'da Nureddin Paşa'nın valiliğe tayini ve "*İzmir ve Havalisi Komutanlığı*" adı altında görev alanının sınırları alabildiğine genişletilerek "*havalisi*" sözcüğü muğlak olup, nereye kadar uzandığı tanımlanmamıştır) pekiştirilmiştir.

geçti. Valilik görevine başladıktan sonra vakit geçirmeksizin, bir süre önce Rumlar ve güvenlik kuvvetleri arasında çatışmaların patlak verdiği (17 Ocak) Urla'ya giderek, inceleme yapan Nureddin Paşa'nın⁶⁶, İzmir'e döndükten sonra ilk işi, Rumların şehirdeki İtalyan vatandaşlarını hedef alan saldırılarını fırsat bilerek, İtalyan makamlarına yaklaşmak olmuştu. Müttefiklerinin Paris Barış Konferansında takındıkları anti-İtalyan tavrı⁶⁷ nedeniyle, Türklerle işbirliğine hevesli olan İtalyan yetkililer, kaçak olarak kıyıya insan ve eşya çıkardığından şüphe edilen bir Yunan vapurunun aranmasında, asker vererek vilayeti desteklemişlerdi⁶⁸. Hükümetin İttihat Devletleri katında, İzmir'e gelecek ve İzmir'den çıkacak tüm yolcuların pasaport merkezinden geçmeleri, kimliklerini Osmanlı memurlarına tanıtmaları ve eşya kontrolü yaptırımlarının zorunlu kılınması yolunda vaktiyle yapmış olduğu girişimin kabulüyle, eş zamanlı olarak yapıldığı anlaşılan aramadan iki gün sonra, 21 Şubat'ta Nureddin Paşa, sadece İzmir'de olmak üzere sıkıyönetim ilan etmişti⁶⁹. Sıkıyönetimin hangi türden olursa olsun, silah satan tüm dükkan ve mağazaların kapatılmasına ilişkin ikinci maddesi, 22 Şubat'ta uygulamaya konulmuş⁷⁰, şehrin "özellikle Rum mahallelerinde vapiılmakta olan olayların önünü almak için" de, yakında gece ve gündüz görev yapacak süvari müfrezelerinin şehirde devriyeye çıkarılacağı öğrenilmişti⁷¹. Nureddin Paşa'nın, hükümetin sıkıyönetim bulunan yerlerde yayımlanan süreli ve süresiz yayınların sansuruyla ilgili hükümleri sıkılaştırdığı 5 Şubat 1919 tarih ve 3467 numaralı karamamenin⁷² gereklerini, 21 Şubat'tan başlayarak –sıkıyönetim ilan etmişti- yerine getirmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, sorumlu müdür-lüğünü Andreas Stamatiadis ve Lukas Çimeris'in yaptığı, bir akşam gazetesi olan Estia'nın 22 Şubat'ta kapatılması⁷³ ve ardından "İzmir Mevki Komutanı Kaymakam Arif" im-

⁶⁶ Senai, s. 11; Bayar, c. 5, s. 1616'da yazıldığı üzere, Paşa 31 Ocak'ta İttihat Devletleri temsilcilerini Urla'ya getirterek şahitleri dinlemelerini sağlamış, olayların Rumlar tarafından çıkartıldığı anlaşılmıştı. F.O., 286/706, İngiliz İstihbarat Subayı S. J. Barker 23 Ocak 1919'da, İzmir'deki amiri deniz subayı Dikson'a, eşkiyaların Urla Rumları'ndan olduğunu ve olayları bunların başlattığını yazmıştı.

⁶⁷ Bunun nedeni hakkında bkz.: Berber, 1997, ss. 114-118. Mütareke döneminde, İzmir'deki İtalyan yetkililerin anti-Yunan faaliyetleri konusunda ss. 264-265.

⁶⁸ *Müşavat*, 19 Şubat 1919.

⁶⁹ İzmir Mevki Komutanı Miralay Arif Bey'e açıklanan sıkıyönetim beyannamesi için bkz.: *İkdam*, 3 Mart 1919.

⁷⁰ *Müşavat*, 23 Şubat 1919.

⁷¹ *Müşavat*, 23 Şubat 1919.

⁷² *Köylü*, 12 Mart 1919; *İkdam*, 17 Ocak 1919'da yazıldığı üzere, hükümet iç ve dış haberleşmede var olan sansürü, 18 Ocak'tan itibaren kaldırırken, olayların bitip tükenmediği Aydın Vilayeti'ni, bu uygulamanın dışında bırakmıştı.

⁷³ *Müşavat*, 23 ve 25 Şubat 1919'dan anlaşıldığı üzere, Estia'dan bir gün önce de –21 Şubat'ta- Türkçe çıkan Köylü Gazetesi kapatılmıştı.

zasiyla 6 Mart'ta, hükümetin yukarıda sözü edilen karamamesine uygun olarak, sansür etmek üzere kışla içinde oluşturulan kurulun çalışmalarına başlayacağı, gazetelerin bundan böyle basılmadan önce, ikişer nüshalarını bu kurula göndermekle yükümlü oldukları, kurulun çıkardığı bir yazının yerine bir başkasını, kurula sunulmayan herhangi bir yazı veya telgrafa sütunlarında yer veremeyecekleri ve tersine hareket edenlerin divan-ı harbe sevkedileceklerini bildiren duyurusu⁷⁶, özellikle İzmir'in Rumca gazetele-ri üzerinde şok etkisi yapmış olmalıdır.

Aynı günlerde, yukarıda sözü edilen çalışmalarından hoşlanmayan Yunanlıların/Rumların, Nureddin Paşa'yı bölgeden uzaklaştırmak için bir süredir yürüttükleri kampanya, sonuç vermek üzereydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Vali Rahmi Bey tarafından şehirden uzaklaştırılan, ancak 1 Ocak 1919'da İzmir'e dönen Ortodoks (Rum) Metropoliti Hrisostomos, Paşa'yı "İzmir'in güvenliği için gizli örgüt kurmak, sıkıyönetim ilanı, Türklerle silah dağıtmak, Rumları ağır savaş vergisi ödetmeye mecbur etmek" gibi nedenlerle, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine şikâyet ederken⁷⁷, İtilafçı olmaması nedeniyle, O'na cephe alan Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir Şubesini de, kullanma kurnazlığını göstermişti.

İzmir Rum Ortodoks Metropoliti Hrisostomos

Yönetim kurulunda beş Rum üyeye yer vermiş olmasına rağmen, 1912 genel seçimlerinde yaptıklarının aksine, belediye seçimlerinde Teceddüt Partisi'ne karşı kendi listesini desteklememelerinden Rumların "enosis" dışında hiçbir çözüme sıcak bakmadığını anlamış ol-

ması gereken Parti'nin İzmir Şubesi, Rum cemaatinin Nureddin Paşa aleyhine, saray ve Bab-ı âli'ye verilmek üzere hazırlamış olduğu mazbatayı, Padişah'a iletmekten çekinmemişti⁷⁸. Bu sırada Aydın Rumları'nın katledilmesi için, Aydın'daki jandarma subaylarına, Nureddin Paşa tarafından gönderildiği iddia edilen iki belge ortaya çıkıvermişti. Aydın jandarmasında görevli Yugoslav asıllı Türk subayı Kulenoviç⁷⁹, Aydın şehri eşrafın-

⁷⁶ Bu duyurunun tam metni için bkz.: Köylü; *İslahat*, 6 Mart 1919; *Hukuk-ı Beşer*, 7 Mart 1919.

⁷⁷ Spiridon Loverdos, *İzmir Metropoliti Hrisostomos*, Atina, 1929, s. 180. A.E.V. (Eleftheros Venizelos Arşivi-Atina), 173/16, 26 Ocak 1919, Diomidis'ten Politis'e gönderilen tel.de, Venizelos'un emirlerini soydaşlarına iletmek üzere İzmir'e gönderilen Stafidis'in raporunda belirttiği üzere, Metropoliti Rumların onderi olup, gerekli direktifleri metropolithanede veriyordu.

⁷⁸ Bayar, c. 5, ss. 1640-41.

⁷⁹ Kostas Mihailidis, *Küçük Asya Seferi*, ATASE Arşivi Kütüphanesi'nde basılmamış daktilo metin. Çev.: S. Karaoğlu, s. 35'te, bu "Türk subayının içinde, Hristiyanlık neslinin kanı konuşmuştu" denilmektedir.

zan Dr. Apostolidis, Stelyo Manisalı, Kostas Hacıapostolos ve Emmanuil Anagnostopoulou'yu çağırarak, bu belgeleri gösterdikten sonra İzmir'e gitmiş ve Mavrudis'e vermişti⁸⁰. Venizelos'a verilmek üzere bunları, Paris'teki Yunan Büyükelçiliğine gönderen Mavrudis, Kulenoviç'i İzmir'deki Binbaşı Dikson ve Fransız Amirali Dokter'in huzuruna da çıkarmıştı⁸¹. Paris'te, Venizelos'un İtilaf Devletleri katında yaptığı girişimler, İzmir'de Rumların baskısı altında bulunan İtilaf temsilcilerinin, İstanbul'daki yüksek komiserlerle kanalıyla yaptıklarıyla⁸² birleşince, Osmanlı hükümeti zor durumda kalmıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nce 4 Mart'ta kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti, Nureddin Paşa'nın İzmir'den uzaklaştırılması konusundaki İtilaf başvurusuna boyun eğerek⁸³, memuriyetiyle ilgili fermanın hükümet konağında okunmasından bir gün sonra 8 Mart'ta, O'nu hem valilik hem de İzmir ve Havalisi Komutanlığı görevinden almıştı⁸⁴.

Düzmece belge ve kişiler yaratılarak⁸⁵ yaptırılan bu tasarruftan hemen önce, Vilayette önemli gelişmeler yaşandığı gözlenmektedir. Bunlardan **ilki**, hükümetin Dimitraki Efendi'den sonra, İzmir'e armağan ettiği (!) ikinci gayri müslim, Şubat ayı başlarında Vilayet ziraat müdürlüğüne atanan (Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce) Ojen Yeni Dünya Efendi'nin istifa etmesidir⁸⁶. Bir ay kadar sürdürdüğü görevinden Ojen Yeni Dünya Efendi, büyük bir olasılıkla Nureddin Paşa'yla birlikte çalışamayacağını düşündüğünden ayrılmış olmalıdır⁸⁷. **İkincisi** vilayetçe tayin edilen memurların ahvallerinin defterdar, kadı ve muhasebe-yi hususiye müdürünün oluşturduğu bir komisyon marifetiyle inceleneceğinin, kamuoyuna duyurulmasıydı⁸⁸.

⁸⁰ Rodas, s. 49'da, belgelerin tam metinleri mevcuttur. Mihailidis, s. 79'da, bu belgelerin ele geçirilmesinde, Köylü Gazetesi'nin tahsildarlığını yapan, Türklerin dost bildikleri, hanımı Hristiyan olan Yunan dostu Nisim isimli Yahudi'nin yardım ettiği, 1922'den sonra Yunanistan'a kaçan bu şahsa, Makedonya Genel Basın İdaresi'nde, bir memuriyet işi bulduğunu belirtmektedir.

⁸¹ Mihailidis, s. 36.

⁸² **DH-KMS**. Ds. 50/1, Bel.no: 48'de. İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı, Rumları katletmek üzere bazı memurların İslam halkı silahlandırdıkları, bir olay vukua gelirse, İslam halkıyla birlikte büyük küçük tüm memurların sorumlu olacağını bildiren bir nota verince, dahiliye nazırı polis müdüriyet-i umumiyesine bir yazı göndererek, notadaki iddianın doğru olup olmadığını sorunuştı.

⁸³ Rodas, s. 50.

⁸⁴ **Müşavat**, 7 Mart 1919; **Müşavat**, 14 Mart 1919; **İkdam**, 30 Mart 1919'da, adı geçen komutanlığın lağvedildiği yazılmaktadır.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Berber, Mart 1999, ss. 21-22.

⁸⁶ **Köylü**, 8 Mart 1919; **İslahat**, 9 Mart 1919.

⁸⁷ Birinci Dünya Savaşı'na girerken de, Aydın Vilayeti Ziraat Müdürü olan Ojen Yeni Dünya Efendi, daha sonra Ankara'ya tayin edilmişti. Kendisini yeniden İzmir'e almak için, hükümetin Edirne'ye tayin ettiği selefî Talat Bey, **Müşavat**, 11 Şubat 1919'da okunduğu üzere, İzmir'de kalarak ticaret yapmaya karar vermişti.

⁸⁸ **Köylü**, 8 Mart 1919.

4 Mart'ta kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti, kendisinden önceki hükümetlerde Evkaf-ı Hümayun ve Dahiliye Nazır Vekilliği yapmış olan, "kambur" lakaplı Ahmet İzzet Bey'i, 11 Mart'ta Aydın Valiliğine tayin etmişti⁸⁹. Cavit Bey'in "...değersiz... intikam adamı" sıfatlarıyla tanımladığı⁹⁰, üstelik taşra yönetimi konusunda aczi tescilli olan Ahmet İzzet Bey⁹¹, 23 Mart'ta özel bir törenle karşılandığı İzmir'de göreve başlamıştı⁹².

Aynı gün, Nureddin Paşa döneminde oldukça azalan azil uygulamalarının, sıradan ve olağan hale geleceğine işaret eden bir gelişme yaşandı. Polis Müdürü Cemil Bey'in, 1919 Martı ortalarında Ayvalık Kaymakamlığına tayin edildiği yolundaki haberlerin doğruluğu⁹³, 23 Mart günü Fikri Bey'in polis müdürü olarak göreve başlamasıyla kesinleşmişti⁹⁴. Mevzuat gereği vilayet valisinin görüş ve düşüncelerini aldıktan sonra, bu memuriyete atama yapmak zorunda olan Dahiliye Nezareti'nin⁹⁵, henüz İstanbul'da bulunan Ahmet İzzet Bey'e danışmadığı düşünülemez. Cemil Bey'in İzmir'den kaldırılmasının, Ahmet İzzet Bey'ce kotarıldığı, hatta şehre Fikri Bey'le birlikte geldiği ortadadır. Bir süre sonra şiddetle ihtiyaç duyulduğu halde polis memurları Süleyman Sabri, Mehmet Nuri, Hüseyin Adil, Ali Haydar, Genç Ahmet ve İhsan Efendilerin "uygunsuz durumları" (İttihatçı oldukları kastediliyor) nedeniyle azledilmeleri⁹⁶ şaşırtıcı değildir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir Müftülüğü görevini yürütürken, Müdafaa-yı Milliye, Esnaf Teşkilatı, Türk Ocakları ve Asker Komisyonu gibi, İttihat ve Terakki'ye yakın örgütlerde kurduğu sıkı ilişkiler nedeniyle, politize olan Cevherizade Hamdi Efendi, Şeyhülislamlik tarafından 16 Ocak'ta görevden alınmıştı⁹⁷. Bu gelişme, İzmir'in

⁸⁹ Akşın, s. 252; Erdeha, s. 388; Morali, ss. 59-60'ta, Nail Bey, İstanbul'da bulunduğu sırada, arkadaşı Çallı İbrahim (ressam)'in aracılığı ile görüşmeyi başardığı veliaht Mecit Efendi'ye, Ahmet İzzet Bey'in İzmir'e tayin edilmesine engel olması için yalvarmış, ancak veliaht, Padişah (Vahdettin) katında söz geçiremeyeceğini açıkça belirtmişti.

Akşın, s. 79.

⁹⁰ Erdeha, s. 388'de, 26 Ağustos 1912'de Van Valisi olmuşa da, "caiz-i istihdam görülmediğinden" 11 Mart 1913'te görevden alındığı yazılmaktadır.

⁹¹ Köylü, 23, 24 Mart 1919. Erdeha, s. 389'da, İzzet Bey'in 27 Mart'ta, Kaygusuz, s. 152'de, 28 Mart'ta göreve başladığını belirterek yazılmaktadır. Ahenk, 8 Mayıs 1919'dan, Ahmet İzzet Bey'in tayin fermanının, 8 Mayıs'ta okunduğu öğrenilmektedir.

⁹² *Müşavir*, 18 Mart 1919; *Köylü*, 23 Mart 1919.

⁹³ *Köylü*, 24 Mart 1919.

⁹⁴ *İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu*, 1329, ss. 4-6.

⁹⁵ *Müşavir*, 26 Nisan 1919; *İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu*, s. 6'daki 115. Maddede: "tayini nezarete (dahiliye) ait olan merkez vilayet polis müdüründen; başka, bilumum polis komiser ve efendisi nizamname-yi mahsusuna tevfiқан (uygun olarak) valiler tarafından tayin ve azl edilirler" denilmektedir. Polis teşkilatındaki kadro açıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Berber, Mart 1999, ss. 60-61.

⁹⁶ Sabri Surgevil, *İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1984, s. 45.

İttihatçı ve İtilafçı gazetelerinde tartışma konusu olmuştu. İslahat (İtilafçı) 22 Ocak'ta, yeni azledilen müftü için: "müftünün alim ve fazıl (erdemli) olmasına ve memlekette birçok hizmet ettiği iddiasına gelince, rica ederiz: bizim müftülük makamına saygımız vardır. Bunun için şu sırada ağzını açtırmaları..." diyordu.

Meclis-i idare⁹⁸ ile belediye meclisi üyeleri ve İzmir'in alim ve hatiplerinin katılımıyla, müftülük aday adaylarını belirlemek için, meclis-i idare-yi vilayet salonunda, 25 Ocak günü gizli oy verilerek yapılan seçimde, müsevvid (taslak yapan) Ali Fehmi Efendi'ye yirmi, Kadı Musa Kazım Efendi'ye on sekiz, eski Müftü Rahmetullah Efendi'ye on altı oy çıkmıştı⁹⁹. Şeyhülislamlığın en çok oy alan adayı değil, Aydın Vilayeti Merkez (İzmir) Müftülüğüne, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Vali Rahmi Bey'in şehir içindeki Müslüman mezarlıkları şehir dışına nakletmesine karşı çıktığı için hem görevinden, hem de İzmir'den uzaklaştırmış olduğu, üçüncü sıradaki Rahmetullah Efendi'yi¹⁰⁰ yeniden tayin ettiği öğrenilmişti¹⁰¹. Kısa bir süre önce, İzmir Belediye Başkanı olan İtilafçı Hacı Hasan Paşa'nın akrabasından Mahmut Ziya Bey'in, maarif müdürlüğüne tayin edilmesinde¹⁰² de, Ahmet İzzet Bey'in rolü olduğu düşüncesindeyiz.

Nureddin Paşa döneminde, izole edilmesi nedeniyle pek varlık gösteremeyen Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir Şubesi, "koyu İtilafçı" Ahmet İzzet Bey'in¹⁰³ göreve başlama-sıyla Vilayet makamından aradığı desteği bulunca, İttihatçı avcılığı yapmak için ideal ortama kavuşmuştu. M.H.O.C.'ni sabote etme yanında, valinin İzmir'de İttihatçılıkla tanışmış kimseleri kaydettiği ve Sinop Kalesi'ne sürülmeleri için emir çıkartmak üzere, İstanbul'a yolladığı defterin hazırlanmasına katkıda bulunduğunu bildiğimiz Parti¹⁰⁴, ülke çıkarları ile İttihat ve Terakki düşmanlığı arasındaki farkı kavrama becerisini gösterememiş, mütareke döneminde İzmir'deki Rum propagandasının maşası olma konumu, işgalden sonra "bazı" üyelerinin Yunan yönetimiyle işbirliği yapmasına kadar varmıştı¹⁰⁵.

Mütareke döneminde, ceza ve infaz sistemine yapılan müdahaleler de, devletin meşruiyetini ciddi bir şekilde yaralamıştı. Adliye Nezareti'nin, cınayetten ötürü tutuklu bu-

⁹⁸ Bu meclisin görev alanıyla ilgili bkz.: Berber, Mart 1999, s. 35.

⁹⁹ **Ahenk**, 26 Ocak 1919.

¹⁰⁰ Taçalan, ss. 32-33.

¹⁰¹ **Hukuk-ı Beşer**, 30 Mart 1919; **İkdam**, 4 Nisan 1919.

¹⁰² Kaygusuz, ss. 151-152.

¹⁰³ Bu tanım, eski Mektupçu Mustafa Kamil Bey'e aittir. Dursun, s. 93.

¹⁰⁴ Dursun, s. 93.

¹⁰⁵ Yönetim kurulu üyesi, avukat ve İslahat Gazetesi sahibi Sabırcı'da Emin Süreyya, bunların basında gelmektedir ki, Berber, 1997, s. 395'de yazıldığı üzere, kendisine metropolithaneden maaş bile ödenmekteydi.

lunanlardan, "sadece Ermeni ve Rumların" serbest bırakılmasına ilişkin, cezada eşitlik ilkesine aykırı kararını, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'nin İzmir Konsolosu olup, mütarekeden sonra Albay rütbesiyle Vilayete gelen Smith'in işleme koymasına razı olmak, büyük bir hataydı. 20 Mart'ta, yanında Rum avukat Athinogenini olduğu halde, İzmir Merkez Hapishanesi'ne gelen Smith, 1250 Hristiyanı serbest bırakırmıştı¹⁰⁶. Cinayet suçundan mahkum oldukları halde, kendilerinin serbest bırakılmadıklarını gören Müslüman/Türk mahkumların "Padişahım çok yaşa" diye bağırarak, Rum ve Ermeni mahkumları tutmaları üzerine, hapishanenin etrafı askerlerle çevrilmiş, yapılan silahlı müdahale sonucunda Müslüman/Türk bir mahkum hayatını kaybetmiş, bir diğeri de yaralanmıştı¹⁰⁷. Ertesi gün, yine Athinogenini ile birlikte, otomobille Urla'ya giden Smith¹⁰⁸, doğruca kaymakamlık binasına inmiş, Yunanca yayımlanan Meşrutiyet Gazetesi sahibi Kostı, Dr. Karanfilidis, Kalozumen Başhekimisi Nikolaki Karamanoğlu, Jandarma Subayı Nuri ve Noter Sabrı Bey huzurunda bozuk Türkçesiyle, Kaymakam Tahir Bey'i "Sen necisin Kaymakam Bey? Gelirken otomobilim çamur içinde kaldı. Yolların halini görmüyor musun?" diyerek azarladıktan sonra, "Baksanıza... belediye reisiği açılmış. Burada Rum belediye reisi görmek isterim. bu çoğunluğun hakkıdır" diyerek konuşmasını: "Kazanızda ehemmiyet yoktur, Rumlar bağ, bahçelerine gidemiyorlar, öldürüyorsunuz! İltis ediyoruz ki teşkilat yapıyor, silahlaniyormuşsunuz! Türkiye'yi müttefikleriyle birlikte yendik. Top ve tüfenglerimizi aldık. Neyinize güveniyorsunuz. Yaptıklarınız, hükümetinizin programına da aykırıdır. Sizi medeniyete davet ederim. Vahşete devam ederseniz mahvolacaksınız"¹⁰⁹ sözleriyle bitirmişti. 22 Şubat'ta bastırılan Urla'daki Rum ayaklanmasından¹¹⁰ sonra, İngiliz irtibat subayı Barker'in üstlerine, görevinden alınması gerekliliğini rapor ettiği Tahir Bey¹¹¹, Albay Smith'in ziyaretinden iki hafta sonra azledilmiş, yerine Kamilpaşazade Osman Bey "vekaleten" tayin edilmişti¹¹².

Urla Hapishanesi'ndeki Rum tutuklu ve mahkumları bıraktırdıktan sonra¹¹³, aynı gün geçtiği Çeşme'de Smith, Kaza hapishanesinde tutuklu bulunan iki Rum'u, savaş sırasında İngiliz Ordusu'nda hizmet ettikleri gerekçesiyle serbest bırakırmak istemişse

¹⁰⁶ Rodas, s. 43; Bayar, c. 5, s. 1614; Mihailidis, s. 44, 47.

¹⁰⁷ Köylü, 21, 22 Mart 1919: Hukuk-ı Beşer; Anadolu, 22 Mart 1919.

¹⁰⁸ Mihailidis, ss. 44-49.

¹⁰⁹ Bayar, c. 5, s. 1615.

¹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Berber, Mart 1999, ss. 69-71.

¹¹¹ F.O., 286/706'daki 23 Ocak 1919 tarihli belge.

¹¹² Mûsavat, 8 Nisan 1919.

¹¹³ Mihailidis, ss. 47-49.

de, söz konusu kişilerin şekavet, hayvan hırsızlığı ve güvenlik kuvvetlerine silah çekmek suçundan alıkonulduğu yetkililer tarafından kendisine ızah edilerek, bu düşünceden vazgeçmeye ikna edilmişti¹¹⁴. Sancak dahilinde Rumlarca işlenen suçlar hakkında kavuşturma yapılmasına, İzmir'deki İtilaf Devletleri temsilcilerinin engel olma girişimleri ve suçluların adalara kaçırılmasına aracılık etmeleri gibi aralamalar¹¹⁵ nedeniyle, Harbiye Nezareti'nin Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderdiği, 23 Mart 1919 tarih ve 1592 sayılı bir yazıda: "*Cinayetleri yapanlar hakkında takibat yapılmasına, İtilaf temsilcileri mani oldukça asayişin korunması*"nın imkansız olduğunu bildirmesi, adalet terazisinin bozulan dengesini onarmaya yetmeyecekti¹¹⁶.

Yaklaşmakta olan işgalin ayak sesleri duyulurken, Osmanlı'nın İzmir'deki görüntüsünün temiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Memuriyete devam etme, atanma, ya da görevden alınmanın, ancak yukarıda tanımladığımız iç ve dış güç odaklarının onayıyla gerçekleşebildiği bir devletin, bağımsız ve egemen olmadığı ortadadır. Konfiçyüs'un: "*Senin iktidarın saygı görmüyorsa, başka bir iktidar yoldadır*" özdeyişi, sanki mütareke döneminde Osmanlı'ya yapılmış bir uyarı ve Türk Devrimi'nin habercisi gibidir.

¹¹⁴ *Müşavir*, 2 Mart 1919.

¹¹⁵ Mehmed Şefik, *İstiklal Harbinde* 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, c. 1, İstanbul, 1937, s. 14'te, suçluların adalara kaçırılması olayı, özellikle şubat ayı ortalarında, Soke'nin Yoran Nahiyesi'nde firari Rumlarca çıkarılan ayaklanmada açıkça görülmüştü.

¹¹⁶ *Türk İstiklal Harbi*, c. 1, Ankara, 1962, s. 135.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İZMİR SANCAĞI'NDA YUNANISTAN KARŞITI ÇALIŞMALARDA BULUNAN TOPLUMSAL ÖRGÜTLER

(30 Ekim 1918 - 15 Mayıs 1919)

Adını, Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de, Mondrosta imzaladığı mutarekeden alan, Türk tarihçilerinin, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarma yaptığı 15 Mayıs 1919'da noktaladığı söz konusu dönem, Sancak'taki Osmanlı yönetimi ve Türkler açısından sıkıntılı, Rumlar' açısından ise, hareketli ve umut dolu bir bekleyişe tanık olmuştur.

Aşağıdaki makale, altı buçuk aylık bu zaman kesitinde, Osmanlı Devleti'nin en zengin vilayeti Aydın'ın, merkez sancağı ve yönetim merkezi olan İzmir'de, Yunanistan karşıtı çalışmalarını tespit ettiğimiz toplumsal örgütlerden, sadece "*cemiyetleri*" (=dernekleri) mercek altına almaktadır. "*Siyasal partiler*"in ise, başka bir makalede işlenmesi düşünülmektedir.

Tarihsel Arkaplan

18. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren İzmir'de, Avrupalılar ve Rumlar tarafından kültürel, ekonomik ve sportif amaçlı sivil toplum örgütlerinin kurulduğu anlaşılmaktadır¹. Osmanlı Devleti'nin yabancılara ve uyruklarına dernek kurma hakkı vermeyişinden olsa gerek, sözü edilen örgütlerin "*dernek*" değil "*kulüp*" tabelası altında çalıştıkları dikkat çekmektedir². Kişinin vazgeçilmez haklarından biri olan örgütlenme özgürlüğüne getirilen bu kısıtlamanın doğal sonucu olarak, 19. Yüzyıl'da yeraltına inmek zorunda kalan örgütlerin başında, mason locaları geliyordu³. 20. Yüzyıl'ın başında bunlara, liberal görüşlü Kâmil Paşa'nın, Aydın Valiliği görevinde bulunması nedeniyle, II. Abdülhamit'in baskı rejiminin pek hissedilmediği İzmir'de⁴, Türklerin mevcut iktidara karşı, diğer etnik kökenlerden gelen "*bazı*" Osmanlı uyruklarının ise, yerleşmiş oldukları bölgeleri Devletten koparmak için kurdukları ayrılıkçı dernekleri eklemek, yanlış olmayacaktır⁵.

¹ Bu makalede "*Rum*" sözcüğü, incelediğimiz döneme ilişkin Osmanlıca kaynaklarda kastedilen: "*Osmanlı Devleti uyruğunda olan Yunanlı*" anlamında kullanılacaktır.

² Bunların isimleri ve kuruluş tarihleri için bkz. Χρηστού Σωκρ. Σολομωνίδη, *Της Σιυρνής*, (İzmir'in) Atina, 1957. ss. 79-94 ve 165-215.

³ 1876 Anayasası'nın: "*Osmanlı Vatandaşlarının Kamu Hakları*" başlığını taşıyan, ikinci bölümünün on üçüncü maddesi, dernek kurma ve toplanma hakkından hiç söz etmemekte, sadece ticari şirketlerin kuruluşuna izin vermektedir.

⁴ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul, 1984, s. 383'de, İzmir'deki belli başlı localar şöyle sıralanmaktadır: "*Victoria, Grande Loge de Turquie, Orhaniye, Melesc, Homer Lodge*."

⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955. s. 20.

⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948, s. 361'de. Bursalı Tahir Bey'in İzmir'de İttihat ve Terakki adına çalıştığı, Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Milli Mücadele*, İstanbul,

Meşrutiyet'in ikinci kez ilanıyla birlikte (1908), mevcut anayasanın kısıtlayıcı hükümünün varlığına rağmen, yukarıda sözü edilen derneklerin, şu ya da bu şekilde yerüstüne çıkarak, kendilerini ortaya koydukları gözlenmektedir⁷. 1909 yılında kişilere dernek kurma hakkı veren anayasa değişikliği ile, fiili olmaktan çıkarak yasallaşan örgütlenme süreci, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 Ocağı'nda Bab-ı âli'yi basarak, Sadrazamlığa getirdiği Mahmut Şevket Paşa'nın vurulduğu 11 Haziran 1913'e kadar, "müdahalesiz" yaşandı.

Bu tarihten sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Türklerce kurulmuş olsun veya olmasın, kendisine muhalif gördüğü tüm örgütleri dağıtmak istemesi, onları yeniden yeraltına inmeye itmişti⁸. Mütareke dönemine kadar devam edecek olan, rejimin tek partili meşrutiyete dönüştürüldüğü bu beş yıllık zaman diliminde, Cemiyet'in açık kalmasına ya da kurulmasına izin verdiği örgütlerden "*bazılarının*", aynı dönemde, Yunanistan karşıtı çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

1956, s. 339. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1988, s. 201 ve Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1987, s. 53'te belirtildiği üzere, İzmir'de "*Teshbbüs-ü Şahsi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin*" (Bu Cemiyet, 1902'de Paris'te kurulan Ahmet Rıza Bey'in "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*" dışında, Prens Sıbahattin Bey'ce kurulmuş olup, 1908 seçimlerine "*Osmanlı Ahırar Fırkası*" adı altında katılmış-ır)de bir şubesi vardı. Öte yandan, İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör. Haz: Hayri Mutluçağ, İstanbul, 1986'da belirtildiği üzere, 1905 yılında İzmir'de "*İttihad-ı Ermeni Heyet-i İhtilaliyesi, İzmir Komitesi*" adlı ayrılıkçı bir Ermeni derneğinin bulunduğu, adli makamların soruşturmalarından anlaşılmıştı.

Şeniz Gundemir, *İkinci Meşrutiyet'in İzmir Basınındaki Yankıları*, Basılmamış lisans tezi, İzmir, 1987-88, ss. 32-41'de, Meşrutiyet'in ilanı izleyen ilk günlerde, hemen ortaya çıkıveren "*İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin*" İzmir merkezine gelen kutlama telgraflarından anlaşılabileceği üzere, Cemiyet Sancağın tüm kazalarında örgütlenmişti. Öte yandan, ayrılıkçı derneklerin de yerüstüne çıkarken, "*kulüp*" sözcüğünü paratoner olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu örgütlerin başında, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, çalışmalarını gün ışığına çıkacak olan "*Ermeni Tasnaksutyan Cemiyeti Kulübü*" geliyordu. Tunaya, 1984, ss. 368-69'da, Cemiyetler Kanunu'nun "*kanunları, genel terbiyeyi, devletin bütünlüğünü, hukumetin değiştirilmesini, Osmanlı ülkesindeki etnik unsurları siyasal bakımdan bozucu amaçla... gizli... kavmiyet ve cinsiyyet, isimlerine ve ülkelerine dayanan*" derneklerin kurulamayacağını belirten; 3.4. ve 6. maddesi, ayrılıkçı örgütleri böyle bir çözüm yolu bulmaya itmişti.

⁷ Bunların başında, Fevzi Demir, *Aydın Vilayeti'nde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1988, s. 51'de, İzmir Merkez Şubesi 21 Aralık 1911'de hizmete açılan, Hürriyet ve İttihat Partisi geliyordu. "*Ermeni Tasnaksutyan Cemiyeti Kulübü*"'nün ise, şiddete başvurmaya yönelik hazırlıklara giriştiği, Bayar'ın, *Ben de Yazdım*, V, İstanbul, 1967, s. 1469'da yazdığı aşağıdaki satırlardan anlaşılmaktadır: "*Savaş başladığı zaman, polis Tasnaksutyan Cemiyeti Kulübünün muhafazasının altında birçok bomba, teneke-keler dolusu dinamit bulup çıkardı*".

A. MÜTAREKE'DEN ÖNCE KURULANLAR

1. Türk Ocağı (İzmir Şubesi)

Kuruluş tarihi : "Temmuz 1912"⁹

Merkezi : *Önce İttihat ve Terakki Kulübünün bir odasında, daha sonra Köylü Gazetesi İdarehane'sinden kiralanan bir salonda, Mart ortalarında ise, ilk müstakıl binası: Kemeraltı'ndaki Hacı Hasan Hanı'nın pasajında*¹⁰.

Yönetim kurulu : *Doktor Hacı Hasanzade Ethem (Başkan), Lise Müdürü Nail (üye), Avukat Mustafa Necati (üye), İttihat Terakki Mektebi Müdürü Enver (üye), Demiryolları Levazım Müfettişi Vasıf (üye), Haydar Rüstü (üye), Ragıp Nurettin (Üye) Beyler.*"¹¹

Yüksek öğretim gençliğinin çağrısına karşılık veren münevverlerin katkısıyla, 25 Mart 1912 günü İstanbul'da resmen kurulan Türk Ocağı, kısa sürede milliyetçilik akımının yuvalandığı biricik mekân haline geldi. "*Türklerin kültürel ve medeni olgunlaşma*"sına çalışmayı amaçlayan Ocağın (tüzük, madde 2) mütareke dönemine kadar, İstanbul ve dışında yirmi sekiz şubesi açılmıştı. Ocak, siyasî niteliği olmadığını ilan etmesine ve siyasetle uğraşmayacağını belirtmesine (madde 3) rağmen, bir süre sonra ideolojisini benimseyen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bütünleşmişti¹². İttihatçılarla (=İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı) bir tutulan Ocaklıların, mütarekeden sonra tüm ülkede olduğu gibi İzmir'de de, "*kanuni takibata uğratılma kaygısıyla*", çalışmalarına ara verdikleri anlaşılmaktadır¹³. Ocağın İzmir'deki sorumlu kurulunca yapılan bir açıklamada, "*memleketiyle alakalı bütün gençler*" yeniden örgütlenme için, 24 Ocak 1919'da Milli Kütüphane Sineması'nda yapılacak toplantıya davet edilmişlerdi¹⁴. Belirtilen yer ve günde gerçekleşen toplantıda, yönetim kuruluna yukarıda isimleri yazılı üyeler seçilmişlerdi.

Daha önceleri, "*sekiz on gencin arasına toplanıp, gençliğe özgü tartışmalarla vakit öldürdükleri*" bir yer diye tanınan Ocak, bu yeni dönemde: "*Memleketi tehdit eden kanlı bir ma-*

⁹ Bu konuda iki farklı görüş mevcuttur. Tunaya, 1984. s. 436'da, Ocağın İzmir şubesinin Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin ilk haftalarında (Temmuz 1912) açıldığını yazmaktadır. Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri 1923-31*, Basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990. s. 23'te ise, Ağustos 1912 tarihi verilmektedir.

¹⁰ Haydar Rüstü Oktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*. Haz: Zeki Ankan, Ankara, 1991, s. 59.

¹¹ *Müşavet*, 25 Ocak 1919, Son iki üyenin adından sadece Oktem, s. 59'da söz edilmektedir.

¹² Tunaya, 1984, ss. 432-444.

¹³ *Anadolu*, 30 Aralık 1918.

¹⁴ *Sulh ve Selamet; Müsavat*, 24 Ocak 1919.

ceraya (Yunanistan) karşı savunma kalesi haline gelerek, İzmir Türklerinin ilgi odağı" olacaktı. "Bütün gençliği tehlike karşısında toplu bulundurmaya amaçlayan" Ocağın, gençler tarafından kurulmuş derneklere yardımcı olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. **Bu derneklerden ilki**, savaşın bitiminden sonra kıtalarından terhis edilen yedeksubayların ekonomik sıkıntılarını çözmek ve aralarında dayanışma sağlamak için kurulduğunu (13 Ocak 1919) açıklayan: "İzmir İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti" (=İzmir Yedeksubaylar Yardımlaşma Derneği) idi¹⁶. Dernekle bağlantı, kendisi de eski bir yedeksubay olan Ocağın aktif üyelerinden Ragıp Nurettin Bey¹⁷ aracılığıyla sağlanırken, savaş yıllarında İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba Demiryolu hatlarında işe alınıp mütarekenin imzalanmasından sonra, yeniden iş başına gelen bu hatların imtiyaz sahiplerince¹⁸, işten çıkarılan Türk işçi ve memurların "durumlarını iyileştirmek ve geleceklerini güven altına almak amacıyla" kurulduğu (13 Şubat 1919) açıklanan: "İzmir Demiryolları İslam Memurını Teavün Cemiyeti"¹⁹ (=İzmir Demiryolları İslam Memurları Yardımlaşma Derneği)yle ilişkiler, söz konusu derneğin danışmanlığını üstlenmiş olan Mustafa Necati Bey (Avukat) tarafından yürü-

¹⁵ Öktem, ss. 60-61.

¹⁶ Μιχαήλ Α. Ροδά, Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία (1918-1922), (Yunanistan Küçük Asya'da), Atina, 1958, s. 44'de, Derneği Nurettin Paşa'nın kurmaya teşebbüs ettiği yolunda verilen bilgi, şüpheyle karşılanmalıdır. Derneğin kuruluş çalışmalarının yapıldığı sırada, Nurettin Paşa vali olmasa da, 17. Kolordu Komutanı sıfatıyla İzmir'de bulunuyordu. Nurettin Paşa'nın 1919 Martı sonlarında İzmir Müftülüğüne tayin olunan Rahmetullah Efendi'ye gönderdiği 30 Nisan 1923 tarihli mektubunda, (Muzaffer Ordumuzun Kumandan-ı Muhterem Ferik Nurettin Paşa Hazretlerinin İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi Hazretlerine Yazdıkları Mektubun Suretidir, Matbaa-i Osmaniye, 14s.) gerçekte oluşmasına hiçbir katkısı olmadığı halde, birçok derneğin kuruluşunu kendisine malederken, İzmir İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti'nin adını belirtmeyişi dikkat çekicidir. Öte yandan, kendisine danışılarak hazırlanmış olduğu kuşkusuz olan özgeçmişinde de (Osman Senai, İzmir Fatihî, Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Terceme-i Hali, Matbaa-i Osmaniye, 1339/1923, 19s.), İzmir İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti, Nurettin Paşa'nın kurduğunu iddia ettiği derneklerden sayılmamaktadır. Dernekle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ankara, 1997, ss. 157-158.

¹⁷ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Lozan'da kurulan "Türk Yurdu"nun başkanlığını yapan Ragıp Nurettin Bey için, Öktem, s. 60'ta "... bu coşkun ve azimkâr genç aramıza iki ay kadar evvel karışmış, çalışkanlığı ve doğru görüşü, ateşli sözleri ve dürtüst hâl ve hareketleri ile kendini bütün arkadaşlarına takdir ettirmiş ve sevdirmiş idi. Yeni Ocak binasının (Kemeralı'ndaki) düzenleme ve yönetimini üzerine almıştı. Bir taraftan geceli gündüzlü Ocakta çalışıyor, diğer taraftan da yayında bulunarak yaklaşan tehlikeyi işaret eylemekten, el ele vererek yürümek lazım geldiği fikrini aşılamadan geri durmuyordu" demektedir.

¹⁸ Birinci Dünya Savaşı başlayınca, ülkedeki tüm demiryolu hatlarına Nafia Nezaretince el konularak, işletilmeye başlanmıştı.

¹⁹ İkdâm, 20 Şubat 1919.

tülüyordu²⁰. Demiryollarından çıkarılan teknik elemanların derneğe üye kaydedilmediği yolunda basında çıkan yazıları²¹, bu yolda yapılmış olan hiçbir başvurunun geri çevrilmediğini açıklayarak Türk Ocağı'nın yanıtlaması²², iki örgüt arasındaki işbirliğini göstermesi açısından anlamlıdır²³.

Haydar Rüştü Bey: "Bütün bu çalışmalar bir taraftan İzmir halkının ve İzmir'deki yabancıların dikkatini çekerken, diğer yandan da İzmir'deki zavallı (Hükümet)'in endişelerini tahrik etmeden geri durmuyordu. Ocak manen ve maddeten baskı ve araştırılma altında bulunuyordu. Hükümetle olan işlerimiz, adeta bıçağımızın hakkı olarak sonuçlanıyordu. Vali İzzet Bey Ocak'tan çok şüpheleniyor, Ocaklıların çalışmalarına karşı adeta sinirleniyordu. Fakat biz aldırırmayorduk. Toplantılarımızı daha sıklaştırıyor, gayretlerimizi daha arttırıyor... bütün kuvvetimizle çarpışıyorduk"²⁴ diyorsa da, nisan ayı sonlarında yapılan olağan bir Ocak toplantısında: "Tehlike yaklaştı, Rumlar harıl harıl silahlanıyor ve birşeyler bekliyorlar. Biz ise kalemle, muhtıra ve nutuklarla ... iş görmeye çalışıyoruz. Her ihtimale karşı, bütün Türk'lüğün silahlanması icap eder. Ona göre örgütlenmeliyiz" diyen, ancak önerisinin çoğunlukla kabul edilmeyeceğini hissederek, yönetim kurulundan istifa eden Mustafa Necati Bey'den bir gün sonra kendisi de, Hükümetle Ocak arasındaki ilişkilerde olumsuz rol oynadığı kanaatinin, Vasıf Bey aracılığı ile Ocak üyeleri tarafından bildirilmesi üzerine istifa etmişti²⁵.

Yeni üyelerin seçimiyle, yönetim kurulundaki boşluğu dolduran Ocağın "en heyecanlı toplantısı", 14 Mayıs'ta Lise (=Sultani) binasında yapılan toplantıdan hemen önce gerçekleşti. "Ocağa üye olmayanların da katıldığı bu toplantıda, (Yunan işgalinin gerçekleşeceği ifade edildi). Ertesi gün İzmir'i, Yunan kuvvetleri işgal edecekti. Buna karşılık ne yapılmak gerekirdi. Bu konu üzerinde heyecanlı nutuklar söyleniyordu. Herkes bir fikir söyledi ve ağladı. Ancak hiçbir karar alınamadan" dağılmıştı²⁶. Ancak bir süre sonra, Ocak üyelerinin de katıldığı lise toplantısında, "Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" adıyla yerüstüne çıkan, "Mü-

²⁰ Öktem, s. 61, Köylü, 18 Şubat 1919.

²¹ Köylü, 22 Mart 1919.

²² Köylü, 23 Mart 1919.

²³ Köylü, 19 Mart 1919'da, Derneğin İtilaf Devletleri'ni hukuk ve adalet çerçevesinde davranmaya çağıran bir muhtırası bulunmaktadır. Mustafa Necati'nin kaleminden çıktığı anlaşılan muhtıranın, "Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin İzmir Kongresi'nin kapandığı gün basına verilmesi, rastlantı değildir.

²⁴ Öktem, s. 61.

²⁵ Öktem, ss. 63-64.

²⁶ Öktem, s. 64.

dafaa-ı Vatan Örgütü" nün kendisine merkez seçtiği Ocak binası, aynı günün akşamı yapılan etkinliklerin yönlendirildiği yer olacaktı²⁷.

Ocağın "*müdafaa-i hukuk*" hareketini de desteklediğine şüphe yoktur. Nitekim, Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey, Ocak başkanlığına seçildiğinde, "*Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanîye Cemiyeti*" (= M.H.O.C.)nin yöneticileri arasında yer alıyordu. 14 Mayıs sabahı, İtalyan Konsolosluğu'ndaki tanıdıklarından, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkacağını öğrenen Derneğin kurucu üyelerinden Menemenlîzade Muvaffak Bey'in, haberi "*vakit geçirmeden*" Ocağa ulaştırması, M.H.O.C. ile Ocak arasındaki ilişkilerin yakınlığını açıkça ortaya koymaktadır. Ocağın çalışmaları, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkmasıyla "*fiilen*" sona ermişti.

2. Halka Doğru Cemiyeti

Kuruluş tarihi : "Yaz 1918"²⁸

Kuruluş yeri ve merkezi : *İzmir, Beyler Sokağı'nda asker alma şubesi yanı*²⁹

Kurucu ve yöneticileri : *İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyesi Doktor Nazım Bey, İzmir Milletvekili ve Valisi Rahmi Bey, Mahmut Celal (Bayar) Bey (Genel Sekreter), Eski Halep Valilerinden Tevfik Bey (Sandık Emini ve Mutemet)*³⁰

Çalışma alanını "*Aydın Vilayeti*" olarak tanımlayan (tüzük, madde 3)³¹ Halka Doğru Cemiyeti, Doktor Nazım Bey'in Tanin Gazetesi muhabirine verdiği bilgiye göre; İttihat ve Terakki Kulübünde (İzmir şubesi)³² yapılan bir toplantı sonunda kurulmuş, aynı toplantıda 19.500 lira yardım toplanmıştı. İttihat ve Terakki'nin bir yan kuruluşu sayı-

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. B./2. bölümüne.

²⁸ Derneğin ne zaman kurulduğu konusunda farklı görüşler vardır. Tunaya, 1984, s. 417'de, "*kaynak göstermeksizin*" 15 Aralık 1917 tarihini vermekle birlikte, Derneğin "*genel*" sekreterliğini yapmış bulunan Mahmut Celal Bey, s. 1550'de, "*1918 yılının yazında İzmir'e gelen Doktor Nazım Bey ve Vali Rahmi Bey ile, Halka Doğru Cemiyeti'nin kurulmasına karar vermiştik*" demektedir.

²⁹ **Halka Doğru Mecmuası**, 1 Şubat 1919, Sayı: 1'den, gerçekte bu adres, Derneğin kendi adını kullanarak, yayımlanmış olduğu dergisinin yazıhane ve matbaa adresidir. Ancak, mütarekeden sonra İttihat ve Terakki'nin kendini feshederek dönüştüğü Teceddüt Partisi'nin (İzmir Merkezi) "*sorumlu*" sekreteri Mahmut Celal Bey'in, Parti'nin polis tarafından mühürlenip kapatılmasından sonra, çalışmalarını yukarıdaki adrese taşımaları, Halka Doğru Cemiyeti'nin de aynı adreste ikamet ettiğini göstermektedir.

³⁰ Bayar, s. 1550.

³¹ Mütareke'den sonra Beyler Sokağı'ndaki Kulüp binası, Teceddüt Partisi İzmir Merkezine dönüştürülmüştü.

labilecek olan Halka Doğru Cemiyeti, milliyetçiliği kültürel yoldan halk arasında yaymayı amaçlayan örgütlenmelerden biriydi. Türkçülük ideolojisine "halkçılık" kavramını katan cemiyetin³² kurucu ve yöneticileri hakkında, mütarekeden birkaç gün önce başlayan adli kovuşturma, mütarekeden sonra da devam etti.

Dahiliye Nezareti'nin 24 Ekim 1918'de valilikten aldığı Rahmi Bey'i³³, sorgulamakla görevlendirdiği Arif, Nedim, Abdullah, Naci ve Süleyman Beylerden oluşan kurul, kasım ayı içinde İzmir'e gelmiş, 1 Ocak 1919'da Rahmi Bey'de yanlarında olduğu halde İstanbul'a dönmüştü³⁴. Rahmi Bey, 29 Ocak gecesi İngilizlerce tutuklandığında Enver, Talat ve Cemal Paşalar çoktan ülkeden ayrılmış bulunuyordu³⁵. Polis tarafından izlenmekte ve tutuklanması an meselesi olmasına rağmen³⁶, "genel sekreter" Mahmut Celal Bey'in çalışmalarını aralıksız sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Mahmut Celal Bey, bir yandan "kayıtsız şartsız yardımcı olacağı vaadinde" bulunarak M.H.O.C. 'ni yüreklendirirken³⁷, öte yandan Halka Doğru Cemiyeti'nin yayın organı olacak bir derginin hazırlıklarını yapıyordu.

6 Şubat'ta, "Halka Doğru Mecmuası" adıyla piyasaya çıkan derginin³⁸, müdürlüğünü üstlenen Mahmut Celal Bey, yayın amaçları yanında, derneğin yapmakta olduğu ve gelecekte yapmayı düşündüğü çalışmaları şöyle açıklıyordu: "İsminden de anlaşılacağı üzere bu mecmuayı halk için kuruyoruz. (Halk) tabirinden maksudımız da, milletin tahsil ve terbiye, anlayış ve bilme bakımından orta sınıfını teşkil eden tabakadır.

Ümmi ve avam dediğimiz, hiç mektup görmemiş veya okuyup yazma öğrenmemiş kısım, mecmuamızdan doğal olarak birşey anlayamayacağı gibi, havas zümresi denilen tahsil ve bilgi edinme potansiyeli yüksek tabakanın da, dergimizi takip ve okumaya ihtiyaçları yoktur. Avamın uyarma ve uyandırılmasını yazıdan ziyade resim ve sözün aracılığına müracaatta görü-

³² Tunaya, 1984, ss. 417-418.

³³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976, s. 33.

³⁴ *İkdam*, 8 Kasım 1918; Ahmet Mehmetefendioğlu, *Rahmi Arslan, Yaşamı ve İzmir Valiliği*, Basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990, s. 87.

³⁵ Tunaya, III, İstanbul, Temmuz 1989, s. 567.

³⁶ *Müsavat*, 5 Şubat 1919 tarihli nüshasında, Mahmut Celal Bey'i izlemekle görevli polisin ismini (F...) yazmaktan çekinmiyordu.

³⁷ Nail Morali, *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara, 1973, ss. 8-9.

³⁸ Bu sayının üzerinde 1 Şubat tarihi bulunmakla birlikte gerçekte dergi, "matbaaya ait bazı hususlardan" oturuş 6 Şubat'ta yayımlanabilmiş, bu yüzden Mahmut Celal Bey okuyucularından özür dilemişti. Bkz. *Halka Doğru Mecmuası*, Sayı: 1.

yoruz. Bunun için (Halka Doğru) Cemiyeti ileride düzenli ve faydalı resim mecmuaları bastırıp dağıtmak ve ayaklarına kadar uzman ve üyeler göndererek, konferanslar verdirmek suretiyle -çoğunluğu köylülerden oluşan- bu sınıfa da, elden gelen hizmeti ayrıca verme ye çalışacaktır³¹.

Mecmuamız ancak Türk Milleti'nin orta sınıf tabakasına milli benlik ve sosyal varlığını doyurmayı gaye edinmiş bir kültür mecmuasıdır; Siyasi maksatlar ve yayından tamamen uzaktır.

Yine halk için yazılmış ve ilmi kurulumuzun inceleme ve kabulünü almış eserlerin de, kitap şeklinde ve numara altında yayın ve dağıtılması için bir Halka Doğru Kütüphanesi kurmaya başladık."³²

Tutuklanacağına ilişkin çeşitli duyumlar alıp³³, 18 Mart'ta İzmir'den ayrılan Mahmut Celal Bey³⁴, düşündüğü çalışmaları gerçekleştirmek için gerekli zamanı bulamamıştı. Derneğin İzmir'de kalan son yöneticisi olan Tefik Bey'in tutuklanarak hapsedilmesi ve banka hesaplarında bulunan yaklaşık 20.000 liranın Öksüzler Yurdu'na verilmesiyle birlikte³⁵, Cemiyet "fiilen" sona ermişti.

³¹ Halka Doğru Mecmuası, Sayı: 1'de, Dernek tarafından yapılan özel davet üzerine, bazı uzmanlarca İzmir Milli Kütüphane Sineması'nda halk için bazı konferanslar verildiği ve mecmuanın bunları yayınlayacağı yazılmaktadır. Ancak, Derneğin söz konusu konferansları, mütarekeden önce mi yoksa sonra mı verdirdiği anlaşılamamıştır.

³² Halka Doğru Mecmuası, Sayı: 1.

³³ Başta tehcir olmak üzere, savaş yıllarında işlenen "suçları" araştırmak için kurulup İzmir'e gönderilen: "Tetik-i Seyyiat Komisyonu" adı da verilen harp divanı Mahmut Celal Bey'i sorguya çekmiş, ancak kendi ifadesiyle "hakkında madde tayininden aciz kalmıştı." Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-5, Ds. 16, F.1-3 numaralı belgede, Metropolithane ve yukarıda sözü edilen harp divanı ve casuslar tarafından ızlandığını ayrıntılarıyla anlatan Bayar, ss. 1645-46'da, İzmir'de herkesin filozof olarak tanıdığı Hidayet Bey'in bir gün "Halka Doğru" dergisinin bürosuna gelerek, divan-ı harp başkanı Sait Paşa'nın kendisine tutuklanacaklarını sandığı, içinde otuz altı isim bulunan bir liste gösterdiğini, listenin başında ise üzerinde iki yıldız konulmuş olarak Mahmut Celal Bey'in bulunduğunu söylemişti. Bayar, "Divan-ı Harp Başkanından başka, vilayete de tutuklanmam için emir geldiğini, emri alanlardan işitmiştim" demektedir.

³⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-5, Ds. 16, F. 3'de Bayar: "İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin toplantısı yapıldı. Tarih 18 Şubat 1918 olduğunu zan ediyorum" diyerek yanıldıktan sonra, aynı gece İzmir'den ayrıldığını belirtmektedir ki, gerçekte bu tarih 18 Mart 1919 olmalıdır.

³⁵ Bayar, ss. 1550-52.

B. MÜTAREKEDEN SONRA KURULANLAR

1. Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Osmanlı Hukukunu Koruma Derneği)

Kuruluş tarihi : "23 Kasım 1918"⁴⁴

Kuruluş yeri ve merkezi : İzmir, Moralizade Halit ve Nail kardeşlerin önce, Aya Yorgi Caddesi'ndeki sonra, Birinci Kordon'daki ticarethanelerinde⁴⁵

Kurucuları ve yöneticileri: Moralizade Halit ve Nail kardeşler (Tüccar), Menemenlizade Muvaffak Bey (Maliye Müfettişi), Naci Bey (İtibar-ı Milli Bankası İlinci Müdürü), Hüseyin Lutfü Bey (Emekli Binbaşı), Abdurrahman Sami Bey (Asker Emekli), Arif Bey (Eski Maliye Müfettişi), Hacı Hasanzade Ethem Bey (Doktor), Hasan Vasfi Bey (Eski Mektupçu)⁴⁶

Gerçekte M.H.O.C... resmen kurulduğunu kabul ettiğimiz tarihten yaklaşık yirmi gün önce; Binbaşı Dixon komutasındaki 29 numaralı İngiliz Monitörü'nün İzmir Limanı'na demirlediği 6 Kasım günü, "gayri resmi" olarak vücut bulmuştu. Söz konusu monitörü karşılamak amacıyla, rıhtımı dolduran Rumların yapmış olduğu gösterilerden rencide olan, yukarıda isimleri yazılı birkaç münevver tarafından kurulması kararlaştırılan Cemiyet⁴⁷, Hüseyin Lutfü Bey'in "Rumların yapmaktada oldukları yasadışı gösteriyi"⁴⁸

⁴⁴ Köylü, 24 Kasım 1918. Bu konuda farklı tespitler yapılmıştır: Anadolu, 26 Kasım 1918'de, Derneğin "resmen" kurulduğu ve programını aynı günlü Köylü'de yayımladığı bildirilmişse de, İzmir Milli Kütüphane'de Köylü'nün 26 Kasım tarihli nüshası bulunamamıştır. Gotthard Jeaschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s. 7'de, Derneğin 26 Kasım'da, Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 4/10, s. 142'de ve Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981, s. 125'de, "kaynak verilmeden" 1 Aralık'ta kurulduğu belirtilmektedir.

Moralı, 1973, s. 8, ss. 40-41'de, Aya Yorgi Caddesi'ndeki ticarethane, M.H.O.C. orada kurulduğu için (resmen) Rumlar tarafından kundaklanınca, Birinci Kordon'dakine taşındığı yazılmaktadır.

Moralı, 1973, s. 6'da, son uç isim sonraki günlerde derneğe katılmıştı.

Taçalan, ss. 122-23'de, Moralizade Halit'le yapmış olduğu konuşmalara göre, derneğin kurucuları İngiliz Monitörü demirlerken tam karşısına düşen Sporting Kulübü balkonunda yemek yiyorlardı. Bu sırada öteden beri tanıdıkları Pavlidis isimli bir Rum kendilerine sataşınca, Halit Bey: "Beyler, hâlâ boş konuşmalarla vakit geçirecek miyiz? İşte gördüğünüz gibi bizim desteğimizle yaşayan bir Rum böyle yaparsa, geri kalarların nankörlük ve küstahlıklarını siz hesap edin artık!... Bu günden tezi yok bir cemiyet kurup İzmir'i Yunanlılara karşı savunmak için elimizden gelen gayreti gösterelim..." demişti.

⁴⁶ DH-KMS, Ds. 49-1, Bel. 24'te yazıldığı üzere: Nurettin Paşa 5 Kasım'da Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telde: "İzmir Rumları birçok Yunan bayrakları ile beraber, İtilaf Hükümetleri'nin bayraklarını tedarik etmek suretiyle, gösteri hazırlıklarında bulunmaktadırlar... Özel günler dışında çekilecek bayraklara, polisin müdahale edeceğine ilişkin İstanbul basınında görülen tebligat bir resmi karara dayanıyorsa, süratle haberdar edilmesini" rica ediyordu. Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in: "Hariciye Nezareti'nin 16 Şubat 1912 tarihli genel duyurusu ile bildirilen talimatnamemizin beşinci maddesinde, yabancı bir devletin özel resmi günlerinde devlet tel'ası ve Osmanlı Devleti'nin özel resmi günlerinde tüm yabancılar ticarethanelerine Osmanlı bayrağı ile beraber, kendi devletinin bayrağını çe-

durdurması için Vali Vekili Nurettin Paşa'ya telefon etmesiyle, aynı gün ilk eylemini yapmış oluyordu⁴⁸. Moralizade Halit Bey'in, İzmir'deki İngiliz dostları aracılığı ile Dixon'u evine yemeğe davet etmeyi başarması, M.H.O.C.'nin "resmiyet kazanmadan önce" yapmış olduğu bir başka eylemdi. Halit Bey'in söz konusu monitör'ün gelişinden kısa bir süre sonra gerçekleştirdiğini söylediği yemeğe, Dixon ile ilişki kurmanın İzmir için iyi olacağını düşünen, Cemiyetin tüm üyeleri katılmışlardı. Moralizade kardeşlerin Karşıyaka'daki evinde, Türk emeğinin ürünü olan eşyalar özenle seçilerek dekore edilmiş bir salonda ağırlanan Dixon'un: "Demek bütün bunlar Türkiye'de bulunabiliyor?" şeklindeki sorusunu, Halit Bey gülererek: "Bu evin çatısında kocaman bir çengel var. Sağlam bir çengel. Evle birlikte, burada gördüğünüz ne varsa o çengel vasıtasıyla bir zepline bağlanıp Avrupa'dan getirildi" diye cevaplayınca, Binbaşı elini Halit Bey'in sırtına birkaç kez içtenlikle vurarak: "Bana Türkleri ve Türkiye'yi başla türlü tanıtmışlardı. İngiliz sömürgelerinden birine geldiğimi sanıyordum" demişti⁴⁹.

Bu eylemlerde bulunduğu sırada M.H.O.C., kendisini "resmen" ortaya koyması için gerekli yasal yükümlülükleri yerine getirmeye yönelik çalışmalar da yapıyordu. Nurettin Paşa'nın "vekaleten" yürüttüğü valilik görevinden (25 Ekim-9 Kasım) ayrılmasından "pek az sonra", Moralizade kardeşlerin Aya Yorgi Caddesi'ndeki ticarethanelerinde gerçekleşen toplantının amacı: Cemiyeti tanımlayacak bir tüzüğün oluşturulmasıydı. Halit Bey'in: "İngilizlerin, Rumların ve İtilaf Fırkası mensuplarının kuşkuclarını dağıtmak için" çağrıldığını belirttiği; Tokadizade Şekip (Şair) ve Salepçizade Hacı Mithat (Tüccar) Beyler'in, bu toplantıda alınan kararlar üzerinde, son derece etkili oldukları görülmektedir. Nitekim "fazla iddialı" olduğu gerekçesiyle Cemiyetin "Müdafaa-i Hukuk" olan adı, To-

kebilirler... talimat hükümlerine aykırı suretle çekilen bayraklar polis tarafından vıdırılır..." diyen 6 Kasım tarihli cevabi telgrafının, Nurettin Paşa'ya zamanında ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Anadolu, 7 Kasım 1918'de yayımlanan ve altında imzası bulunan bir haberde Paşa: "Siyasi ilişkilerin iade ve tesisi için, İzmir'e gelmiş olan İngiliz Monitörünün gelişini vesile kabul eden Rum ahalisinin, kanunlara aykırı olarak bayraklar çekme ve gösteri yaptıkları görülmüştür. Bayrak çekme özel resmî günlerle ilişkin olduğundan, bundan böyle bu gibi kanuna aykırı harekete polisin müdahale edeceği ve müteccasırlar hakkında kanunî takibat yapılacağı duyurulur" demektedir. (Aynı haber için bkz. Roda, ss. 38-39).

"Taçalan, s. 123, Bayar, s. 1601'de, Nurettin Paşa'dan sonra, Mahmut Celal Bey'i arayan Hüseyin Lütfü Bey: "... Rıhtımdan telefon ediyordum. Burası Yunanistan'a döndü. Şiddetli bir Yunan gösterisi karşısındayız. Hükümet beceriksizliğinden bir şey yapamıyor, çare bulmalısınız!" demişti. Bu telefonda sonra, Nurettin Paşa'nın makamına gelen Mahmut Celal Bey: "... Paşa yalnızdı, vilayet makamının geniş odasında sinirli sinirli dolaşıyordu. Beni görünce, Hüseyin Lütfü adında birisini tanır mısınız, ne tuhaf bir adam! diye söze başladı. Paşa'nın telefon konuşmasının daha sertyle karşılaşmış olduğu anlaşılıyordu" demektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.İI-5, Ds. 16, F. 1-2'de yer alan belgede Bayar, aynı olayı küçük farklarla aktarmaktadır.

"Taçalan, ss. 124-125'de, Moralizade Halit'le yapılan konuşmadan.

kadizade Şekip ve Hacı Mithat Beyler'in ısrarıyla "Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye"ye dönüştürülürken, kurucu üyelerin "kayıtsız, şartsız vatan savunması yapmasını" düşündükleri Cemiyet, aynı kişilerce, sadece Wilson prensipleri dahilinde çalışacak "bilimsel" bir örgüt kimliğine hapsedilmişti. Esas tüzüğünü oluşturmasının yanı sıra, aynı toplantıda ilk yönetim kurulunu da seçen Cemiyet³¹, Teceddüt Partisi İzmir Şubesi nezdinde aradığı desteği bulduktan sonra³², Tahsin Bey (Özer)'in başında bulunduğu Vilayete (9 Kasım-2 Aralık) başvurarak, ilmuhaberini almış ve resmîyet kazanmıştı³³.

M.H.O.C.'nin Vilayete sunduğu "esas tüzüğü", sekiz maddeden oluşmaktadır. Tüzüğe göre merkez'de olan ve uygun görülecek mahallerde şubeler kurup açabilecek olan M.H.O.C. (madde 1) amacını; "Vatan bölgelerinin maddi ve manevî yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını, uygarlık alemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibaret" olarak belirlemişti (madde 2). İç ve dış siyaset ve seçim konularıyla "kesinlikle" meşgul olmayacağını ve kurulmuş ya da kurulacak partilerin çalışmalarına katılmayacağını açıklayan Cemiyetin (madde 3) "vönetim kurulu" dokuz kişiden oluşacak, genel sekreter ve veznedar bunlar arasından seçilecekti (madde 4). Üye kaydolmak isteyenleri, yönetim kurulunun oy çokluğu ile kabul edecek olan Cemiyet, (madde 5) gerekli gördüğü tak-

³¹ Bu toplantıyla ilgili bilgiler; Morali, 1973, ss. 5-28'de bulunan, Birinci Ordu Komutanı Korgeneral Nurettin Paşa'nın, 12.3.1923 tarihli emri üzerine Moralizade Halit ve Nail kardeşler tarafından, hazırlanan "Derneğin kuruluşu ve İzmir'deki çalışmalarıyla ilgili" bilgi veren ayrıntılı rapor (Nurettin Paşa'ya verilen memorandum)la, Taçalan, s. 126'da, Moralizade Halit'le yapılmış konuşmadan derlenmiştir.

³² Bayar, *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A.III-5, Ds. 16, F. 1-1'de: "Ferit Eczacıbaşı, Dr. Hacı Hasanzade Ethem Bey'i kulluğa getirdi, benimle özel görüşmek istediğini söyledi. Doktorun muhalif olmasına rağmen, memleket işlerinde samimiyetimizi teslim edecek kadar temiz bir zat olduğumu bildiğim için, düşüncelerimi anlattım. Aramızda memleketin genel durumu üzerine, genel bir konuşma oldu. Rumların sürekli gösterilerinin yanında, Yunanlılarla beraber çalışmalarına karşı bizim de elimizden geleni yapmamız, memleketi kaplayan büyük tehlike önünde, memleket çocuklarının hep beraber çalışmalarını sağlamamız lazım geleceği esasında birleştik. Bunun üzerine Dr. Ethem Bey, bizden yardım ve koruma vaadi olursa, İzmir'li birkaç arkadaşıyla bir cemiyet kurup hemen işe başlayacaklarını söyledi. Doktora ve onun arkadaşlarına en büyük teminatı verdim. Memleket emrinde kendileriyle beraber olduğumu anlattım" demektir. Aynı bilgi için bkz. Bayar, s. 1619.

³³ Morali, 1973, s. 7'de: "Derhal ve resmen teşekkülümüze, Hürriyet ve İtilaf taraftarlarının bizden kuşkulmaları ve bunun Fransızlarla İngilizlere sırayet etmesi manî oldu. Çünkü Cemiyet'in, İttihat ve Terakki yavrusu telakhisı vardı. Bir de bolşevik on teşkilatdır diyorlardı" diye yazmakta ise de, henüz "resmîyet kazanmayan ve gizli olan" Derneği, 1918 Kasım'ında, ülkenin hiçbir yerinde yeniden faaliyete geçmemiş olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin İzmir'deki taraftarlarının bu sırada ittihatçılık ve bolşeviklikle suçlaması, bızce mümkün görülmemektedir. Morali'nin, derneğin resmîyet kazandığı dönemde aldığı tepkileri, öncesine malettiği anlaşılmaktadır.

dirde, yayın organı olmak üzere İzmir'de Türkçe, İngilizce veya Fransızca gazete veya broşürler yayınlayacak ve yerel basınla işbirliğine gayret edecekti (madde 6). Üyelerinin düzenli aidatlarıyla, yapılacak yardımları gelir kaydedecek olan Cemiyet, (madde 7) barış antlaşmasının imzasından sonra yapılacak bir genel kongrede, bu biçimde devam edip etmeyeceğini kararlaştıracaktı (madde 8)⁵⁴.

Yasallaşmasından kısa bir süre sonra Aydın Valiliğine, "*Hürriyet ve İtilaf Partisi yan-lısı*" (= İtilafçı) Ethem Bey'in tayin edilmesi, M.H.O.C.'ni İzmir'de çalışamaz hale getirecekti. Göreve başlar başlamaz, (2 Aralık-20 Ocak 1919) Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey'in, Mahmut Celal Bey'le yapmış olduğu; Teceddüt Partisi'nin Cemiyete "*kayıtsız şartsız yardımcı olacağı vaadiyle sonuçlanan*" görüşmeden⁵⁵ haberdar olan yeni valinin, aleyhte bir tavır takınmasından sonra Cemiyet, "*Milli Hareket girişimlerini yakından izleme görevi verdiği*" Moralızade Nail Bey'i, temsilci sıfatıyla İstanbul'a göndermişti⁵⁶. İtilafçı basının saldırılar karşısında, M.H.O.C.'nin İzmir'de bunaldığı günlerde⁵⁷, Tokatlıyan Otel'i'ne yerleşen Nail Bey, İstanbul'da yardım alabileceğine inandığı kurul, kuruluş ve bazı yabancı misyon şefleriyle temasa geçmişti.

⁵⁴ Taçalan, ss. 126-127, Derneğin, "*esas tüzüğü*"yle birlikte vilayete verip vermediğini tespit edemediğimiz, yayınlanmış bir "*iç tüzük*" metni bulunmaktadır. (Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Nizamname-i Dahilisi, İzmir, 1334, 8 s.) Üç bölümde, toplam on dokuz maddenin yer aldığı iç tüzük, Derneğin işleyişi ve yapısı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

⁵⁵ Bkz. dph. 52.

⁵⁶ Moralı, 1973, s. 9. 47.

⁵⁷ "Gülmeli mi? Ağlamalı mı?", *İslahat*, 8 Ocak 1919'da: "*Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ne oluyor? Memleketimizde bir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti var. Düzenli bir örgüte de sahip, programı ise vatanın yüksek çıkarlarını savunmaktadır. Bunu ihya etmek, hakikaten örgüte sahip şu kurumu daha düzgün hale getirmek, namus ve düşünce sahipleri için bir vazife iken, öyle olmadı. Tokadizade Şekip, Şeyh Nuri, Hacı Mithat, Doktor Ethem, Ahmet Burhanettin Beyler gibi cidden kıymetdar simalarda bunları düşünemedi. Kendileri çocukla çocukla işbirliği yaparak Müdafaa-i Hukuk-ı Osmani Cemiyeti yaptılar. Rica ederim. Müdafaa-i Milliye demek, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye-i Osmaniye demek değil midir? O halde ikinci cemiyete ne lüzum vardı ki, halkı boş yere yardımlarla müracaatlarla adeta rahatsız ediyoruz. Bununla beraber, yukarıda gösterilen insanların gerçek şahsiyetlerini biz cemiyet için hayırlı bir durum kabul ediyorken, yazık ki öyle olmadı. Bu kurulan cemiyetin kurucularından bazılarının ilk icraatı, külhanbeyine bile yakışmayan Karşıyaka olayları oldu. (İslahat Gazetesi sahibi İtilafçı Sabitizade Emin Süreyya Bey'in, Moralızade Nail Bey tarafından dövülmesi-Aynnu için bkz. Moralı, 1973, s. 46) İkinci icraatları da ahaliyi borsaya toplayarak, yardım istemektir. Zenginler para vermezlerse teşhir edeceğiz sözleri de, burada cereyan etmiş. Vah vah. Üçüncü icraatı ise gayet garip. Henüz aklını bile tamamlamamış Moralı Ahmet Efendi'nin oğlu Nail, cemiyete hukukunu müdafaa etmek için İstanbul'a gönderilmiş. Biz zenginlerimize diyoruz ki, eğer yardım etmek istiyorsanız Müdafaa-i Milliye'ye veriniz. Yukarıdaki namuslu insanlara da seslenerek deriz ki, şu memlekette kalan namuslu insanların sizler başında bulunuyorsunuz. Sizin ağırbaşlı haysiyetinizi koruma, yalnız size değil bize de aittir. Böyle çocukluğun meclisleri, sizin kültür muhitinizdeki sınırsız şöhretlerinizi lekeler. Memlekete hizmet etmek istiyorsanız gidiniz. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni ihya ediniz. Bir nahiyede bile örgüte sahip olan bu kurum ve dolayısıyla bütün millet ve memleket sizinle iftihar etsin."*

Bu kurulların başında Tunaya'nın, "sanıldığı gibi bir kongre değil... partilerarası-hatta üstü- olarak kurulduğunu bildirmiş bir dernek" olarak tanımladığı, "Milli Kongre"⁴⁸ geliyor-
du. Moralizade Nail Bey, programında M.H.O.C.'ni kendisini kuran elli iki dernekten biri olarak gösteren (madde 1) Milli Kongre'den, Halide Edip (Adivar) Hanımla, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Reisi ve göz tabibi Esat (Işık) Paşa, Dahiliye Müsteşarı ve eski Fizan Milletvekili Cami (Baykut), Erkek Öğretmen Okulu Müdürü Ahmet Servet (Dülge), Eski Konya Valisi Hüsnü, Doktor Adnan (Adivar), Mütareke Komisyonu Başkanı ve eski diplomatlardan Galip Kemali Bey'lerle "işbirliği" yapmıştı. Nail Bey'in: "Ben onlardan yardım bekler isterken, o hareketin başında bulunanlar benden yardım gayretine giriştiler" diyerek, "çok garip" bulduğu bu işbirliği⁴⁹ yanında, basınla sıcak ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır⁵⁰.

Nail Bey'in İstanbul'daki çalışmaları süredursun, bu kez "asaleten" Aydın Valiliğine tayin edildiği duyulan "aşırı dindar" Nurettin Paşa'nın göreve başlaması (26 Ocak-23 Mart), Teceddüt Partisi'yle olan bağlantısı artık kamuoyunca bilinen Cemiyetin genel merkezinde, kaygıyla karşılanmış olmalıdır⁵¹. Göreve başlamasından kısa bir süre sonra, Nurettin Paşa'nın bir yakınına: "Bu Müdafaa-i Hukukçular neden beni arayıp sormuyorlar?" şeklinde serzenişte bulunmasını fırsat bilen Moralizade Halit Bey'in, Paşa'yı telefonla arayıp: "Pasam, sizi arayıp sormadığımızdan yakınmışsınız. Siz hacıların hocaların kurduğu Cemiyet-i İlmiye ile meşgulsünüz. Din iman işi başka siyaset işi başka, bırakın onla-

⁴⁸ Milli Kongre'yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, II. İstanbul, Şubat 1986. ss. 150-160.

⁴⁹ Moralı, 1973, ss. 47-48.

⁵⁰ Moralı, 1973, ss. 48-49'da, "İstanbul'daki çalışmalarım esnasında, İstanbul'da çıkan Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nden çok yararlandım. Bu gazetenin Mehmet Ali Bey isimli reportörü sarışın, kısa boylu, cevval, genççe bir zat idi. Şimdi hatırlıyorum, kendisine verdiğim beyanata, havadisleri gazetesinde öyle ballandıra, lezzetlendirdi ki şaşır kalırdım. İstanbul'daki yayında eski Büyükelçi Hüseyin Ragıp Bey'den, Yunus Nadi Bey'den Akşam Gazetesi yazarlarından çok yardımlar gördük" demektedir. Öte yandan Köylü, 9 Şubat 1919'da: "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti üyelerinden olup millî vazifeleri gerçekleştirmek için İstanbul'a girmiş olan Moralizade Nail Bey'in, tarihî ve millî hukukumuzu" savunmak amacıyla, renkli resimlerle süslü bir gazete yayınladığını yazıyorsa da, Nail Bey'in son derece önemli böyle bir etkinlikten anılarında söz etmeyişi nedeniyle, haberin doğru olmadığı düşüncesindeyiz.

⁵¹ Nurettin Paşa'nın ittifakçılara pek sıcak bakmadığı, Aydın Vali Vekilliliğine tayin edilir edilmez, İzmir Milletvekilliğinin yanısıra mutarekeden kısa süre öncesine kadar İzmir'de valilik te yapmış olan ıttihatçı Rahmi Bey'i, "göreviyle bağdaşmayan karchicilerde bulunduğu" gerekçesiyle, Harbiye Nezaretine şikâyet etmesinden anlaşılmıştır. DH-KMS. Ds. 49/1. Bel. 6'da, Dahiliye Nazırı Fethi Bey, Nurettin Paşa'ya gönderdiği 27 Ekim 1918 tarihli telgrafla, şikâyetini doğrulayıp destekleyecek kanıtları kendisinden beklediğini bildiriyordu. Paşa'nın istenen kanıtları Fethi Bey'e gönderip göndermediğini tespit edemedik ama, Rahmi Bey'i sorgulamak için İzmir'e geldiğini yazdığımız kurulun, O'nun girişimleri sonucu oluşturulduğu düşüncesindeyiz.

rı öbür dünya meseleleriyle uğraşadursunlar. Yardım elinizi bize uzatın" demesi üzerine, valilik makamına çağırılmıştı⁶². Venizelos'un, Paris Barış Konferansı'nda, sadece Batı Anadolu'da Denizli Sancağı hariç, Aydın Vilayeti (İzmir, Manisa, Aydın Sancakları)'nin tümü yanında, bağımsız Kale-i Sultaniye (Çanakkale), Karesi (Balıkesir) ve Menteşe (Muğla) Sancaklarının Yunanistan'a katılmasını müttefiklerinden talep ettiği⁶³ günlerde (3 ve 4 Şubat) yapıldığını sandığımız görüşme sonucunda, çok yararlı olacak bir işbirliğinin temelleri atılmıştı. Halit Bey'in ifadesiyle, "geniş bir nefes" alan⁶⁴ Cemiyetin ilk işi; Venizelos'un toprak taleplerini protesto etmek amacıyla, Aydın Vilayeti'ne bağlı yerleşim merkezlerinin yerel yönetici ve din adamlarınca, İzmir'de yayınlanmakta olan Türkçe gazetelere gönderilen telgraflardan⁶⁵ cesaretle, bir muhtıra hazırlamak olmuştu. "Aşağıda imzaları bulunan biz, Aydın İliyle, Menteşe ve Karesi Sancakları Temsil Heyeti, [Venizelos'ça] sözü edilen bölgede bulunan, ırk, dil ve milli duygu bakımından tamamen Türk olan halkın beşte dördü adına açıklarız ki" diye başlayan muhtırada, Osmanlı Devleti'nin en esaslı bölümünü meydana getiren bu vilayet ve sancakların, nüfus çoğunluğu ve tarihi bağlantılarıyla tamamen Türk olduğu vurgulandıktan sonra, "üzüntüyle şahit oluyoruz ki: Kötü durumumuzdan yararlanmaya koyulan bazı küçük milletler, kendilerine tamamen yabancı olan bu milyonlardan kurulu ırka hükmetme sevdasına düşmüşlerdir. Biz Türkler, bu topraklar üzerindeki eski ve kutsal haklarımızın korunmasını isterken, yapılacak ıslahatla azınlıkların hukuku gözetileceği gibi, bu toprakların anavatana bağlı kalmaları suretiyle de, Yakındoğu'da barış ve sükunetin en önemli bir amilini teşkil edeceğine inanıyoruz. Bu sebeple, ırkımızı tehdit eden tehlikenin önüne geçilerek, bu derece açık millî haklarımıza ve dolayısıyla dünya barışı siyasetine hizmet edilmesi konusunda saygılarımızı bildiririz" denilmektedir⁶⁶. M.H.O.C., Moralizade Nail yanında, Sükkerrizade Tevfik Paşa, Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi, Naci Bey ve "Hürriyet ve İtilaf taraftarlarına karşı derneğin masuniyetini temin düşüncesiyle manken olarak" içine dahil ettiği koyu itilafçı Sadık Bey'den oluşturdu-

⁶² Taçalan, s. 154'de. Moralizade Halit'le yapılan bir konuşmadan.

⁶³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, (Yunan Milletinin Tarihi) IE, Atina, 1980, s. 111.

⁶⁴ Moralî. 1973. s. 9'da, Halit Bey, bu nefesin Paşa'nın "tekrar işe başlamasından pek az süre sonra" alındığını belirtmektedir.

⁶⁵ "Tezahürat-ı Milliye" veya "Tezahürat-ı Vatanperverane" başlığı altında. Mûsavat, 22 Şubat 1919'da Reşadiye, 25 Şubat'ta Tire. 26 ve 27 Şubat'ta Bergama ve Çeşme, 7 Mart'ta Dikili'den, Islahat, 2 Mart'ta Urla ve Eski Foça'dan. Köylü. 1 Mart'ta Denizli'den gelen telgraflar bulunmaktadır.

⁶⁶ Muhtıra. İzmir'e Yunan Ordusu'nun çıkmasından sonra, çalışmalarını İstanbul'a kaydıran M.H.O.C.'nin, istatistik, grafik ve haritalarla destekliyerek Fransızca yayınladığı dört numaralı broşürü "Türk İzmir'in Smyrne Turque, Publication de la Société de Defense Droits Ottomans-Smyrne, No. 4, Imprimerie Ahmed Hisan & Co, 1919. 32s.) 11. sayfasında bulunmaktadır.

ğu bir kurulu⁶⁷ yukarıdaki muhtırayı İstanbul'daki İtilaf Devleti temsilcilerine ve Sadrazama sunmakla görevlendirmişti⁶⁸. Batı Anadolu halkını temsil etmek üzere, seçimle belirlenecek birkaç üyenin barış konferansına gönderilmesi konusunda da bilgilendirilen kurul, şubat ayı sonlarında İzmir'den ayrılmıştı.

"İngilizlerin Yunanlıları aracı ederek kurmak istedikleri tuzağın Türkiye halkına olacağı kadar, Yunanistan'a ve bilhassa Türkiye Rumlarına da pek pahalıya oturacağını anlatmak zamanı geldiğine"⁶⁹ inanan M.H.O.C., İzmir'deki tüm partiler, dernekler ve diğer örgütlerin temsilcilerinden bir "danışma kurulu" oluşturduktan⁷⁰ sonra, mart ayında, Türklerin hukukunu dünya kamuoyuna duyurmayı amaçlayan bir kongrenin İzmir'de yapılması hazırlıklarına girişmişti⁷¹. Cemiyetin yardım çağrısını olumlu karşılayan Nurettin Paşa, Aydın Vilayeti'yle Karesi ve Menteşe Sancakları ve kazalarına çektiği, altında imzası bulunan davet telgrafında, bu yerleşim merkezlerinin belediye başkanları ve muftuları ile, her sancaktan dört, kazadan ise iki delegenin, söz konusu kongreye katılmalarını istemişti⁷².

Aynı günlerde, İstanbul'da Cemiyeti yakından ilgilendiren gelişmeler olmaktaydı. İzmir'de hazırlanmış olan muhtırayı kabul edeceği bilinen⁷³ Sadrazam Tefik Paşa'nın, 3 Mart'ta görevinden istifa etmesi, İstanbul'a giden kurulu boşlukta bırakmıştı. Venizelos'un Batı Anadolu'da talep ettiği toprakların St. Jean de Maurienne Antlaşması'na (17 Nisan 1917) göre kendisine bırakılması gerektiğini düşünen İtalya, 7 Mart'ta muttefiklerinin Yunanistan'ı tercih edeceğini anlayınca⁷⁴, konferans masasında kendi elini güç-

⁶⁷ Berber. 1997. s. 43'te, kurul üyelerinden Sükkerizade Tefik Paşa, 10 Şubat'ta tamamlanan İzmir Belediye seçimlerinde. Teceddüt Partisi'nin adayları arasındaydı; s. 121'de, Sadık Bey, İzmir'de Hüriyet ve İtilaf Partisi'nin sözcülüğünü yapan gazetelerden "Müsavır"ın imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürüydu. Morali, 1973. s. 10'da. Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi'nin, kişisel çıkan ugruna davaya zarar verdiği yazılarak hakkında olumsuz referans verilmektedir. Naci Bey'e gelince, M.H.O.C.'nin kurucu üyelerinden biriydi.

* Morali, 1973, s. 10.

⁶⁹ Morali. 1973, s. 11

⁷⁰ Bu kurul bir çeşit örgütler konfederasyonu oluşturarak, kadro hareketi yaratmaya çalışan İstanbul'daki Millî Kongre girişimini yakından tanıyan, Moralizade Nail Bey'in önensiyile vucut bulmuş olmalıdır.

⁷¹ Böyle bir kongrenin yapılması, Derneğin esas (madde 8) ve iç (madde 10) tüzüğünün gereği idi. Ancak Derneğin, "barışın gerçekleşmesinden sonra" yapılacağını, tüzüklerinde açıkça belirttiği kongrenin toplanma tarihini, mart ayına çekmesi, Venizelos'un Paris Barış Konferansı'ndaki toprak taleplerinin yarattığı kaygıyla açıklanabilir.

⁷² Taçalan, s. 154.

⁷³ Taçalan. s. 155'de kurulun, Tefik Paşa'yla varılan bir antlaşma sonucu, İstanbul'a geldiği yazılmaktadır.

⁷⁴ Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara, 1986. ss. 58-60'da, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un önensiyile 4 Şubat'ta. Venizelos'un taleplerini karara bağlamakla görevlendirilen uzmanlar komisyonu, hazırladığı raporu 7 Mart'ta konferansa sunmuştu. Rapordan, komisyonda yer alan İngiliz ve Fransız üyelerin, Venizelos'un Batı Anadolu, Trakya ve Oniki Adalarla ilgili tüm taleplerini onayladıkları anlaşılmaktadır. Amerikalı üye Westermann'ın, Venizelos'un Batı Anadolu'daki taleplerini uygun bulma-

lendireceğini düşündüğü bir girişimde bulundu; İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza, bir süredir kendisiyle temasta bulunan Moralızade Nail Bey'i, İtalyan elçiliğine çağırırdı. İstanbul'a geldiğinden beri, hiçbir etkinlikte bulunamamış olmanın sıkıntısı içinde bulunan M.H.O.C. kurulunun, memnuniyetle karşıladığını sandığımız bu davette Kont Sforza, Nail Bey'e İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesinin an meselesi olduğunu, Yunanlılar yerine gelişmiş, uygar ve Türk'e düşman olmayan İtalya'nın, tercih edilmesini tavsiye etmişti⁷⁵. *"Yunanlıların İzmir'e çıkmasını istemeyen İtalyanların, Türk davasına yardıma taraftar görünerek, ama gerçekte Yunanlıların yerine geçmek için"* çalıştıklarını bilen Nail Bey, Kont Sforza'nın tavsiyesini: *"Ne onlar ne de siz"* diyerek *"kibarca"* reddetmiş, Yunanlıların Batı Anadolu'da felaketle sonuçlanacağı ortada olan, muhtemel bir işgal girişimini destekleyen İngiliz politikasına karşı ortak çalışma teklif, Cemiyet temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'na çağrılmaları konusunda daha önce yaptığı girişimle ilgili, aracılığını rica etmişti. İki gün sonra İtalyanlar, barış konferansına gönderilecek bir muhtıranın hazırlanabilmesi için Bronzetto Torpidosu'nun, M.H.O.C.'nin İstanbul'da bulunan kurulunu, İzmir'e götürmeye hazır olduğunu Nail Bey'e bildirmişlerdi⁷⁶. Bu gelişme üzerine Nail Bey, Cemiyetin *"İttihâçların yavrusu ve oyuncuğu olduğu propagandasından kurtulması için"*, İttihat ve Terakki'nin kuvvetli muhaliflerinden biri olan Cami Bey'den yardım rica etmişti⁷⁷. Cami Bey'in öteden beri kendisini tanımış olmasının da etkisiyle⁷⁸ ricasını kabul etmesi üzerine, Nail Bey'in yaptığı ilk iş; O'nu Kont Sforza'ya tanıştıtarak Bronzetto Torpidosu'nun yolcuları arasına dahil ettirmek olmuştu⁷⁹.

ışına, başkanı Wilson katılmadığı gibi, savaş içinde yapılan gizli antlaşmaların kendisini bağlamadığını da, her fırsatta açıklıyordu.

⁷⁵ Batı Anadolu Türklerinin hukukunu korumayı amaçlayan bir Derneğin, Kont Sforza'nın tavsiyesi doğrultusunda, bölgeyi İtalyanların işgal altına almasını tercih ettiklerini açıklayan bir muhtıra kaleme alması, İtalya için konferansta şüphesiz çok değerli bir koz olacaktır.

⁷⁶ Moralı, 1973, ss. 51-52. Ancak bu işbirliği, İtalya'nın yukarıdaki dipnotta sozedilen niyetinden vazgeçtiği anlamında yorumlanmamalıdır. Nail Bey'in s. 50 ve 53'te belirttiği üzere, torpidoya bindirilen Arnavut kökenli İtalyan ajanı Ahmet Dino, Nail Bey ve arkadaşlarına karşı tavrı almış, hatta İzmir'de bazı huzursuzluklara neden olmuştur. (Nail Bey'in, Kramer Oteli'nde İtalya'ya meylettğini yazdığı, Müftüzade Şükrü (Kaya) Bey'le munakaşa edışı). Taçalan, s. 155 belirtildiği üzere, gerçekte iki tarafta birbirlerini kullanma çabası içindeydiler.

⁷⁷ Nail Bey, bu ricada bulunduğu Tunaya, Şubat 1986, s. 237'de yazıldığı üzere, Cami Bey, ittihatçılara karşı muhalefetiyle tanınan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Partisi'nin (Kuruluş: 14 Ocak 1919) yöneticilerindendi. Cami Bey, Millî Kongre'de de aynı partiyi temsil ediyor olmalıdır.

⁷⁸ Moralı, 1973, s. 52'de, Nail Bey askerliğini, savaş yıllarında İzmir'de Askeri Sansür Mufettişliği görevinde bulunan Cami Bey'in yanında yapmıştı.

⁷⁹ İstanbul'da bulunan M.H.O.C. kurulunun aynı torpidoyla neden İzmir'e dönmediği, kurulun itilafçı üyelerinin, henüz kurulmuş olan itilafçı Damat Ferit Paşa Hükümeti yle temas etmek isteği ile açıklanabilir.

M.H.O.C. genel merkezince hazırlanmış olan muhtırayı, 12 Mart'ta ilgili mercilere veren Nail Bey'in⁸⁰, İstanbul'dan ayrılmaya hazırlandığı sırada İzmir'de, Türk Ocağı'nın girişimiyle Köylü Gazetesi'nin amacını: *"Kanımızla yoğurulmuş ve adeta kemiklerimizle kurulumuş olan şanlı canlı memleketimiz üzerinde bir takım haksız Yunan dileklerine karşı vatanımız üzerindeki hakkımızın yalnız tarih cihetini değil aynı zamanda bilim ve hukuk yönünü de, kuvvetli deliller ile ispat etmek ve doğru olmayan talepleri red ile, vatanımız etrafında dönen ihtirasları protesto eylemek"* olarak açıkladığı bir toplantı⁸¹ yapılmak üzereydi.

Türk Ocağı'yla birlikte, biri dışında İzmir'deki siyasi partilerin tümü, dernek temsilcileri, basın mensupları ve münevverlerin katılmasından⁸² ötürü, İstanbul'daki Milli Kongre hareketi örnek alınarak, M.H.O.C. tarafından oluşturulduğunu yazdığımız *"danışma kurulu"*nun da düzenlenmesinde etkin rol oynadığını sandığımız bu toplantı, 13 Mart günü öğleden sonra gerçekleştirildi. M.H.O.C. kongresi için seçilmiş delegelerin çevre sancak ve kazalardan gelmeye başladığı, İzmir'in Frenk Mahallesi'ndeki *"İzmir Tiyatrosu'nun ağzına ve adeta tavanlarına kadar dolmuş"* salonunda, Ocağın İzmir şubesi yönetim kurulu üyelerinden Vasıf Bey'in, İzmir'in Türk kalacağını vurguladığı, sık sık alkışlarla kesilen uzun konuşmasıyla açılan toplantı, Ocak başkanı Dr. Hacı Hasanzade Ethem Bey ve birkaç arkadaşı tarafından İzmir'deki İtilaf Devletleri temsilcilerine verilecek olan aşağıdaki metnin kabul edilmesiyle son bulmuştu⁸³. *"1. İzmir ve Aydın Vilayeti'nde Türkler gerek nüfus ve gerek emlak ve arazi itibarıyla çoğunluğu oluşturdıklarından Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi gereğince vilayetimize ecnebi egemenliği giremez. 2. Milletler Cemiyeti'ni oluşturan büyük devletlerin adaletkar siyasetlerinden, İzmir ve Aydın Vilayetleri'ndeki Türk egemenliğinin kaldırılmasının kabul edilmeyeceğini bekliyor ve inanıyoruz. 3. Gelecekte insanı ve uygar ülkülerle donanmış ve gerçek bir uygar kurul meydana getirmek isteyen Türklüler, memleketlerinde başlıca bir egemenliğin geçerli olmasını kesinlikle kabul etmeye bütün kuvvetleriyle karar vermişlerdir."*⁸⁴

Bu sırada, Cami Bey'le birlikte Bronzetto Torpidosu'na binerek İstanbul'dan ayrılan Nail Bey, İtalyanların kendilerini İzmir'de *"tongaya"* düşürecekleri endişesiyle⁸⁵, barış konferansına gönderilecek muhtıranın müsveddesini yolculuk sürerken kaleme almıştı.

⁸⁰ Morali, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, İstanbul, 1976, s. 145'de, bu muhtırayı, Kont Sforza Paris Barış Konferansı'na, İzmir Amerikan Koleji Müdürü M. Macclahlan da Cumhurbaşkanı Wilson'a ulaştırmıştı.

⁸¹ *"Şanlı Toplanma"*, *Köylü*, 14 Mart 1919.

⁸² *Müşavir*, 14 Mart 1919'da, *"... bundan böyle vatani girişimlerle alakadar olmaması, daha iyi olacağını takdir eden Teceddüt Partisi"*nin, toplantıya katılmadığı yazılmaktadır.

⁸³ *"Şanlı Toplanma"*, *Köylü*, 14 Mart 1919.

⁸⁴ *Hukuk-ı Beşer*, 15 Mart 1919.

⁸⁵ Nitekim, İtalyan ajanı Ahmet Dino'nun bu yönde bazı çalışmaları olmuştu. Bkz. dñn. 76.

Mudafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'nin 17 Mart 1919'da İzmir'de toplanan bölgesel halk kongresine katılan seçilmiş delegeler

Nail Bey, "Yunan işgalinin hazmedilmesinin güçlüğünü anlatan bir yazı" diye tanımladığı müsveddenin, İzmir'de gereksiz tartışmalar yapılmadan onaylanması için, Galip Kemalî Bey ve Sadrazam Tevfik Paşa tarafından benimsendiğini söylemeyi Cami Bey'le kararlaştırmıştı⁸⁶. Torpido İzmir'e varır varmaz, Nail ve Cami Bey'lerin M.H.O.C.

yönetim kurulu üyeleriyle, İzmir'in ileri gelenlerini çağırdıkları belediye binasındaki toplantı, planladıkları şeklinde gelişmişti. Toplantıya katılanlar arasında bulunan Mahmut Celal Bey'in de belirttiği üzere, müsveddenin okunmasından sonra Cami Bey, "... bizzat Sadrazam Tevfik Paşa tarafından görülüp benimsendiğini, beğenilmeyen, tereddüt edilen yeri varsa değiştirilmesinin mümkün olduğunu" söylemiş, "kabul edilen metnin Fransızca'ya tercüme edilerek, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir halk temsilcilerine imza ettirilmesi uygun" görülmüştü⁸⁷. Alınan karara uyularak, "Un appel a la justice" (Adaletle bir çağrı) başlığıyla Fransızca'ya çevrilen muhtıranın, broşür olarak basılmasından⁸⁸ amaçlanan ise, mütarekenin imzalanmasından sonra "Yunanlılarca yönlendirilen taraflı yayın organları aracılığıyla, Helenizm'in merkezi gibi gösterilmeye çalışılan" İzmir ve çevresinde, "çok büyük çoğunlukla Türklerin yaşadığını" uygar kamuoyuna göstermekti⁸⁹.

15 Mart'ta toplanması kararlaştırıldığı halde, bazı delegelerin henüz İzmir'e gelme-

⁸⁶ Morali, 1973, s. 53.

⁸⁷ Bayar, s. 1625, Morali, 1973, s. 53.

⁸⁸ Derneğin esas (madde 6) ve iç tüzük (Teşkilat/madde 6)ünün gereği olarak yayımlanan broşürün kapağında: "17 Mart 1919'da İzmir'de toplanan Milli Kongre tarafından kabul edilmiş ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır" ibaresi bulunmaktadır. (Un appel à la justice, Publié par la société de defense des droits Ottomans et Approuvé par le Congrès National, réuni à Smyrne le 17 Mars 1919, Constantinople, Imp. Zellich Frères, Péra, rue Yazıdjı, Koulé-Capou (nouvelle batisse) 1919, 10s+1 grafik [renkli]+1 Harita [renkli] Esas ve iç tüzükten sonra yayımlandığı için, Derneğin üç numaralı yayını olduğunu sandığımız broşür, Smyrne Turque, ss. 5-10'da bulunmaktadır.

⁸⁹ Un appel à la justice, s. 3. Ersu Erdinç tarafından "Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Beyanamesi, Adaletle Bir Çağrı", Tarih ve Toplum, 121, Ocak 1994, ss. 35-39'da, Türkçe'ye çevrilen broşür, (Bkz. EK-1) Morali, 1973, s. 61'de yazıldığı üzere gerçekte, Léon Macca'sın, l' Hellénisme de L'Asie Mineure, (Anadolu'da Helenizm), Paris, 1919 başlıklı kitabını, Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından, Türkiye'de inceleme yapmakla görevlendirilen M. Cuinet'in sonuçlarına dayanarak, çürütmeye çalışıyordu. Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, İstanbul, (t.y.), s. 158'de, Fransa'da Yunan Hükümeti'nin propagandası organlarından biri olan: "Les Etudes Franco-Grecues"ın direktörü olan Leon Macca's, "kitabı yazmaya nasıl zorlandığını" yazara şöyle anlatmıştı: "... Mütarekeden birkaç gün sonra, Paris Büyükelçimiz Atos Romanos beni çağırdı. Anadolu'ya ve oradaki haklarımıza dair bir kitap yazmamı, bastırmamı ve dağıtmamı benden istedi. Baskının

yişinden olsa gerek, kongrenin 17 Mart Pazartesi gününe ertelendiği ve toplantı yeriyle saatinin ayrıca ilan edileceği, M.H.O.C.'nin yerel basında çıkan bir duyurusundan anlaşılmaktadır⁹¹. Nitekim genel merkez başka bir duyurusuyla, kongrenin Matbaa Sokağı'nda bulunan Milli Kütüphane Sineması salonunda, saat 10'da başlayacağını kamuoyuna bildirmişti⁹². Köylü Gazetesi'nin: "Bu verimli topraklarda zerre kadar hakları olmadığı halde, türedü bir mültecilikle bizlerden, geçmiş ve gelecek gashına kalkışanlara karşı, kutsal hukukumuzu savunmak ve korumak üzere kurulmuş olan M.H.O.C.'nin, bugün açılacak olan büyük kongresine selam" diyerek karşıladığı kongre⁹³, anılan yer ve saatte, otuz yedi müftü ve otuz yedi belediye başkanı yanında, toplumsal kuruluşlarla basını temsil eden delegeler ve halkın katılımıyla başlamıştı⁹⁴. Başkanlığına, İzmir'in yeni Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa⁹⁵, başkan yardımcılıklarına ise, tümü belediye başkanı olmak üzere: Balıkesir'den Hafız Mehmet Emin, Manisa'dan Bahri, Aydın'dan Emin, Denizli'den Hacı Tevfik, Muğla'dan Rauf Beyler'in seçildiği kongre⁹⁶, daha ilk gün İtilafçı ve Selametçi (=Osmanlı Sulh ve Selamet Partisi yanlısı) basın tarafından, ittihatçı oyunu olarak görülmeye başlanmıştı⁹⁷.

25 Aralık'tan önce bitirilmesi istiyorduk. Zira o tarihte toprak taleplerimizi açabilmek üzere Venizelos Paris'e gelmiş olacaktı. Kabul ettim. İstedikim istatistikler on gün sonra Atina'dan gönderilmişti. Sonra bir ay içinde "Anadolu'da Helenizm" yazılmış, basılmış, tashih edilmiş ve 5.000 önemli kişiye dağıtılmıştı. Venizelos beklenen tarihte Paris'e gelince, kitabı herkesin elinde gördü."

⁹¹ **Müsavat; Hukuk-ı Beşer**, 16 Mart 1919.

⁹² **Köylü**, 16 Mart 1919; **Müsavat**, 17 Mart 1919.

⁹³ "Kongre'ye Selam". **Köylü**, 17 Mart 1919.

⁹⁴ "Büyük Kongre", **Köylü**, 18 Mart 1919. Bir gün önceki Köylü'nün "Kongre'ye Selam" başlığıyla yayımladığı makalede, "İslam halkının üç yüzü aşkın" temsilcisinin beklendiğini yazdığı kongre'ye katılımın iki günlük bir erteleme yapılmış olmasına rağmen tam gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Nitekim, Bülent Tanor, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul, Temmuz 1992, s. 63'te, kongreye yüz altmış beş delegenin katıldığı belirtilmektedir.

⁹⁵ Berber, 1997, s. 16'da, 3 Şubat'ta tamamlanan İzmir belediye seçimlerine Hürriyet ve İtilaf Partisi listesinden giren Osmanzade Hacı Hasan Paşa, 28 Şubat'ta Vilayet tarafından İzmir Belediye Başkanlığı'na tayin edilmişti. Taçalan, s. 160'ta, Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesinden az önce Atina'ya kaçan Hacı Hasan Paşa, orada ölmüştü.

⁹⁶ "Büyük Kongre". **Köylü**, 18 Mart 1919.

⁹⁷ "Dünkü Kongre", **Müsavat**, 18 Mart 1919'da: "Memleketin kurtuluşu kovulmuş İttihat ve Terakki'nin Türkiye'de artık itibarlı olmadığını ve olamayacağını isbat ile mümkündür" cümlesi, büyük puntolarla dizilmişti. **Hukuk-ı Beşer**, 18 Mart 1919'da, "Dün, Beyler (=Matbaa) Sokağı'nda, Milli Sinemada M.H.O.C.'nin genel kongresi toplanmaya başladı. Tıpkı İttihat ve Terakki kongrelerinde olduğu gibi, evet efendimle her türlü öneriye el ve baş işaretleriyle izin veriliyor. Durumu aydınlatmak ve Derneğin durumunu tayin için söz söylemek isteyenler, emniyet vakiler karşısında bulunduruluyor. Ve bu suretle efendilerimiz bildikleri gibi aracısız icraata devam ediyorlar."

Oturumlar dışındaki saatlerde Cemiyet yöneticileri, delegeleri gruplar halinde Nurettin Paşa'nın makamına götürüyorlardı. Yaklaşık bir hafta önce hem valilik hem de komutanlık (İzmir ve Havalisi Komutanlığı) görevinden alınmış olan (11 Mart'ta) Nurettin Paşa delegelere, kendi memleketlerinde Cemiyetin temsilcisi sıfatıyla çalışmalarını ve muhtemel bir Yunan işgaline karşı koymaya hazır bulunmalarını öğütlemişti⁹⁷. Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir şubesinin, kongrenin ikinci günü: "İttihat ve Terakki fikri ve kanaatini temsil ve diriltme ve iç siyaset ile uğraşmak istenildiği anlaşıldığından", toplantılarına katılmayacağını kamuoyuna açıklamasına⁹⁸ paralel olarak, muhalif basının saldırılarını yoğunlaştırdığı kongre⁹⁹, 19 Mart'ta yaptığı son oturumunda "ilk olarak", Moralizade Nail'in içeriği hakkında: "memleket tehlikeyi görmüş ve nasıl karşılayacağını tayin eylemişti" dediği¹⁰⁰ bir muhtırayı kabul etmişti. Ertesi gün, İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine tellendiği anlaşılan muhtıra metni aşağıdadır: "Biz aşağıda imzaları bulunan İzmir, Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla şehirleriyle, Aydın Vilayeti ve Karesi, Menteşe Sancakları içindeki bütün kazaların belediye başkanları, müftüleri, belediye ve kaza meclisi üyeleri ile çeşitli halk sınıflarının delegeleri, Türk basını ve toplumsal kuruluşların temsilcileri 17 Mart 1919 tarihinde, Türk halkının ulusal iradesine uyararak, genel kongre halinde toplandık.

Büyük savaşın uluslar hakkında ortaya koyduğu yeni durumu ve bütün ulusların mutluluk ve gelecekteki esenliklerini sağlamak üzere; büyük devletlerce kabul edilen esasları, savaşın doğurduğu durumdan yararlanmaya çalışan, bazı ulusların ülkemiz hakkındaki tutkularını enine boyuna inceledikten sonra, oybirliği ile kabul edilen aşağıdaki istekleri bütün insanlığın vicdanına arz ederiz:

⁹⁷ Taşalan, s. 160'da, Moralizade Halit'in yazılı olarak verdiği bilgilerden s. 161'de. Bu görüşmelerden birinde, İzmir'e Yunan Ordusu çıkar çıkmaz, Denizli'de protesto mitingi düzenleyecek olan Muftı Ahmet Hulusi Efendi, Nurettin Paşa'ya: "... İzmir'i Yunanlılara verecekler, biz boş durmayacağız. Halkımız asker, para, besleme maddelerini temin eder. Yalnız noksanımız bir komutandır. Böyle bir durumda siz geriye, yani Denizli'ye gelin" demiş, Paşa'nın: "Ben burada iken İzmir'e kimse çıkamaz. Karşılık veririm" demesi üzerine: "Güzel Paşam, ama sen ya azlederek veya terfi ettirerek İzmir'den uzaklaştıracaklarını tahmin ederim. İşte o zaman bize geliniz. Her ne şekilde olursa olsun İstanbul'a gitmeyiniz" diyerek ricasını tekrarlamıştı. Ancak Paşa 11 Mart'ta yerine tayin edilen vali, İzmir'e gelir gelmez İstanbul'a gidecektir.

⁹⁸ **İslahat**, 19 Mart 1919.

⁹⁹ "İttihadın İğrenç Manevraları", **Müşavir**, 19 Mart 1919'da: "Dünya'da bu kadar yüzsüz, utanmaz bir komite görülmemiştir. Kendileri bu memleketi perişan ettiklerini bilmeli ve bir köşeye çekilerek, her hareketleri memleket için zararlı olduğunu anlamalı ve hiçbir şeye karışmamalı. Millet artık o kanlı ve canileri kollayan kirliliğin, bu memlekete bir hayır işleyeceğine asla inanmamaktadır."

¹⁰⁰ Moralı, 1973, s. 12.

1. Türk Ulusu, galip uluslar tarafından takip olunan siyasetin, kendisini yok etme amacı taşımadığına güvenmek ister ve büyük devletlerin bu yoldaki çalışmalarını bekler.

2. Doğu'da bir bütün meydana getiren Türk Ulusunun, gelecekte maddi ve manevi bakımlardan ilerleyebilmesi, ancak, parçalanarak azınlıkların boyunduruğu altına düşmemesi ve on beşinci yüzyıldan beri ulusal kaderine egemen olan İstanbul'un, Osmanlı başkenti kalmasıyla mümkündür.

3. Aşağıda imzaları bulunan halk tabakaları delegelerinin doğrudan doğruya temsilcisi bulundukları vilayet ve sancaklardan kurulu Batı Anadolu kıyılarında, Türk halkının öbür kavimlere göre daha önemli bir durumu ve nüfus çoğunluğu vardır. Emlak ve arazinin yüzde doksan beşine sahip bulunan Türk unsurunun üretici, öteki unsurların ise ancak değiş tokuşçu durumunda bulunmaları dolayısıyla, bu bölgede yapılacak mülki değişiklik, ulusal bünyeyi felce uğratacak ve kıyılardaki ticari kapıların elden çıkması Türk ırkının mali, ticari ve iktisadi tutsaklığına yol açacak ve ırklar arasında çıkacak çatışma, gelecekteki barışı tehdit ve ülkenin doğal zenginliklerini yok edecektir.

4. Büyük devletlerin adaletine güvenerek, Türk Ulusu geleceğini tehdit eden tehlikelerin karşısında soğukkanlılığını koruyor. Ancak varlığını ve haklarını korumak konusundaki kararından dolayı suçlanamayacağına da emindir.¹⁰¹

Daha sonra çoğu itilafçı, Moralizade Nail'in içlerinde: "Bu Avrupalıların kuvvet ve kudretine nasıl karşı koyacağız? Bunlara nasıl meram ve deri anlatacağız. Bizi buraya seçtiler ama Cemiyete ve memlekete yine fayda veremeyeceğiz. Zaten bu ülke ve ulustan hayır yok... diyen beyinsiz veyahud vatansızlarında" bulunduğunu söylediği; Hacı Hasan Paşa, Cami, Tokadızade Şekip, Hacı Ali Paşazade Refik, Ahmet Şukru (Eski mektupçulardan), Salepçizade Hacı Mithat, İbnî Hazım Ferit (Müsavat Gazetesi başyazarı), Doktor Hacı Hasmanzade Ethem, Kapanizade Tahir, Abdurrahman Sami, Moralizade Halit ve Nail, Ali Nazmi (Ahenk Gazetesi sahibi), Osmanzade Rüşti Beylerle, Mevlevî Seyhi Nuri Efendi (Gıyaben)'yi yeni yönetim kurulu üyeliklerine seçen kongre¹⁰², Türklerin dostu olarak bilinen Pierre Loti'ye "Ulusun şükranlarını" bildiren bir telgraf çekmeyi de ihmal etmemişti¹⁰³.

¹⁰¹ Smyrne Turque, ss. 12-13; Köylü, 22 Mart 1919'da, muhuranın 4. maddesinin eksik olarak yayımlanması konusunda, Taçalan'ın, s. 163'te, bu maddenin "dolaylı da olsa tehdit edici hava tasması gazetelerde yer almasını engellemiştir" şeklindeki açıklamasına katılıyoruz.

¹⁰² Köylü, 20 Mart 1919; Moralî, 1973, ss. 12-13'te, Osmanzade Rüşti ile Ali Nazmi Bey'in yerine, Cemal Şahingeri ve Alemdarzade Ethem Bey'in isimlerini vermekte, çiftliğinde meşgul olmasından ötürü istifa eden Kapanizade Tahir Bey'in yerine, Osmanzade Rüşti Bey'in alındığını belirtmektedir.

¹⁰³ Köylü, 23 Mart 1919; Taçalan, s. 163'te, 9 Eylül 1922'den hemen sonra Rodostan İzmir'e gelen Moralizade Halit Bey'in, M.H.O.C.'ne ait birçok belgeyle birlikte, kongre tutanaklarının da içinde bulunduğu bavulunu kaybetmesi nedeniyle, oturumlarda kimlerin hangi konularda konuştuğu bilinmemektedir.

İzmir'de kongrenin çalışmalarını tamamladığı gün, Nail Bey'in Bronzetto Torpido-su'yla İstanbul'dan ayrılırken arkasında bıraktığı kurulun itilafçı üyeleri, 4 Mart'ta kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Adliye Nazırlığı görevini üstlenen, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin, İzmir şubesi yönetim kurulu üyesi İsmail Sıtkı Bey'in aracılığı ile, Padişahın huzuruna çıkmayı başarmıştı. Kurulu çok iyi karşılayan Vahdettin: *"İzmir'in Osmanlı vatanının asla bölünmez bir parçası olduğunu, bunun vatandan koparılmasının hatır ve hayale bile gelmeyeceğini" (!) söylemişti*¹⁰⁴.

Moralizade Nail Bey'e göre, kongrenin *"memleketin karşılaşıacağı tecavüze silahla karşılık tohumunu atarak dağılmasından"* sonra, Cami Bey'in bir emrivaki ile Cemiyete genel sekreter, Moralizade Halit Bey'in de veznedar yapılması¹⁰⁵ üzerine, *"muhaliflerin yaygalarına son vermek ve Cemiyetin gelecekteki çalışmalarını verimsizleştirmemek"* için, yönetim kuruluna seçilen İtilafçı üyeler; Hacı Hasan Paşa, Salepçizade Hacı Mithat, Ahmet Şükrü, Hacı Ali Paşazade Refik, İbni Hazım Ferit Beyler ile Şeyh Nuri Efendi Cemiyete devamlarını kesmişlerdi¹⁰⁶. Bu olaydan kısa bir süre sonra valiliğe atanan, *"kambur"* lakaplı itilafçı Ahmet İzzet Bey'in, İzmir'e gelerek göreve başlaması (23 Mart 1919-5 Ocak 1920), M.H.O.C.'ni yeniden İzmir'de çalışamaz hale getirecekti¹⁰⁷.

Moralizade Nail, Vali İzzet Bey'in *"... İzmir'e gelir gelmez Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne musallat"* olduğunu¹⁰⁸ : *"Siz hükümet darbesi için çalışır bir kuruluşunuz. Memleket hukukunu savunma, elinizde bir kalkandır. İttihatçılık ve bolşeviklikle suçlanmaktasınız"* diyerek, başta *"barış konferansına gönderilmesi kongre kararına da yanan Batı Anadolu halkı seçilmiş kurulu"* olmak üzere, her girişimlerinin önüne geçmeye başladığını belirtmektedir¹⁰⁹. M.H.O.C. genel merkezi gerçekte kongrenin toplanmasından çok önce, Batı Anadolu halkını temsil edecek bir kurulun barış konferansına gönderilmesi için çalışmalar yapmış, hatta şubat ayı sonunda özel bir görevle İstanbul'a yolladığını yazdığımız kurulu- nu, bu konuda bilgilendirmişti¹¹⁰. Nail Bey'in, söz konusu kurulun İstanbul'a gelişinden

¹⁰⁴ Başmabeynci Lutfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, (t.y.), ss. 486-7.

¹⁰⁵ Köylü, 30 Mart 1919.

¹⁰⁶ Moralı, 1973, ss. 12-14.

¹⁰⁷ Moralı, 1973, ss. 59-60'da, Nail Bey İstanbul'da bulunduğu sırada, arkadaşı Çallı İbrahim (ressam)'ın aracılığı ile görüşmeyi başardığı Veliht Mecit Efendi'ye, Ahmet İzzet Bey'in İzmir'e tayin edilmesine engel olması için yalvarmış, ancak Veliht Padişah (Vahdettin) katında söz geçiremeyeceğini açıkça belirtmişti. Aynı bilgi için bkz. Moralı, 1976, s. 145.

¹⁰⁸ Moralı, 1976, s. 145.

¹⁰⁹ Moralı, 1973, s. 14.

¹¹⁰ Bkz. dpn, 68.

önce görüştüğü Sadrazam Tevfik Paşa konuyla ilgilenmiş, Ahmet Cevdet (İkdam Gazetesi sahibi) ile Ragıp Raif (diplomat) Bey'in, barış konferansına gönderilecek temsilciler arasına dahil edilmesini istemişti¹¹¹.

Bu isimlere Uşakızade Muammer (İzmir'in ileri gelenlerinden) ve Moralizade Nail Bey'leri ilave eden kongre, üye sayısı dörde çıkan temsil kurulunun yol ve diğer masraflarını karşılamak üzere, on beş bin liralık bir ödeneği onaylamıştı¹¹². Damat Ferit Paşa Hükümeti 26 Mart'ta Vali İzzet Bey'den, kurulun Avrupa'ya gidebilmesi için gereken paranın suratle toplanıp, İstanbul'a iletilmek üzere kendisine verilmesi gerektiğini M.H.O.C.'ne bildirmesi ve Cemiyetle kongrenin taşradaki teşkilatına veya temasta bulundukları cemiyetlere, gerekirse şifre ile telgraf çekmeleri konusunda her türlü kolaylığı göstermesini istemişti¹¹³. İzzet Bey'in, bu girişime öncülük edenlerin, Vilayet halkının tam olarak güvenine sahip olmadığını belirten raporu üzerine¹¹⁴ 31 Mart'ta hükümet: "*Osmanlı egemenliğini savunmak amacıyla Avrupa'ya gidecek kurula yardım etmeyi kararlaştırdığını*" İzzet Bey'e hatırlatmış, belediye başkanlığı ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni bu çerçevede bilgilendirmesini buyurmuştu¹¹⁵. Bu isteği yerine getiren İzzet Bey, Partinin M.H.O.C.'ni değerlendiren ve kendisinin de katıldığını belirttiği bir yazısını, 3 Nisan'da Dahiliye Nezareti'ne göndermişti¹¹⁶. Başkan yardımcısı İbrahim Ethem Bey'in imzasını taşıyan, "*M.H.O.C. ünvanı altında kurulmuş cemiyetin amacı, partimizce her zaman şüpheli görülmüştür*" cümlesiyle başlayan yazıda özetle, muhalefetleri sonucu zor duruma düşen Cemiyetin, göz boyamak amacıyla yönetim kuruluna seçmiş olduğu Parti üyeleri: Hacı Hasan Paşa ile İbni Hazım Ferit ve Ahmet Şükrü Bey'lerin Cemiyetle ilişkilerini kesmiş oldukları, M.H.O.C.'nin amacının bir yandan "*ittihatçı cumhuriyet*" kurarken, öte yandan hangi sebeplere bağlı olduğu anlaşılamayan İtalyan politikasıyla kenetlenmek olduğu, Cemiyet'in İtalya'yı destekleyen tutumunun uygun görülmediği ve henüz Cemiyet yönetim kurulunda bulunan Parti üyelerinin istifasından sonra, söz konusu paranın toplanmasının mümkün olmadığı belirtiliyordu¹¹⁷. Bunun üzerine Hükümet, "... *su sırada böyle bir kurulun İzmir'den Avrupa'ya gitmesinde yararın*" açık olduğunu vurguladığı yanıtında, Vilayet makamından "*Bu adamlar madem ki şüphe uyandırmak-*

¹¹¹ Taçalan, s. 158'de, Moralizade Halit'in yazılı olarak verdiği bilgilerden.

¹¹² DH-KMS, D. 50/2, Bel. 9'da bulunan, M.H.O.C. Genel Sekreter Vekili Moralizade Halit'in Vilayete gönderdiği 21 Nisan tarihli pusula.

¹¹³ DH-ŞFR, D. 97, Bel. 287'de bulunan "*Dahiliye Nazım Cema*" imzalı 5010 numaralı tel.

¹¹⁴ DH-ŞFR, D. 98, Bel. 243'te, "*Nazım Mehmet Ali*" imzalı, 30 Mart 1919 tarihli 5346 numaralı tel.

¹¹⁵ DH-ŞFR, D. 97, Bel. 287'de bulunan "*Dahiliye Nazım Cema*" imzalı 5010 numaralı tel.

¹¹⁶ DH-KMS, D. 50/2, Bel. 9.

¹¹⁷ DH-KMS, D. 50/2, Bel. 9'da bulunan, vilayet makamına hitaben 3 Nisan tarihli yazı.

tadırlar, söz konusu kurulun güvenilir kişilerden kurulması gereğini ilgililere duyurmasını" istemişti¹¹⁸.

Hükümetle Vilayet arasındaki yazışmaların yoğunlaştığı günlerde, ıtlafçı basının saldırıları karşısında bulunan M.H.O.C.¹¹⁹, bir yandan İngilizleri ve Fransızları tahrik ederek kendisini dağıtmayı planladığını düşündüğü Vali İzzet Bey'i, bilimsel alanda etkinlikte bulunduğu ikna etmeye çalışırken¹²⁰, öte yandan mütarekeden sonra Midilli Adası'ndaki merkezini İzmir'e nakleden İngiliz gizli servisine bizzat veya serviste tanıdığı olanlar aracılığıyla ulaşarak, "*zararlı değiliz*" mesajını vermeye uğraşıyordu¹²¹. Ancak sonuç alamayacağını anlayan Cemiyet, Vali Ethem Bey geldiğinde yapıldığı gibi, İstanbul'da faaliyette bulunmaya karar vermiş, Genel Sekreter Cami Bey, Moralizade Halit Bey'i yerine vekil bırakarak İzmir'den ayrılmıştı¹²².

Moralizade Halit Bey'in, Vali İzzet Bey'in talebi üzerine "*genel sekreter vekili*" sıfatıyla 21 Nisan'da kendisine gönderdiği pusulada verdiği bilgiler, "*temsil kurulu*"nun ekonomik bakımdan da sıkıntı içinde olduğunu göstermektedir. Pusulaya göre ne kongrenin onayladığı olağan, ne de Ragıp Raif Bey'in gereksinim duyduğu yüz bin franklık olağanüstü ödenek, "*bazı engeller*" nedeniyle toplanmıştı. Cemiyetin masraflarının karşılanması için kongrede Menteşe'nin uç, Karesi, Aydın ve Denizli'nin beşer, Manisa'nın altı, İzmir'in ise sekiz bin lira (toplam otuz iki bin) bağış vermesi kabul edilmişti ama, bu tarihe kadar 25.000'i Bayındır, 4624.75'i Urla, 11.000'i Acıpayam, 20.000'i Çeşme, 15.041.75'i Fethiye, 37.500'ü Bergama, 20.800'ü Karaburun, 50.000'i Ödemiş ve 45.470'i Nif Kazası'ndan olmak üzere dahilden gelen para sadece: 2294.356 (229.436.50 kuruş) liraydı. Cemiyetin yayımlayacağı belge, grafik ve haritalarla, genel merkez masrafları için gereksinim duyulan bin lira çıkarıldığında, temsil kuruluna ancak altı yüz küsur lira ayrılabilceğini belirten Halit Bey, gereken paranın toplanabilmesi için İzzet Bey'in "*öncülük*" etmesini çok önemli buluyordu¹²³. İzzet Bey'in böyle bir niyeti bulunmadığı, Dahiliye Nezareti'ni on beş gün sonra bilgilendirmesinden, açıkça anlaşılmaktadır: "*İzmir'de kurulmuş olan M.H.O.C. yönetim kurulu üyelerinin, daha sonra bi-*

¹¹⁸ DH-ŞFR, D. 98, Bel 179'da bulunan, "Nazır Mehmet Ali" imzalı ve 15 Nisan 1919 tarihli 76 nolu tel.

¹¹⁹ *İslahat*, 30 Mart 1919'da, "20.000 lira ile M.H.O.C.'nin, Morali Ahmet Efendi'nin oğlu Nail Efendi'yi Avrupa'ya göndereceğini haber aldık. Allah akıllar versin! Ne diyelim? İşte koca bir İngiliz ricalinin kanaati, işte bizim hareketimiz."

¹²⁰ *Müsavat*, 19 Nisan 1919'da. Derneğin kendiliğinden bir yayın organı olmadığını kamuoyuna açılmasını, bu çerçevedeki çalışmalarına örnek göstermemiz yanlış olmayacaktır.

¹²¹ Morali, 1973, s. 7 ve 14-15'te. "Fransızlar katında Derneği ve çalışmasını kurtarmaya, Monsieur Elzeur ve Fernan Guiffroy ile Madam Fernand'ın ve Fransız askeri makamlarıyla temasa memur ettiğimiz... Rıfai Bey'in çok hizmetleri geçmişti" demektedir.

¹²² Morali, 1973, s. 15.

¹²³ DH-KMS. D. 50/2, Bel. 9'da bulunan pusula.

rer bahane ile" dağıldığı ve meydanda "İtural adına hareket edecek... Moralizade Halit Bey'den başka kimselerin kalmamış olduğunu" vurgulayan İzzet Bey, Ragıp Raif, Uşakizade Muammer ve Ahmet Cevdet Bey'lerin "temsil kurulu"na seçilmesinin isabet olduğu, "... Moralizade, Nail Bey'i ise şimdiye kadar görmemiş ve durumunu anlayamadığından halkında görüş bildiremeyeceğini" belirtiyordu¹²⁴.

Sonuçta, Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle, İzzet Bey'in aleyhinde oluşu nedeniyle¹²⁵, temsil kurulu barış konferansına gidemeyecek¹²⁶, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkışından sonra M.H.O.C. merkezini, İstanbul'a nakledecekti.

2. Müdafaa-i Vatan (Vatan Savunması)

Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi (İlhakı Red Ulusal Kurulu)

Kuruluş tarihi : 1919 Martı başları

Kuruluş yeri ve merkezi : İzmir. sırasıyla: Moralizade Halit ve Nail kardeşlerin Birinci Kordon'daki ticarethaneleri, Reşidaki Mehmet Bey'in yazıhanesi, Türk Ocağı.

Kurucuları ve yöneticileri: Moralizade Halit (Başkan) ve Nail, Yarıbay Faik (Süvari Kordusu Levazım Başkanı), Binbaşı Zekâi (Sonradan Dersim Asker Alma Dairesi Başkanı), Hulusi (Karahisar Milletvekili), Cami, Yarıbay Mehmet Arif (Eski İzmir Mevki Komutanı) ve Ragıp Nurrettin (Genel Sekreter) Bey'ler.

* DH-KMS, D. 50/2, Bel. 9'da bulunan 4 Mayıs tarihli 474 numaralı tel.

¹²⁴ Vali İzzet Bey'in, gizliden gizliye M.H.O.C.'ne yardım ettiğini ilen sürenler de vardır. Mütarekeden sonra İzmir'e gelen Yunan gazetecilerinden Kostas Mihailidis, **Küçük Asya Seferi** (Y.y. ve t.y.). Çev: S. Karaoğlu, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ATASE (=Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı) Arşivi Kütüphanesi'nde bulunan basılmamış daktilo metin. ss. 38-39'da bulunan: "M.H.O.C. Komutanının Genel Sekreterliğine Cami Bey'in tavim edildiğini bildiriyoruz. Kendisini tanımayan ve derhal 5.000 lira göndermeye gayret etmenizi beklemekteyiz. Bu 5.000 lira, Manisa kurulu masraflarından gösterilerek, hattı zatında Cami Bey'in bulunduğu kurulu Paris'e gönderip, oradaki resmi makamlarla temas edip, Türkün haklarını açıklayacaktır" yazan, altında Vali İzzet Bey'in imzasının bulunduğu telgrafı kanıt olarak göstermektedir. Mihailidis'in 4 Nisan'da Manisa'dan Albay Mavrudis'e gönderdiği söz konusu telgrafı çekmekle İzzet Bey gerçekte, Dahiliye Nezareti'nin 26 Mart tarihli emrini yenne getirmekten öte hiç birşey yapmamıştı. Yunanistan devlet nişanlarından ikincisine (Anoteron Taksıarhis) sahip olan İzzet Bey'in (Kosmos. 6-7 Ocak 1920' İzmir Valiliğinde bulunduğu dönemde, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği'yle iyi ilişkiler içinde olduğuna, "cenazce töreni" iyi bir işaretir. Bu konuda bkz. Berber, "Aydın Valisi İzzet Bey'in Hastalığı ve Ölümü", **Toplumsal Tarih**, 12. Aralık 1994, ss. 11-12.

¹²⁵ Morali, 1973, s. 10'da, "lazım gelen vasıflardan hiç birisine sahip olmadığı halde, yalnız kendi reklamını yapmak için Avrupa kurulumuza dahil olmak isteyen ve doğal olarak bu arzusunun muhalefetimizden alınmış olan Şeyh Nuri Efendi'nin... Vali İzzet Bey zamanında yaptığı ara bozmaya yönelik girişimleri ile memleket için pekçok faydalar beklediğimiz bu kurul meselesini sonuçsuz kalmış ve memleketine büyük fenalık yapmıştır" denilmektedir.

"Mudafaa-i Vatan", İzmir Valiliği yanında İzmir ve Havalisi Komutanlığı da yapmakta olan Nurettin Paşa'nın "olur ve desteğiyle", yukarıda isimleri yazılı münevver ve muvazzaf subaylarca kurulmuş, "gizli" bir örgüttü. İzmir'e Yunan Ordusu tarafından çıkarılma yapılacağı öğrenildiği 14 Mayıs günü, lise binasında şehrin ileri gelenleri, muvazzaf ve yedek subaylar, M.H.O.C. ve Türk Ocağı'nın yönetici ve üyeleri yanında, halkın da katılımıyla gerçekleşen toplantıda, Mustafa Necati Bey'in önerisi üzerine örgütün adı: Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi (=R.I.H.M.) olarak değiştirilmişti. M.H.O.C.'nin düzenlediği anlaşılan bu toplantıda, başkanlığa Moralızade Halit, genel sekreterliğe ise Ragıp Nurettin Bey'lerin getirildiği "ilan" edilmiş, yönetim kurulu üyelerinin tespiti ise, Heyet-i Milliye'nin tasarrufuna bırakılmıştı¹²⁷. Örgütün "atama" yoluyla görev dağıttığı lise toplantısı, birazdan yayımlanacak bildiri uyarınca hareket edilmesi gereğinin kalabalığa söylenmesiyle bitirilmişti¹²⁸.

"Şehir merkezinde bulunduğu için" Örgütün, merkezi olmasını kararlaştırdığı Kemeraltı'daki Türk Ocağı'nda, lise toplantısının bitiminden hemen sonra devam edilen görüşmelerde, öncelikle işgalın protesto edileceği sürekli ve büyük mitingler yapılmasını, sırlıhlı mücadelenin İzmir içinde değil, savaş gemilerinin top menzili dışında kalan dahilde çalışmaya başlamış olan örgütler içinde verilmesini, kaçırılması mümkün savaş malzemesinin İzmir'den naklini, hapishanenin sabaha karşı tahliyesi ve Mansurizade Emin Bey'in Nurettin Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları, Milli Kongre ve Hilal-i Ahmer'le temas etmek üzere, özel talimatla İstanbul'a gönderilmesini kararlaştıran Moralızade Halit, Ragıp Nurettin ve Mustafa Necati Bey'lerce¹²⁹ yazılan, "Redd-i İlhak Cemiyeti" imzalı bildiri: "İzmir ve havalisi Yunan'a ilhak ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve çevresi tamamen ayakta ve heyecandır. İzmir son ve tarihi gününü yaşıyor. Son ümidimiz milletimizin göstereceği

¹²⁷ Oktem, s. 64. Moralı, 1973. ss. 25-26'da, R.I.H.M.'nin bu toplantıda "resmen" kurulduğunu yazmakta ise de, bir gün sonraki Yunan çıkarması nedeniyle Vilayet makamından ilmühaber alma şansına sahip olmadığını bildiğimizden bu değerlendirmeye katılmıyoruz. Bu nedenle gerçekte kuruluşundan beri "fiilen" çalışmış olan Mudafaa-i Vatan=R.I.H.M. kendisini bir bildirisinde demek olarak ifade etmiş olmasına rağmen, biz metin içinde "dernek" yerine "örgüt" demeyi tercih ettik.

¹²⁸ Oktem, ss. 66-67. Toplantı sırasında, Yunan çıkarması karşısında hükümetin takınacağı tutumu öğrenmek amacıyla, Vilayete bir kurul gönderilmişti. Kazım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922, I, Ankara, 1985, s. 5'ten, toplantıdan haberdar olunca dağılmaları, aksi halde limandaki müttefik donanmanın liseyi topa tutacağını söylediğini öğrendiğimizi Vali İzzet Bey, Gotthard Jaeschke, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması", Çev: Mihir Eren, Belleten, 32/128, s. 569- 571'de, Iron Duke Zırhlısı'nda öğleye doğru ziyaret ettiği Amiral Calthorpe'a Türk halkını sakinleştirmek için elinden geleni yapacağı konusunda verdiği sözü tutmuş, Özalp, s. 5'te, "kurula hareketsizlik ve soğukkanlılığın muhafaza edilmesi ve müttefikleri gücendirecek hiçbir gösteriye meydan verilmemesi nasihatinde bulunmuştu."

¹²⁹ Moralı, 1973. ss. 26-27.

karşı koymaya bağlıdır. Miting ve telgraflarla her yere başvurunuz. Ve vatan ordusuna katılmaya hazırlanınız" denilirken, amaçlanan, Haydar Rüştü (Öktem) Bey'in de vurguladığı üzere, alınan kararların bütün ulusa duyurulmasıydı¹³⁰.

Aynı saatlerde, çocuk doktoru Ali Ağâh Bey'in, Moralizade kardeşlerin Birinci Kordon'daki ticarethanelerinde kaleme aldığı aşağıdaki bildiride ise, İzmir'in Türk halkı Maşatlık'ta yapılacak mitinge davet ediliyordu:

"Ey Bedbaht Türk!...

Wilson prensipleri insancıl başlığı altında senin hakkın gasp ve namusun yırtılıyor.

Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türklerin Yunan'a katılmasını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun sonucu olarak güzel memleket Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz.

Rum senden daha mı çoktur?

Yunan egemenliğini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster. Bütün kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve ezici çoğunluğunu orada bütün dünyaya göster. İlan ve ispat et. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok. Fakat Yunan egemenliğini istemeyen ezici kütle vardır.

Bu sana düşen en büyük görevdir. Geri kalma. Hüsran ve düşkünlük yarar getirmez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlığa koş ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et!...

İlhakı Red Heyet-i Milliyesi"¹³¹

Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi'nin İzmir'in Türk halkını Maşatlık'taki mitinge çağırın bildirisi.

¹³⁰ Öktem, s. 67; Taçalan, s. 196'dan aldığımız bildirinin, Morali, 1973, s. 57'de, ağabeyi Moralizade Halit Bey tarafından yazıldığını öne sürmektedir.

¹³¹ Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki orijinal matbu nüshadan. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, Haziran 1974, s. 102'de gördüğü üzere bu bildiri, el yazısı ile de çoğaltılarak dağıtılmıştı. Bildirinin, ilk bildiriyi kaleme alanların elinden çıkmadığı, altındaki imzaların farklılığından açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim, Öktem, s. 67'de, Mustafa Necati Bey'in içengini onaylayıp onaylamadığını anlamak için, Park Kiraathanesi'nde oturan Haydar Rüştü Bey'e okuttuğu, "sadece" ilk bildiriydi.

Akşam üzeri, Anadolu matbaasında basılan bildirilerden³² ilki, bazı değişikliklerle ülkenin tüm vilayet, sancak, kaza ve belediye başkanlıklarına tellenirken³³, ikincisi daha mürekkebi kurumadan lise öğrencileri tarafından Türk Mahalleleri'ndeki evlere dağıtılmaya başlanmış, bu sırada davul eşliğinde: "*vatanını seven gençler Yahudi Maşatlığına gelsin*" diye bağırarak gür sesli gençler, okuma yazma bilmeyen halkı toplantıdan haberdar etmişlerdi³⁴. Davet bildirisi içeriğinden de açıkça anlaşılacağı üzere toplantı, Yunan Ordusu'nun karaya çıkmasına karşı koymak için değil, Rumlara oranla Türklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu kanıtlamak için yapılacaktı. Yer seçimi ise çok anlamlıydı. Deniz kıyısına yakın yüksekçe bir tepe üzerinde bulunan Maşatlık, liman ve şehrin her yanından rahatça görülebildiğinden, verilmek istenen mesaj için en uygun mevki idi³⁵.

Gece yarısına doğru binlerce Türk'ün katılımıyla başlayan toplantı, üzerinde durulacak noktalar önceden tespit edilmediğinden, her konuşmacının kendi çözümünü ses-

³² Anadolu Matbaası, Anadolu ve Duygu Gazeteleri'nin sahibi Haydar Rüştü Bey'indi. Bu gazetelerin yayını, Müttefik Sansür Kurulu'nca 12 Mayıs'ta durdurulduğundan iş yapamayan matbaa, Mustafa Necati Bey'in ilk bildiriye Haydar Rüştü Bey'e okutmasından kısa bir süre sonra, çok önemli bir işlev yüklenecekti. Öktem, s. 67'de, "*Necati Bey bizden ayrılarak başka kararlar almak üzere yine Türk Ocağı'ndaki arkadaşları ile buluşmaya gitti. Aradan on dakika geçmeden bizim matbaa ve gazetenin idare müdürü olan arkadaşım (Mehmet Reşat) yanımıza gelerek (Redd-i Ilhak) bildirisiyle, İzmir halkını (Maşatlığa) davet eden bir bildirinin matbaada basılması ve çoğaltılması teklifi karşısında kaldığı ve bu tehlikeli işin bana danışmadan gerçekleşmesini uygun bulmadığını ifade etti. Matbaada dizgici ve makineci olup olmadığını sordum. Baş dizgici (Ali Haki) Baba ile makineci Mustafa Efendilerin mevcut olduğunu ve her ikisinin de bildirileri düzenleyip basmaya hazır bulunduklarını ifade eylediklerini söyledi. Tereddüte lüzum görmedim ve matbaanın (Redd-i Ilhak) Cemiyeti emrine hazır bulundurulması lazım geldiğini söyledim. İşte İzmir halkının imdat çılgılığını bütün Türkiye halkına ışıttiren bu tarih ve İzmir gençliğinin eseri olan bildir, o gece her tehlikeyi göze alan Ali Haki Efendi ile Makineci Mustafa Efendilerin göz yaşlarına karışan alınterleri ile, Anadolu Matbaası'nda basıldı ve meydana geldi.*"

³³ Taçalan, ss. 196-197'de, Vali İzzet Bey'in tellenmeden önce bildirinin sonuna: "*Ağırbaşlılık ve hareketsizliğinizi son derece muhafaza ederek hiç kimsenin incinmemesine itina ve dikkat olunması*" cümlesini eklediği, buna, çekilmesine engel olabileceği endişesiyle ses çıkarılmadığı yazılmaktadır. Telgrafın altındaki imza da artık: "*Redd-i Ilhak Cemiyeti*" değil, "*Ilhakı Red Heyet-i Milliyesi*" idi.

³⁴ Öktem, s. 76; Özalp, s. 6.

³⁵ Çıkmadan bir gün önce, şehrin Türk kesiminden yapılan çalışmaların Yunan makamlarınca büyük bir titizlikle izlendiği, hatta müttefiklerin oldukça kaygılandıkları anlaşılmaktadır. Roda, ss. 61-62'de, 14 Mayıs günü şehirdeki Yunan Konsolosluğu'nda gemi suvarisi Bufis ve Konsolos Stavris Liatis'in başkanlığında, Türklerin hareketlerini izleyecek bir haber alma merkezi kurulmuştu. Girit ve Makedonya'da Yunan davasını destekleyen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türklerce ölüm cezasına mahkum edilen Yunan dostu İngiliz A. Vedova, 14 Mayıs günü öğleden sonra ve gece Türk Mahallesi'nde kalarak tüm gelişmeleri Bufis'e aktarmış, bu bilgileri alan Mavrudis, Amiral Calthorpe'u durumdan haberdar etmişti. Mihailidis, s. 143'te, Amiral Iron Duke Zırhlısı'nın toplanın, toplantı mahalli ve Türk Mahallelerine çevrilmesini emretmişti.

lendirmesi nedeniyle, son derece düzensiz geçmişti¹³⁶. Toplantı devam ettiği sırada, "İzmir İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti" üyelerinin başında bulunduğu halk, polis dairesindeki silah deposuna hücum ederek kapıları kırmış, silah ve cephaneleri almıştı. Kalabalık oradan "askeri" hapishaneye geçerek, ittihatçılık; Rumlara saygısızlık; yabancılara karşı gelme gibi bahanelerle tutuklanmış bulunan subayları tahliye etmişti¹³⁷. Toplantıda alınan kararları hükümete duyurmak ve Yunan işgalini protesto etmek için seçilen Müftü Rahmetullah Efendi'nin başkanlığındaki kurul, Vilayete giderken ortalık aydınlanmaya başlamıştı. Türk Ocağı'nda yapılmasına karar verdiği etkinlikleri, "İzmir'de devam eden 16, 17 saatlik" süre içine sığdıran R.I.H.M.'nin, Yunan çıkarmasından sonra "dahilde" bu isimle, İstanbul'da ise M.H.O.C. olarak çalışması uygun görülmüştü¹³⁸.

Değerlendirme¹³⁹

30 Ekim 1918'de imzalanan mütarekenamenin hükümleri, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin Osmanlı Devleti'ni parçalamayı öngören "bilinen vaatlerini" gerçekleştirebilecekleri uygun zemini yaratmıştı¹⁴⁰. Yaşadıkları bölgelerin devletin bütününden kopartılacağını anlayan Türkler, örgütlü olunduğu takdirde, siyasal geleceklerinin değişebileceğini düşünüyorlardı. Varlık nedeni: "Batı Anadolu Bölgesi'nin Yunan egemenliği altına

¹³⁶ Yaşar Aksoy, *Bir Kent. Bir İnsan*, İstanbul, 1986, s. 160'ta, Maşatlık toplantısına katılanlardan Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey şöyle demektedir: "On builerce kişinin katıldığı toplantıda en anlamlı konuşmayı, Muftı Rahmetullah Efendi yaptı. Bu duygulu uyarıdan sonra söz alanlar arasında, olayları kendi görüşlerine göre değerlendirenler oldu. Orada duygular ne kadar canlı olursa olsun, eğer hitlerin basında değerli öncüler ve onların dayanacağı örgüt bulunmazsa, kalıcı sonuçların alınamayacağına bir daha anladım."

¹³⁷ Özalp, s. 7. Bunu yapmak hiç zor olmamıştı. Çünkü Öktem, s. 75'te belirtildiği üzere, askeri hapishaneyi koruyan subay, tutukluları serbest bırakmaya ikna edilmişti. "Genel" hapishanede bulunan Türk mahkumlar ise, 15 Mayıs sabahı kapıları kırarak dışarı çıkmışlardı. Aynı hapishanede bulunan 1250 Rum ve Ermeni mahkum Adliye Nezaret'i'nin almış olduğu bir karar uyarınca, 20 Mart'ta yanında Rum Avukat Athinogenini olduğu halde buraya gelen İngiliz Albay Smith tarafından serbest bırakılmıştı. Bkz. Mihailidis, s. 44 ve 47; Bayar, s. 1614; Roda, s. 43.

¹³⁸ Morali, 1973, s. 27.

¹³⁹ Bu makalede tanıtılan toplumsal örgütlere çoğu, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkmasından sonra, Anadolu veya İstanbul'da çalışmalarına devam etmişti. Makalenin başlığının kapsamı dışında kalan bu dönem incelenmeden, bu örgütleri, organları, örgütlenme stratejisi, temsil ve benzeri bakımdan ele alan kapsamlı bir sonuç yazmayı doğru bulmadık. Bu nedenle, mütareke döneminin toplumsal örgütlere dayattığı ideolojik çizgiyi temel alan bir "değerlendirme" yapmayı uygun gördük.

¹⁴⁰ Nitekim 15 Mayıs'ta Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması, İtilaf Devletleri'nin Vali İzzet Bey'e ulaştırdıkları notalarda yazılı olduğu üzere, mütarekenamenin yedinci maddesine dayandırılacaktı.

"girmesini önlemek" olan M.H.O.C., mütarekeden sonra İzmir'de "kendiliğinden kurulan" ilk sivil toplum örgütüydü¹⁴¹. Tüzüğünde yazılanın tersine, amacı ve yaptığı etkinliklerden ötürü, "siyasi" niteliği tartışılmaz olan Cemiyet'in¹⁴² ilk işi: İttihat ve Terakki Partisi'nin ardılı olan Teceddüt Partisi'yle bağlantı kurarak desteğini almak olmuştur¹⁴³. Yönetimine veya yetkili kurullarına itilafçı üyeler dahil ederek, bu bağlantıyı gizlemeye çalışan Cemiyet'in, Vilayet makamıyla ilişkilerinde, "ittihatçılık" faktörünün belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. İtilafçı olmayan valilere karşı bile, başlangıçta çekingen davranan Cemiyet¹⁴⁴, Teceddüt Partisi'nden aldığı desteğin kamuoyunda öğrenilmesinden sonra, Vilayet makamında bulunan itilafçı valilerle ilişkileri sürdürme yolunda çaba harcamışsa da, sonuç alamamıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle, itilafçı basının desteğini arkasına alan Vali İzzet Bey'in, İzmir'de çalışamaz duruma getirdiği M.H.O.C.'nin kuruluşundan beri, kontrolünü elinde tutan silahlı mücadele yanlısı "müdafaa-i hukukçu" kanatı, "Müdafaa-i Vatan" örgütünü kurarak yeraltında da çalışmaya başlamıştı. İzmir'e Yunan Ordusu'nun çıkacağını öğrenilmesi üzerine, yasa dışı konumuna bakmaksızın yerüstüne çıkarak halkın gözü önünde R.I.H.M. unvanını alan örgütü, M.H.O.C.'nin daha önce filizlenemeyen devrimci uzantısı saymak yanlış olmayacaktır. Adında bulunan ve sonraları Mustafa Kemal (Atatürk)'in başına geçtiği milliyetçi hare-

¹⁴¹ M.H.O.C.'ni kurma şerefini kendisine mal etmek isteyenlerden biri de, Nurettin Paşa'dır (Senai, s. 15, Müftü Rahmetullah Efendi'ye yazdığı mektup, s. 6). Paşa'nın "kurdurduğumuz dernek" diyerek, hakkında bilgi istediği Morali'ye kardeşler, M.I.O., s. 29'da yer alan cevaplarında uygun üslupla, "bu kuruluşun Nurettin Paşa'nın Valiliğinde değil, Tahsin Ozer'in zamanında yapıldığına işaret etmektен kendimizi alamadık" demektedirler.

¹⁴² Morali'ye Halit Bey, Nurettin Paşa'yla yaptığı telefon konuşmasında Demek'in siyasi niteliğine işaret etmişti. Bkz. dph. 62.

¹⁴³ Morali, 1973, s. 45'de, "İzmir Müdafaa-i Hukuk çalışmalarında, İttihat Terakki örgütünden son derece yararlandığımızı kaydetmek bir görevdir. İzmir'de o zaman Teceddüt Partisi'ni yürüten, İttihat ve Terakki eski sorumluları Mahmut Celalettin Bey'in bizi desteklemesinden ve bunu gizliiden gizliye idaresinden duyduğumuz takdirde şükranı asla unutmamaktayız. Mahmut Celalettin Bey'le tanışmamızı, ebe doktoru Hacı Hasan'zade Ethem Bey üzerine almış ve bu görevi sonuna kadar başarıyla yürütmüştür. Şöyle ki, hiçbir yerde Celal Bey'le karşılaşacağımızı ummıyorduk" demektedir. Savaş yenilgisinin fatura edildiği, ittihatçılığın şiddetle yerildiği ve reddedildiği mütareke döneminde M.H.O.C.'nin, son derece çelişkili olan böyle bir desteği neden aradığı sorulabilir. İttihatçı önderlerin ülke dışına kaçmasından sonra, İstanbul'daki merkezi zayıflayan İttihat ve Terakki Partisi'nin taşradaki özellikle "mahalle örgütünün" gücünü, M.H.O.C. şüphesiz çok iyi biliyordu. Nitekim Mahmut Celal Bey'in yönettiği "mahalle örgütü", bu dönemde yapılan İzmir belediye seçimlerinde gücünü göstermişti. Bkz. Berber, 1997, s. 45, dph. 26.

¹⁴⁴ Çok kısa bir süre valilik yapmış olsa bile, Tahsin Bey'le ilişki kurduğuna dair hiçbir veriye sahip olmadığımızı Demek, Nurettin Paşa'yla ilişkiye geçmek için, ilk hareketin Paşa'dan gelmesini beklemişti.

ketin tümünü tanımlamada kullanılan "Müdafaa-ı Hukuk" kavramını, Türk siyasal terminolojisine katan Cemiyet, Moralizade kardeşlerin ifadesiyle: "Konferanslara, uluslararası kuruluşlara, hükümetlere muhtıralar ve broşürler göndermek, Avrupa'daki Türk dostu kişileri milli davaya yardıma davet etmek"¹⁵ suretiyle tüzüğünde yazılı amacı, eksiksiz olarak gerçekleştirmiş ve herşeyden önemlisi, toplamış olduğu "bölgesel" halk kongresi ile, daha sonra Yunan Ordusu ile çatışmaya girecek milli kuvvetlerin kurulmasında emeği geçecek birçok delegeyi, "ulusal bilinç" çevresinde bütünleştirmeyi başarmıştı.

Göreve başladıktan birkaç gün sonra, İstanbul'da yayımlanmakta olan Sabah Gazetesi'nin muhabirine: "Halka Doğru, Türk Ocağı gibi İttihat ve Terakki meslek ve siyasetiyle bulaşık dernekler, şahsiyetlerini, zihniyetlerini ve mesleklerini değiştirmezlerse hükümet haklarında işlem yapacaktır" diyen İzzet Bey¹⁶, Halka Doğru Cemiyetini, genel sekreteri Mahmut Celal Bey'in İzmir'den ayrılmasını fırsat bilerek kapatmıştı¹⁷. İttihat ve Terakki Partisi'ne olan yakınlığı nedeniyle, mütareke imza edilir edilmez çalışmalarını durduran Türk Ocağı, "İttihatçılık damgası"ndan kurtulmanın, açık kalabilmenin vazgeçilmez koşulu olduğunu bildiğinden, M.H.O.C.'nin yaptığı gibi, yeni yönetiminde ıtlafçı üyelere yer vermişti¹⁸. İzzet Bey valı olmazdan önce, Türk gençlerinin kurmuş olduklarını "meslek örgütlerini", yönetimlerine soktuğu kendi üyeleri kanalıyla, Yunanistan'ın bölgeye yönelik emelleri konusunda bilgilendirerek "siyasallaştıran" Türk Ocağı, İzzet Bey'in valilik görevine başlamasından sonra çıkardığı tüm engellere rağmen, Yunanistan'a karşı çalışmalarda bulunan toplumsal örgütlerin birçoğunun, "beraberce" çatısı altında toplandıkları biricik mekan olmuştu.

¹⁵ Moralı, 1973, s. 15.

¹⁶ Bayar, s. 1552'de bulunan 30 Mart 1919 tarih ve "Ulvi" imzalı telgraf.

¹⁷ **Müşavir**, 25 Mart 1919'da, İzzet Bey Dernek binasında çalışmalarını sürdürdüğü anlaşılan İttihat ve Terakki'nin yarı askeri gençlik örgütü: "Osmanlı Genç Derneklerini", Padişahın İstanbul'da yaptığı gibi himayesine alarak etkisiz kılmıştı.

¹⁸ Demir, s. 52'de, Ocak Başkanı Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey, Hürriyet ve İtlaf Partisi İzmir Şubesi 1912 yılında ilk kez çalışmaya başladığında, Partinin yönetim kurulu üyesiydi.

EK-1

Aydın İli (Vilayeti)'ndeki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk unsurun, zaman aşımına bağlı olmayan haklarını medenî milletlere tanıtmak amacıyla, İzmir'de kurulmuş olan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bu yönde derlenmiş belgelerle ilgili yargıyı dünya kamuoyuna bırakır.

Mütareke'nin imzalanmasından bu yana, Yunanlılarca yönlendirilen taraflı yayın organları aracılığıyla, Helenizm'in merkezi gibi gösterilmeye çalışılan ilimizde, çok büyük çoğunlukla Türkler yaşamaktadır. Uygar dünyanın kamuoyunda yaratılmaya çalışılan tüm muhalif kanaatler, şüphe götürmez gerçeğin tamamen karşısındadır. Bu belgelerin incelenmesi, durumu ispat etmeye yarayacaktır.

Dünya savaşı sonrasında, Türk milletinin içinde bulunduğu durum oldukça yıpratıcıdır. Ganimeti bölüşmek isteyen milletler de, bu durumdan yarar sağlamak gayretinde birbirleriyle yarışmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, Yakın-Doğu üzerine emelleri olan yabancı bir diplomasinin çevirdiği dolapların baskısıyla, hür milletlere karşı savaşa itildi ve yöneticilerinin suçları kadar yanlışlarının da kurbanı oldu. En gerekli organlarından birinin, kendisinden zorla kopartılıp alınmaya çalışıldığını anlayan tüm savunma imkânlarından yoksun Türk milleti, hayatî açıdan bu çağrıyla, dünyada adaleti ve hürriyeti sağlamak için savaşılmaya hazır büyük devletlere yollar.

Türk milleti, milletler arasındaki bu dev savaşın, her millete yaşama hakkı gibi, kendi sınırları içinde gelişme hakkının da tanınmasından ibaret mutlu bir sonuca ulaşacağına ve adaletin kendisi hakkında gerçekleşeceğine inanıyor. Türkler diğer milletlerden hiç farklı değildir; onların da diğerleri gibi millî ve dinî kurumları, dilleri, edebiyatları vardır ve asla atalarını inkâr eden bir azınlık oluşturmazlar. Oysa memleketin en önemli bölümünde üstünlük sağlamaya çalışan Rumlar, gerçeği çarpıtmak için herşeyi kullanıyorlar.

Amaçları. Türklerin ezici çoğunluğunu bağım-sız bir millet olarak yaşama hakkını inkâr etmek

UN APPEL A LA JUSTICE

Publié par la

SOCIÉTÉ DE DÉFENSE DES DROITS OTTOMANS

et Approuvé par le

CONGRÈS NATIONAL

réuni à Smyrne le 17 Mars 1919.

CONSTANTINOPLE

Impr. ZELACH EPOPOV Press, rue Vazirli, Kouje-Capou (convoité hâléte

1919

Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin
"Adaletle Bir Çağrı" başlığını taşıyan
beyannamesinin kapak sayfası.

olan yayınlar ve propagandalar, Türklerin Küçük Asya'ya (Anadolu'ya) göçleri zamanına ilişkin, varolmayan tarihî haklar öne sürmek üzerine kuruludur.

Gerçekte Rum kolonileri, Türklerin tarih sahnesine çıkışlarından 15 yüzyıl önce, Roma İmparatorluğu tarafından yokedilmişlerdi. Oysa Rumların iddialarını, Türklerin tarihî açıdan tartışılmaz haklarını ve bugünkü kültürel ve etnik durumu inceleyerek, bu taleplerin Türklerin yararına olduğunu kanıtlamaya çalışacağız. Bu inceleme; tarihî, etnik ve medenî haklara dayalı olacak.

Tarihî haklar konusunda, gelecekteki barışın sağlam temellerini kurmak ve milletler arasında çekişmeden sakınmak amacıyla, barışın ilkelerini ve koşullarını hazırlamaya uğraşanların, tarihî bağları hiç dikkate almadıklarını ve onları bütünümlü savsadıklarını gözlemliyoruz. Bununla beraber, tarihî temellere dayanan tartışılmaz haklara da sahip olan biz Türkler, bu konuda bazı gözlemlerimizi eklemeyi zorunlu görüyoruz. Doğruluğu gösterilmiştir ki, Eski İran'ın oluşumunu sağlayan, iç kesimlerdeki farklı ülkeler gibi, Küçük Asya kıyısındaki, Roma eyaleti olan Rum kolonileri de Bizans İmparatorluğu'nu kurdular ve bu imparatorluğun boyunduruğu altında yaşayan milletlerin karışımından oluşan bir topluluk meydana getirdiler. Bu milliyetler, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı on yüzyıl boyunca, ülkenin kuzeyinde ve güneyinde savaşmayı ve birbirlerini öldürmeyi sürdürdüler. Bu çekişmeler ve karşılıklı yokedişlerden sonradır ki, buralara varan doğulu Türk göçmenler Küçük Asya'ya girdiler ve bu çekişmelerin yarattığı boşluğu doldurdular. Tarih sahnesine yeni millî unsurların çıkışı ve iki imparatorluğun, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları'nın oluşması bu dönemde görülür. Şu halde Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca fetih temeline dayanmadığı, ama tarihî evrimin bir sonucu olduğu görülüyor.

Halkların, Merkezî ve Doğu Avrupa'nın farklı bölgeleri arasındaki göçü sonrasında oluşan millî yönetimlerin tarihî hakları söz götürmez biçimde kabul edilirken, aşıkardır ki, Türklerin aynı türden hakları, emperyalist emeller güden bir başka milletin iddialarına kurban edilemez.

Eğer baskın azınlığın âdil olmayan prensibi ve yüzyılların sonucu olan tarihî gerçeklerin inkarına dayanan "*yarar*" kabul edilirse, bu azınlığın kayıp tarihî haklarını yeniden vermek bahanesiyle, birçok hükümet tamamen çelişen dönüşümler konusunu görüşecekti. Benzer bir çözüm adalet prensiplerine aykırı olurdu. Dili, görenekleri, gelenekleri olan ve etnik bir birlik oluşturan bir milletin bazı hakları vardır. Bunların en başta geleni, azınlık haklarını güvence altına alan bir hükümet yönetiminde, bağımsız yaşamak hakkıdır.

Anadolu Türkleri'ne gelince, onlar ezici bir çoğunluk oluşturuyorlar. Buna karşılık diğer etnik unsurlar, sadece ülkenin şurasına burasına dağılmış olarak yaşayan azınlıklardır. Helenizm'in temelsiz iddialarının olduğu Aydın ilinde yaşayan Rumlar da, zaten tüm diğer illerde olduğu gibi azınlıktır.

	Ortodoks-Rum	Müslüman-Türk
Aydın Vilayeti	233.914	1.293.527
Karesi Sancağı	85.548	368.404
Menteşe Sancağı	10.192	134.767
	<u>329.624</u>	<u>1.796.700</u>

Ekte bulunan açıklayıcı harita, Müslüman-Türk nüfusun iç kesimlerdeki ve kıyı boyundaki yoğunluğunu apaçık gösteriyor. Yunanlılar tarafından bize yöneltilen propaganda, Küçük Asya kıyılarındaki illerde yaşayan Ortodoks-Rum unsurların, bu illerin nüfuslarının çoğunluğunu oluşturduklarına dünyayı inandırmak amacındadır. Bu iddialar tamamen gerçeğe aykırıdır. İşte kanıtları: 1891 yılında uzman yetkililer tarafından hazırlanan resmî bir istatistiğe göre, Menteşe Sancağı dahil olmak üzere Aydın ili'nin nüfusu 1.352.119 kişidir. Nüfusun dağılımı şöyledir:

1.118.496	Müslüman-Türk
195.431	Ortodoks-Rum
1.979	Katolik-Latin, Protestan
13.940	Ermeni
22.273	Musevi
<u>1.352.119</u>	

Düÿûn-ı Umûmî idaresi tarafından özel olarak bu konuda inceleme yapmakla görevlendirilen M. Cuinet, pek ünlü çalışmasında bu sayıların gerçekliğini şu biçimde doğruluyor:

1.100.000	Müslüman-Türk
210.000	Ortodoks-Rum
15.000	Ermeni
23.000	Musevi
56.000	Yabancı uyruklu (çoğu Yunan)
<u>1.404.000</u>	

Yunan çevreleri ve bu iddiaları ileri sürenler, Aydın İli kıyılarında yaşayanlardan Yunanistan'a göç etmiş olanların sayısını abartarak, kamuoyunu yanıltmaya çalışıyorlar. Bu konudaki taraflı yayınların, aşağıdaki sayılar karşısında hiç bir değeri yoktur:

1912'de, yani Rumların göçlerinden önce, ilin nüfusu 1.594.849 kişiydi:

1.239.792	Müslüman-Türk
298.373	Ortodoks-Rum
20.899	Ermeni
35.784	Musevi
1.594.848	

Farklı tarihlerde ve belli kaynaklardan alınmış bu sayıların incelenmesiyle kolayca anlaşılabilir ki, Yunan basınının aşırı abartılmış yayınları gerçeğin uzağındadır.

Diğer yandan bu veriler üzerinde Yunan emperyalizminin iddiaları bulunan, kuzeyde Karesi ve güneyde Menteşe Sancaklarının nüfusu eklenerek aşağıdaki sonuca ulaşılır:

Açıkça görülüyor ki, böyle yoğun bir halkın, kendi yurduna yönelmiş tüm emellere karşı koymak, millî bütünlüğünü ilan etmek ve Osmanlı Hükûmeti'ne bağlılığına hiçbir zarar gelmemesini istemek gibi kutsal hak ve ödevleri vardır.

"Adalate Bir Çağrı" başlıklı beyanname, Aydın Vilayeti nüfusunu milletler bazında gösteren grafik.

Rumlar. Türkleri sayısız kötülükle suçlamaya ara vermiyorlar. Yakın-Doğu'ya bağımsız bir devlet olarak yerleşmelerinden bu yana Türklerin Hristiyan ve Musevi azınlıkları asla ortadan kaldırmayı istemediklerini, hattâ dinî ve etnik kurumlarına saygı göstererek onları koruduklarını medenî dünyaya duyurmamıza izin verilsin. Bu azınlıkların imparatorluğun bağrında varlıklarını sürdürmeleri, öne sürdüklerimizin çürütülemez bir kanıtıdır. Aksine, biz dünyanın dikkatini, Balkan Savaşı'ndan sonra Yunanistan'a terkedilen ve bugünkü durumun her açıdan çok güven-siz olduğu topraklarda yaşayan insanların, bugün pek sınırlı olan, eskiden ise yüzbinlerle ölçülen sayısına çekiyoruz ve her iki milletin adalete başvurabilmelerini istiyoruz.

Gerçek Türk'ü tanıyanlar, onun her zaman her millete ve tüm dinlere saygılı olduğunu kabul ediyorlar.

Hukuk açısından durumu etrafıca sergilenen Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki toprakları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan

koparıp almak, dinimize ve ırkımıza düşman bir milletin ellerine bırakmak için milyonlarca evladını Türkiye'den almak, yalnızca açık bir adaletsizlik olmaz; böyle bir çözüm sayısız sonuç yaratır, karışıklıkları körükler ve dünya barışını tehlikeye sokar.

Yakın zamanda Yunanistan'a terkedilmiş olan topraklarda yaşayan Müslümanların kötü talihleri biliniyor. İlimizin bu ülkeye bırakılması sonuç itibariyle, Türklerin sorgusuz-sualsiz katliamları görerek, bir meşru müdafaa hali içinde bulunacakları benzer bir rejimin yerleştirilmesi olurdu; Girit ve Makedonya'daki aynı üzücü olayların meydana geldiğini görürdük.

Makedonya gibi, Girit ve ilimiz arasında etnik ve coğrafi açıdan bir karşılaştırma yapılarak, kısa bir süre önce söz konusu topraklarda yapmış oldukları gibi Türk ırkını kolayca yok edemeyecekleri ve karşılaşacakları direnişin uzun ve dehşetli olacağı bilinmelidir. Bir tarım merkezi olarak bilinen ülkemiz, ardı ardına gelen bu çekişmeler sonucunda virane olacaktır ve Yunanistan'a önerilmiş karşılık, yalnızca bir ırkın yokedilişine ve böyle verimli bir ülkenin yıkımına hizmet edecektir. Kuşkusuz, medenî Avrupa bu vahşi davranışları öfkeyle reddedecektir. Zira, Türkiye'nin parçalanması ve Türk ırkının yok edilmesi, tarihî olayların önceki haline dönüşüne yol açacaktır.

Bu pek yakın tehlike karşısında, Türkler ve Rumlar, Akdeniz havzasındaki ilgili güçlere yaklaşmalı, tüm emperyalist emelleri reddetmeli ve aynı biçimde, etnik yapılarıyla pekiştirilmiş sürekli bir barışı sağlamalıydılar. Ancak fetih düşüncesiyle gözleri kamaşan Yunanlılar, felaketin tehdidini hiç görmüyorlar.

Umuyoruz ki, dünyanın kaderini yöneten, özgürlük ve adalet prensiplerini yol gösterici kabul eden milletler, Türkiye'nin parçalanmasına asla izin vermeyecekler ve yalnızca özgür gelişimini arzu eden ve yalnızca ilerleme yolunda yürümeye çalışan ırkımızın bütünlüğüne zarar getirebilecek tüm gıdışata engel olacaklardır.

YUNANISTAN GENEL DEVLET ARŞİVİ'NDEN BİR BELGE: DENİZLİ HEYET-I MİLLİYESİ'NİN YUNAN İŞGALINE KARŞI DİRENİŞ ÇAĞRISI

Mondros Mütarekesi imza edildiğinde Denizli, "merkez sancağı" ve "yönetim merkezi" İzmir olan Aydın Vilayeti'ne bağlı dört sancaktan biriydi. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un, Paris Barış Konferansı'nın, 3 ve 4 Şubat 1919 günkü oturumlarında yaptığı konuşmalarda Denizli Sancağı'nı, Vilayetin Yunanistan'a katılmasını talep ettiği diğer sancakları (İzmir, Aydın, Manisa) arasına dahil etmeyişi¹, Denizlileri (Türkler) müteessir olmaktan alıkoymamıştı. Aydın Vilayeti'ne bağlı yerleşim merkezlerinin yerel yöneticileri, din adamları ve ileri gelenlerince, "Tezahürat-ı Milliye" veya "Tezahürat-ı Vatanperverane" başlığı altında, İzmir'de yayımlanmakta olan Türkçe gazetelere yağdırılan telgraflardan birisi de, "Birinci Dünya Savaşı yıllarında evlatlarının yüzde seksenini vatan uğrunda kaybetmiş ve pek büyük sıkıntılar çekmiş"² Denizli'den yollanmıştı. Söz konusu telgrafta: "Yediyüz senelik saltanat-ı Osmanîyenin zir-i penah (koruma) ve himayesinde her türlü imtiyazat ve serbest harekete malik olmak şartıyla yaşayan ve bu sayede ihtisab-ı servetle (servet kazanarak) kâşâneler (köşkler) alarak mesudane imrar-ı hayat eylemekte (hayatını sürdürmekte) bulunan Rumlar, memleketin ekseriyet-i azamiyesini teşkil eden Türk ve Müslümanların izzet-i nefsi-i millîlerini rencide edecek ve iki millet arasında gayr-i kabil-i tamir (onarılması mümkün olmayan) derin uçurumlar açacak olan Rumca gazetelerin, ecdadımızın kanlarıyla yoğrulmuş olan vatanımızdan bizî teb'îd edecekleri (sürecekleri) cüretinde bulunmak suretiyle, hezeyankar neşriyatta bulunmakta oldukları (saçma sapan yayınlar yaptıkları) görülmektedir. Bu cüretini de güya, İslam ve Türk İzmirimizin Yunanistan'a verileceği vaad-i kavisinden (lakırtısından) ileri gelmektedir. Türkler hakimiyet-i Osmaniye'nin temin ve belâ-yı mevcudiyeti için serhadlerde düşmanlarla nasıl çarpışarak liva-yı şeriflerinin sahikalarda temevvüc-ü nûma-yı azamet olduğunu görmek için (Hz. Muhammedin bayrağının doruklarda dalgalandığı büyüklüğünü görmek amacıyla) buralara gelmişler, siperlerde topraklar altında kalarak istihkar-ı hayat eylemişler (yaşamlarını karartmışlar) ise, mavi beyazın [Yunan Bayrağı] vatanımıza girmeyeceği ve ind-el-hace (gerektiğinde) tarih-i Osmani'nin her sahifesinde harikalar doğurduğu yazılı olan Türk ve Müslüman Milleti'nin tari-

¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Yunan Milleti'nin Tarihi), İE, Atina, 1980, s. 111.

² Bunların yollandıkları yerleşim merkezlerini gösteren bir liste için bkz. Engin Berber, "Mütareke Döneminde İzmir Sancağı'nda Yunanistan Karşıtı Çalışmalarda Bulunan Toplumsal Örgütler (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", Δελτίο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (Küçük Asya Araştırmaları Bülteni), Atina (Yayıma hazırlanıyor).

³ Ahmet Akif Tutenk, Milli Mücadelede Denizli, İzmir, 1949, s. 7.

hine, yine bir sahife-yi şan ve şeref ilave edeceğini arz ile beraber, Yunanistan ve yerli Rumların şu hareket-i tecavüzkâranelerini de bütün mevcudiyetimizle *protesto eder* ve maruzatımızın hak ve hakikatin muhafızı olduklarını ilan eden düvel-i muazzama (büyük devletler) sulh konferansına arz ve iblağa delaletleri (sunup ulaştırmada kılavuzlukları) istihkam olunur" denmekteydi⁴.

İzmir'in tanınmış tüccarlarından Moralızade Halit ve Nail kardeşlerin Aya Yorgi Caddesi'ndeki ticarethanelerinde kurulan Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin, Türklerin hukukunu dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla İzmir Milli Kütüphanesi Sineması salonunda 17 Mart'ta topladığı kongreye⁵, Denizli Sancağı merkez kazası üyeleri başkanı olarak katılan Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Aydın Valisi ve İzmir ve Havalisi Komutanı Nurettin Paşa'ya: "... İzmir'i Yunanlılara verecekler, biz boş durmayacağız. Halkımız asker, para, besleme maddeleri temin eder. Yalnız noksanımız bir komutandır. Böyle bir durumda siz geriye, yani Denizli'ye gelin" teklifinde bulunmuş, Paşa'nın "Ben burada iken İzmir'e kimse çıkamaz. Karşılık veririm" demesi üzerine, "Güzel Paşam! ama, sizi ya azlederek veya terfi ettirerek İzmir'den uzaklaştıracaklarını tahmin ederim. İşte o zaman bize geliniz. Her ne şekilde olursa olsun İstanbul'a gitmeyiniz" karşılığını vermesi⁶, bir işgal oldu bittisini Denizlilerin sessiz sedasız kabullenmeyeceğini işaret ediyordu. Denizli Muhtarını Faik (Oztrak) Bey, Ahmet Hulusi Efendi'nin kongreden döndükten sonra kendisiyle, "uzun ve çoğu gizli pekçok görüşmeler yaptığı"nı, yöredeki kasaba ve köyleri dolaşarak örgütlenmeye öncülük ettiğini söylemektedir⁷.

15 Mayıs sabahı, Redd-i İlhak Cemiyeti (İzmir)'nin ufak tefek bazı değişikliklerle, ülkenin tüm vilayet, sancak, kaza mülki amirleriyle, belediye başkanlıklarına tellediği bir bildiriden⁸, İzmir'e Yunan kıtalarının çıkarıldığını öğrenen Denizli'de, birkaç saat sonra yapılan ve işgale karşı ilk toplu tepki olan bir mıtingle başlayan direniş, örgütlenmesini oluşturmakta gecikmedi. Aydın'ın işgalinden sonra, 29 Mayıs'ta kurulan "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti", 12 Temmuz'da "Denizli Heyet-i Milliyesi"ne dönüştürülmüştü. Genel başkanlığına, lağvedilen Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin de başkanlığını yapmış olan, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin getirildiği heyet-i milliye: "İaşe ve Maliye", "İrşadiye ve İstihbariye", "Eslîhi ve Gönüllü Efrad", "Muhacirin",

⁴ Ahenk, 2 Mart 1919; Aynı telgraf Köylü, 1 Mart 1919'da da yayımlanmıştır.

⁵ Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. dpn. 2'de zikredilen makale.

⁶ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981, s. 161.

⁷ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*, İstanbul, 1984, ss. 25-26.

⁸ Söz konusu cemiyet ve etkinlikler hakkında bkz. dpn. 2'de zikredilen makale.

"Nakliyat ve Mübayaat" ve "Sağlık" olmak üzere altı şube ile, "asayiş" ve "heyet-i nasiha"dan oluşuyordu⁹.

Altında, Denizli Heyet-i Milliyesi imzası bulunan bir belgenin tanıtılması ve değerlendirilmesi, bu makalenin konusudur. "**Aydın Vilayeti'nin feryad ve istimdatı**" (yardım isteme) başlığını taşıyan söz konusu belge, 34x50 cm. ebatında. oldukça büyük bir kağıda basıldığından gazete görünümündedir. Neredeyse karton gramajına sahip olan kağıdın, sadece ön yüzü kullanılmıştır. Üç sütun halinde dizilen yazının ilk sütununun üzerine, bir Türk Bayrağı'nın resmedildiği görülmektedir.

Yunanistan Genel Devlet Arşivi - Γενικά Αρχεία του Κρατους- (Atina), İzmir Yunan Yüksek Komiserliği Evrakı - Αρχείο Ελληνικής Διοικησης Συμυνης- içindeki 1-7 numaralı zarfta bulunan belge, 19 Ağustos 1919 tarih ve 3149 numaralı bir üst yazı ekinde Yunanca tercümesi olduğu halde, İstanbul'dan 1. Yunan Kolordusu'na gönderilmiştir. Anılan Kolordu Komutanı General Konstantinos Nider'in, 22 Ağustos tarihli ve 26509/1644 numaralı yazıyla İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'ne¹⁰ ilettiği belge, Denizli'de basılmış olup metni aşağıya çıkarılmıştır.

"Müslüman Kardeşler!

Bugün ateş ve kan içerisinde yüzen Aydınlılarla, yarının siyah ve boğucu felaketlerini görerek sırf muhafaza-yı hayat ve namus endişesiyle silaha sarılan. Nazilli, Denizli ve mülhakat ahalisi. öz. sö. imanı kavi (güçlü) olan Müslüman kardeşlerine hitab ediyor: Uyumayınız, yalnız bugünün selamet ve rahatını değil, yarının tehlikelerini düşününüz. Biraz uzaklara bakınız. Dın ve kan kardeşleriniz olan Aydınlıların bugün elleri kolları bağlı cankırış günler geçirmekte olduklarını görünüz ve yardıma koşunuz diyor. Günler, aylar geçiyor. Bütün kuvvet ve kudretimizle bağırıyoruz. Feryad ediyoruz. Fakat feryadlarımızı Allaha baska kimse işitmiyor, dertlerimizi kimse anlamıyor. Hak boguluyor, hakikat setr (örtme) ediliyor. Kadın ve erkek, genç ve ihtiyar binlerce masum ve bi-günah Müslümanlar öldürölür ve köyler ve şehirler yakılır ve geride kalanlar bu vahşet ve fecaat karşısında titrerken eski devrin en koyu dehşetengiz günlerini andıran bir ketumiyet ile herşey hal-i tabisinde gösterilmek isteniyor. Can

⁹ İzmir'in işgalinden sonra, Denizli Sancığı'nın merkez ve çevre kazalarında yaşanan siyasî gelişmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tütenk, ss. 8-33; Toker, ss. 28-60; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara, 1989, ss. 140-43, 162-65, 178-81; Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1990, ss. 63-69, 80-90; Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara, 1993, ss. 141-51.

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancığı*, Ankara, 1997.

ve namus kaygusuyla doğan harekâtımızın bir çete harekâtı olduğu söyleniyor. Hulâsa, kalben ve ruhen bizimle beraber olan Müslüman kardeşler hiçbir şeyden haberdar olmuyor. İşte size bu kitabımızla gücümüzün yettiği mertebede meselenin hakikatini anlatıyoruz.

Cenab-ı Hakk alim ve şahittir. Dört senelik harpte yorulan ve yüzbinlerce kurbanlar veren öksüz çocuklar, dul kadınları yeniden ölüme sürüklemek kahr ve takatsız ve mağlubiye tesiriyle bugün demir çemberler içinde bulunan hükümetimizin başına yenice bir gaile çıkarmak istemiyoruz. İzmir işgalinde binlerce müdafaasız halk mitralyöz ateşinden geçirildi. İslam mağazaları yağma olundu, namuslu ve afif (iffetli) kadınlarımızın ırzları pây-mâl edildi (çığnendi). Dünkü hür ve serbest Müslümanlar esaret altına alındılar. Açıkta ve gizli yerlerde öldürüldüler. Denizlerde boğuldular. Kırmızı ay yıldızlı bayrağımızı parçaladılar. Bununla da kalmayarak kendilerince icad ettikleri binlerce hile ve yalan sebeplerle Vilayet dahiline doğru ilerlemeğe başladılar. Ve ilerledikçe takip ettiği zulüm ve imha politikasını gizliden gizliye icraya başladılar. İşgal ettikleri karye ve kasabaların eşraf ve ayanını, münevver ve dindar ve vatanperver Müslümanlarını birer bahane ile ortadan kayb etmeğe ve bu suretle nüfus-u İslâmiyeyi kırıp geçirerek mahv ve ifna (yok) ederek Aydın şehrine girdiler. Aynı vahşet orada da baş gösterdi. Zavallı Aydınlı Müslümanlar, Ramazan ayını bu durumlarda geçirdiler. Muvakkat işgalden maksadın, Vilayetimizin dahilinde ekseriyet-i kahireyi teşkil eden Müslümanları imha etmek ve bu mukaddes topraklara tamamıyla sahip çıkmak olduğu anlaşıldı. İtilaf Devletleri Bab-ı âli'ye verdikleri nota ile, Yunanlıların yalnız İzmir şehrini işgal edeceklerini bildirmişlerdi. Şu halde Yunanlıların Vilayet dahiline doğru ilerlemeleri, Müslümanları imha ve şehir ve kasabaları tahrip ve ihrak (yakma) etmeleri katiyen medeni Avrupalıların tecviz (izin verme) ettikleri bir hareket idi. Fakat düşman Bergama, Salihli, Ödemiş, Tire, Bayındır'ı işgal ettiği gibi Nazilli'ye dahi girdi ve aynı mezalimi icra ve takip etmeğe başladı. İşte şu fecayii karşısında, her şeyi inceden inceye düşündük. Muhakeme ettik. Bu ölüm tufanını durdurmak için, müdafaadan başka çare olmadığını anladık. Bu meşru maksatla, köylerden öteden beriden topladığımız silahlarla milli kuvvetler teşkil ettik. Ashab-ı hamiyet (hamiyet sahipleri) ve servet kiselerini açtılar. Muhafaza-yı hayat ve namus uğrunda istihkar-ı hayat eden (hayatlarını ortaya koyan) gönüllülerimizin ihtiyaçlarını temin ettiler. Bu harekât-ı milliyeyi işiten düşman, "el hain haifun" (hain korkaktır) menhusca (uğursuzca) devam etmekte olduğu katl ve imha, zulm ve tasallutu kendini dahi telaşeye düşürmüş olmalı ki, geceleyin ansızın Nazilli'den Aydın'a doğru kaçtı. Asker namını taşıyan ve eşkiya'dan hiçbir farkı olmayan bu hunharlar, Müslüman kanı içmeğe gelen bu canavarlar, Nazilli'de katl ve imhalarına vakit bulamadıkları eşraf ve ayandan ve memleketin dindar ve ulemasından kırk elli Müslümanı, beraberlerinde alıp götürerek yolda burun ve kulaklarını kesmek, gözlerini oymak ve en nihayet süngüleyerek parça parça etmek suretiyle öldürdükleri gibi, güzergahlarındaki köylerin Müs-

lûman ahalisini de cehennemi ve piyade mitralyöz ateşiyle kadın, erkek, çoluk çocuk demiye-
rek yerlere serdiler. Firara muvaffak olabilen bazı zavallı Müslümanlar, aç bi-ilaç günlerce
dağbaşlarında kaldılar. Bu fecayii görmek üzere gelen İngiliz ve İtalya zabitanının, görüp deh-
şet ve hayretini mucip olduğu üzere, Nazilli'den alıp götürdükleri kırk elli Müslümandan on
kişiyi Köşk Nahiyesi'nin Lonca mevkiinde, kollarını birbirine bağlamak suretiyle bir daire teş-
kil ettirerek, ortalarında infilak ettirdikleri bir bomba ile parça parça ettiler. Ve camiî-yi şeri-
fi de kurşunla delik deşik etmek ve içerisini alt üst ederek "neuzubillah" mihrabı pislemek, ale-
mini kırmak suretiyle, teşdid-i vahşet ve fecaat ettiler. Mezalimin önünü almak ve can ve nam-
us hırsızlarını kovup çıkarmak için koşan, kalbleri iman dolu yüce mücahidler bu mel'unla-
rı Aydın'da sıkıştırdılar.

Ah! Fakat her günkü vahşetleriyle, gözleri dumanlanan insanlıktan nasibi olmayan kudu-
ran düşmanlar, vak'aya şahit olan İngiliz ve Fransızların itirafında olduğu vechle koca Aydın
şehrini ateşlediler. Ahalisini yakdılar. Ateşden kaçanları kurşundan geçirdiler, yere serdiler.
Müslüman mağazalarını yağma ettiler. Ve bu suretle, Aydın tarihi karıştı. Yapılan mezalim
vesaik ve delailiyle ciltler dolusu kitaplar teşkil eder. Bugün nüfus-u İslamiyesine nisbeten,
ateşten ölümden kurtulabilip, heman yalnız birkaç binden ibaret olan Aydın Müslümanlarıyla,
civar ahalisi Nazilli, Denizli, Çine ve Muğla ovalarında ve Menderes kenarlarında sırtla-
rındaki birer kat çamaşırlarıyla sefil ve perişan bir halde bulunuyorlar. Fakat Yunanlılar bu-
nunla da kalmayarak her nasaibi (dikili taş) tahribden, yangından masun kalan Nazilli şeh-
riyle havalisini, her gün tayyareleriyle tahribe çalışmakta ve masum ahaliiden bir kaçının ha-
yatına hitame vermektedir. Biz bu zavallıların tahfif-i alâmina medar olmak üzere, mümkün
olan fedakarlıktan geri durmuyoruz. Fakat ne çareki, pek çok nakıs (eksik) kalıyor. Geçirmek-
te olduğumuz kanlı günlerde bütün teferruatıyla İstanbul'a ve Vilâyete her gün telgraflarla bil-
diriyoruz. Maalesef hükümetimizin ölümle pençelesen bizlerin, hayat ve namusu için ne dü-
şündüğünü bilemiyoruz. Uzaktan uzağa işittiğimize göre, payitaht bu hareket-i meşru müda-
faayı milletin ruhundan kopmuş ve Yunanlılar tarafından ilka edilmekte olan mezalim ve fe-
cayiihi tesirat-ı tahammülsüzünden neşet etmiş bir hareket-i meşrua değil, öteden beri icra-
yı şekavet eden çetelerle bazı ihtirasat-ı dahiliyeden ileri geldiği anlaşılamayan esbab tahtın-
da ortaya sürmekte ve bu suretle millette ruh-u meselevi anlamaktan uzak bulunmaktadır. Bi-
naenaleyh, yukarıdan beri muhtasaran (ısaca) arz edilen felaketlere maruz kalmakta olan
Aydın Vilâyetinin mazlum ve mağdur ahali-yi İslamiyesi siz Müslüman kardeşlerine hitap edi-
yor. Duçar-ı sefalet ve perişani olan harikzede ve çıplak Aydın ve havalisi ahalisine malen;
**Yunan zulüm ve vahşetine karşı müdafaa-yı meşruada bulunan fedakâran-ı ümmete
de bedenlen silahlarınızla yardıma koşunuz.** Güzel Anadolu'muzun cenneti mesabesinde
olan Aydın Vilâyetinde, vahşi Yunanlılar tarafından ilka edilen fecayii ile akup gelen, kasup ka-

vurucu kan ve yangın sacıcı ısıtılanın Anadolu'muzun her tarafına sirayet etmemesi göstereceğiniz gayret-i muavenet ve fedakarlıkla temin edilecektir.

Düşmanlarımız her fırsattan istifade ederek, meselenin şekil ve mahiyetini büsbütün tahrif ederek Avrupalılara bildiriyorlar. Elimizde bulunan bütün vesaitle, alem-i medeniyet ve insaniyete bağırınız, halk ve hakikati yazınız. Müslümanlar müttehid (birleşmiş) bir kitle olduklarını gösteriniz. Biz Müslüman kardeşlerinize acıyoruz.

Hunhar Yunanlıların, ahali-yi İslamiyesiyle dünyada emsali görülmemiş bir suret-i fecia ve zalimane ihrak ettikleri güzel Aydın Kasabası'nın civarında ve Aydın İzmir'e kadar olan hat boyunda, yine suret-i gaddaranede silah ve mitralyöz kurşunları altında, ahalisinin evlerinden çıkmasına meydan vermeden ihrak ederek, kül haline getirdikleri Müslüman köyleri şunlardır: işgal altında bulunan diğer köylerin de, aynı akıbete uğramakta oldukları gelen muhacirlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Ihrak edilen karyeler:

(Serçeliköy), (Aydın Tahtacı Köyü), (İmam Köyü), (Aşağı ve Yukarı Domalan), (Baltaköy), (Bağcılar), (Kazar), (Göcek), (Kızılca köy), (Kemer), (Karabağ), (Işıklı), (Arapkapusu), (Kadıköy), (Ovaemir), (Osmanöyük), (Uğurluköy), (Karapınar), (Aşağı ve Yukarı Hacıali Obası), (İkizdere), (Yörük köy), (Erikli), (Tahtacı köy), (Umurbeyli), (Mefirbeyli), (Şirinkeli), (Mamuret-ül hamidiye), (Kıptı müslim), (Kalfaköy), (Danışmend), (Aydın Çamlıköy), (Mehmedler), (Tepecik), (Sandıklı Köyü), (Araplı), (Balatçık Çam Köyü), (Karakilise), (Arzular), (Asi Kurtler), (Karaağaç), (Üzümlü), (Balatçık İslam mahallâtı), (Kırınkova Emiragaşı), (Gölhisar), (Andon Agası Çiftliği), (İslam mahallâtı), (Umurlu Karyesi İslam mahallâtı), (Kürtler), (Reisköy), (Dereköy), (Neşetiye), (Çerkesbey köyü), (Çamurluk)... karyeleridir ki, yukarıda beyan edildiği üzere Aydın Vilayeti'nde henüz Yunan kuva-yı zaleme ve vahşiyanesi taht-ı işgalinde bulunan Aydın, Ödemiş, Tire, Manisa, Ahmetli Kasabaları kurbindeki mıntikalarda bulunan Müslüman köylerinin de, ateşler içinde mahv olup gitmekte olduğu, aç çıplak, dağlar ve bayırlarda kaçıp gelen bazı evlad ve ıyalini kaybetmiş ihtiyar erkek ve kadınlarla, anasını babasını yangınlar içinde terk etmiş çoluk ve çocukların ifadelerinden anlaşılmaktadır.

"Fe eteberu eyya ulu'l-ebsar (Basiretli kişilere itibar ederiz)"

"Uyanınız ey Müslümanlar!!"

"Yetişiniz kardeşler"

Denizli Heyet-i Milliyesi

Aydın şehri ve havalisinin, Yunan Ordusu'nca işgali sırasında yaşanan gelişmelerin, son derece etkileyici bir lisanla anlatıldığı belgede Türk halkı, "Yunan zulüm ve vahşetine

karşı meşru müdafaa" bulunmak üzere, kuva-yı milliye saflarına katılmaya davet ediliyordu. "*Can ve namus kaygısıyla doğan*" hareketin, bir çete hareketi olmadığının altının özenle çizildiği bu Yunana karşı ayaklanma çağrısının, kim ya da kimler tarafından kaleme alındığına ilişkin, kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yakılan köylerin sıralandığı listeye, çeşitli olaylarla ilgili ayrıntıların Heyet-ı Milliye'nin Dalamanlızade Mehmet Şükrü Efendi'nin başında bulunduğu, "*işgal altındaki yerlerdeki facialar hakkında bilgi ve belge toplamak ve uygar uluslara sunmak*" görevlerini üstlenmiş olan, "*irşadiye ve istihbariye*" şubesince derlendiği söylenebilir¹¹. Metin içindeki "*el hain haifun*" ve "*fe eteberu eyya ulu'l-ebsar*" gibi arabça ibareler ise, yazım işinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin parmağı olduğunu akla getirmektedir.

¹¹ İzmir, Ayvalık ve Aydın ve Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgalini ve Yunan Mezalimi Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporları Havi İkinci Kitab, Dersaadet. 1335, s. 37'den, Afyon'da yayımlanmakta olan "*İkâz*" isimli gazetenin bu listeyi yayımladığı, İstanbul gazetelerinden "*Tasvî-i Efkar*"ın aynı listeyi alınıldığı anlaşılmaktadır. "*İrşadiye ve istihbariye*" şubesi listeyi biraz genişletmiştir.

MÜTAREKE VE YUNAN İŞGALI DÖNEMİNDE FOÇA KAZASI

Altında, "...30 Ekim 1918 tarihinde imza edilen uğursuz mütarekenin, imzalandığı tarihteki durumu gösterir" ibaresi bulunan bir belgeye göre: Foçateyn¹ Kazası 234 km² yüzölçümüyle, İzmir Sancağı'nın yaklaşık %1.9'unu kaplıyordu. Merkezi Eski Foça olan Kazaya; Söğütcük, Gerenköy, Ulupınar, Yeniköy, Şeyh Kebir (İssız Köy) ve Koca Mehmetler Köyleriyle, Çakmaklı ve Kozbeyli Köyleri'ne sahip Yeni Foça Nahiyesi bağlıydı².

A. YÖNETİM

Mütareke dönemine girilirken, Foçateyn Kazası Kaymakamlığı'nda Hilmi Bey bulunuyordu³. Çıvrıl Kaymakamlığı yaptığı sırada, "Rumca'ya aşına" olması nedeniyle, Foça'ya tayin edildiği anlaşılan Hilmi Bey⁴, Sevr Antlaşması'nın imza edildiği 10 Ağustos 1920 tarihine kadar bu makamda oturmuş olmalıdır⁵. 11 Ağustos'ta Aydın Vilayeti makamına gelen, İzmir Yunan Yüksek Komiserliği⁶ (12 Ağustos 1920'den sonra İzmir Yunan İdaresi) Genel Sekreteri Petros Gunarakis, Vali Vekili Ahmet Besim Bey'e imza ettirdiği: "Barış antlaşmasının imza olunduğu, Yunan Fevkalade Komiserliği'nden Mösyö Gunarakis ve Naibzade Ali Bey marifetiyle, şimdi Vilayete tebliğ edilmiştir. Merkezi hükümetçe

¹ İki Foça anlamında olup, Eski Foça (Foça-yı Atık) ve Yeni/Yenice Foça (Foça-yı Cedid) kastedilmektedir.

² Aydın Vilayeti, En Son İstatistikler Mucibince Aydın Vilayeti'nin Taksimat-ı Mülkiyesi Vechile Me-katib ve Maabid ve Nüfus-ı Umumiyesini İtimatbahş Rakamlarla İrae... (silinmiş), Haz: Ibnu'l-Cemal M. Ragıp, 1388-1922. İzmir Milli Kütüphanesin'de bulunan bu kartografik belgede, Aydın Vilayeti'nin "merkez sancağı" ve "yönetim merkezi" olan İzmir Sancağı (12.426 km²)'na Foçateyni dışında, Merkez kaza, Nif, Karaburun, Bergama, Menemen, Çeşme, Urla, Sivrihisar, Kuşadası, Tire, Odemiş ve Bayındır olmak üzere, on iki kazanın bağlı olduğu yazılıdır.

³ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικῆς Παραδοσης, Ιωνία (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi - Atina), İyonya, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis.

⁴ Anadolu, 5 Kanun-ı evvel 1334.

⁵ DH-ŞFR, 42/74'de, Müsteşar Ali'den, İzmir'de bulunan dahiliye nazırına gönderilen, 18 Haziran 1330 tarihli yazı.

⁶ Ahenk, 22 Nisan 1336'dan izinli olduğu anlaşılan Hilmi Bey'in, izninin on beş gün daha uzatıldığı yazılmaktadır.

⁷ Yunanistan'ın Anadolu'daki idari uzantısı olan yüksek komiserlik, Venizelos'un başına getirdiği Aristidis Stergiadis'in İzmir'e vardığı 21 Mayıs 1919'dan itibaren şekillenmeye ve gelişmeye başladı. Bu makamın oluşturulmasından amaç; işgal bölgesinde mevcut sorunların çözümünde ve elası sorunların aşılmasında Yunan Hükümetine yardımcı olurken, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, Osmanlı İdaresi'nden Yunan İdaresi'ne kolayca geçişi sağlayacak gerekli düzenlemeleri yapmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, Engin, Sancılı Yıllar 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ankara, 1997, ss. 262-317.

Foçateyn Kazası Kaymakamlığı binası

de uygun görüldüğü üzere, memurlar birer protokol tanzimi ile idareyi müracaat edecek Yunan memurlarına devredek, vazifelerini Yunan idaresi altında yerine getirecektir" yazılı telgrafi aynı gün, İzmir Sancağı'nın tüm kazalarına çektiirmişti⁸. Yüksek Komiserliğin, Ahmet Besim Bey'e devir teslim protokolleri imzalatarak, gerçekte İzmir'in işgalinden kısa bir süre sonra "füilen" eline almış olduğu

yönetimi, bu kez "resmen" üstlendiği 12 Ağustos günü⁹, Foçateyn Kaymakamlığı da, Kazadaki Yunan siyasî temsilcisi marifetiyle teslim alınmış olmalıdır.

Bu durum Sancağın diğer kazalarında olduğu gibi, birkaç aydan beri Foçateyn Kazası'nda da sürüp giden mülkî yönetimde çift başlılığa son vermişti. İzmir'in işgalinden sonraki bir ay içinde, Yunan işgal bölgesinin Sancak sınırlarının ötesine uzanması, Yunan Yüksek Komiserliği'nin, Osmanlı mülkî birimlerinin denetimi ve Türk halkıyla ilişkilerin düzenlenmesi gibi, başlangıçta sadece İzmir'de uğraştığı konularla, taşrada da uğraşmasını kaçınılmaz kılmıştı. Öte yandan, işgal bölgesi sakinlerinden olup Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce, Adalar ve Yunanistan'a göç ettirilmiş Rumların yeniden iskan ettirilmesi başta olmak üzere, acil çözüm bekleyen sorunların üstesinden, yüzlerce kilometre uzaklıktaki İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin gelmesi beklenemezdi. Bu gerçeğin farkında olan Stergiadis'in, 1919 Yazı'ndan başlayarak, Yüksek Komiserliğin taşra örgütünü oluşturmak üzere kurmuş olduğu "siyasi temsilcilikler"den biri de, 700 kuruş aylıkla Nikolaos Valasopoulos'un 24 Mart 1920'de göreve başladığı, Eski Foça Yunan Siyasi Temsilciliği'ydı. 350 kuruş aylıklı koruma Vrakalis Yoannis, 180 kuruş aylıklı postacı Dimitris Iliareyzis ve 150 kuruş aylıklı mübaşir Anag. Mustekan, temsilciğin diğer çalışanlarıydı¹⁰.

12 Ağustos'tan sonra siyasî temsilcilikleri kapatan Stergiadis, buralarda görevli personeli, kaymakamlıkların çalışanlarına ilave etmiş, görevden aldığı Türk kaymakamların yerlerine, o kazaların eski Yunan Siyasi Temsilcilerini "kaymakam" sıfatıyla tayin et-

⁸ DHİ-UM, Ds. 20/24, Bel.no. 14/31.

⁹ Devir-teslim işlemleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, 1997, ss. 293-301.

¹⁰ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, (Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi-Atina), Zarf: 75a.

mişti. Bu cümleden olarak kaymakamlığa getirilen Valasopulos'un¹³, işgal bitinceye kadar görevden alındığını gösteren bir bilgiye rastlamadık¹⁴.

İzmir'in işgalinden yaklaşık iki ay önce, İslahat Gazetesi'ne Foçateyn Müftüsü Ali Asım ile beraber: "*Osmanlı vatani halkında, saldırgan emeller takip eden düşmanlara (Yunanlılar kastediliyor) karşı, varlık ve milli hukukumuzu koruma hususunda yaptığımız yayın, hazamız halkıyla tüm vicdan sahiplerinin hissiyatına tercüman olmakta bulunduğundan, bu yoldaki mücadelelerinize iştirak eder ve millet (Türk) hukukunu savunma davanızı ve başarmızı temenni ederiz*" diyen bir telgraf gönderen, Eski Foça Belediye Başkanı Osman Bey'in¹⁵, Kazanın Yunanlılarca işgalinden sonra görevde kalabilmesi mümkün değildi. Nitekim, "*Foça Eytam Müdürü ve Belediye Başkanı Hayrettin Efendi'nin hesaplarının incelenmesi için, buradan memur gönderilmesine lüzum olmadığından, gerekli incelemenin mahallince bilirhüşilerden tavin edilecek zevat marifetiyle yapılması Vilayet makamından...*" şeklindeki devam eden bir gazete haberi¹⁶, yerel yönetimin zirvesinde bir değişikliğin yaşandığını açıkça göstermektedir.

Yunanlılar devir-teslim protokolünün imzalandığı gün sadece Vilayeti değil, İzmir Belediye Dairesi'ni de teslim almışlardı. Bu nedenle, Eski Foça Siyasal Temsilcisi Valasopulos'un 12 Ağustos'ta, kaymakamlık yanında belediye dairesine de el koyduğu düşünülür. Bu tarihten sonra Aydın Vilayeti'ne bağlı kaza belediye örgütleri ile İzmir ve çevre belediyeleri (Karşıyaka, Buca gibi), İzmir Yunan İdaresi'ne karşı sorumlu, yetki alanlarına giren her konuda, almış oldukları kararları uygulamaya koyabilmek için. O'nun onayını almak zorundaydılar¹⁷. Nitekim, Yunan İdaresi'nin, müdürlüğünü Spiros Skarpetis'in yaptığı içişleri dairesi (taşra idareleri bu daireye bağlıydı), 28 Nisan 1921'de kaymakamlıklara gönderdiği bir genelgede, 1 Mart'ta yeni mali yılın girdiğini belirterek, belediye meclisleri ve başkanlarının 1921-1922 mali yılına ait bütçe gelir ve gider listelerini hazırlamalarını istemişti¹⁸. Eski Foça Belediyesi'nin Yunan İdaresi'ne gönderdiği

Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 11-14, 60-62, 67-70, 75g.

¹³ Yunanlıların devir-tesliminden sonra, Vilayet yönetimiyle ilgili tasarruflarından hareketle, kaymakamlıklara görevli "*polis ve adliye mensup*" Türk memurların işsiz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. İzmir Yunan İdaresi'nin görevinden uzaklaştırılmadığı Türk memurların tamamı, Vilayetteki defterdarlık dairesiyle, onun kazalardaki alt birimleri olan mal müdürlüklerinin personeliydi. Nitekim, Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 75e'deki bir belgede, Eski Foça Mal Müdürlüğü'nün koruma hizmetini, Mehmet Rasim Bergamalis (muhtemelen adalı) yapıyordu.

¹⁴ İslahat, 2 Mart 1335.

¹⁵ Ahenk, 19 Şubat 1336.

¹⁶ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 63-65. kaza belediyelerince 1921-1922 yılında uygulama kararı alınan; kasaplık hayvanlardan alınacak kesim vergisini onaylaması için. Yunan İdaresi'ne gönderilen yazılarla doludur.

¹⁷ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 63-75. Bel.no. 3726.

14 Mayıs 1921 tarihli bütçe taslağının altında, belediye başkanı olarak N. Papayannis, belediye meclisi üyeleri olarak ta, P. Kontoyannis ve D. Athanasiadis'in imzaları bulunuyordu. Taslağa göre belediye, S. Platsi'ye kiraya verilen kahvehaneden 1200, kesim vergisinden 12.000¹⁷, aydınlatma ve temizlik vergisinden 50.000, gemi temizleme ve çöpünü alma vergisinden 8.000, ticarî mal ithalat vergisinden (rihtımdan) 72.000 ve inşaat ruhsatı vermeden 5.000 kuruş olmak üzere toplam; 148.200 kuruş yıllık gelir bekliyordu. Bu miktar, personel maaşlarını bile karşılamaktan uzaktı. Bir yıl içinde sekretere 36.000, mübaşire 24.000, iki çöpçüye 60.000, fenerler memuruna 24.000, su teknisyenine 36.000 olmak üzere, toplam 252.000 kuruş maaş ödeyecek olan Eski Foça Belediyesi'nin, aydınlatmaya 62.000, süpürgeye 6.000, su pompasının bakımı ve ıtfa-yeye 10.000, kırtasiye malzemesi, yayınlar ve kitaplara 12.000, ilaç ve küçük yardımlara 15.000, çökmek üzere olan binaların yıkımına 100.000, gündelik su arızalarının tamiri ve malzemeye 30.000, belediyenin eski borcuna 28.500, şehir planı tanzimine 50.000 ve iki merkezi yolun açılması için 100.000 kuruş olmak üzere, olası yıllık giderlerinin toplamı 665.500 kuruşa ulaşıyordu¹⁸.

Bütçe taslağında dikkat çeken ilk nokta, 517.300 kuruşa ulaşan açıktır. Yunan İdaresi, taslağı bu haliyle onaylamışsa, açığı kendi veznesinden karşılamış olmalıdır. Öte yandan 10 Ağustos 1922 tarihinde bile, belediye başkanlığı koltuğunda oturduğunu tespit ettiğimiz Papayannis'in¹⁹ maaşının, personel giderleri içinde görülme-yişi, fahri olarak görev yapmış olabileceğini akla getirmektedir. Son olarak, taslağın isim zikretme-yişi nedeniyle, devir-teslim işleminden sonra, Türk personelin görevine devam edip etmediği konusu karanlıkta kalmaktadır.

B. NÜFUS

Anadolu Yarımadası'nın Batı kıyılarında bulunan yerleşim merkezlerinin nüfusları-na ilişkin verilerin, sağlıklı olmadığı kanısındayız. Tanzimat Dönemi'nde, emperyaliz-min İzmir Sancağı'na akıttığı sermayenin doğurduğu işgücü açığını doldurmak amacıyla, Ege Adaları'nda yaşayan Rumların bölgeye göçmesi²⁰, nüfusun niceliği yanında nite-

¹⁷ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 63-65'te bulunan başka bir belgeden, Eski Foça Belediye Meclisi'nin bütçe taslağını imzaladığı, 14 Mayıs 1921 tarihinde almış olduğu 8 numaralı karar uyarınca, koyundan 7.5, kuzu ve oğlaktan 5, danadan 10, sığır ve domuzdan 12.5, deve ve mandadan 15 kuruş kesim vergisi alınması (iki misli arttırılmıştı) onersini Yunan İdaresi, 25 Mart 1921 tarih ve 3224 numaralı bir yazıyla uygun gördüğünü belirtmişti.

¹⁸ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 63-65.

¹⁹ Θάρρος (Tharros-Atina), 10 Ağustos 1922.

²⁰ Faroqi. Süreyya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul, 1993. s. 334'te yazar, adalıların 1600 yıllarından itibaren, Anadolu'ya göçetmeye başlamış olabileceklerini belirtmektedir.

liğini de değiştirmişti²¹. Göçenler arasında, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü parçalamayı hedefleyen dış politikasını destekleyenlerin olması²², siyasî bir sorun yaratacaktı. Her iki ülkenin taraf olduğu ve görüşmelerle çözümlenemeyip savaşa dökülen anlaşmazlıklarda, Sancağı yerleşmiş Rum göçmenlerin Anadolu içinde veya Anadolu ile adalar arasında yer değiştirmesi²³, nüfusa ilişkin verilerin güvenilirliğine gölge düşüren unsurların başında gelmektedir. Bölgenin jeopolitik konumundan kaynaklanan bu olumsuzluğa ek olarak, Osmanlı Devleti'nin düzenli olarak nüfus sayımı yapmaması ve sayım yapılan tarihsel kesitte mevcut özel koşulların, gözardı edilmemesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında yaptırdığı resmî nüfus sayımına göre: Foça'teyn Kazası'nda 7427 İslam (Türk), 15.670 Rum, 83 Musevi olmak üzere, toplam 23.180 kişi yaşamaktaydı²⁴. Devletin, Birinci Dünya Savaşı'na resmen girdiği tarihten (30 Ekim 1914) yaklaşık altı ay önce yapıldığını sandığımız bu sayımın, Rum nüfusa ilişkin verilerine,

I. Balkan Savaşları'nda soydaşlarına karşı savaşmayarak, Yunan Ordusu'na katılmak veya üçüncü bir ülkeye (Amerika) gitmek için ayrılan,

II. Asker kaçağı olarak, evinde saklanan veya dağda çetecilik yapan²⁵,

III. Polis tarafından tutuklanıp, propagandist ve casus oldukları şüphesiyle veya başka bir nedenle Vilayette bulunmaları genel güvenlik açısından sakıncalı bulunarak, sıkıyö-

²¹ İzmir sadece Rum göçmenlerin değil, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak, Devletin kaybettiği topraklarda yaşayan halkıyla beraber merkezine çekilmesi nedeniyle, çok sayıda Türk göçmenin de iskan edildiği bir sancaktı. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz.: Öztürk, Adil Adnan, 1877-1878 Savaşından Balkan Savaşına Kadar İzmir'de Göçmen Sorunu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

²² Berber, Engin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayeti'nde İç Güvenlik Sorunu", *Askeri Tarih Bülteni*, 28, Şubat 1990, ss. 61-84.

²³ Çarpıcı bir örnek için bkz.: Sürgevil, Sabri, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 1992, ss. 296-315.

²⁴ Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi (Mali) Nüfus İstatistiki, Dersaadet. 1335'ten, Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, London, 1985, s. 174.

²⁵ Berber, Şubat 1990, s. 83. K.M.Σ. *Αρχείο Προφορικής Παραδοσης*, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Tasos Yannaris. Türk Ordusu'nda bulunmamak için Amerika'ya giden Yannaris: "Meşrutiyet'ten sonra bizi askere almak istediler. Kimileri Midilli'ye kaçtı, kimileri evlerde saklandı. Türkler bunu bilirdi, ama para karşılığında görmezlikten gelirlerdi." Bir başka Eski Foça'lı da aynı bilgiyi vermektedir: Μέντορος, Μαυρον Ημερονηκτιον Φρικαλεια Τραγωδία της Παλαιας Φωκίας, (Karanlık Günler Eski Foça'nın Korkunç Felaketi), Maiou 30-31 1914. Atina, 1915.

netim mahkemesi tarafından Yunanistan'a sürülen²⁶ Rumlar dahil değildir.

Yunanistan Sosyal Yardımlar Bakanlığı'nın kayıtlarına göre, İttihat ve Terakki'nin yukarıda sözü edilen sayımdan birkaç ay sonra birçok yerde olduğu gibi, Foça'teyn Kazası'nda da yaptırdığı tehcir işlemi sonunda 9250'si Eski (Kaza merkezi: 5450, Bağarası: 1500, Söğütçük: 800, Varı (Hacılar): 600, Gerenköy: 900) ve 8817'si Yeni Foça'dan olmak üzere, adalara giden Rumların sayısı 18.067 idi²⁷. İki istatistik arasındaki 2397 kişilik fark, yukarıda sıraladığımız nedenlerden ötürü, 1914 resmî nüfus sayımının verilerinde görünmeyen Rumlardan kaynaklanıyor olmalıdır. İttihat ve Terakki'nin 1917 yılında yaptırdığı resmî sayımda Rum nüfus görünmezken (Musevi: 69), Türklerin 8147 gibi yüksek bir sayıya ulaşması²⁸, Yanya'dan gelen Türk göçmenlerin, tehcir ettirilen Rumların evlerine iskan ettirilmesiyle²⁹ mümkün olabilmişti. İzmir'in işgalinden sonra adalara tehcir ettirilmiş Rumların, Anadolu'da terkettilikleri mahallere yeniden iskanı için gerekli çalışmaları başlatan Yunan Yüksek Komiserliği, sonbahar'da hazırlıklarını tamamlamıştı³⁰. İzmir'de yayımlanan Yunanca gazetelerin: "*Yunan işgali altında bulunan yerlerin halkından olup, savaştan önce Yunanistan'a göç eden Rumların memleketlerine dönüşleri kararlaştırılmıştır*" diye yazmalarından³¹ kısa bir süre sonra, Pire'den hareket eden Arkadia Vapuru, Eski Foça'lı 50 Rum göçmenle İzmir Limanı'na demirlemiş³², Stergiadis'ten izin belgesi aldıktan sonra Foça'ya gitmişti³³. Yüksek Komiserliğe sunulan 20 Kasım 1919 tarihli bir rapor, iskanın başlamasından bir ay sonra Foça'teyn Kazası'nın nüfusunu, 15.410 olarak veriyordu³⁴. Sonraki günlerde, aralıksız devam ettiği anlaşılan iskan çalışmaları³⁵ hakkında, Yunan Başbakanı Gunaris'in, İngiliz Başbakanı Lord Cur-

²⁶ Berber, Şubat 1990, ss. 70-71.

²⁷ Αιλιανου, Μιχαήλ. χρ., Το Εργον της Ελληνικής Περιθαλψεως (Elianu, Mihail Hr., Yunan Yardımı'nın Bilançosu). Atina, 1921. s. 16 ve 28; Νοταρα, Μιχαήλ Ι., Εις την Ιωνίαν, Αιολίαν, και Λυδία-ν Πριν Πενήντα Χρόνια, (Notara, Mihail I., Elli Yıl Önce İyonya, Ayolya ve Lidya'da) Atina, Aralık 1972, s. 25'te, bu sayıyı 18.180 olarak vermektedir.

²⁸ 1333 Senesi Tevellûdat ve Vefiyat İstatistiği, İzmir, 1333.

²⁹ "Millî Mücadele Döneminde İzmir Sancığı'nda Toplumsal ve Ekonomik Hayat" başlıklı bir sözlü tarih çalışmasının (bundan sonra *Sözlü Tarih Çalışması* diye sözedilecektir), tarafımızdan gerçekleştirilen Foça ve Menemen kısmından, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker.

³⁰ Bu hazırlıklar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, 1997, ss. 318-320.

³¹ Ahenk, 5 Ekim 1335.

³² Κοσμος (Kosmos), 21 Ekim 1919.

³³ Solomonidis, Viktoria, *Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aydın 1919-1922*, Ph D. University of London, 1984, s. 212'de, 19 Ekim 1919 tarih ve 13319 numaralı emir.

³⁴ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικήσης Σμυρνης, Zarf: 1-7, Bel.no. 12087.

³⁵ Ahenk, 11 Şubat 1336'dan okunduğuna göre, Makedonya Vapuru ile Foça'nın Söğütçük Köyü'ne, 180 hane Rum göçmeni gelmişti.

zon'a sunduğu 12 Kasım 1921 tarihli bir muhtıraya göre, 31 Aralık 1920 tarihli itibarıyla Anadolu'ya gelen Rum göçmenlerin toplamı 126.000'e ulaşmıştı ki, bunların 11.000'i Foça'ya yerleştirilmişti³⁶. Stergiadis'in isteği üzerine, Yüksek Komiserliğin İçişleri Müdürü Skarpetis tarafından, 1921 yılı başında tamamlanan bir çalışmada; Foçateyn Kazası'nın nüfusu: 13.550 Rum (Eski Foça; 6.100, Gerenköy; 1.100, Kozbeyli; 150, Yeni Foça; 5.000, Söğütçük; 850, Çakmaklı; 350), 3675'i Türk olmak üzere (Eski Foça; 1.300, Yeni Köy; 320, Kozbeyli; 250, Yeni Foça; 1445, Ulupınar; 400, Şeyh Kebir; 50) toplam 17.315 kişiydi³⁷.

Yukarıdaki rakamlara bakıldığında, savaştan önce göç ettirilen Rumların yaklaşık %75'inin, geriye döndüğü anlaşılmaktadır. Önceki yoğunlukta olmasa da, sonraki aylarda yapılan göçlerle, bu oranın biraz daha yükseldiği kanısındayız. Türk nüfustaki azalma ise, Yanyalı göçmenlerin oturdukları evleri Rum sahiplerine verip³⁸, kazayı terketmelerinden kaynaklanıyor olmalıdır.

C. BELDENİN İÇ GÖRÜNÜMÜ

1. Bulunduğu Yer

İzmir Körfezi'yle Çandarlı Körfezi arasında bulunan Foçateyn Kazası, kuzeyinden; Çandarlı Körfezi, doğusundan; Menemen Kazası, güneyinden İzmir Körfezi, batısından ise; Adalar (Ege) Denizi'yle çevrelenmişti. 38 derece 37 dakika kuzey enlemi, 24 derece 24 dakika doğu boylamında ve İzmir'in 26 mil (44 km) kuzey-batısı yönünde bulunan merkez kaza Eski Foça³⁹, kara yoluyla İzmir'e on iki saat, nahiyesi Yeni Foça'ya ise dört buçuk saat mesafedeydi⁴⁰. Düz bir arazi üzerine yerleşmiş olan Eski Foça'dan İzmir'e, deniz yoluyla üç saatte gidiliyordu⁴¹.

³⁶ Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, Ankara, Mayıs 1989, s. 13. Βερεμνι θανου-Κωστα Κωστη, *Η Εθνική Τραπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*, (Veremi Thanu-Kosta Kosti, Milli Banka Küçük Asya'da), Atina, 1984. s. 289'da, Foça'ya yeniden iskan edilen Rumlardan 2200 kişiye, durumlarını iyileştirmeleri için Yüksek Komiserlik tarafından 2.295.700 drahmi yardım yapılmıştı.

³⁷ Notara, s. 87 ve 100.

³⁸ *Sözlü Tarih Çalışması*, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker. Bu değiş tokuş tahmin edileceği üzere gönüllü olmamıştır. Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Epir, Adalar ve Girit'ten gelip, Osmanlı makamları tarafından tehcir ettirilmiş olan Rumların evlerine yerleştirilmiş Türk göçmenlerin boşaltılması için, işgalden sonra yapılan uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, 1997, ss. 154-166.

³⁹ *Salname-yi Vilayet-i Aydın*, H. 1313/1895-96.

⁴⁰ *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1340.

⁴¹ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis.

2. Liman ve Fenerler

Eski Foça'nın "gayet güzel bir limanı olup, işbu liman ikiye bölünmüştü ki, bir kısmı kasabanın kuzey tarafında ve diğer kısmı güney"deydi. Havuz şeklindeki bu limanın girişinde eski bir kale, karşısında ise Oğlak Adası bulunuyordu. Baısında Kavakıçı ismiyle başka bir limanın varolduğu Eski Foça Limanı'nın girişinde, Deve Burnu isimli mevkiide (Oğlak Adası'nın tam karşısı) kırmızı ışıklı bir, Oğlak Adası'nda, birbiri üzerinde beyaz çifte ışıklı, ikinci bir fener daha bulunmaktaydı⁴².

3. İklim, Su

Nem bulunmadığı için iklimi sağlıklı olan Eski Foça'da, yazın esen Karayel yürek ferahlatır, kışın ise Çandarlı denilen kuzey rüzgarı eserd. Bütün mahallelerde bulunan çeşmelerden akan Mersindere suyunu, İzmir'den gelenler fıçılarla götürürlerdi. Kuyu bulunmadığı için evlerinde su olmayan Eski Foça'da Türkler, çeşmelere özel bir önem verirlerdi⁴³.

4. Evler

İnşasında genellikle, Yeni Foça'dan çıkarılmış taşların⁴⁴ yontularak kullanıldığı Eski Foça evleri, tek veya iki katlı kagir binalardı. Türklere ait olanlar birbirine bitişik ve avlusuzdu. Kiremit seyrek olup, çatıların kapatıldığı Gerenk isimli kül rengindeki toprak (Gerenköy'de var olmalıdır), sıva yapmak için de kullanılırdı. Evlerin büyüklükleri, sahibinin kazancıyla doğru orantılıydı. Bahçe duvarları uzun Malta tuğlalarından, altında mutfak, kiler ve kömürlüğü, ara katta kışlık, üstte ise musandralı (içine terlik ve ayakkabı konulan dolap) oturma ve yatak odaları ve köşk denilen çatı katı bulunan zengin Türklere ait evler olduğu gibi, İzmir'deki Fransız ve İngilizlerin (muhtemelen Levanten) sayfiye olarak ta kullandıkları veya zengin Rumların mülkiyetindeki mermer kaplamalı ve bahçeli evler de (Küçük ve Büyük Yalı'da) vardı ki bunlara Pire'de bile rastlamak mümkün değildi⁴⁵.

⁴² Salname-yi Vilayet-i Aydın, H. 1296/1878-79 ve 1313.

⁴³ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Nikolas Çakalos.

⁴⁴ Salname-yi Vilayet-i Aydın, H. 1313, ss. 259-260'ta: "Yeni Foça Nahiyesi nde kırkskiz adet taş ocağı olup bunların skizi özel arazi ve kırkı devlet arazisi dahilindedir. Bu ocaklardan değirmen ve kayrak taşları çıkar..." denilmektedir. K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çiçiras'ın belirttiğine göre, Eski Foça'da taş damarları mevcuttu ama işlemlenmiyordu.

⁴⁵ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çiçiras, Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası. Tanık: Mehmet Peker, Mentoros, s. 4.

5. Mahalleler, Yollar

Dokuz mahalleden oluşan Eski Foça'da Türkler, mahkemelerin bulunduğu "Ksera-da"da (kaymakamlık binasının da içinde bulunduğu bölge kastediliyor olmalıdır) ikamet ederlerdi. Şehir içindeki yollar dar, eski ve çoraktı. Yeni evlerin bulunduğu doğu yakasında, toprak zeminli ve kenarında çoğu dut olan az miktarda ağacıyla geniş yollar mevcuttu. Çarşının da üzerinde bulunduğu yol, limanı tutarak kaymakamın oturduğu Küçük Yalı'ya (Küçük deniz) kadar uzanıyordu. Kalenin soluna düşen Büyük Yalı'nın, (Büyük deniz), arkasındaki Agios Nikolaos Mahallesi'yle, Agios Triados (Boya Mahallesi) Mahallesi'nde Rumlar oturuyorlardı. Şehrin meydanı ise, Küçük Kapı'daydı⁴⁶.

6. Gayri Müslimlere Ait İbadet Yerleri ve Mezarlıklar

Foçateyn Kazası'ndaki kiliseler, merkezi İzmir'in Bornova Nahiyesi'nde bulunan Efes Metropolitliği'ne bağlıydı⁴⁷. Eski Foça'da üç büyük kilise mevcuttu. Başkilise (metropolitan kilise) Aya Irini⁴⁸ çarşı içinde, Aya Triada Kilisesi Boya Mahallesi'nde, 1890-1892 yılları arasında inşa edilmiş olan Agios Nikolaos ise, kalenin hemen arkasındaydı. Küçük kiliselere gelince, şehrin kuzey ucundaki güzel fayanslarla bezeli Agios Konstantinos, mezarlık kilisesi olduğundan düzenli işlemezd. Bir diğer kilise, mezarlığına yoksulların defnedildiği Aya Yorgi'ydi⁴⁹.

Ekim 1919-Ağustos 1922 dönemine ait cemaat muhasebe defterleri, kiliselerin gelir ve giderleri konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir. Arazi ve bina gibi taşınmazlardan elde edilen mahsul ve kira bedelleri, gelir hanesinin en önemli kalemini oluşturmakta, bunu aynı ve nakti bağışlar izlemekteydi. 1921 yılı içinde 2560 okka zeytin ihraç eden Aya Irini Kilisesi, aynı yıl mağaza olarak kırıya verdiği binalarından 120 drahmi gelir elde edilmişti. 1922 yılında İzmir Metropolitisi Hrisostomos, 160.121 kuruş bağışta bulun-

⁴⁶ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Nikolas Çakalos, Yorgos Çiçiras; Kontoyianni, Παντ., Γεωγραφία της Μικράς Ασίας (Kontoyanni, Pant., Küçük Asya'nın Coğrafyası), Atina, 1921, s. 315; Mentoros, ss. 4-5, 11.

⁴⁷ K.M.Σ., Χειρογραφο Ηλιαδης Βασιλειος, "Νεα Φωκαία", (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Iliadis Vasilios Yazması "Yeni Foça"), Ağustos 1964, s. 2; Σκαλιερη, Γιωργιου Κλεανθους, Λαοι και Φυλαι της Μικράς Ασίας, (Skalieri, Yorgiu Kleanthus, Küçük Asya'nın Halkları ve Irkları), Atina, 1922, İkinci basım, (Ağustos 1990, s. 280'de, Efes Metropolitliği'nin merkezinin Manisa olduğu yazılmıştır.

⁴⁸ Mentoros, s. 6'da, bu kilisenin 1797'de inşa edildiği, içindeki ağaçtan yontulmuş tasvirli ikona dolabının bir benzerinin, İzmir'deki Aya Fotini (İzmir Metropolitliği) Kilisesi'nde bulunduğu yazılmaktadır.

⁴⁹ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çiçiras.

muştı. Kilise ve Eski Foça Okulları çalışanlarının maaşları, gider hanesinin en yüklü harcama kalemiydi. Daha sonra kandil, mum, çan, kitap, kırtasiye malzemesi, okul sırası satın alımı ve koruyuculara (8 adetti) verilen borçlar gelmekteydi. Başpapazlığını Yovakim Zumaki'nin yaptığı kilise, 1921 yılında papaz Dioniu ve Anastasiu Vogialtı için 120, ilahi okuyan Yoannu Vlahopoulos'a 100, Anastasiu Kontoyanni'ye 120. Zangoç Evangelu'ya 90, mezarcı Anastasiu Theologu'ya 50 Drahmi, sekreter Nikolau A. Hara-lambos'a 20, yardımcı Viodoras'a 5 lira aylık ödüyordu. 189.227.20 Drahmi yıllık gelire karşılık 178.890.40 Drahmi gideri bulunan kilise, parasını Yunan Milli Bankası'nın İzmir'deki şubesinde değerlendiriyordu⁵⁰. Eski Foça'da bir de havra bulunmaktaydı⁵¹.

7. Okullar

Aydın Vilayeti İstatistik Müdürlüğü'nün, 1919 Ağustosunda yayınlamış olduğu bir çalışmaya göre, 1918 yılı sonu itibariyle Foçateyn Kazası'nda yedisi erkek, ikisi kız olmak üzere dokuz İslam İlkokulu, ikisi erkek, ikisi kız olmak üzere dört Hristiyan (Rum) okulu vardı⁵². Eski Foça'da hem ilkokul, hem de rüstiye olarak kullanılan iki katlı okul, "aşar kondu" adını taşıyordu. Alt katında biri sağda diğeri solda olmak üzere iki

Eski Foça Rum Okulu

odası bulunan okulun ikinci katında, sağ taraf ilkokul sol taraf rüstiye olarak kullanılırdı⁵³. Erkek ve kız olmak üzere iki okul ve bir anaokulundan ibaret Rum okulları, kilise gibi, ihtiyar heyeti tarafından yönetilmekteydi. 1920-21 eğitim döneminde, erkek okulu öğretmeni Uranos Panayotopoulos'a 240, kız okulu müdiresi Maria Kaliviannakis'e 375, Angelikis Mavrudis'e 100, kreş öğretmeni Stella Mavrudis'e 200 Drahmi aylık ödenmişti.

Aynı dönemde, kitap ve kırtasiye malzemesi satın alımı için 528.822 kuruş, okul sırası için ise, 4235 Drahmi harcayan ihtiyar heyetinin⁵⁴, eğitim kadrosuna yeni erkek öğretmenlerin dahil olması nedeniyle, 1921-22 döneminde personel giderlerinin arttığı gözlenmektedir. Bu dönemde, 70 lira maaşlı Stilianos Mitropulos'un müdürlük, 45 lira

⁵⁰ Γ.Α.Κ. Αρχείο "Τεως Ταμείου Ανταλαζμιων" Κωδικος (Genel Devlet Arşivi -Atma- Eski Defterler Arşivi), 477: 478, Eski Foça.

⁵¹ Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker.

⁵² DHİ/UM, Ds. 19/10, Bel.no. 1/26.

⁵³ Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker.

⁵⁴ Γ.Α.Κ. Αρχείο "Τεως Ταμείου Ανταλαζμιων" Κωδικος. 477. Eski Foça.

maaşlı Vasiliias Çakiris'in öğretmenlik ve 350 Drahmi maaşlı Nikolau Karavas'ın bakıcılık yaptığı erkek öğretmen okulu, Küçük Yalı'da deniz kenarındaydı. 55 lira maaşlı Maria Kaliviannakis'in müdireliğini, öğretmenliklerini 40 lira maaşlı Urania Yorgopulos ve 30 lira maaşlı Angelikis Mavrudis'in yaptığı kız okulu ise, Aya Irini Kilisesi'nin avlusunda bulunan iki katlı binadaydı. Kreş öğretmeni Stella Mavrudis'e ise 35 lira aylık ödenmişti⁵⁵. Yunan İdaresi İlköğretim Müfettişi K.K. Mihailidis'in 12 Ağustos 1922 tarihli bir raporuna göre, aynı eğitim döneminde 243'ü erkek 243'ü kız olmak üzere, toplam 486 öğrencinin devam ettiği Rum okulları⁵⁶, orta sınıfları da bulunan temel eğitim (şimdiki ilköğretim) okullarıydı. Eğitim parasızdı, yoksul öğrenciler dışındakilerden sadece kitap için para alınırdı. Son günlerde Amerika'da bulunan Foçalılar'ın gönderdiği parayla, Despot (Yovakim Zumaki)'un bahçesinde yeni bir okul inşa etmeye başlayan Rumlar, duvarlarını örmüşse de bitirmeye vakitleri yetmemişti. Tüm dersler Rumca yapılır, Türkçe öğrenmek isteyen çocuklar Türk okullarına giderlerdi⁵⁷.

D. SOSYAL VE EKONOMİK YAŞAM

1. İnsan

Ahıska'dan Yanya'ya, Osmanlı Devleti sınırları dışından gelen göçmen Türkleri, Midilli, Sakız, Santorini Adaları'ndan gelerek evlenmek suretiyle kalan veya kışın Uzunköprü ve Malkara'dan iş bulmak amacıyla gelen Rumları, Makedonyalı Bulgarları, Yahudileri, Ermenileri, sayfiyeye gelen Fransız, İngiliz asıllı levantenleri, Trata tekneleri sahibi İtalyanlarıyla Eski Foça, değişik ırkların kaynaştığı bir beldeydi⁵⁸.

2. Dil

Eski Foça sokaklarında en çok işitilen dil şüphesiz Rumca'ydı. "Ticaret", "aynı işyerini paylaşma", "ortaklık yapma". Eski Foçalılar'ın birbirlerinin dilini öğrenmesini zorunlu kılan faktörlerin başında geliyordu. Yahudi ve Ermeniler (dört-beş aileydiler) Türkçe gi-

⁵⁵ Γ.Α.Κ. Αρχείο "Τεως Ταμείου Ανταλλαγών" Κωδικός, 478. Eski Foça; Κ.Μ.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çıçiras ve Thanasis Papuçis.

⁵⁶ Μιχαηλίδη Μ. – Νουαρος, "Η Εκπαιδευτική Πολιτική της Ελλάδος εις την Εντός της Ζώνης των Σεβρών Μικρασιατικήν Περιοχήν" (Mihailidi M-Nuaru, Küçük Asya'da Sevr'in Çizdiği Sınır İçinde Yunanistan'ın Eğitim Politikası), Μικρασιατικά Χρονικά, VI, Atina, 1955, s. 56.

⁵⁷ Κ.Μ.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis; *Sözlü Tarih Çalışması*, Foça-Bağarası. Tanık: Mehmet Peker. Rüştüye'de sınıf arkadaşı olan Yanko isimli Rum öğrenciden söz ediyor.

⁵⁸ Κ.Μ.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis, Nikolas Çakalos, *Sözlü Tarih Çalışması*, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker.

bi Rumca da konuşurlar, tuzla ve kahvehanelerde çalışan Rumlar Türkçe, Türkler ise Rumca bilirlerdi⁵⁰

3. Türk-Rum İlişkileri

Tasos Yannaris'in anlatıtlarından, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sorunsuz ilişkilerin var olduğu ("iyi yasadık" diyor), ancak güven duygusu bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yannaris, mahkemelerde "bizden olanlar" (Rumlar) yer aldığından, Abdülhamit zamanında haklarını arayabildiklerini ama Türklerin "evlerine gitmediklerini" söylemektedir. Hürriyette (II. Meşrutiyet) durum bozulmuş, özellikle Yunanlıların Makedonya'yı almasından (1912) sonra "Türkler kudurmuştu."⁵¹ Sonraki yıllarda tehcir, Yunan işgali yıllarında yapılan uygulamalar, Türklerle Rumlar arasındaki guvensizliği derinleştirip düşmanlığa dönüştürmüştü⁵¹.

4. Dernek

1921 yılında kurulmuş olan, "Eski Foça Kadınları Fakır Dostu Kardeşlik Derneği", incelediğimiz süreçte, kaza merkezinde varlığını tespit edebildiğimiz tek dernekti. 1922 yılında "Küçük Asyalı Yunan Kadınları Savunma Örgütü"ne, toplanmış olduğu 4000 dramı bağışı gönderen Derneğin yönetim kurulunda, Anniko N. Rapesi, Stella N. Papayanni, Zabeta Ganiyanni, Sofia Athanasiaou, Maria N. Kalivianakis (öğretmen), Valentini Papazoglu, Evangelia Çaçavoni, Urania Panayatopulo, Angelikis Mavrudis (öğretmen) Zabeta Yodanbali, Esthir Kontoyanni ve Anastasia Gr. Haralambo bulunuyordu⁶².

5. Çarşı ve Alışveriş

Eski Foça Çarşısı, sağlı-sollu manav, bakkal, eczane (iki adet), fırın, sütçü, tuhafiye, demirci dükkanlarının sıralandığı, limana çıkan uzunca bir yol üzerindeydi. Yahudiler

⁵⁰ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51. Tanık: Thanasis Papucis, Tasos Yannaris ve Nikolas Cakalos; *Sözlü Tarih Çalışması*, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet İker.

⁵¹ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51. Tanık: Tasos Yannaris.

⁶² 1914 yılında adalara göçmek zorunda kalan Eski Foçalı Mentoros, s. 40'da, Türk üşu sıfatlarla tanımlıyordu: Gaspçı, hırsız, katil, tecavüzcu, yasadışı, barbar, bunak, vandal, kindar, iğrenç. *Sözlü Tarih Çalışması*, Foça. Tanık: Ferit Oguz Bayır, Rumlara duyulan hınçtan oturu, Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu boşaltmasından sonra, şehirdeki Rum kiliselerinin yıkıldığını belirterek, bunları "saklasaydık bugünlere Türk bükylüğünün örneğini vermiş olurduk" demektedir.

- Μαμωνη, Κυριακη, "Σωματειακη Οργανωση του Ελληνισμού στη Μικρα Ασια, Β Συλλογοι της Ιωνίας", (Mamoni, Kiriaki, *Küçük Asya'da Yunanlığın Dernekleşmesi. İyonya Dernekleri*), *Δελτιον της Ιστορικης και Εθνολογικης Εταιρειας της Ελλάδος*, XXVIII, 1985, s. 136.

kumaş, yorgan ve ipeklilerin satıldığı tuhafiye, Ermeniler ise demirci dükkanlarıyla, kahve dövölüp leblebi yapılan bir işyerinin sahibiydiler. Türklerin sadece bir bakkal dükkanıyla, birkaç kahvehanesi (sadece çay ve kahve içilebilirdi) bulunan çarşıdaki taşınmaz emlakın çoğu, ticaretle uğraşan Rumların mülkiyetindeydi. Eski Foçalı tüccarlar, çarşıdaki dükkanlarına koydukları malların –kumaş, un, baharat vd.-büyük bir kısmını İzmir'den, tereyağ ve peyniri ise Menemen'den satın alırlardı. Pazar günleri, merkez kazaya bağlı köylerin sakinlerinin alışveriş için geldiği Eski Foça Çarşısı, daha kalabalık olurdu. Köylülerin küçük bir kısmı, Pazartesi günleri pazarın kurulduğu Menemen'e giderek tulum peyniri ve tereyağ satın alırlardı⁶³. Yeni Foçalı tüccarlar İzmir'den alışveriş ederler, Eski Foça'ya sadece tuz satın almak için gelirlerdi. Eski Foçalılar genellikle kendi çarşılarından ihtiyaçlarını giderirlerdi ama, bazı çiftçilerin hasat (üzüm, tahıl) bıtıktan sonra, giyim-kuşam satın almak için İzmir'e gittikleri de olurdu. Sabahın erken saatlerinde açılan dükkanlarında, değişik dillerin konuşulduğu Eski Foça Çarşısı'nın boşaldığı akşam üzeri, liman çevresinde yoğunlaşmış Rum kahvehaneleri, hareketli ve gürültülü saatlere hazırlanırdı⁶⁴.

6. Geçim Kaynakları ve İşgücü

Eski Foça'daki ekonomik etkinlik, çarşı ve limanda bulunduğunu saydığımız işyerleriyle sınırlandırılmayacak kadar geniş boyutluydu. Mal sahibi veya ücretli, ancak çalışanlarının aşağı yukarı tamamı Rumlar'dan oluşan bu işyerlerinde yapılan esnaflığın ötesinde, tarım, hayvancılık, sanayi ve hepsinden önemlisi deniz, Eski Foçalılar'ın az ya da çok gelir elde ettikleri geçim kaynakları arasındaydı.

Aydın Vilayeti Salnamesi'nde de yazıldığı üzere: "*Foca[teyn] Kazası arazisinin birinci derece mahsulatı üzüm olup, çekirdeksiz üzüm (sultanı) bağlarının bir dönümünden iki yüz kıyye ve siyah üzüm bağlarının bir dönümünden dahi dört kantar kadar mahsül alınabilirdi.*" Üç milyon okkası kuru, beş yüz bin okkası yaş olmak üzere, 3.500.000 okkanın üzerinde üretilen üzümü buğday, arpa, yulaf, burçak, susam, nohut, anason, bakla gibi tahıl, hayvan yemi ve bakliyatla, zeytin (yılda 472.860 kıyye) izliyordu⁶⁵. Bu ürünler içinde en çok ihraç edileni, İzmir'e gönderilen üzümdü. Buğday, arpa ve bakla dışındakiler

⁶³ Foçateyn Kazası dahilinde, pazar ve panayır kurulmamaktaydı. Bkz. *Salname-yi Vilayet-i Aydın*, H. 1313 ve *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği*.

⁶⁴ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis, Tasos Yannanis, Yorgos Çiçiras.

⁶⁵ *Salname-yi Vilayet-i Aydın*, H. 1313, *İstatistik Yıllığı 1929*, Ankara, 1929, s. II'de, 1 kıyye=1282 gr, 1 kantar=56 kg olarak verilmektedir.

çok az üretildiğinden⁶⁶, ancak yerel ihtiyacı karşılıyor olmalıdır.

Toplam 52.806 dönüm tarım arazisinin bulunduğu Foçateyn Kazası'nda⁶⁷, Eski Foça sakinlerinin mülkiyetinde bulunan toprak miktarını ve bu miktarın etnik dağılımını tespit etmek mümkün değildir. Ancak Eski Foçalı Türkler ve Rumların çoğunun, Bağarası'nda ve Gerenköy Ovası'nda hatırı sayılır büyüklükte tarla, bağ ve zeytinliğe sahip oldukları bilinmektedir⁶⁸. Ulaşım güçlüğü ve toprağın yegane geçim kaynağı olmayışından ötürü, Rumların da Türkler gibi arazilerini, Gerenköylü soydaşlarına ortakçıya verdikleri düşüncesindeyiz⁶⁹. Buğday ve arpada yarı yarıya, üzüm ve zeytinde ise, 2/5'i mal sahibi, kalanını ortakçının alarak paylaştığı ürünün⁷⁰ hasatında, ortakçının köyündeki işgücü yetmediğinde, haziran, temmuz ve ağustos ayında kaza içinden kadınli erkekli Menemen Ovasına doğru hareketlenen mevsimlik ücretli emekten (bunlara tayfa denirdi) faydalanılmış olmalıdır⁷¹.

Her yerde olduğu gibi Foça'da da, ziraî ve ticarî etkinliğin yapılabilmesi için gerekli olan beygir, katır, eşek, deve ve öküz gibi hizmet hayvanlarıyla ailenin et, süt ve yumurta gereksinimini karşılamak için büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvanları besleniyordu. Ancak, arpa, yulaf ve burçak gibi besicilikte tüketilen taneli bitkilerin ziraatının ya-

⁶⁶ Salname-yi Vilayet-i Aydın, H. 1313.

⁶⁷ Salname-yi Vilayet-i Aydın, H. 1313'te, bunun 13.163 dönümü bağ, 104 dönümü bahçe, 19.539 dönümü tarla, 20.000 dönümü ise zeytinlikti.

⁶⁸ Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker, K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παράδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çiçiras, Nikolas Çakalos.

⁶⁹ K.M.Σ., Χειρογραφο Ηλιαδης Βασιλειος, "Νεα Φωκεια", s. 43'te, Hristiyanlar'ın yılın bütün mevsimleri çalıştıklarını anılatıktan sonra, "tam aksine kahvehanelerindeki minderlerinde uzanan Türkler rahatlığa almıştı, çok azı kendi bağıyla uğraşırdı. Hristiyanlar ortakçı olarak onların tüm ziraî işlerini yapardı" demektedir. Eski Foçalı Türklerin arazilerini Rum ortakçıya vermelerinin, alışkanlığın ötesinde Eski Foçalı Rumlar için bile bir zorunluluk olduğu düşüncesindeyiz. Eski Foça'yla Gerenköy arasının üç saat olduğu düşünülecek olursa, arazisinin ekimden hasata kadar olan bakımını yapmak için, aile fertleri ya da işçi götürmek hem çok masraflıydı, hem de zaman alması nedeniyle diğer etkinliklere sekte vurduğundan, arazinin yanbaşındaki köyden birine ortakçıya vermek daha akılcıydı. Eski Foçalıların arazilerinin bulunduğu bölgeye en yakın olan Gerenköy'de, nüfusun tamamı Rum olduğundan, ortakçının Rum olması son derece doğaldı. Sık sık tanıklığına başvurduğumuz Mehmet Peker'in babası, Eski Foça'ya tuz çeken bir teknenin kaptanı ve sahibiydi. Gerenköy Ovası ve Bağarası'ndaki toplam 130 dönümü bulan tarla ve bağ, senelerdir Gerenköylü bir Rum tarafından ekilip biçiliyordu.

⁷⁰ Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker.

⁷¹ K.M.Σ., Χειρογραφο Ηλιαδης Βασιλειος, "Νεα Φωκεια", ss. 13-14 ve 42, "ücretli emek" diyoruz, çünkü yanlarında orak, bağ testeresi ve çantasıyla ovaya inen işçinin, hizmetinin karşılığını aynı olarak alması, taşıma güçlüğü nedeniyle imkansızdı.

pılışı ve "şahsa ait" 12.000 dönüm mer'anın bulunuşu⁷², bazı Foçalılar'ın hayvancılığı geçim kaynağı olarak gördüklerini kanıtlamaktadır.

Bir istatistiğe göre: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Foça'da 30.000'i koyun ve keçi, 5.000'i büyükbaş, 1.500'ü muhtelif olmak üzere 36.500 baş hayvan ve 50.000 tavuk ve horoz bulunmaktaydı⁷³. Kaynağı belli olmayan bu verilerden anlaşılan, daha çok koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapıldığıdır⁷⁴. Eski Foça'nın, maki ve bodur dikenli çalılardan oluşan doğal bitki örtüsüyle keçi, tuzlalarıyla ise koyun için ideal bir mekan olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Oğlak Adası'nda kışın beslenen koyunlar, şehrin mezbahasında kesilirdi⁷⁵. Foçalılar'ın peynir ve tereyağ gibi süt ürünlerini satın almak için Menemen'e gidişi, yetiştiriciliğin öncelikle et için yapıldığını göstermektedir⁷⁶. Eski Foçalı Türklere ait sürüleri, Rum ve Yanya'dan gelen Türk çobanlar güderlerdi⁷⁷.

1919 yılında 24 yel ve 3 buhar değirmeni, 17 zeytinyağı, 4 sabun ve 15 şarap ve alkollü içki imalathanesinin bulunduğu Foçateyn Kazası'nda⁷⁸ sanayi, görüldüğü üzere tarım ürünlerini işleyecek şekilde yapılanmıştı. Çoğu eski Foça'da bulunan⁷⁹ ve tamamına şahıs veya aile olarak Rumların sahip olduğunu sandığımız bu işletmelerde⁸⁰, yerli soydaşları tarafından verilen emeğin karşılığında ödenen ücret İzmir'e yakın olmalıdır⁸¹.

Eski Foça'da, iklim ve toprak gibi doğal çevre unsurlarının mükemmel bir uyum içinde olduğu deniz, kıyısındaki topraklarda yaşayan insanlara balık, balıkçılık ve tek-

⁷² Salname-yi Vilayet-i Aydın, H. 1313.

⁷³ Mentoros, s. 10, İşgalden sonra Yunan Ordusu kazada, parasını peşinen ödemek suretiyle beygir toplamıştı. Ahenk, 21 Temmuz 1336'dan, tekalif-i harbiye vergisi olarak Yunan Ordusu'nun, hayvan yanında zahire de topladığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası. Tanık: Mehmet Peker'e, bir adet beygirine karşılık 60 lira odenmişti.

⁷⁴ 1923 yılına ait verilerin sunulduğu; İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği de, bu çıkarımı desteklemektedir.

⁷⁵ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνια, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çiçiras.

⁷⁶ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği'nde Foça Kazası ihracat kalemleri içinde, yapığı, kuzu, keçi ve sığır densi sayılmaktadır.

⁷⁷ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνια, Zarf: 51, Tanık: Nikolas Çakalos, Thanasis Papuçis.

⁷⁸ Τρακακης, Γεωργιος, Π., Η Βιομηχανια εν Σμυρνη και εν τη Ελληνικη Μικρασια, Σμυρνη 1920, (Trakakis, Yeorgios P., İzmir'de ve Yunan Küçük Asyası'nda Sanayi, İzmir 1920), Atina, 1994, Ek 2.

⁷⁹ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνια, Zarf: 52, Tanık: Vangelis Diniakos sadece Yeni Foça'da 19 değirmen 6 zeytinyağı imalathanesinin olduğunu söylemektedir.

⁸⁰ Τρακακης, ss. 214-215'te, Eski Foça'da derme-çatma mekanları kullanan sabun imalathanelerinin sahiplerinin; G. Yeorgilidi, K. ve N. Çilidi, P. Diamantidu ve N. Derliku olduğunu yazmaktadır.

⁸¹ Τρακακης, s. 93'ten, aynı işkollarındaki işçi yevmiyelerini fikir vermesi açısından yazıyoruz: Buhar değirmeni 150-200, alkollü içkiler 120-150, sabun imalathanesi 180-200 kuruş.

ne yapımı dışında, son derece önemli başka bir gelir kaynağı daha sunuyordu; tuz. Olabildiğinde bol güneş, rüzgar, killi toprak ve deniz suyu, insan emeğinin katkısıyla "beyaz altın"a yani tuza dönüşüyordu.

Şehrin 14 deniz mili güneyinde, Gediz Nehri'nin ağzıyla İzmir arasındaki Çam[altı] ve Ada yataklarında 52 adet tuzla bulunmaktaydı. Yılda 250.000 Osmanlı lirası dege-

Eski Foça'daki tuz siloları

rinde üretim yapılan⁸², Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin sahibi olduğu bu tuzlaların tamamının, Karavokire Ailesi tarafından kiralandığı anlaşılmaktadır⁸³. Yıllık 300.000.000 okka tuzun üretildiği tuzlarda, yel değirmeni yardımıyla (her tuzlada 2-3 tane bulunurdu) deniz kıyısındaki kuyulardan çekilen su, kanallarla suyun kaçmaması için etrafı kazıklarla çevrilmiş havzalara akıtılıyordu. Nisan ayında havzalara alınan su, güneş ve meltemin yardımıyla ağustos

ayında buharlaşıyordu. Kristalleşen ve kalınlığı yer yer 15 cm'yi bulan tuz kazmalarla kırılıyor, ağaç küreklerle toplanarak, yün çuvalara dolduruluyordu⁸⁴. Daha sonra tuz, Eski Foça'da bulunan her biri 100.000 ton (=78.000.000 okka)luk iki tuz silosunda (şimdi Ali Baba denilen yerdeydiler), dökme olarak depolanıyordu. Tuz satın almak isteyen vapur ve tekneler, deniz kıyısında bulunan silolara bordadan yanaşarak, ambar memurlarının denetiminde yükleme yaparlardı. Ham olarak yurt dışına ihraç edilen tuz, yurt içine Menemen tren istasyonundan sevk ediliyordu. Eski Foça ile Menemen arasındaki taşımacılık ise, Yeniköy, Ulupınar, Şeyh Kebir ve Koca Mehmetler gibi Türk köylerinde mevcut develerle (bu köylerin ahalisi devecilikle geçiniyordu) yapılmaktaydı⁸⁵.

Bir Eski Foçalı'nın "hayatımız tuzdandı" demesi⁸⁶ boşuna değildi. Kanal, set ve su tutulan havzaların yıl boyunca bakım zorunluluğu tuz madenciliğini sürekli bir işgücü istihdamına itiyordu. Yeni Foça'yla çevre köylerden Türk ve Rum işçilerin ağustos ayı içinde Eski Foça'ya doluşması⁸⁷, tuz hasatı için gereksinim duyulan işgücünü, kaza merkezinde yaşayan sakinlerin karşılayamadığını göstermektedir. Hasat sırasında tuzlarda çalışan ve sayıları 1500'ün altına düşmeyen tuz işçilerine⁸⁸, tuzu nakliye etmekte kulla-

⁸² Αντωνοπουλου, Σταματιου, Μικρά Ασία, (Antaopulu, Stamatiu, Küçük Asya), Atina, 1907, s. 153.

⁸³ Mentoros, s. 10'da, ailenin 4.000 Lira kira ödediği yazılmaktadır.

⁸⁴ Michel Mollat du Jourdin, Avrupa ve Deniz. İstanbul, 1993, ss. 165-167'de yazıldığı üzere, Avrupa'daki üretim tekniği Foça'dakinden pek farklı değildi.

⁸⁵ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis.

⁸⁶ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çiçiras.

⁸⁷ K.M.Σ., Χειρογράφο Ηλιαδης Βασίλειος, "Νέα Φωκία", s. 14.

⁸⁸ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis.

nılan, Eski Foçalı Rum ve Türklerin mülkiyetindeki, 50 ton taşıma kapasiteli ve herbirinde 10 tayfanın bulunduğu toplam 32 teknenin personeliyle⁶⁹ (320 kişi), silolarda boşalma ve yükleme hizmeti gören ve bazen sayıları 800'u bulan liman işçilerini eklemek gerekmektedir⁷⁰. Avrupa'daki diğer tuzlalarda olduğu gibi Çamaltı ve Ada yataklarında çalışan ve gerçekte denizci değil, köylü olan tuz işçisinin çalışma koşulları ve aldığı ücret konusunda elimizde veri bulunmamaktadır. Ancak bir Foçalı'nın dediği gibi, Foça sakinlerinin "çoğunun çalıştığı tuz birinci meslekti."⁷¹

Yılda 15.000 Osmanlı lirası değerinde balığın avlandığı Foçateyn Kazası'nda⁷², kıyı balıkçılığı ve derin sularda trata tekneleriyle avcılık yapıldı. Sabahın erken saatlerinde denize açılan İtalyan tratalarında, askere gitmek istemeyen Rum gençleri gizlenmek amacıyla çalışırlardı. Evlerde ve geceleri sazlı sözlü eğlencelerin yapıldığı limana bakan kahvehanelerde rakı eşliğinde tüketilemeyen balıklar İzmir'e gönderilirdi⁷³. Balıkçılıkta kullanılan maun kayıklar ve tuz nakliye tekneleri, şehirdeki Rum tersanesinde imal ediliyor olmalıdır⁷⁴.

İş bulmak amacıyla insanların Eski Foça'ya gelmesi, şehrin çeşitlilik gösteren yuvarında sözünü ettiğimiz geçim kaynaklarının varlığıyla ilgilidir. Ahıskalı, Trakyalı ve Makedonyalıların, Midilli, Sakız, Santorinili göçmenler, Faroqi'nin "iş arayan dağlılar ve adalılar" tanımıyla örtüşmektedir. Akdeniz tipi bir tarım toplumunda, başlıca emek kaynağını, hayvancılıkla geçinebilecek insan sayısının sınırlı olması nedeniyle, iş aramak zorunda kalan dağlılar oluşturunuyordu⁷⁵. Eski Foça'daki Yanyalı Türk çobanlar, Makedonyalı Türk yapı ustalarıyla duvarcılar⁷⁶, mevsimlik ancak sonradan yerleşik nitelik kazanan işgöçü içinde değerlendirmek gerekir. Adalılara gelince: Midillili işçilerin 17.yüzyılın ilk yıllarında, Eski Foça Kalesi'nin onarımında çalıştırıldığı bilinmektedir⁷⁷.

⁶⁹ Sözlü Tarih Çalışması, Foça-Bağarası. Tanık: Mehmet Peker, 1914 tehcirinde Rumları Foça'dan bu tekneler götürmüş, bu nedenle tuz işi durmuştu. Yunan işgalinden sonra tuzlalar, yeniden çalışmaya başlamış olmalıdır. Tuz teknelerinin Rum sahiplerinin isimleri için bkz. Mentoros, s. 24; K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Nikolas Çakalos, Son yıllarda Kifre (Guifrey)'ye ait vapurların çektiği mavnalarla da taşıma yapıldığını söylemektedir.

⁷⁰ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis.

⁷¹ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Nikolas Çakalos.

⁷² Mentoros, s. 10.

⁷³ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Yorgos Çıçıras.

⁷⁴ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Nikolas Çakalos.

⁷⁵ Faroqi, s. 333.

⁷⁶ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδοσης, Ιωνία, Zarf: 51, Tanık: Thanasis Papuçis.

⁷⁷ Faroqi, s. 334.

Incelediğimiz dönemde adalılar artık inşaatlarda değil, üzüm ve tuz hasatında çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Bazıları İzmir'deki Ragel Dökümhanesi ve helva imalathanelerinde çalışan Eski Foçalılar, bir sakının "*hangi işi istersen bulurdun, orada elmek vardı*" dediği Foça'da⁹⁸ "*yoksulluğun ne olduğunu hiç kimse bilmezdi*."⁹⁹

F. TARİHİ OLAYLAR

1. Mütareke'de

Osmanlı Devleti'yle, İtilaf Devletleri'ne mensup savaş tutsaklarının değişiminin Eski Foça'da yapılışı, bu dönemin zikredilmeye değer tek olayıydı. Mütarekeyi izleyen günlerde, İzmir Limanı dışındaki sularda bulunan mayınlar temizlenmeye devam edildiği için, Foça'da yapılmaya başlanan değişim, 1919 Ocağına değin sürmüştü. Temizleme hizmeti gördükten sonra, Foça'ya geldiği anlaşılan bir İngiliz mayın arama gemisinin, 29 Kasım 1918'de limana demirlemesinden¹⁰⁰ bir gün sonra, İzmir Körfezi'nde yolcu taşıyan vapurlar, (Müsavat, Karşıyaka) Muin-i zafer İstimbotu eşliğinde, Türk esirlerini Foça'ya getiren İngiliz nakliye gemilerinin alacağı İtilaf tutsaklarını, buraya taşımaya başlamışlardı¹⁰¹.

2. İşgal'de

İzmir Körfezi'nde bulunan İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemilerinin kaptanları, 13 Mayıs 1919 öğleden sonra, "*Iron Duke*" Zırhlısında yaptıkları bir toplantıda; Fransızlar'ın 120 kişilik bir müfrezeyle Foça'daki bataryaları işgal etmesini kararlaştırmışlardı¹⁰². Karar ertesi gün yaşama geçirilmişti ama, Fransızlar 21 Mayıs'ta şehri Yunan kıtına teslim ettiklerinden¹⁰³, Fransız işgalı kısa ömürlü olmuştu. Jandarma ve birkaç polisten ibaret Osmanlı kolluk gücünün bulunduğu Foçateyn Kazası, Menemen'e girdikten sonra Bağarası üzerinden şehre yönelen birkaç Yunan askeri tarafından direnişle karşılaşılmadan işgal edilmişti.

⁹⁸ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδοσης, Ιωνία, Zarfı: 51, Tanık: Nikolas Çakalos.

⁹⁹ Mentoros, s. 8.

¹⁰⁰ Türk İstiklal Harbi, I, Ankara, 1962, s. 130.

¹⁰¹ Anadolu, 1, 2, 3, 14, 15, 19, 29 Kasım, 7 Aralık 1334.

¹⁰² Jaeschke, Gotthard, "İngiliz Belgelennin Işığında Yunanlıların İzmir Çıkartması", Çev.: Mihın Eren, Belleten, 32/128, s. 569.

¹⁰³ Özalp, Kazım, Milli Mücadele 1919-1922, I, Ankara, 1985, ss. 11-12.

Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Miralay Zafiriü'nün, İzmir'in işgalinden bir ay sonra, Çeşme ve havalisi gibi, Foçateyn sahillerinden de deniz yoluyla dışarıya zahire ve tüm gıda maddelerinin ihracını yasaklaması, Yunan makamlarının kazayla ilgili olarak tespit edebildiğimiz **ilk tasarrufuydu**¹⁰⁴.

İkinci olay, Foçateyn Müftüsü Hacı İsmail Sıtkı Efendi'nin, Eski Foça Hükümet Konağı önünde Balkıcı Salyabalya namında bir Rumun, denize torpil atarak bölge halkını heyecana düşürmesi üzerine, adı geçen şahsı ihtar etmesinden sonra, görev icabı gittiği köylerde Yunan hareketini eleştirme, halkı Yunanlılar aleyhine teşvik ve hükümet konağına Osmanlı bandrası çektiirdiği suçlamasıyla tutuklanması ve İzmir'deki Yunan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde altı ay hapis ve yüz Drahmi nakit cezaya çarptırılarak, umumi hapis haneye (İzmir'deydi) konmasıydı. İzmir kadılığının olayı duyurduğu Vilayet makamı, 19 Kasım 1919'da İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği bir yazıda, kadıların "*hem sıfat-ı ilmiye'yi hem de sıfat-ı hakimiyeti haiz*" oldukları hatırlatıldıktan sonra, Müftünün serbest bırakılmasını istemiş, bu istek yerine getirilmişti¹⁰⁵.

Eski Foçalı Şükrü Hüsnü'nün, Kuva-yı Milliye'ye casusluk yaptığı gerekçesiyle tutuklanması, bu dönemle ilgili **bir başka olaydı**. 25 Ağustos 1919 tarihli bir yazıyla, Menemen'de bulunan Yunan Jandarma Birliği'ne 250 drahmi maaşla çevirmen tayin edilen Girit'li (Retimno'dan), ancak Menemen'de ikamet etmekte olan Osmanoglu Hüseyin Çavuş la yaptığı yazışmalarda O'na, "*Menemen Komitesi'nin başkanı*" diye hitap ettiği tespit edilen Şükrü Bey, görevinden uzaklaştırılan çevirmenle birlikte, 27 Şubat 1920'de tutuklanmıştı. Aydın Vali Vekili Defterdar Besim Bey, 10 Mart tarihli bir yazıyla İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nden, Yeni Foça eşrafından Caferağazade Şükrü, Midilli eşrafından Selim ile Eski Foça'lı Haydar Efendi'nin aynı gerekçeyle tutuklandıktan sonra, *İzmir Sıkıyönetim Mahkemesi'nce tahliye edildiğini, "Foça gibi Yunan işgalı dahilinde ve sahilde bulunan bir kazadaki ahalinin kuva-yı milliye ile muhaberatı mümkün görülmedinden"*, diğerleri gibi serbest bırakılmasını istemişti. Hanımının başvurduğu İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu'nun da, 5 Mart'ta Yüksek Komiserlik nezdinde devreye girme-

¹⁰⁴ İkdâm. 19 Haziran 1919, Bu yasağın İtilaf Devletlerine bağlı konsoloslukların başvurusu durumunda de-
ğildiği görülmektedir. Nitekim, Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικησης Σμυρνής. Zarf: 11-14'deki
¹⁰⁵ Ağustos 1919 tarih ve 142 numaralı bir yazıyla: İzmir'deki Fransız Konsolosluğu'nun, Pierre ve H. Mis-
s'in Fransız askerlerinin gereksinimlerini karşılamak için, Pire ve Selanik'e getirtmek istediği 200 baş
ısrarının. Eski Foça'dan ihracına Yüksek Komiserlik 9 Eylül'de izin vermişti.

¹⁰⁶ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικησης Σμυρνής, Zarf: 43'de, Vali Ahmet İzzet imzalı, 74693/1941 ve
74804/1908 numaralı tezkereler.

sinden sonra, Genel Sekreter Gunarakis 17 Mart'ta Şükrü Bey'in tahliye edilmesi emrini, polis müdürlüğüne göndermişti¹⁰⁶.

Rumların "*eksodos*" (çıkış)'u, Türk kıtıyatının Eski Foça'ya girişi, bu bildiri kapsamında değineceğimiz son olaydır. 9 Eylül günü, Eski Foça'daki Yunan Jandarmaları'nın (5-6 kişi) bir Yunan ıstımbotuyla şehirden ayrılışı Rumları paniğe sevketmiş, vasıta bulabilenler şehirden ayrılmaya başlamışlardı. Aynı gün, Muammer Kaptan'ın oğlu Mehmet [Peker] tarafından hükümet konağına Osmanlı Sancağı çekilmişti. Rumlar'ın sıkıntı, Türkler'in ise sabırsızlıkla geçirdiği 10 Eylül günü, Gerenköylü ve Söğütçüklü Rumların da yığıldığı limanda, "*felaket olmasın diye*" ikisi Rum, ikisi Türk olmak üzere dörder kişilik silahlı milisler dolaşıyordu. 11 Eylül'de bir subay, on beş erden oluşan bir Türk suvarı birliği¹⁰⁷ şehre girdiğinde, sadece sokaklar değil, Oğlak ve Orak Adaları bile, kaygıyla bekleyen yüzlerce Rum tarafından doldurulmuştu¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarf: 43'deki 6738, 77453/426, 320 ve 6579 numaralı yazılar.

¹⁰⁷ Özkul, Ali Rıza, *İstiklal Savaşında 7'nci Tümen*, İstanbul, 1952, s. 154'te. Eski ve Yeni Foça'ya 7. Tümenin 2. ve 41. Fiyade Alayları, "*düşman dokümanlarını ele geçirmek ve zararlı unsurları (Yerli Rumları) sevk etmek amacıyla gönderildi*" denmektedir.

¹⁰⁸ Sözlü Tarih Çalışması. Foça-Bağarası, Tanık: Mehmet Peker; Κ.Μ.Σ. Αρχείο Προφορικής Περαιδοσης, Κωννα, Zarf: 51. Tanık: Thanasis Papucis.

MÜTAREKE VE YUNAN İŞGALİ DÖNEMİNDE NİF (KEMALPAŞA) KAZASI*

Mustafa Kemal'in İzmir'e girmeden önce, 8 Eylül 1922 gecesı konaklaması nedeniyle, "*Kemalpaşa*" adını alan "Nif", Yunanca "*Nimfeon*" (Νυμφαίον) sözcüğünden türemiş, daha sonra "*Nimfi*" ve nihayet "*Nifi*"ye dönüşen "*gelin*" manasında bir isimdir. İncelediğimiz dönemde Rumların, "*kâğıda yazarken Nimfeo, konuşurken Nifio*" dediği nahıye/kazaya Türkler Nif¹, sakinlerine ise Rumların da çoğu kez söylediği gibi: Nifli (Νυφλης) derlerdi². Batısından İzmir, kuzeyinden Manisa Sancakları, doğusundan Kasaba, güneyinden ise Bayındır Kazaları'nın çevrelediği, 38 derece 26 dakika kuzey enlemi ve 25 derece 8 dakika doğu boylamında, İzmir'i Sardes (Sart)'e bağlayan antik yol üzerinde kurulu bulunan Kazanın³, adına ilişkin çeşitli söylenceler vardır:

Nif Rumlarından Baburakıs, "*Kasabanın girişinde sol tarafta, hakim konumda bulunan bir saray vardı*⁴. Burası etrafından pınarların fışkırdığı, bizim Kulas⁵ dediğimiz rüya gibi bir yerdi. Dedelerimizden duyduğumuza göre, bu sarayı İyonya Prensi ile nişanlanmış olan Sard Prensesi yaptırtmıştı... Evlenmek üzere düğün alayıyla birlikte İyonya'ya doğru hareket eden prensese, sarayın bulunduğu yere geldiğinde prensin öldüğü haberi ulaşmış, bunun üzerine prenses, hiçbir yere kıvıldamayaacağını söyleyerek, babasından buraya maiyetiyle birlikte yaşayacağı bir saray inşa ettirmesini rica etmişti. Nif'e adını veren işte bu gelindir" demektedir⁶.

* Bu makale, sadece merkez kazayı ele almaktadır.

¹ İzmir Vilayeti 1339 (1923) Senesi İstatistigi, İzmir (t.y.), "*Kasabalar ve Karye İstatistigi*" bölümünde yer alan bir sütundan, bu değişikliğin 1923 yılı içinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

² Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, 1993, s. 602'de, "*Nif adının Nymphaeion (=Nimfeon)'dan bozma olduğunu sanmıyorum. Kanımca Nif adının kökeni Anadolu'dur ve Nymphacion, o Anadolu ad dolayısıyla, Hellenleşme döneminde türemiş başka bir addır*" dedikten sonra, ismin "*kar*" anlamına gelen Ni- uwa/Niwa sözcüğünden geldiğini iddia etmektedir ki, bu yaklaşımın zorlama olduğu ortadadır.

³ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδωσης, Ιωνια (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi – Atina). İyonya, Zarf: 47. Tanık: Yeorgios Baburakıs.

⁴ Niku Karara, *To Νυμφαιο, Ένα Χωριο με Βυζαντινη Αιγλη στη Περιοχη της Συμυρης*, (Nif, İzmir Bölgesinde Bizans Görkemiyle Bir Köy), Atina, 1968, s. 80.

⁵ *Salname-yi Vilayet-i Aydın*, Mali 1307-1891/92.

⁶ Bu sarayla ilgili derli toplu bilgi için bkz. Semavi Eyice, "İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif)'da Laskarisler Sarayı", *Belleten*, 25/97, 1961, ss. 1-7.

⁷ Bu sözcük, Türkçe "*kule*"den türetilmiş olmalıdır. Nitekim Eyice'nin de yazdığı üzere, Kaza halkı bu saray kalıntısına "*kızkulesi*" demektedir.

⁸ K.M.Σ. Αρχαιο Προφορικης Παραδωσης, Ιωνια, Zarf:47. Baburakıs "*Türklerde bu hikayeye inanıyorlar- dı*" demektedir.

Yakın geçmişte yayınlanan bir çalışmaya göre ise, bahar aylarında çiçek açan kiraz ve meyve ağaçları doğayı pembe-beyaz renklerle donattığında, tepeler ve yamaçları gelinlik giymiş gibi olduklarından, kazaya bu isim verilmişti .

Nif sözcüğüyle, mitolojik varlıklardan olan su ve/veya ormanın perileri Nympha'lar arasındaki ilinti, bizce söylenceler içinde doğruluk payı en fazla olandır. "*Aslında başı örtülü, vani gelin anlamına gelen nympha kırlarda, sularda, ormanlarda yaşayan doğal ve tanrısal varlıkların dışı olanlarına verilen addır... Nympha'lar ikinci derecede önemli tanrıçalar sayılmakla birlikte, doğa ve insanlar üstünde etkili ve güçlü bilinirler, bu yüzden de büyük tanrıçalar gibi "yüce" ve "ulu" sıfatlarıyla anılırlar*"¹⁰. Kazanın güneyinde, Anadolu'da sayıları yirmiyeye varan tanrıdag (Olympos)lardan biri (Nif Dağı)'nın ve oradan doğup Manisa ile Kasaba arasında Gediz'e karışan su (Nif Çayı)'yun varlığı, Nympha'lar için ideal mekânlar olmalıdır¹¹.

1. Yönetim

8 Ekim 1864 tarihli "*Vilâyet Nizamnamesi*"yle başlayan, Tanzimat döneminin mülki düzenlemeleri sonucu, Birunabad (Bornova), Menemen, Güzelhisar-ı Menemen, Tire, Bayındır, Ödemiş ve Birgi'yle birlikte, Aydın Vilâyeti'nin merkez sancağı olan İzmir'e bağlı bir kaza yapılan Nif¹², meşrutiyetin ilanından sonra, İzmir Sancağı'nın merkez kaza (nefs-i İzmir)'sına bağlı bir nahiye merkezi haline getirilmişti¹³. 1901 yılında yeniden kazaya dönüştürülen Nif¹⁴, Mondros Mütarekesi imza edildiğinde, İzmir Sancağı'na bağlı on üç kaza merkezinden biriydi¹⁵. 612 km² yüzölçümüyle, Sancağın or-

¹⁰ Kemalpaşa 95, Kemalpaşa Belediyesi Yayınları.

¹¹ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1989, s. 239.

İlkeçağda anıtsal çeşme binalarına "*Nimfeon*" denilmesi, Nif ile Nympha'lar arasındaki ilgiyi göstermektedir.

¹² Süleyman Şevket, **Hulasa-yı Coğrafya**, Cild-1 sanı, İstanbul, 1286-1869/70, ss. 52-53.

¹³ **Salname-yi Vilayet-i Aydın**, 1296-1878/79.

¹⁴ **Salname-yi Vilayet-i Aydın**, 1319-1901/2; **Salname-yi Devlet-i Aliye-yi Osmaniye**, 1319.

¹⁵ **Aydın Vişayeti, En Son İstatistikler Mucibince Aydın Vilâyeti'nin Taksimat-ı Mülkiyesi Vechile Me-katib ve Maabid ve Nüfus-ı Umumiyesini İtimatbahş Rakamlarla İrae...** (okunamıyor), Haz: İbnü'l-Cemal M. Ragıp (Bundan böyle Aydın Vilâyeti..), (1338-1922, *Harb-i Umumi'nin Hutamından [Limni]de, Mondros Limanı'nda, Agamemnon Zirhlisi'nda, 30 Teşrin-i evvel 1334/1918 tarihinde imza Edilen Mütareke-yi Meşumecinin İmzalandığı Tarihteki Vaziyeti İrae Eder açıklamalı kartografik belgeye göre: 12.426 km² yüzölçümüne sahip olan sancaga Nif dışında, Merkez kaza, Tire, Ödemiş, Kuşadası, Bergama, Urla, Çeşme, Karaburun, Seferihisar, Bayındır, Menemen ve Foçateyn Kazaları bağlıydı. Ali Nazmi, **Yeni Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1332-1913/14, ss. 68-69'dan, bunlardan ilk ikisi "*birinci*", sonraki dördü "*ikinci*" ve Nif dahil diğerleri "*üçüncü*" sınıf kazalardı.*

ta büyüklükteki kazalarından (en büyüğü 2592 km² ile Bergama, en küçüğü 252 km² ile Foçateyn'di) biri olan Nif'e bağlı köy sayısı hakkında, kaynaklar farklı bilgiler vermektedir¹⁶.

İzmir gazetelerinden Ahenk'in, mütarekeden bir gün sonraki nüshasında, Bekir Sami Bey'in Nif Kaymakamı olduğu yazılmaktadır¹⁷. Bazı Nifliler (Türkler)in görevini yerine getirmede "*cansiperane*" çalışması nedeniyle, "*arz-ı şükran*" ettikleri Bekir Sami Bey'in¹⁸, Ödemiş Kaymakamlığı'na tayini nedeniyle, kısa bir süre sonra Nif'ten ayrıldığı anlaşılmaktadır¹⁹. Yerine Muharrem Bey'in atandığını, görevinden istifa ettiğini duyuran 6 Temmuz tarihli bir gazete haberinden öğrenmekteyiz. Kazanın Yunan birliklerince işgali sırasında, kaymakamlık makamında oturup oturmadığını tespit edemediğimiz Muharrem Bey'in bıraktığı boşluğu valilik, eski Gümüşhane Mutasarrıf Muavini Oyeniyos (Oenios) Efendi'yi tayin ederek doldurmak istemiş, "*tastik-i asaleti*" için Dahiliye Nezaretine yazmıştı. Adı geçen izinli olarak İstanbul'a gideceğinden, dönüşüne kadar kaymakamlığa mal müdürü vekâlet edecekti²⁰. Birkaç gün sonra valiliğin: "*Nif Kazası Kaymakamlığı vekâletinde bulunup, bu kere istifa etmiş bulunan Muharrem Bey'in asaleten tayini*"ni adı geçen nezarete sorması²¹, Oyeniyos Efendi'nin asaletinin tasdik edilmediğini, "*Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey azl edilerek*"²², yerine birinci sınıf maaşla Nif Kazası Kaymakamı Hikmet Bey'in tayini hakkında irade-yi seniyeyle şerefsüdur olmuştur" diyen, 18 Temmuz tarihli bir başka gazete haberinden²³ ise, Nezaretin valilikçe yapılan ikinci öneriye de iltifat etmemiş olduğu anlaşılmaktadır²⁴. Nif'e gelip gelmediğinden bile emin ola-

¹⁶ Thanu Veremi-Kosta Kostu, *Η Εθνική Τραπεζα στη Μικρά Ασία* (1919-1922). (Millî Banka Küçük Asya'da), Atina, 1984, s. 232'de otuz altı, Mihali I. Notara, *Εισ την Ιωνίαν, Αιολίαν και Λυδίαν, Πριν Πενήντα Χρόνια*, (Elli Yıl Önce İyonya, Ayolya ve Lidya'da), Atina, Aralık 1972, s. 107'de, otuz dokuz, **İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği**nde kırk, Karara, s. 105'te, kırk iki rakamı verilmektedir.

¹⁷ **Ahenk**, 31 Ekim 1918.

¹⁸ **Müsavat**, 9 Nisan 1919.

¹⁹ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekatı*, Ankara, 1990, s. 105.

²⁰ **Ahenk**, 6 Temmuz 1919.

²¹ **Ahenk**, 10 Temmuz 1919.

²² Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s. 413'ten, Ödemiş'in işgali (4.6.1919)'nden sonra İstanbul'a giden Bekir Sami Bey, Albay Bekir Sami ve Vasıf Bey'in yardımları ile, önce 12 Kasım 1919'da Nallıhan, daha sonra Boğazlıyan Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir.

²³ **Ahenk**, 18 Temmuz 1919.

²⁴ *İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu*, İstanbul, 1329-1913, s. 7'de belirtildiği üzere kaymakam, Dahiliye Nezaretinin önerisi ve Padişahın irade-yi seniyesi ile tayin edilirdi. Ancak anlaşılan o ki, vilayetin önerilerine de açıldı.

madığımız, gelmiş ise birkaç günden fazla ikamet etmesi mümkün olmayan Hikmet Bey'den sonra, mal müdürü veya naib (kadı), Nif Kaymakamlığı'nı "vekaleten" üstlenmiş olmalıdır²⁵.

Sevr Antlaşması'nın imzalanışından bir gün sonra, 11 Ağustos 1920'de vilayet (Aydın) konağına gelen İzmir Yunan Yüksek Komiserliği (12 Ağustos 1920'den sonra adı "*İzmir Yunan İdaresi*" olmuştur) Genel Sekreteri Petros Gunarakis, vahliğe vekalet etmekte olan Ahmet Besim Bey'e imzalattığı, "... *merkezi hükümetce de uygun görüldüğü üzere, memurlar birer protokol tanzimi ile idareyi, müracaat edecek Yunan memurlarına devredecek, vazifelerini Yunan idaresi altında yerine getirecektir*" yazılı telgrafı, aynı gün İzmir Sancağı'nın tüm kazalarına çekirtmişti²⁶. Bu bağlamda, Yüksek Komiserliğin Nif Kazası'ndaki siyasî temsilcisi, vakit geçirmeden yönetimi devralmış olmalıdır.

Bu durum, Sancağın diğer kazalarında da tanık olunan, mülkî idaredeki ikiliğe son vermişti. İzmir'in işgalinden kısa bir süre sonra, Yunan işgal sahasının Sancak sınırlarını taşması, Yunan Yüksek Komiserliği'nin Osmanlı mülkî birimlerinin denetimi ve Türk halkıyla ilişkilerin düzenlenmesi gibi konularla sadece İzmir'de değil, taşrada da ilgilenmesini zorunlu kılmıştı. 21 Mayıs 1919'da, İzmir Yunan Yüksek Komiseri olarak görev ve başlayan Aristidis Stergiadis'in, aynı yılın yazında kurmaya başladığı ve Yüksek Komiserliğin taşradaki uzantısı olan siyasî temsilciliklerden biri de, 9 Mayıs 1920 tarihinde 700 kuruş maaşla Yorgos Bellos'un başına tayin edildiği, Nif Yunan Siyasî Temsilciliği idi. 4 Temmuz'da Soma Siyasî Temsilciliği'ne atanan Bellos (karar no: 19131)'un yerine, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün önce, 8 Ağustos'ta aynı maaşla Mihail Apostolidis tayin edilmişti. 200 kuruş maaşlı ikinci sınıf mübaşir Evangelos Bsiban, 180 kuruş maaşlı tarım süvarisi (çiftçilere tohumluk dağıtırdı) Sokratis Papardakis ve yine 180 kuruş maaşlı postacı Temistokles Hacıyannakis; Nif temsilciliğinin Sevr'den önce atanmış olan diğer çalışanlarıydı²⁷.

²⁵ **Ahenk**, 16 ve 28 Mayıs 1920'den öğrenildiği üzere, Bozkır Kazası Kaymakamı Abdullah Fevzi Bey Ode-miş, Ulukışla Kaymakamlığı'ndan ayrılan Hasan Neşet Bey ise, Çeşme Kaymakamlığı'na tayin edilmişti ki, Sevr Antlaşması'na kadar İzmir Sancağı dahilindeki kazalara yapılan başka bir kaymakam ataması tespit edilememiştir. Yunan makamlarının, bu tayinlerin yapıldığı günlerde, işgal sahası içinde görev yapmak üzere Osmanlı Hükümeti'nce atanan memurlara karşı takındığı: "*gelmemesi konusunda uyarmak*", "*geldiği takdirde göndermek*" şeklinde özetleyebileceğimiz tavrı (Ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997, ss. 292-293) nedeniyle, yeni Odemiş ve Çeşme Kaymakamları'nın görevlerine başlayabildiğini sanmıyoruz.

²⁶ **DH/İ-UM**, Ds. 20/24, Bel.no. 14/31

²⁷ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικησης Σμυρνης, (Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Atina), Zarf: 75a.

12 Ağustos tarihinden sonra, siyasi temsilcilikleri kapatan Stergiadis, eski Yunan siyasi temsilcilerini "kaymakam", personellerini de "kaymakamlık çalışanları" yapmıştı²⁸. Bu cümleden kaymakam olduğu anlaşılan Apostolidis, 24 Kasım tarihinde Karaburun'a nakledildiğinden Nif'ten ayrılmış olmalıdır. 30 Kasım'da 300 kuruş maaşla Yorgos Papadakis'i birinci sınıf yazıcı, 18 Aralık'ta 100 kuruş maaşla Bilaloglu Bekir'i temizlikçi olarak Nif Kaymakamlığı bünyesine tayin eden Yunan yönetiminin²⁹, Apostolidis'ten boşalan kaymakamlık koltuğuna kimi oturttuğu belli değildir.

Jandarma (Bölük) Kumandanı Fuad Bey³⁰, mütarekeden Sevr'e uzanan zaman diliminde, kazada görev yaptığını tespit edebildiğimiz tek Osmanlı memuruydu. Naib, mal müdürü, tahrirat kâtibi, polis komiseri, evkaf, nüfus ve tapu memuru gibi, kaymakamın maiyyetinde bulunan diğer rütbeli memurların kimliği konusunda kaynaklar, ne yazık ki bilgi vermemektedir³¹. Kaymakamın başkanlığını yaptığı kaza idare meclisinin, yasal süresi dolan üyelikleri için yapılan seçimi kazanan; Dava Vekili Hafız Ahmet ve Andon Efendiler³², kaza yönetiminde pay sahibi olan "seçilmiş" Osmanlılardandı³³. Apostolidis'in Nif Kaymakamlığı'nı üstlenmesinden sonra, yukarıda sayılan Osmanlı memurlarını muhafaza ya da tasviye ettiğini gösteren bir işarete rastlanmamıştır. Yüksek Komiserliğin, Aydın Valiliği'ni devralmasından sonra yaptığı uygulamalardan hareketle naib, müftü, evkaf memuru ve Yunan Jandarma Teşkilatı'na katılmayı kabul ettikleri takdirde, Osmanlı Jandarmaları'nın yerlerini koruduğu söylenebilir³⁴. 1922 yılında Nif Kazası Mal Müdürlüğü'nde "hizmetli" olarak görev yapan Mustafa Nuri'nin³⁵, Sevr'den önce aynı görevde bulunup bulunmadığı anlaşılamamaktadır.

Yüksek Komiserliğin İçişleri Dairesi Müdürü Petros Evripeos'un hazırladığını tahmin ettiğimiz, Stergiadis'e sunulan 20 Ekim 1919 tarih ve 12087 numaralı bir rapor,

²⁸ Berber, 1997, s. 306.

²⁹ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνης, Zarf: 75a.

³⁰ *Müsavat*, 9 Nisan 1919.

³¹ *Ahenk*, 12 Mayıs 1919'dan, Nif Kazası orman bekçiliğine, Armutlu Karyesi'nden Koca Hasanoglu Omer Efendi, *Ahenk*, 17 Haziran 1919'dan, vergi kitabetine Lutfü Efendi, *Ahenk*, 3 Temmuz 1919'dan, mal müdüriyeti yardımcılığına, daha önce vergi müfredat kâtibi olan İsmail Efendi gibi, alt düzey memurların tayinleri öğrenilmiştir.

³² *Ahenk*, 7, *Müsavat*; *Hukuk-ı Beşer*, 13 Şubat 1919.

³³ Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul, 1999, s. 33'te, idari, adli ve ekonomik yetkilere sahip olan kaza idare meclisinin diğer üyeleri: naib, mal müdürü, tahrirat kâtibi ve müftü gibi atanmışlar ve rüesa-yı ruhaniyeden ibaretti.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, 1997, ss. 297-311.

³⁵ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνης, Zarf: 75e.

Yunanlıların işgal bölgesindeki idarî örgütlenmesini gözler önüne sermektedir. Buna göre işgal bölgesi; Yüksek Komiserlik, Birinci Kolordu Karargâhı, İyonya Yüksek Jandarma İdaresi ve polis müdürlüğünün bulunduğu İzmir Sancağı ile Menemen, Ayvalık, Tire ve Bergama Kazaları'ndan oluşuyor, 8 Ağustos 1920 tarihinde Nife tayin edilen Apostolidis, Tire Siyasî Temsilcisi olarak görev yapıyordu³⁶. 22 Ağustos 1922 tarihini taşıyan bir başka rapora göre ise Nif, "İzmir Bölgesi" içindeki on alı kazadan on ikincisi olarak verilmektedir³⁷.

1918 sonu itibariyle, Aydın Vilayeti'ndeki "Emlak-ı Emiriye ve Mebani-yi Umumiye ve Hususiyeyi" gösteren bir istatistike göre, Nif Kaymakamlığı mülkiyeti hükümete ait olan bir binayı kullanırken, belediye dairesi kiralanmak suretiyle tutulmuş bir binaydı³⁸.

Mütarekeden birkaç ay sonra yapılan seçimleri, oy çokluğu ile kazanan Kadızade Edip Bey, Nif Kazası belediye başkanlığına tayin edilmişti³⁹. Musavat Gazetesi'nin, "memleketimizin namuskâr gençlerinden ve Nif Kazası'nda ihtiyar-ı ikamet ettiği günden beri, ahali-yi mahalliyeyi kendisine sevdirmiş" olduğunu yazmasından⁴⁰, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan adaylığını koymuş olduğunu çıkardığımız⁴¹ Kadızade Edip Bey, aynı gazetesinin 18 Şubat 1919 tarihli nüshasında yer alan: "Pazar ve Cumartesi günlerinde yazılan makalemizi okuduk. Hak ve adle (doğruluğa) müstak olan (özleyen) bütün Türk milleti gibi, bizim de kalblerimizi sızlattınız. Müdafaaa ettiğiniz hukuğun ulviyetine binaen, düşüncelerimize iştirak ve alenen teşekkürat eyleriz" şeklindeki mektubu nedeniyle, işgal döneminde görevini sürdürmesi çok zordu. Çünkü Kadızade Edip Bey'in, "umum kaza ahalisi namına" alkışladığı yazılar⁴², Yunan Başbakanı Venizelos'un isteklerinin barış konferansı (Paris)'nda kabul edildiği ve İzmir'in Yunanistan'a verildiği söylentilerini protesto etmek için kaleme alınmışlardı. Bu nedenle, kazayı işgal eden Yunan kitaları, vakit geçirmeden Nif Rumlarından birini başkanlık koltuğuna oturtmuş olmalıdır. "Dükkanları içerisinden

³⁶ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικήσεως Σμυρνής, Zarf: 1-7.

³⁷ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικήσεως Σμυρνής, Zarf: 67-70'te. İzmir Yunan İdaresi Genel Sekreteri Petros Gunarakis'in, taşra örgütü idarecilerine gönderdiği 2613 numaralı ve "çok acı" üst notlu raporu.

³⁸ İzmir ve Çevresi Resmi. Özel Binalar İstatistiği 1918, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir, 1998. s. 5. Bu istatistikle ilgili görüşlerimizi şu çalışmamızda açıklamıştık: "Sayılarla İzmir Tarihi". Toplumsal Tarih, 56, Ağustos 1998, s.s. 60-61.

³⁹ Ahenk, 7 Şubat 1919.

⁴⁰ Müsavat, 8 Şubat 1919.

⁴¹ Berber, 1997. s. 185'ten, 1918 Kasımı'nın ilk haftası içinde yayıma başlayan. Mehmet Sadık Bey'in imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü, İbn Hazım Ferit'in başyazarı olduğu Müsavat (İzmir), Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin sözcülüğünü yapıyordu.

⁴² Mehmet Tahir. "Ne Oluyoruz?", Müsavat, 14 Şubat 1919 (Cumartesi) ve Vecihi "Avrupa'nın Onuru Var-dır", Müsavat, 15 Şubat 1919.

çıkan süprüntüleri, bir kap derununda muhafaza edip her sabah tanzifat arabası geçtiğinde, araba içerisine atmaları.... defaatle ilan edildiği halde, nazar-ı itibare almayan esnaftan Kosta belediyeye muhalif hareket edip dükkânı derunundan çıkan soğan kabuklarını sokak ortasına atmış olduğundan, belediye kanununun altmış ikinci maddesine tevşikan, yüz kurus ceza-yı naktiye çarpıtılmış ise de, vermekten imtina etmekte olduğundan" tahsili hususunda, lazım gelenlere emir ve irade buyurulması talebiyle, Nif Kaymakamlığı'na gönderilen 21 Şubat 1922 tarihli bir belgeden, kaza belediye başkanı olduğunu öğrendiğimiz N. Kehaliadakis'in¹³, göreve başlayış tarihini tespit edememekle birlikte, işgal bitinceye kadar koltuğunu muhafaza etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Sevr'den sonra diğer kaza belediyeleri gibi, İzmir Yunan İdaresi'ne karşı sorumlu ve yetki alanına giren konularda almış olduğu kararları, izin almaksızın uygulayamayan Nif Belediyesi'nde¹⁴ görevli olup, adlarını tespit edemediğimiz Türk memurların, yerlerini koruyup korumadıkları konusunda bilgi sahibi değiliz.

2. Nüfus

Anadolu Yarımadası'nın batısında bulunan yerleşim merkezlerinin, nüfusunu gösteren kantitatif verilerin, güvenilirliğini sorgulamamızı gerektiren birçok neden vardır. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çözümlenemeyip savaşa dökülen anlaşmazlıklarda, bu merkezlerde yaşayan Rum nüfusun, yarımada içi ya da adalar yönüne göçü/göçürülmesi, bu nedenlerin başında gelmektedir¹⁵. Nif, bağlı bulunduğu Sancak ve parçası olduğu coğrafi çevreden kaynaklanan bu olumsuzluktan, en az etkilenen yerleşmelerden biridir. Rum sakinlerinin, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce yaşanan, kitlesel göç hareketlerinin¹⁶ dışında kalması bize. Kazanın nüfusuyla ilgili "daha sağlıklı" bir değerlendirme yapma fırsatı vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin yaptırmış olduğu, son resmî nüfus sayımının sonuçlarına göre, 1914 yılında Nif Kazası'nda 19.658'i Müslüman/Türk, 4.876'sı Rum, 12'si Ermeni ve 15'i Yahudi olmak üzere toplam: 24.561 kişi yaşamaktaydı¹⁷. Aydın Vilayeti'nin idarî şü-

¹³ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarfı: 63-65'te 6 numaralı.

¹⁴ Kaza belediyelerinin İzmir Yunan İdaresi ile irtibatı konusunda. Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνής, Zarfı: 63-65 ve 63-67'de, çok sayıda örnek yazı bulunmaktadır.

¹⁵ Diğer nedenlerden bazılarını, şu makalemizde değinmiştik: Berber, "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Foça Kazası", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, Ankara, 1997, s. 35.

¹⁶ Konunun İzmir Sancağı'ndaki boyutuyla ilgili bkz. Berber, 1997, ss. 57-72.

¹⁷ Kemal Karpas, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*. London, 1985, s. 174.

bellerinden biri olan istatistik müdüriyetinin hazırladığı: "1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki"ne bakıldığında, 1917 yılı sonunda 19.460'ı Türk, 4554'ü Rum, 21'i Ermeni, 27'si Yahudi, 242'si Katolik ve diğer Hristiyan milletler (ecnebi)den nüfusun genel toplamının: 24.304'e düştüğü (fark; 257) görülmektedir⁴⁸. İzmir Rum Basını'nın "kıızıl" sıfatıyla itham ettiği bu istatistik⁴⁹, 1914 resmî sayımı sonuçlarıyla birlikte, sonraki yıllarda bölgenin Türklüğünü kanıtlayarak Türklerin hukukunu korumayı amaçlayan broşür, harita ve kartografik belgelerin biricik veri tabanıdır. Söz konusu istatistiki ilk kullanılan: [İzmir] Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanîye Cemiyeti'nin Fransızca yayımlamış olduğu "Smyrne Turque" (Türk İzmir) başlıklı broşürdür ki⁵⁰, "savaş sırasında" (Pendant la guerre) Nifte, 18.058 Türk, 4.603 Rum, 8 Ermeni ve 10 Yahudi olmak üzere toplam: 22.679 kişinin yaşadığını yazmaktadır⁵¹. "30 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1334/1918 tarihinde imza edilen mütareke-yi meş'umenin imzalandığı tarihteki vaziyeti irae eder" açıklamalı bir kartografik belge ise, Nif nüfusu konusunda Smyrne Turque'nin aksine veri tabanına sadık kalmıştır⁵².

Kazanın işgal yıllarındaki nüfusuna ilişkin veriler, Yunan kaynaklarından edinilebilmektedir. Bunlardan ilki, büyük bir olasılıkla yüksek komiserliğin İçişleri Müdürü Petros Evripeos'un hazırlayıp Stergiadis'e sunduğu 20 Ekim 1919 tarihli resmi istatistiktir ki, etnik ayırım yapmadan Nifte 20.653 kişinin yaşadığını belirtmektedir⁵³. 1921 yılı ortalarında tamamlanıp, yüksek komisere sunulduğu anlaşılan bir başka resmî istatistike göre ise, kaza genelinde 5.771'i Rum, 17.832'si Türk olmak üzere: 23.583 kişi yaşıyordu⁵⁴.

⁴⁸ İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917. Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir, 1998, ss. 32-33.

⁴⁹ Bu istatistikle ilgili görüşlerimiz için bkz. Dpn. 38'de zikredilen makalemiz.

⁵⁰ Smyrne Turque. Publication de la Societé de Defense Droits Ottomans - Smyrne, No. 4, Impremérie Ahmed İhsan & Co. 1919, 32s.

⁵¹ Görüleceği üzere broşür, veri tabanına sadık kalmamıştır. Sancagın merkez kaza (İzmir)'sı başta olmak üzere, tüm kazaların nüfuslarının etnik dağılımı ve toplamında "siyasî kaygılarla" düzenlemeler yapan broşürü, bazı Yunanca kaynaklar da aynen kullanmıştır: Sulioti, *Oi Katoikoi της Μικρας Ασιας* (Küçük Asya Sakinleri), Atina, 1921.

⁵² Aydın Vilayeti..., sadece "millet-i sair"yi, 1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiği'nde yazılardan iki kişi noksan göstermiş (290), ancak Smyrne Turque'un, İzmir merkezde Türk nüfus lehine yaptığı düzenlemeyi, kaynağa sadık kalarak vermiştir.

⁵³ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοικήσεως Σιυρνής, Zarf: 1-7'de, "Aydın Vilayeti ve Yunan İşgal Bölgesi Hakkında Özlü Rapor" başlıklı ve 12087 numaralı.

⁵⁴ Notara, s. 87.

Bu verilere bakarak, Nif'in Yunan Ordusu'nca işgali öncesi ve/veya sonrasında bir miktar Türk'ün kendiliğinden ya da mecbur bırakıldığından kazadan ayrıldığı⁵⁵, ancak çoğunun bir süre sonra evlerine döndüğü söylenebilir. İşgal yıllarında Nif'te Rum nüfus iskân edilmediğine göre⁵⁶, sayılarında görülen artışı, kaza sınırları içinde konulan Yunan kıtaları mevcudunun ilavesiyle açıklamak akıllıca olacaktır.

Tablo 1. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Nif Kazası Genelinde Hane-Nüfus Oranı

Etnik Durum	1917/18 Yılında (a)			1919 Yılı Sonunda (b)		
	Nüfus	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen İnsan	Nüfus	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen İnsan
Müslüman/Türk	19.460	4.388	4.49			
Rum	4.554	1.040	4.37			
Ermeni	21	2	10.5	20.653	4.386	4.70
Yahudi	27	-	-			
Ecnebi	242	-	-			
TOPLAM	24.304	5.430 + (24.035)	4.42	20.653	4.386	4.70

Kaynak: (a) *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, ss. 32-33; *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918*, ss. 8-10.

(b) Veremi-Kosti, s. 232, dpn. 53'te kayıtlı belgenin ekinden.

Yukarıda zikredilen rakamlar üzerinden gidildiğinde, Nif'te km² başına: 29-41 aralığında (tavan: 40.85, taban: 29.29) dalgalanan bir nüfus yoğunluğu ile karşılaşılacaktır. Sancağın, yüzölçümü yakın büyüklükte olan kazalarına oranla, yoğunluğu "seyrek" olarak tanımlanabilen Nif nüfusunun⁵⁷, "rahatlıkla" barınacak miktarda konutu bulunduğu, tablodan okunmaktadır. Etnik gruplar açısından bakıldığında, tamamı Kaza mer-

⁵⁵ İzmir ve yakın çevresinin işgal edildiği birkaç gün içinde, Yunan Ordusu ve yerli Rumların Türkleri hedef alan kötü uygulamaları sonucu, Torbalı ve Ödemiş istikametine doğru başlayan Türk göçünün, Nif'te duyulmamış olması mümkün değildir. Bu durumun, Kazada perakende bir Türk göçüne neden olduğu anlaşılıyor. Türk göçleri için derli toplu bilgi için bkz. Berber, 1997, ss. 230-247.

⁵⁶ Berber, 1997, ss. 317-331.

⁵⁷ *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, ss. 32-33'teki verilerden hareketle, yüzölçümü 582 km² olan Urla Kazası'nda, km² başına düşen insan sayısı, 1917 yılı sonu itibarıyla 55 kişiydi.

kezinde yaşadığı bilinen Ermenilerden bekar olanların, mülkiyeti Türklere veya Rumlara ait bekar odaları veya hanlarda ikamet ettiklerini düşünmekteyiz⁵⁸. Yahudi nüfusun İzmir şehrinde karşı karşıya olduğu konut açığı⁵⁹, Nif'te de mevcuttu. Hiçbir Yahudi hanenin bulunmadığı Kazada Yahudilerin tamamı, Türklere ait han ve bekar odalarında konaklıyor olmalıdır. Ecnebilere gelince, büyük bir ihtimalle çoğu Rum olduğundan (ancak katolik), soydaşlarının mülkiyetinde bulunan işletmelerde konakladıkları söylenebilir. Hane başına düşen insan sayısı hesaplanırken, Yahudi ve Ecnebilere (269 kişi) toplam nüfustan çıkarılarak (24.035) haneye bölünmüştür. Han ve bekar odalarında yaşayan Türklerin tespiti mümkün olmayan sayısı, hane-nüfus oranını çok fazla etkilemeyecektir.

Tablonun işaret ettiği, 1918'den 1919'a hane sayısında görülen dikkate değer azalma (1044 konut)nm nasıl anlamlandırılacağı, ciddi bir problemdir⁶⁰. Veremi-Kosti ikilisinin, Yunanistan Milli Bankası Arşivi'nden istatistikî bir belgeye dayanarak aktardığı rakamların "gerçekleri yansıtmadığı" gibi, kolaycı bir yolu tercih etmemekle birlikte, cözümleyici bir açıklamaya da sahip olmadığımızı belirtmek isteriz.

Nif merkez kazasının nüfusu, etnik yapı ve mekân sayısı hakkında bilgi veren Osmanlı kaynakları, ne yazık ki incelediğimiz döneme ulaşamamaktadır⁶¹. Bu nedenle, başvurmamız kaçınılmaz olan Yunan kaynakları, Kaza sınırları içinde yaşayan Rumların kökenleri konusunda da, son derece aydınlatıcı bilgiler vermektedirler.

⁵⁸ İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, ss. 8 ve 10'da. Nif Kazası'nda 8'i Türklerin, 5'i Rumların mülkiyetinde 13 bekar odası, 22'si Türklere 4'ü Rumlara ait 26 han bulunmaktaydı.

⁵⁹ Bkz. Berber, 1999, ss. 113-117.

⁶⁰ Bu durum, Sancağın genelinde de gözlenmektedir. İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, s. 44'ten, hükümetin "taht-ı temlikî"nde olanlarla, cemaate ait mekatip ve meabıd gibi, vergiye tabi olmayan binalar (2.656) düşüldüğünde, 216.142 rakamı çıkmaktadır. Oysa Veremi-Kosti, ss. 232-233'teki istatistikî bilgi, Sancak genelindeki toplam yapı sayısını 177.925 olarak vermektedir ki, fark 38.217'dir.

⁶¹ Salname-yi Vilayet-i Aydın, Cilt II, Mali 1307-1891/92'de, Nif Kasabası'nda 2.342 nüfus ve 725 mekânın bulunduğu yazılmaktadır.

Tablo 2. Yunan İşgali Döneminde Nif Merkez Kazada Nüfus ve Hane-Nüfus Oranı

1919 Yılı Sonunda (a)			1921 Yılı Ortalarında (b)		
Nüfus	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen İnsan	Nüfus	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen İnsan
4.344	942	4.61	5.500 (2.800 Türk 2.700 Rum)	(1254)	4.38
1921 Yılında (c)			1922 Yılında (d)		
Nüfus	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen İnsan	Nüfus	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen İnsan
5.000 (2.500 Türk 2.500 Rum)	(1254)	3.98	4.000 (2.000 Türk 2.000 Rum 1 Yahudi)	(1254)	3.18

Kaynak:(a) Veremi-Kosti, s. 232.

(b) Notara, s. 107.

(c) Pant. M. Kondoyianni, Γεωγραφία της Μικράς Ασίας (Küçük Asya Coğrafyası), Atina, 1921, s. 308.

(d) K.M.Σ. Αρχείο Προφορικής Παραδωσης, Ιωνία, Zarf: 47, Tanık: Yeorgios Baburakis.

Açıklama: Sadece ilk kaynak (a) hane sayısı vermektedir. Diğer kaynaklarda görülen 1254 sayısını "İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği"nden alarak biz ekledik. Bu sebeple tabloda, parantez içinde gösterilmiştir.

Cebelitarık'tan Akdeniz'e geçmiş olan Rus Donanması'na komuta eden Orlof Kardeşler'in önderliğinde, 1770 yılında Mora'da başlayan ayaklanma, Osmanlı Devleti'nce bastırılınca Ruslar, bölge Rumlarını "Türkler ve Arnavutların insafına terketmişlerdi " Yaşlı bir Nifli (Rum)'nin verdiği bilgilere göre, hayatlarından endişe eden Rumlar, İstanbul'a bir mektup göndererek Padişah'tan, Mora Hristiyanlarının imparatorluğun bir başka yerine taşınmasına izin vermesini rica etmişlerdi. Anadolu'daki verimli topraklarda, işgücüne duyulan gereksinim nedeniyle Padişah ricayı olumlu karşılamış, ayanların büyük çiftliklerinde çalışmak üzere bunların İzmir kıyılarına çıkmaları ve oradan ülkenin iç kısımlarına dağılmalarını emretmişti.

İzmir'deki Aya Fotini Kilisesi Başdiyakoz'u Gregorios (1821'de Patrik olup, II. Mahmud'un emriyle idam edilmişti), Methoni Piskoposu'na gönderdiği 17 Ağustos 1776 tarihli mektubunda: "İzmir ve artbölgesinin, Morali zavallı hemşehrilerini misafir etme, avutma ve iyileştirme mekânı haline geldiğini, bunların dalgalar halinde, çok sayıda kadın ve çocukla beraber karaya çıktıkları, ıı ve himaye bulduklarını" yazmaktadır. Anadolu'daki ayanlar onları çiftliklerine almak, evler ve hatta kiliseler inşa ederek, bunları biran önce çalışır kılmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Karaosmanoglu'nun Menemen Ovası'ndaki uçsuz bucaksız topraklarında, tamamı Morahlılardan oluşan köyler ortaya çıkmış, aynı gelişme İzmir ve artbölgesinde Karaosmanoglu kadar güçlü olan, Katipoglu'nun arazisinde de görülmüştü⁶². Bu bilgileri teyid eden Baburakis, İzmir'e giden Morahlıların 60.000 civarında olduğunu belirtmektedir. Bunlar arasından yirmi yedi aile: Mimikopuloslar, Dimopuloslar, Anagnostopuloslar, Anastosopuloslar, Delivoriadisler, Asmanopuleoslar, Karabiberler Nif'e yerleşmişlerdi⁶³. Bunlar Mora'nın Mani, Trifillia Lakonia ve ağırlıklı olarak Kunuria'nın Agio Petrosu'ndan gelmekteydiler. Parsa, Yakaköy ve Ulucak gibi çevre köylere yerleşen aile sayısı ise, on dördtü. O zamanlarda, Nif'e nasıl geldiği bilinmeyen Brusaleon Ailesi (belki de eskiden Bursa'dan kasabaya gelmiş metal işçilerinden biriydi) dışında, kasabada başka Hristiyan yoktu⁶⁴.

3. Toplumsal Yaşam

Beş saatlik uzaklığıyla, Sancağın merkezi (İzmir şehri)'ne en yakın Kazası olan Nife⁶⁵, şahane bağlar ve kiraz bahçeleri arasında kıvrılan 28 km'lik bir yol ile ulaşılmaktaydı⁶⁶. 1919 yılı başlarında, "fena halde bozulduğu ve yolcuların fevkalade sıkıntı çektikleri"ni öğrendiğimiz⁶⁷ söz konusu yol (Büyük Cadde) üzerinde, otomobil, otobüs, kamyon, tek atlı yük arabası ve deveyle yolcu ve ticari eşya taşınmaktaydı⁶⁸. Bu yol, Nif'in Türkçe'nin ve bazı Türkçe sözcüklerle harmanlanmış olsa da "temiz" olduğu vurgulanan Rumca'nın duyulabildiği sokaklarına bağlanıyordu⁶⁹. Çevresi meyve ağaçlarıyla süslü, kiremit çatı-

⁶² Karara, ss. 78-79.

⁶³ K.Μ.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδωσης, Ιωνία, Zarf: 47.

⁶⁴ Karara, s. 79.

⁶⁵ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği.

⁶⁶ Kondoyianni, s. 308.

⁶⁷ Mûsavat, 11 Şubat 1919.

⁶⁸ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği. "Amalthiya" Gazetesi'nden naklen Ahenk. 31 Mayıs 1903'te okunan: İzmir'den Nife, bir tramvay hattı tesis ve inşası da. Ali Nazmi, Yeni Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, İstanbul, 1332-1913/14, s. 69'da yazılı, Nif'in "İzmir'e bir şimendifer hattıyla rabt" edileceği ifadesi de, gerçekleşmemiştir.

⁶⁹ K.Μ.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδωσης, Ιωνία, Zarf: 47, Tanık: Yeorgios Baburakis.

lı, sahibinin kazancıyla orantılı olarak tek veya iki katlı olabilen, kagir evlerin sağlı solu dizildiği bu dar sokaklar⁷⁰, işyerleri dışında su alınan çok sayıda çeşmeyle, geceleri aydınlık veren fenerlere de ev sahipliği yapardı⁷¹.

Baburakis'in, kazada yaşayan Türklerle Rumların, 1908 yılına kadar ilişkilerinin "uyumlu" olduğunu söyledikten hemen sonra: "*Türkler karakterleri olan tembellik ve üşengeçlikleri nedeniyle her iş ve girişimi Rumlara bırakıyorlardı*" demesi, Rumların Türk hemşehrilerine karşı beslediği olumsuz hisleri, açığa vurması bakımından çok anlamlıdır. Güven ve saygının sınırsız olduğunu, "*sözüm veriyom*" (σοζουμ βεριουμ) ibaresinin senet anlamına geldiğini söyleyen Baburakis, resmi törenlerde öğrencilerin Türk ve Yunan bayraklarını birlikte taşıdıklarını, paskalya yortularını sorunsuz kutladıklarını belirterek devam ettiği sözlerini: "*Ancak anayasanın ilanı, Almanların tahrikleri, Talat ve Enver (Paşalar) ve 1914 yılındaki zoraki göçten sonra, etnik ayrımcılık yeşermeye başladı*" diyerek tamamlamaktadır⁷².

Kaza merkezi (nefs-i Nif'nin kaydedildiği bir temettuat defterinden (Hicri 1260-61/Miladi 1844-45), 19. Yüzyılın ikinci yarısına beş kala Nif'te, birinde sadece gayri müslimlerin ikamet ettiği "*birbirinden ayrılmış*" üç mahallenin varlığını öğreniyoruz⁷³. Aynı yüzyılın son çeyreğinde Kaza (nahiye)de öğretmenlik yapmış olan Evstratios Drakos, Türklere ve Rumlara ait olan evlerin içiçe olduğunu yazmaktadır ki⁷⁴, bu bilgi Baburakis'in 1908 öncesine ilişkin anlattıklarıyla örtüşmektedir. Babubarakis'in, "*Türkler dağın (Nif) eteklerinde, Rumlar ovada oturuyorlardı*" şeklindeki, işgal yıllarına ait açıklaması⁷⁵, meşrutiyet'in ilanı (1908)'ndan sonra yaşanan siyasî gelişmelerin, yapı dokusunu yeniden etnik düzleme taşıdığını göstermektedir.

Patrikhaneye bağlı metropolitlikler (toplam 24 tane) arasında, önem bakımından ikinci sırada bulunan Efes Metropolitliği sınırları içinde olan Nif Kazası'nda⁷⁶, "*Emlak-ı Emiriye Mebani-i Umumiye ve Hususiye İstatistiği*"ne göre, 1918 yılı sonu itibarıyla dört

⁷⁰ Evstratin Draku, *Μικρασιαναι Πραγματειαι, Ιστορικαι και Τοπογραφικαι* (Küçük Asya İncelemeleri, Tarihler ve Topografyalar), Sayı: 1, Atina, 1888, s. 33.

⁷¹ *Salname-yi Vilayet-i Aydın*, Mali 1307-1891/92.

⁷² K.M.Σ. *Αρχαιο Προφορικης Παραδωσις*, Ιωνία, Zarf: 47, Tanık: Yeorgios Baburakis.

⁷³ Nurşen Yasak, *XIX. Yy. Ortalarında Nif Kazası'nın Toplumsal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996, s. 26.

⁷⁴ Draku, s. 33.

⁷⁵ K.M.Σ. *Αρχαιο Προφορικης Παραδωσις*, Ιωνία, Zarf: 47, Tanık: Yeorgios Baburakis.

⁷⁶ Yiorgiu Kleanthus Skaieti, *Λαιοι και Φυλαιο της Μικρας Ασιας* (Küçük Asya'nın Halkları ve Irkları), Atina, 1922-ikinci baskı, Ağustos 1990, ss. 279-280.

kilise mevcut olduğu yazılıyorsa da⁷⁷, Drakos beş olduğunu belirtmektedir. Kaza merkezinde bulunan Agios Nikolaos Kılısesi, 1849 yılında inşa edilmiş olup bahçesi, bölgenin seçkin insanları (Rumlar)nın gömülmek için yer satın aldığı bir hazireye, ev sahipliği yapmaktaydı. Diğer kiliseler ise: Rum nüfusun ikamet ettiği Kırcaali (Timiu Stavru), Parsa (Agios Dimitrios), Ulucak (Agios Pandleimonos) ve Yakaköy (Profitis Ilias) gibi çevre köylerde bulunmaktaydı⁷⁸. Cemaati ilgilendiren konularda da yetkili olan ihtiyar meclisi, bu kiliselerin tek ve en önemli organıydı. Söz konusu meclis, kilisede yapılan bir toplantıda iki yıllığına seçilmiş dört üyeden oluşurdu. Yörenin zengin ve saygıdeğer bireyleri arasından seçilen üyeler, başpapaz naibi başkanlığında yaptıkları toplantılarda⁷⁹, kilise yanında cemaat okullarının fizikî niteliklerini ve işleyişini geliştirmek için de, kararlar alarlardı.

1918 yılı sonunda, yukarıda isimlerini saydığımız kiliselerin denetimi altındaki Rum ilköğretim okullarının sayısı, beşi⁸⁰. Altında, İzmir'in Yunan İdaresi İlköğretim Müfettişi K.K. Mihailidis'in imzası bulunan, 12 Ağustos 1922 tarihli bir istatistiğe göre, bu okullarda beşi erkek, sekizi hanım olmak üzere on üç öğretmen görev yapmakta, 405'i erkek 359'u kız toplam, 764 öğrenci eğitim görmekteydi. Karına eğitim yapan okullardan ikisinin Kaza merkezinde bulunduğu, bunlarda ikisi erkek üçü hanım beş öğretmen, 187'si erkek 161'i kız 348 öğrencinin varlığı, yine aynı istatistikten okunmaktadır⁸¹. Bu rakamlara yetmiş öğrencisi ve bir öğretmeni bulunan anaokulunu da, ilave etmek gerekir⁸². Yine Yunan idaresi memurlarından olan Notara'nın, 1921-22 eğitim öğretim yılı arafesindeki nüfusu gösteren verileri (bkz. Tablo 2(b)) baz alındığında %12.88, anaokulu öğrencileri dahil edildiğinde ise, %15.48'lik iyi sayılabilecek bir okula gidiş oranı ortaya çıkmaktadır. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise, oldukça yüksektir (69.6). Orta sınıfları da bulunan (şimdiki ilköğretim) Rum okulları, Sevr Antlaşması'ndan hemen sonra, İzmir Yunan İdaresi'nin Eğitim Müdürlüğü'ne bağlanmakla

⁷⁷ İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği 1918, s. 7.

⁷⁸ Draku, s. 33 ve 36-37.

⁷⁹ Karara, s. 88'de, değişik dönemlerde bu mecliste üye olarak bulunmuş olan, kaza Rumlarının bazılarının isimleri verilmektedir: Parashos Mathioudakis, Athanasios Dimopoulos, Nikolaos Kehaliadakis (İşgal yıllarında belediye başkanı), Kiços Rumeliotakis, Sotirios Dimopoulos. Büyük bir olasılıkla bunların bir veya birkaçı, incelediğimiz dönemde kilise ihtiyar meclisi üyesi idiler.

⁸⁰ İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği 1918, s. 7.

⁸¹ M. Mihailidi-Nuaro, "Η Εκπαιδευτική Πολιτική της Ελλάδος εις την Εντός της Ζωνής των Σεβρών Μικρασιατικήν Περιόχην" (Küçük Asya'da Sevr'in Çizdiği Sınır İçinde Yunanistan'ın Eğitim Politikası), Μικρασιατικά Χρονικά VI, Atina, 1955, s. 47 ve 57.

⁸² Karara, s. 100.

birlikte, kilisenin denetiminde olmaya devam ettiler. Söz konusu müdürlük, Stergiadis'in İzmir'in işgalinden sonra başladığı, bütçeleri yetersiz olan okulların açıklarını, kendi veznesinden para transfer ederek kapatma uygulamasını aralıksız, devam ettirdi⁸³.

Varlıklı olanlardan tahsil edilen kitap parası dışında, öğrencilerine ücretsiz hizmet veren Rum okullarından nefis-i kazada olanları, Agios Nikolaos Kilisesi'nin bahçesi içindeydi. Bunlardan birisi 1868 yılında erkek okulu, diğeri 1876 yılında kız okulu olarak inşa edilmişti⁸⁴. Rumlar Yelgediği mevkiinde yeni bir okul yapmaya başlamışlarsa da, Türk birlikleri Nif'i kurtardığında, bu okulun sadece temelleri atılabilmiş durumdaydı⁸⁵.

Görüldüğü üzere kilise, Rum cemaati için sadece cismanî değil aynı zamanda, dünyayı daha anlaşılır ve kolay algılanır kılan eğitimsel kurumların da yanibaşında yükseldiği bir merkez, toplumsal yaşamın kalbiydi.

Çarşı Camii

"Emlak-ı Emiriye Mebani-i Umumiye ve Hususiye İstatistiği"nden, Nif Kazası'nda 1918 yılı sonunda, 32 cami ve 31 mescit bulunduğu anlaşılmaktadır⁸⁶. Çalışanları (imam ve müezzin) Nif Müftüsüne karşı sorumlu olan bu ibadet mekânlarından, nefsi Kazada bulunanların tam sayısını tespit edememekle birlikte, en görkemlisi kuşkusuz Çarşı Camii olmalıdır. 1307 (Miladi 1889/90) tarihini taşıyan kitabesine göre, 1306 yılı Şaban ayında (Nisan 1889)

yanmış ve Yukarı Kızılca Köyü'ndeki Halil Ağa Camiinin de mimarı olan Talib tarafından aynı yıl içinde onarılmış⁸⁷. Aynı istatistiğe göre: kazada 33'ü erkek, 4'ü kız olmak üzere 37 ilkokul ve 5 medrese bulunmaktaydı⁸⁸. Kaza mülki idaresine yani kaymakam-

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, 1997, s. 303, 430, 438 ve 440.

⁸⁴ Draku, ss. 33-34. Söz konusu okullar hakkında, Yunan kaynaklarında değişik bilgiler vardır. Karara, s. 7'de, Nifte 1828'den beri işlemekte olan "mütevazî" bir ilkokul olduğunu, 1848'de bunun yerine biraz daha büyüğünün inşa edildiğini yazıyor. Drakos'un 1868'de "Çok şık" inşa edildiğini yazdığı erkek okulu, 1848'de yapılanın yerinde yükselmiş olmalıdır. Orta sınıflı da bulunan bu okulun Hristos Sp. Soldatos, *H Εκπαιδευτική και Πνευματική Κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922). Η Εξάρτηση και Δροστηριότητα των Σχολείων*. (Küçük Asya Yunanlığının Eğitimsel ve Kültürel Hareketliliği, Okulların Bağımlılığı ve Faaliyetleri), Cilt 3, Atina, 1991, s. 199'dan, tek sınıflı bir ana (okulu) kısmının bulunduğu da anlaşılmaktadır.

⁸⁵ Engin Berber, *Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldas) Anılar-Mektuplar*, İstanbul, Kasım 1994, s. 103, dpn. 14.

⁸⁶ *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918*, s. 6.

⁸⁷ Rahmî Hüseyin Unal, "Yukarı Kızılca Köyü Halil Ağa Camii", *Sanat Tarihi Dergisi* VII, 1994, s. 225.

⁸⁸ Dpn. 86'da zikredilen istatistik, s. 6.

lığa bağlı, giderleri hem genel bütçeden ayrılan pay hem de Vilayet varidat-ı hususiyesine konulan ödenekle karşılanan bu okullarda eğitim paralı olup yıllık 10 ile 140 lira arasında değişmekteydi⁸⁹. Varidat-ı hususiyenin en önemli kalemi olan masarîf-i mecbure vergisi, maarîf komisyonları (encümen-i maarîf) marifetiyle toplanırdı.

1919-1920 eğitim-öğretim yılı başladıktan tam iki ay sonra, Nif Kazası öğretmenlerinin maarîf müdürüne hitaben yazdıkları açık mektup, son derece aydınlatıcıdır. Kaza maarîf encümeninin, masarîf-i mecbure tevziat ve tahakkukunda gösterdiği kayıtsızlık yuzunden, maaşlarının verilmediğini belirten öğretmenler: *"Bugüne kadar birçok feryad-larımızı karşı yüreğe şifa verecek bir cevap veren yok. Bağırarak, çağırarak acız dedik, muallimlik, mürebbilik salım bir fıkır ve vücutla kaimdir kazıyyesini ileri sürdük. Kat'ıyyen aldırın, ehemmiyet veren yok. Bugünün fevkalade kaçınılmaz olan ihtiyaç ve zaruretlerine karşı, hiçbir kıymet ve ehemmiyeti haiz olmayan pek cüz'i maaşla yaşamaya devam etmek mecburiyetinde bulunan muallimler, aylarca istihkaklarından mahrum edilirse, rızıklarını kazanmak için harcadığı günler, saatler biraz insaf ile muhakeme edilmelidir. Her an düşüncesi, meşkurresi ailesinin geçim derdi olan ve her dakika vicdan azabı içerisinde eziyet çeken bir muallimden, vatan ve milletin ilerlemesi namına ne beklenir ve ne beklenmek lazımdır? Binaenaleyh, son bir ümit ile sefalet ve perişanımızı, senelerden beri maarîf sorunlarıyla havatını geçiren tecrübeli ve alıcnap maarîf müdürü beyefendinin insaf ve merhametine vaz ediyor ve neticesini sabırsızlıkla bekliyoruz"* demektedirler⁹⁰.

Bu yakınma boşuna değildi. İzmir'in işgalinden birkaç gün önce, Sancağın tüm kazarına öğretmen maaşlarının ödenmesi için genel bütçeden havalenameler yollanırken, nedense Nif ve Foça'ya gönderilmemişti⁹¹. Masarîf-i mecburenin layıkıyla tahsil edilemeyişi, Nif'in Yunan kıtalarınca işgalinden sonra, maarîf komisyonunun devletin icra gücü olan polis ve jandarmayı eskiden olduğu gibi kullanamayışı ve işgal sırasında bazı vergi mukelleflerinin iç kesimlere yönelen perakende göçüyle ilgili olmalıdır. İşgalin beraberinde getirdiği bir diğer sorun, Yunan kıtalarının Türk okullarına el koymaları uygulamasıydı. Aydın Vali Vekili Alı Saib Bey, 7 Şubat 1920 tarihinde, Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda, Nif'teki İslam Kız Okulu (ilkokul)'nun kazada bulunan

⁸⁹ Berber, 1999, s. 94.

⁹⁰ Ahenk, 16 Kasım 1919.

⁹¹ Ahenk, 12 Mayıs 1919. Nif öğretmenlerinin yukarıda zikrettiğimiz açık mektubundan birkaç ay sonra Ahenk, 20 Şubat 1920'de "zavallı muallimlerimiz" başlıklı bir haberden. Foça Kazası öğretmenlerinin maarîf müdürlüğüne, maaşları verilmediği takdirde görevlerini bırakacaklarını bildirdikleri öğrenilmektedir.

Yunan alayının iskânı için boşaltıldığını belirtiyordu⁹². Bu okulun, aynı binada yeniden açıldığı ya da başka bir binada eğitime devam ettiğine ilişkin bilgi yoktur.

Vilayet yönetimini devraldıktan sonra İzmir Yunan İdaresi, maarif müdürlüğünü eğitim müdürlüğüne değil de, mütareke döneminde Vilayet umur-ı hukukiye müdürü atanmış olan, Dimitrios Vuduris (Dimitraki Efendî)'ın başında bulunduğu, "Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü"ne bağlamıştı. Amaç: Türklerin eğitim ihtiyaçlarının gözardı edilmediği gösterilirken, dini duyguları okşamaktı⁹³. Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü'nün çatısı altında başlayan 1920-21 eğitim öğretim yılında, Nif Kazası'ndaki Türk öğretmenlerin durumlarının düzeldiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. 1922 yılında, Kaza Encümen-i Maarif Reisi Ethem Bey'le üyelerin, memleketin terakki ve teali için pek ziyade mesai eyledikleri⁹⁴ ve Kaza Merkez İlkokulu Başöğretmeninin Mustafa Nuri Efendî olduğu⁹⁵, İzmir basınında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Medreselerle ilgili bildiğimiz tek şey, Kazıklı Voyvoda'nın şehit ettiği, Bursa'da camii sahibi Hamza Bey'in Nif'te, söz konusu camii ve imaretinin vakfı bir medresesinin olduğudur⁹⁶.

Sancağın hastane ve eczanesi bulunmayan tek kazası olan Nif'te⁹⁷, bir belediye⁹⁸ bir de hükümet tabibi bulunuyor olmalıdır. Nitekim Kazanın işgalinden sonrasına ait bir gazete haberinde, Nif Kazası hükümet tebabetiyle, emarız-i sarîye mücadelesinde müstahdem etibba ve memurin-i muvakkatenin, mayıs ve haziran ücreti harcırahlarına tesviye edilmek üzere, 119.400 kuruşluk havalename gelmiş olduğu yazıyordu⁹⁹.

4. Ekonomi

Nif sakinlerinin büyük bir kısmının meşguliyet alanı, dolayısıyla geçim kaynağı tarımdı. Kaza yüzölçümünün yaklaşık 1/3'ünü kaplayan Nif Ovası (208.7 km²)'nda, büyüklüğü ve sarı rengi nedeniyle "Nif üzümü" diye isimlendirilen sultani, kırmızı şarap yapımında kullanılan "erik karası" ve değişik türde sofralık üzüm bağları bulunmaktay-

⁹² DHİ-UM, Ds. 19/11. Bel.no. 1/27.

⁹³ Berber, 1997, s. 408.

⁹⁴ Sada-yı Hak, 26 Mart 1922.

⁹⁵ İslahat, 16 Mayıs 1921.

⁹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481), IV, İstanbul, 1989, s. 782.

⁹⁷ İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918.

⁹⁸ Ahenk, 24 Mart 1919'dan, fakirleri parasız tedaviye mecbur olan belediye tabiblerinin, vazifeye davet olunmalarının Vilayetçe, hem mülhakata hem de sihiye müdüriyetine duyurulduğu öğrenilmektedir.

⁹⁹ Ahenk, 24 Haziran 1919.

dı. Bağlar arasına serpiştirilen veya tepelere dikilen zeytinlerin mahsulatı, yağı çıkarılmak ve kahvaltıda tüketilmek suretiyle değerlendiriliyordu. Tütün ve hububat (hayvan yemi dahil) ziraati yapmak üzere de, bir miktar arazi ayrılıyordu.

Nefs-i kaza: Kiraz, vişne, armut, şeftali, kayısı ve ayva gibi ağaçların içinde bulunduğu, meyve bahçeleriyle çevrelenmişti. Merkeze uzak dere yataklarında özellikle Kuzudere'de, birçok Nifli'nin toplam 3.000 dönümü bulan meyve bahçeleri bulunmaktaydı. Kiraz ve vişne roketesi çok yüksek olup, İzmir ve İstanbul'da tüketildiği gibi, Mısır'a da ihraç olunurdu. Nif Dağı, isteyenin gidip toplayabildiği yabancı kestane, ceviz, elma, erik, vişne ve fındık gibi, meyve veren ağaçlarla doluydu¹⁰⁰.

Merkez kaza sakinlerinin Nif Ovası'nda sahip oldukları arazi ve arazinin etnik gruplar bazında dağılımını tespit etmemizi sağlayacak veriler mevcut olmamakla birlikte, üretim miktarı hakkında birşeyler söyleyebilecek durumdayız. Örneğin 1889 yılında kaza genelinde, 80.000 kantar (=3.520.000 okka) üzüm, 60.000 kilo tahıl, 500.000 okka kiraz, 100.000 okka vişne, 120.000 okka tütün mahsulü alınmıştı¹⁰¹. Aynı yıl Kazadan, 18.000 lira civarında aşar vergi toplanmıştı ki, bunun 3.725 lirası nefis-i kazadan tahsil edilmişti¹⁰². Büyük Millet Meclisi'nde 1925 yılı bütçe görüşmeleri yapılırken, maliye vekilinin "en ziyade üzüm yetiştiren mıntıka" dediği Nif ve eski Aydın Vilayeti'ndeki rekolteyle ilgili vermiş olduğu rakamlar, incelediğimiz döneme ışık tutmaktadır.

Tablo 3. Yunan İşgali Döneminde Nif Kazası'nda Üzüm Rekoltesi ve Kaza-Vilayet Oranı

İdari Birimler	Rekolte (okka)			Kaza-Vilayet Oranı		
	1920	1921	1922	1920 (%)	1921 (%)	1922 (%)
Aydın Vilayeti	11.231.248	18.272.512	18.958.888	22.34	19.36	18.35
Nif Kazası	2.509.912 (57.000 kantar)	3.538.648 (80.000 kantar)	3.480.608 (79.000 kantar)			

Kaynak: Ahenk, 6 Şubat 1925.

¹⁰⁰ Karara, ss. 83-84.

¹⁰¹ Ημερολογιον και Οδηγος της Σμυρνης και των Περιξ Πολεων και Νησων του Ετους 1890 (Civarındaki Kentler ve Adalarla Birlikte, İzmir'in 1890 Yılına Mahsus Salname ve Rehberi), İskenderiye, 1889, s. 338.

¹⁰² Draku, s. 39.

Tablodan Kazanın, Vilayet üzüm rekoltesinin 1/5'ini tek başına ürettiği açıkça görülmekte, buna karşılık 1889'dan 1922'ye uzanan süreçte verimliliğin artmadığı anlaşılmaktadır. Fiyatların değişkenliği nedeniyle, rekoltenin parasal karşılığını tam olarak tespit mümkün olamamaktadır. İzmir'de yayımlanmış Türkçe ve Rumca gazetelerin, "haftalık piyace", "hafta-yı ticariye" veya "ticari bülten" (εμπορικον δελτιον) başlıklı sütunları üzerinden gidildiğinde, üzümün okkasının 1920 yılında 25-63¹⁰³, 1921 yılında 45-95¹⁰⁴, 1922 yılında ise, 55-82 kuruş¹⁰⁵ arasında dalgalandığı görülmektedir.

Kaza yüzölçümünün %39.62'sini kaplamakta olan (242.50 km²) ormanlardan¹⁰⁶, özellikle Nif Dağı'ndan bal toplanmakta ve bol miktarda kereste çıkarılmaktaydı¹⁰⁷. Birçok Nifli, "yabani sümbül soğanı" topluyordu. İzmir'in büyük tüccarlarından olan İngiliz Whittall tarafından, daha çok Hollanda'ya ihraç edilen söz konusu soğan, orada yapılan özel bir bakımın ardından olağanüstü güzellikte bir çiçeğe dönüşmekteydi. 15 Mart'la 15 Nisan arası, Nif Dağı'na çıkan Kaza sakinlerinin topladığı soğanların her birine, söz konusu tüccarın bölgedeki temsilcisi, büyüklüklerine göre 10 ila 40 kuruş arasında fiyat verirdi. Yabani sümbül soğanı Nif Dağı'nda tükendiğinde (Pınarbaşılılar da Nif Dağı'nda sümbül soğanı toplardı) Nifliler, soğanın daha geç çiçek açtığı güneydeki dağlarda gezinir, hatta Muğla'ya kadar uzanırlardı. Dağların Niflilere sunduğu ekonomik değerlerden bir diğeri de, "mahmude otu" (μαμουτια) bitkisiydi¹⁰⁸. Üzerinde çok sayıda filizi ve çubukumsu kökleriyle bodur bir sarmaşık olan mahmude otu, çok aranmaktaydı. Koparıldıktan sonra her kökü yanlamasına çizilen bitkinin altına derince bir kap konularak, süte benzer bir sıvının yavaş yavaş damlaması sağlanırdı. Okkası İzmir'de altın lira eden bu sıvı, değişik türde ilaçların üretiminde kullanılıyordu. Ceviz ağacı kökünden ise, "kara boya" çıkarılırdı. Kökler soyulur ve ceviz kökü kabuğu düz bir yüzey üzerinde ağaç bir toknakla dövülürdü. Dövülen kökler daha sonra, tütün yaprakları gibi balyalanarak, "kara boya" yapılmak üzere İzmir'e satılırdı¹⁰⁹.

¹⁰³ Αρμονια, 13 Mayıs; Αhenk, 27 Eylül; Κοσμος, 26 Ekim 1920.

¹⁰⁴ Αhenk, 28 Şubat; 21 Kasım; 7 Aralık 1921.

¹⁰⁵ Αhenk, 17 Nisan; Şark, 2, 19 Haziran, 28 Temmuz 1922.

¹⁰⁶ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği.

¹⁰⁷ Ημερολογιον και Οδηγος της Συμρνvs..., s. 338.

¹⁰⁸ Yörede "kahkaha çiçeği" veya "çit sarmaşığı" da denen bitkinin, Türkçe'de isimlendirilmesi ve özellikleri konusunda yardımcı olan: Ege Ormanlık Araştırma Müdürlüğü Orman Mühendislerinden Sayın Nihal Özel'e teşekkür etmek isterim.

¹⁰⁹ Karara, ss. 86-87.

Ziraî ve ticarî etkinliğin yürütülebilmesi için beygir, katır, eşek, deve ve öküz gibi, hizmet gören büyükbaş hayvanların varlığı kaçınılmazdı. Doğal bitki örtüsüyle Nif Dağı etekleri, küçükbaş hayvanların yayılması için çok uygundu. Çobanların bu bölgede güttüğü koyun ve keçi sürülerinden alınan süt, olaganüstü kalitede tulum peyniriyle, tereyağına dönüştürülmekteydi¹¹⁰. 1918 yılı sonu itibarıyla, 67'si Türkler, 37'si Rumların mülkiyetinde 104 hayvan damı, 143'ü Türkler 20'si Rumlara ait 163 samanlığın bulunduğu Nif'te, hayvancılığın yerel anlamda et, süt ve yan ürünleri ihtiyacını karşılayan bir sektör olduğunu söylemek yeterli olmayabilir. Nitekim 1923 yılında kazadan, 240.000 kuruş değerinde 6.000 okka yapığı ihraç edilmişti¹¹¹.

Sanayinin durumuna gelince:

Tablo 4. Nif Kazası Dahilinde Mevcut İşletmeler

	Alkollü İçki Fab.	Yaghane	Su Değirmeni	Kiremithane	(İpekli) Dokuma Tezgâhı	Toplam
1918(a)	13 (Rum)	9 (Türk)	17 (Türk)	2 (Türk)		
		3 (Rum)	10 (Rum)	1 (Rum)		
		12	27	3	-	55
1919(b)	30	12	25	5	68	140

Kaynak:(a) İzmir ve Çevresi Resmi Özel Binalar İstatistiği 1918, ss. 22, 25, 34-35.

(b) Yeorgios Trakakis, Η Βιομηχανία εν Σμυρνῇ και εν τη Ελληνικῇ Μικρασία. Σμυρνη 1920 (İzmir'de ve Yunan Küçük Asyası'nda Sanayi), Atina, 1994, Ek 2.

Sanayinin tarım ürünleri ve doğal çevre elemanlarını (toprak gibi) işleyecek şekilde yapılandığı ortadadır. Bu işletmelerin ne kadarının Kaza merkezinde konuşlandığını tespit, mümkün olamamıştır. Türklerin dinsel sebeplerden ötürü alkollü içki üretmemesi, bu alanda gayri müslümleri tekel yapmıştı ki, sadece Nif'te 1.000.000 okka şarap yapılmaktaydı¹¹². Meyhaneler, Rumların evleriyle işleri dışında en çok bırrarada bulunduğu mekanlardı. Tamamı kendilerinin mülkiyetinde olan yirmi üç adet meyhanede¹¹³ Rumlar, küçük mezeler eşliğinde yerli yapım şarapları tüketirlerdi. Nefs-i kazadaki bazı evlerde, İzmir'deki Şark Halı Kumpanyası hesabına halı dokuyan, yaklaşık kırk adet

¹¹⁰ Karara, s. 84.

¹¹¹ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği.

¹¹² Ημερολογιον και Οδηγος της Σμυρνῆς..., s. 338.

¹¹³ Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, s. 16.

tezgâh çalışmaktaydı ki, kullanılan yünü kumpanya vermekte, bölgede ikamet eden kumpanya temsilcisinin önerdiği motifler dokunmaktaydı. İpekböcekçiliği de yeterince gelişmişti. Kadınların evlerinde besledikleri ipekböceklerinin kozalarından, çok güzel ipekli kumaşlar dokuyan 68 tezgahlı bir fabrika, merkez kazanın hemen dışındaydı. Trakakis bu fabrikayı değil, tabloda görüldüğü üzere içindeki tezgahları zikretmiştir. Kadınların ev ekonomisine katkıda bulunmak üzere dokudukları, "funda" denilen bir başka kumaş ta mevcuttu. Corci Skuria, dört çocuğuyla birlikte küçük atölyesinde araba [yaylı olmalı] yapmaktaydı ki, yeni bir küçük sanayi dalı yeşeriyordu¹¹⁴.

İhtiyaç fazlası tarım ve orman ürünlerinin İzmir'e, tek veya çift atlı yük arabalarıyla, develer tarafından taşındığı anlaşılmaktadır¹¹⁵.

İşyeri sahibi veya ücretli olarak çalışanlarla yerli (Nifli) ve yabancı müşterilerin¹¹⁶ kaynaştığı çarşı, Kazanın en canlı ve büyük kolektif mekânıydı.

Tablo 5. Nif Kazası Dahilinde Mevcut Vergiye Tabı Binalar

Numara	Adı	Türk	Rum	Toplam
1	Bekar Odası	8	5	13
2	Han	2	4	6
3	Mağaza	64	43	107
4	Depo	1	2	2
5	Yazıhane	2	-	2
6	Kahvehane	76	19	95
7	Meyhane	-	23	23
8	Dükkan	388	140	528
9	Fırın	20	15	35
10	Hamam	4	-	4
11	Çamaşırhane	11	-	11
	TOPLAM	576	251	827

Kaynak: İzmir ve Çevresi Resmi Özel Binalar İstatistiği 1918, ss. 8, 10, 11-12, 15-18, 20, 24.

¹¹⁴ Karara, ss. 87-88.

¹¹⁵ **İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği'**ne göre: 1923 yılında İzmir'e taşıma ücretleri şöyleydi: Otomobil veya otobüsle yolcu 100 kuruş, kamyonla ticari eşyanın okkası 1 kuruş (pazarlık edilebilir), tek atlı yük arabası ve deveyle ticari eşyanın okkası 1 kuruş 20 paraydı.

¹¹⁶ Üzüm hasatı başladığında, (Temmuz ayından itibaren) daha çok Orta Anadolu'dan Nif Ovası na doğru ücretli emek hareketi olmakta, Niflilerin "kırılalar" adını verdiği bu mevsimlik işçiler, bekar olmaları nedeniyle kendilerine ev verilmemekte, büyük bir olasılıkla ovada kurdukları derme çatma kulübelerde konaklayan bu insanlar yabancı müşteriler içindeki en kalabalık grubu oluşturmaktaydı.

Büyük bir olasılıkla tablonun ilk beş sırasında isimleri yazılı işyerlerinin tamamı, diğerlerinin de en az yarısı Kaza merkezinde bulunuyordu. Rumların bakkallık, fırıncılık, lokantacılık, ayakkabı tamirciliği, kasaplık, kahvecilik ve hancılık gibi meslekleri icra ettiği çarşıda Türkler, daha çok eskicilik, demircilik, nalbantlık, bıçakçılık, silah tamirciliği, kahvecilik ve bakkallıkla meşgul olurlardı¹¹⁷. 20.Yüzyıla girerken, Cuma günleri nefis-i kazada kurulmakta olduğunu öğrendiğimiz pazar¹¹⁸, incelediğimiz dönemde de kuruluyor olmalıdır.

5. Siyasi Gelişmeler

Mondros Mütarekenamesi'nin imzalanmasından sonra, İzmir şehrinde ve artbölgesindeki bazı yerleşim birimlerinde tanık olunan taşkınlık ve eşkıyalıktan, Nif Kazası da nasibini almıştı. Mütarekename metnindeki yedinci maddeye işlerlik kazandırarak, bölgeyi Yunanistan'a verdirmek amacıyla, Rumların taşrada kasten işlediği eşkıyalık suçunu Osmanlı Devleti, Nif Kazası ölçeğinde İzmir Jandarma Taburu'na bağlı bir jandarma bölüğünü kullanarak önlemek durumundaydı. Kaza genelinde beş karakola dağılmış bulunan¹¹⁹ bölüğün, jandarma süvarilerinden Mehmet Çavuş, Kokluca Rumlarından beş eşkiya tarafından yaralanmış ve silahı alınmıştı¹²⁰. Birkaç hafta sonra, Deveci Osmanoglu Ibrahim, Niften İzmir'e develeriyle üzüm nakletmekte iken, Kokluca altında iki silahlı Rum tarafından sağ kolundan tehlikeli surette yaralanmış ve hastaneye kaldırılmıştı¹²¹. Yirmi Rum eşkiyası tarafından basılan Beşpınar Köyü'nde ise, iki Türk köylü öldürülmüştü¹²².

Mütareke döneminde adli vak'a olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız nefis-i kaza, 25 Mayıs 1919 günü saat 10-11 sularında, Yarbay Çakalos'un başında bulunduğu, 5. Yunan Piyade Alayı'nın bir taburunca işgal edildi¹²³. Türk Jandarması ve halkının direnmediği işgal, Rumlar tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Kaza merkezinde kışla ve büyük binalar olmadığından, kiralamak üzere ev arayan askerlere Annas Karabeçu'nun babasının söyledikleri dikkat çekicidir: "Biz senelerdir sizi bekliyorduk, bir ha-

¹¹⁷ K.M.Σ. Αρχείο Προφορικης Παραδωσης, Ιωνία, Zarf: 47. Tanık: Yeorgios Baburakis; Karara, ss. 85.

¹¹⁸ Salname-yi Vilayet-i Aydın, 1313-1897/98

¹¹⁹ İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, s. 5.

¹²⁰ Anadolu, 11 Şubat 1918.

¹²¹ Islahat; Ahenk, 2 Mart 1919.

¹²² Köylü, 10 Nisan 1919.

¹²³ Ahenk, 27 Mayıs 1919.

yat boyunca. Kira istemiyoruz".¹²⁴ 27 Mayıs'ta Kazadan ayrılıp, Nif Ovası'nı geçerek Kasaba (Turgutlu)'yı işgal eden bu taburun¹²⁵ yerine, Nifte bir bölük Yunan Jandarması konuşlanmıştı¹²⁶. Aydın Vali Vekili Ali Saib Bey'in, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıdan, Niftteki İslam Kız Okulu (ilkokul)'nun bu jandarma bölüğünün veya belirtildiği gibi bir "alay"ın iskanı için boşaltıldığı anlaşılmaktadır¹²⁷.

İşgalden sonra nefis-i kazada işlenip, basına yansıyan tek bir suç tespit edebildik: Nif'in Şose Mahallesi'nde oturan Stefan(os) oğlu Vengel(is), Nifte ikamet eden Fransız tebasından ve Musevi milletinden bakkal Samuilin bir çuval sabununu çalmış, yapılan muhakemesinde (İzmir'deki Yunan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde olmalı) suçu sabit görüldüğünden, 220.madde gereğince üç sene küreğe mahkum edilmişti¹²⁸. İzmir Yunan İdaresi'ne, Osmanlı makamlarınca yapılan resnî başvurular ve toplu dilekçelerin içeriğinden, Yunan Jandarmaları'nın Türklere karşı yaptığı keyfi uygulamalar açıkça ortaya çıkmaktadır. Aydın Vali Vekili Defterdar Besim Bey, 10 Nisan 1920 tarihinde, Cedid Kurudere Köyü'nden: Salihoglu Arif, Mehmetoglu Salih, Ömer Salihoglu Arif, Salihoglu Ramazan, Süleymanoglu Şaban, Ahmetoglu Adil, Çolak Salihoglu Arif, Sarılar Köyü'nden; Mehmetoglu Hasan, Mustafaoglu Salih, Mehmetoglu Kadir, Ahmetoglu Süleyman, Ahmetoglu Aziz, Ahmetoglu Ramazan ve Ahmetoglu Reşit (14 kişi)'in iki aydan beri tutuklu bulunduğu, suçları sabit değil ise biran evvel tahliye edilmelerini talep ediyordu. 17 Nisan'da ise, söz konusu köylerin imam, muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleri, altına mühürlerini bastıkları dilekçelerinde, çetecilik ve çete ile kat'iyyen alakalarının olmadığı halde, üç aydan beri evlatlarının hapisanede tutulduğunu belirttikten sonra: "...Dinimiz, namusumuz üzerine temin ederiz ki, içimizde çeteye katılmış veyahut çete ile alakadar bir fert yoktur. Köyümüze çete gelmedi demiyoruz. geldi. Fakat bizim müdafaa edecek hiçbir kuvvetimiz olmadığı cihetle ihbar ettik, yine bütün köyümüz namına ve namusumuza söz veriyor ve taahhüt ediyoruz ki, bütün İslâmlar hakkında gösterdiğiniz adalet ve merhameti, bizim yavrularımızdan da eksik etmeyerek tahliye buyurulursa, çetenin taarruzuna her vakit maruz olan köyümüze, çete ayağı attırmamak için göğüslerimizi sed ittihaz edeceğiz ve her suretle emrinizden dışarı hareket etmemek üzere, canlarımızı feda eyleyeceğiz asaletlü efendim" demektedirler¹²⁹.

¹²⁴ Η Εξοδος, Μαρτυρίες από τις Επαρχίες των Δυτικών Παραλίων της Μικρασίας (Çıkış, Küçük Asya'nın Batı Kıyılarındaki Bölgelerden Tanıklar), Cilt 1, Atina, 1980, s. 30.

¹²⁵ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi (15 Mayıs-4 Eylül 1919), s. 86.

¹²⁶ Γ.Α.Κ., Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνης, Zarf: 1-7'de, 20 Ekim 1919 tarih ve 12087 numaralı belgeden.

¹²⁷ DH/1-UM, Ds. 19/11, Bel.no. 1/27'de, 7 Şubat 1920 tarihli.

¹²⁸ Ahenk, 17 Temmuz 1919.

¹²⁹ Γ.Α.Κ. Αρχείο Ελληνικής Διοίκησης Σμυρνης, Zarf: 43.

Cepheden iyi haberler gelmediğinden olsa gerek, Nifli Rumların ileri gelenleri, ne yapacaklarını konuşmak üzere bir evde toplanmışlardı. Fikir birliğine varamadılar ama hepsi kendileri ve ailelerinin hayatlarından endişeliydiler. Birçoğu, bu kötü anlar geçinceye kadar Kazadan ayrılmak, daha sonra dönmek düşüncesindeydi. Dağılan Yunan Ordusu'ndan geri kalan askerlerin, İzmir'e geçişine tanık olan Nifli Rumlar, Plastiras Müfrezesi'nin de çekildiğini görünce, tüm umutları sönmüştü. Titika Sotiriou Dimopulos'un tanıklığına göre, Yunan Ordusu'yla birlikte geri çekilen, silahlı bir anti-Kemalist Çerkes müfrezesi, bu günlerde merkez kazayı yakmak istemişse de, bir gurup Rum genci tarafından engellenince, Çınar'ı yakmak üzere ayrılmışlardı¹³⁰. Garp Cephesi Kumandanı namına Erkan-ı Harbiye Reisi Asım imzasıyla, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine gönderilen 8 Eylül 1922 tarihli harp raporuna göre: *"İkinci Kolordu takip müfrezesi (bugün) saat 5:30 sonra da Nifi işgal ve bir alay kadar düşmanı İzmir istikametinde taretmiştir."*¹³¹ Ertesi gün, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın aynı makama gönderdiği bir başka raporda: *"Nif Kasabası... düşmanın yakmasına meydan verilmeden işgal olunmuştur. Düşman kasabada 5-6 Müslüman şehit etmiş ve civar köylerden bazılarını yakmıştır"* diyor-du¹³² ki, Türk kıtaları girdiğinde Rum nüfusun aşağı yukarı tamamının kaza merkezinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiyi doğrulayan Dimopulos devamında, Kazada sadece *"iyi kalpli kimseye zararı dokunmamış, Türk komşularıyla iyi görüştüklerinden hayatta kalacaklarını zanneden yaşlı iki-üç erkek ile dört kadının kaldığını, ancak Kemalistlerin bunların tamamını öldürdüğünü"* belirtmektedir¹³³. İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiğinde, nefsi kazada ikisi erkek üçü kadın beş Rumun yaşadığının yazılı oluşu, Dimopulos'un bu kez tanık olduğu yerine, Türklerin mutlaka yapacağını düşündüğünü söyleyerek yanıldığını ve başkalarını da yanılttığını göstermektedir.

¹³⁰ Karara, ss. 145-7, *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, II. Cilt, 6. Kısım, III'ncü Kitap, Ankara, 1969, s. 106'dan, söz konusu silahlı Çerkeslerin Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'in adamlarından olduğu anlaşılmaktadır.

¹³¹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 63, Mart 1968, Vesika No. 1433.

¹³² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 63, Mart 1968, Vesika No. 1435.

¹³³ Karara, s. 147.

MÜTAREKE VE YUNAN İŞGALİ DÖNEMİNDE GÖMEÇ NAHIYESİ

İsmi, bal peteğini oluşturan altı köşeli gözenekten alan Gömeç¹, 19.Yüzyıl'ın son çeyreğine ait bir Osmanlı kaynağında, Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti'nin, Karesi (Balıkesir) Sancağı'nın, Edremit Kazası'na bağlı olduğu yazılan, "Emrudabad" Nahiyesi'nin² bir parçasıydı. Farsça'da "armut diyarı" anlamına gelen Emrudabad, 20.Yüzyıl'ın başında, bir coğrafya öğretmeninin, "...etrafı tamamen zeytin ve sebze bahçeleri ve üzüm bağlarıyla çevrili, havası latif ve manzarası gayet güzeldir. Suları gayet leziz ve soguktur..." diye betimlediği³, Burhaniye Kazası'na bağlanmıştı ki, Gömeç Köyü Nahiye'nin merkeziydi⁴. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Karesi Sancağı'nın, Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı olmaktan çıkarılarak, bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmesi⁵, Emrudabad ya da artık daha çok kullanılan ismiyle Gömeç'in, mülkî durumunu değiştirmeyecekti.

1. Yönetim

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler sonucu, kaza ile karye (köy) arasına yerleştirilen nahiye idaresinin "reis ve mes'ulü", kaymakamın önerisiyle vali tarafından tayin edilen müdürdü. Diğer nahiye çalışanları kaymakam tarafından tayin edilmekle beraber, vali memuriyetlerini tasdik ederdi.⁶ 1919 Haziranı başında, Gömeç Nahiye Müdürü'nün Eyüb Sabri Bey olduğunu yazan kaynaklar⁷, maiyetindeki memurlar hakkında bilgi vermemektedir.⁸

¹ Türkçe Sözlük 1. A-J, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.582.

² Şemsettin Sami, *Kamus-u Alam*, Üçüncü Cilt, İstanbul, 1308-1892/93, s.2027.

³ Mehmed Cemal, *Anadolu, İstatistiki, İktisadi, Askeri Coğrafya*, Birinci Cilt, *Anadolu'nun Ahval-i Tabiiyesi*, Dersaadet, Matbaa-ı Askeriye, 1336-1920, s.55.

⁴ Hüdavendigar Vilayeti Salname-yi Resmisi, Def'a 34, Bursa, 1324-1908/1909, s.199 ve 561. Tespitlerimize göre Gömeç ismi ilk kez, bu matbu harfli Osmanlıca kaynakta kullanılmıştır.

⁵ Safvet, *Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmani*, İstanbul, 1332-1913/14, s.145. Aynı kaynağın 99.sayfasında, Osmanlı ülkesinin ikisi Avrupa, yirmi ikisi Asya'da olmak üzere toplam yirmi dört vilayet ile, biri Avrupa'da yirmisi Asya'da olmak üzere, yirmi bir müstakıl mutasarrıflığa ayrılmış olduğu okunmaktadır.

⁶ *İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu Kanun-u Muvakkatı*, İstanbul, 1336-38/1920-22, s.4 ve 9. Bir Osmanlı İdare birimi olarak, "nahiye" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Düstur*, Cuz-i Salis, Matbaa-yı Amire, Sene 1293, 1877-78, s.s.33-37'deki, "İdare-yi Nevahi Nizamnamesi".

⁷ Ali Çetinkaya, *Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara, 1963, s.63'te, 4/5 Haziran 1919 tarih ve "Gömeç Nahiye Müdürü Sabri" imzalı telgraf. Müteba İlgürel, *Milli Mücadelede Balıkesir Kongreleri*, İstanbul, 1999, s.43.

⁸ Kaynakların, nahiye gibi küçük bir idari birimde görevli memurların isimlerini zikretmeyişi normaldir. Hüdavendigar Vilayeti Salname-yi Resmisi, Def'a 34 [35 olmalı], Bursa, 1325-1909/1910, s.594'de, Emrudabad Nahiyesi'yle ilgili olarak verilen bilgiden hareketle, Gömeç'te bu makalenin inceleme konusu yaptığı

Yunan kuvvetlerinin Ayvalık'a çıkması, Eyüp Sabri Bey'i, Gömeç'teki en yüksek idarî merci olmaktan alıkoyan, gelişmelere yol açmıştı. Kaymakam Osman Nuri Bey, Ayvalığın işgal edileceğinin kendisine resmen bildirilmesi üzerine, Kaza merkezinden ayrılmış, 28 Mayıs 29'a bağlayan gece, Gömeç'e gelmişti.⁹ Bu andan itibaren Eyüp Sabri Bey'in, Burhaniye Kaymakamı Özdemir Salim Bey¹⁰ yerine, Osman Nuri Bey'den emir aldığını söylemek, yanlış olmayacaktır. 29 Mayıs günü Karesi Mutasarrıflığı'na, "*hatt-ı hareketimin tayinini makine başında bekliyorum*" diyen Ayvalık Kaymakamı, aynı gün Dahiliye Nezareti'ne, Mutasarrıflığın Gömeç'in kaza yapıldığını kendisine bildirdiğini yazmışsa da¹¹, gerçekte Gömeç, Ayvalık Kazası'nın merkezi yapılmıştı.¹² 172. Alay Komutanı Ali Bey'in, "*Gömeç'te kalarak vaziyeti takip ve hareket... üzerinde kötü tesir icra etmeye çalıştığını*" belirttiği Osman Nuri Bey, 30/31 Mayıs gecesi, mıntıka komutanının isteği bahanesiyle kaldığı evden alınarak, bir araba ile Edremit İskeleyi'ne [Akçay] ve buradan, İstanbul'a hareket etmek üzere olan bir vapura bindirilerek, "*sevk ve def*" edilmişti.¹³ Nahiye Müdürü Eyüp Sabri Bey, ertesi gün Burhaniye üzerinden Gömeç'e gelen, Karesi Sancağı Mutasarrıfı Hilmi Bey'in¹⁴ emri altına girmişti.

Mutasarrıf Bey'in bölgeden ayrıldığı 3 Haziran tarihinden sonra yaşanan gelişmeler, Eyüp Sabri Bey'in yeniden, Gömeç'teki en yüksek mülkî yetkili olduğunu göstermektedir. Hilmi Bey'in emriyle, 5 Haziran günü Gömeç İskeleyi'ne demirleyen torpidoya çıkarak, Hadkinson ve bırı Yunan komutanı ile görüşen Eyüp Sabri Bey,¹⁵ aynı günün akşamı, işgal kuvvetleri komutanı ile müzakere zemini oluşturmak amacıyla, Ayvalık'a gidip dönmüştü. Bu temas sonucu, ertesi gün Ayvalık – Gömeç Caddesi üzerinde bulunan Belediye Çesmesi'nde, karşı taraftan: Hadkinson, Albay Thoma[s] ve yardımcısı Yarbay Nikolaki'nin katılımıyla gerçekleşen görüşmede, Mıntıka Komutanı Yarbay Ali

dönemde, aşağıda görev unvanları yazılı memurlarla, kurulun çalışmakta olduğu sonucu çıkarılabilir: Mal ve tahrirat, vergi, tapu katibi; rüsumat, rejî memuru ve dört üyeli bir nahiye heyeti. Üyelerinden ikisi Türk, biri Rum, diğeri Ermeni'ydî. (Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Rum nüfusun Midilli'ye göç ettirilmesi nedeniyle, heyetteki gayri müslim üyelerin yerini Müslümanlar almış olmalıdır).

⁹ A Hilmi Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar", *Belleten*, 189-190, Ocak-Nisan 1984, ss.193-194.

¹⁰ İlğürel, s.49.

¹¹ İlğürel, s.s.52-53'te "*Gömeç'te Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri*" imzalı ve 75 ile 200 numaralı telgraflar.

¹² Ergeneli, s.204.

¹³ Çetinkaya, s.56.

¹⁴ Ergeneli, s.s.204-205. 30/31 Mayıs gecesi Burhaniye'de konaklayan Ahmet Hilmi Bey'in anılarından, aynı gece oradan geçirilen Osman Nuri Bey'le karşılaşmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Çetinkaya, s.62.

Bey'in yanında yer alan Eyüp Sabri Bey'in,¹⁶ Gömeç'in Yunan kuvvetlerinin eline geçtiği 15 Temmuz'dan¹⁷ önce, halkın yaptığı gibi¹⁸ Nahiyeden ayrılıp ayrılmadığını tespit edemedik.

Ekim Ayı itibariyle, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da işgal altında tuttuğu arazi üzerinde, merkezinde [İzmir şehri] Yunan Yüksek Komiserliği,¹⁹ Birinci Kolordu Karargahı, İyonya Yüksek Jandarma İdaresi, polis müdürlüğü, sıkıyönetim mahkemesiyle diğer birimlerin konuşlandığı İzmir Sancağı ile, Menemen, Tire, Bergama ve Ayvalık Kazası olmak üzere, beş idarî birim bulunmaktaydı²⁰ Bu tarihte Gömeç'in, başında Yunan Yüksek Komiserliği siyasi temsilcisi sıfatıyla Sokratis Papadopoulos'un bulunduğu, Ayvalık Kazası'ndan²¹ yönetildiği anlaşılmaktadır. Sevr Barış Antlaşması'nın 66.maddesi, Gömeç Nahiyesi'ni, Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkını Yunanistan Hükümeti'ne devrettiği arazi içinde bırakmıştı²².

1920 Eylülünde adı "*İzmir Yunan İdaresi*"ne dönüştürülen Yunan Yüksek Komiserliği'nin²³ kendi teşkilatına gönderdiği 5 Ekim 1921 tarihli bir yazı, Gömeç Nahiyesi'nin Kemer[Burhaniye]Kazası'ndan ayrılarak, Ayvalık'a bağlandığını göstermektedir²⁴. Bu düzenleme ile, daha önce Ayvalık Şehri'yle [merkez kaza], Keremköy, Küçükköy [Yeniçeriköy] ve Cunda Adası'ndan ibaret olan Ayvalık Kazası, aşağıda isimleri yazılı yerleşim merkezlerini sınırları içine alarak daha da büyümüştü: Merkez kaza, Küçükköy, Ya-

¹⁶ Ergeneli, s.21 ve 215.

¹⁷ Filadelfia, Bursa,Uşak Operasyonları (Haziran-Kasım 1920), (Epihinsis Filadelfias, Prusis, Usak), Atina. 1957, s.89.

¹⁸ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç,Tanık:Hasan İnce, 29 Eylül 2001 tarihli görüşmeden.

¹⁹ Yunanistan'ın Anadolu'daki idarî uzantısı olan bu örgütlenme, başına getirilen Aristidis Stergiadis'in İzmir'e vardığı, 21 Mayıs 1919'dan itibaren şekillenmeye ve gelişmeye başlamıştı. Yüksek Komiserlik, işgal bölgesinde mevcut sorunların çözümünde ve olası sorunların aşılmasında Yunan Hükümeti'ne yardımcı olurken, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, Osmanlı idaresinden Yunan idaresine kolayca geçişi sağlayacak altyapıyı da hazırlıyordu.Ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber. **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, (Bundan böyle Sancılı Yıllar), Ankara, 1997, s.s. 262-317.

²⁰ Genel Devlet Arşivi,İzmir Yunan İdaresi Arşivi -Atina (Genika Arhio tu Kratus, Arhio Ellinikis Diikisis Smirnis), Zarf:1-7'de bulunan, 20 Ekim 1919 tarih ve 12087 numaralı rapor.

²¹ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:75a'dan, Ayvalık'taki Yunan siyasi temsilciliğinin diğer personeli, 6 Temmuz'da tayin edilmiş, 300 Drahmi maaşlı ikinci sınıf sekreter Athanasios Gravalis ve 21 Ağustos'ta tayin edilmiş, 200 Drahmi maaşlı bir başka ikinci sınıf sekreter Yeorgis Triandafillo idi.

²² Devlet-i Aliye ile Sulh Muahedesi 1336 – 1920, Konya, s.s. 22-23.

²³ [Yunan] Resmi Gazete[si] (Efimeris tis Kiverniseos)'un, 23 Eylül 1920 tarihli nüshasında yayımlanarak yürürlüğe giren. 2493 numaralı yasayla.

²⁴ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:60-62'de bulunan, 1978 kayıt numaralı.

yaköy, Gömeç, Karaağaç, Keremköy, Cunda, Pelitköy, Dağlıeli, Ay[ğ]lacık, Yunuslar, Yabancılar, Kuyualan [Kuzalar ?], Kumgedik, Sarılar, Tahtacı Köy. Tursunlu, Hacı Hüseyinler, Hacıoğlu Obası, Tekke. Asar, Karga ve Araplar²⁵. Yaklaşık bir yıl sonra, Batı Anadolu'da muhtariyet ilan edilecek bölgenin sınırlarını çizen bir başka yazıdan, Gömeç'in mülki konumunda bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır²⁶.

2. Nüfus ve Nüfus Hareketleri

19. Yüzyıl'dan itibaren, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaşla sonuçlanan her anlaşmazlıkta, Anadolu Yarımadası'nın batısındaki yerleşim merkezlerinde yaşayan Rum nüfus, yarımada içi veya Doğu Ege Adaları istikametinde, göçer ya da göçürülürken, Osmanlı Devleti, Balkanlar ve Kafkasya'da girdiği savaşlarda kaybettiği topraklardan çekilen Türk ve Müslüman tebaasını, bu yerleşim merkezlerinde ağırlamaya çalışmaktaydı. Siyasî gelişmelere bağlı olarak, 20.Yüzyıl başında, bölgedeki nüfusun akışkanlığı arttı. Her gel-git olayının, taşınmaz malların Rumlarla, Türkler ve Müslümanlar arasında el değiştirmesine sebebiyet vermesi, milliyetçilik akımının bir suredir vurgulamakta olduğu etnik ve dinî farklılıkları, daha da derinleştirdi.

II.Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl[1908], Gömeç Nahiyesi'nde 5.091 kişi yaşamaktaydı. Bunların 2.166'sı erkek, 2.010'u kadın olmak üzere, 4.176'sı İslam, 485'i erkek, 404'ü kadın olmak üzere, 889'u **Rum** ve 16'sı erkek,10'u kadın olmak üzere, 26'sı **Ermeni**'ydi²⁷. Demografik bakımdan, olağandışı bir gelişmenin yaşanmadığı birkaç yılın ardından patlak veren Balkan Savaşları, Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi, Gömeç ve çevresinde de durumu değiştirdi. Bu dönemde, Yunan Ordusu'na katılmak üzere **gittiğini** tahmin ettiğimiz Rumlarla, yitirilen Doğu Ege Adaları ve Balkan topraklarından **gelen** Türk ve Müslüman [Boşnak, Pomak ve Arnavut] muhacirlerin sayısını, Gömeç Nahiyesi ölçeğinde tespit etmemizi sağlayacak veriler, ne yazık ki bulunmamaktadır. 1867 yılında meydana gelen Midilli depreminin ardından göçenlerle, tarım sektöründe emeğini satmak üzere gelip yerleşen Midillililer ve zengin Ayvalıklılardan oluşan Gömeç Rumları²⁸, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce, Midilli'ye dönmek zorunda bırakıl-

²⁵ Mihail I.Notara, *Elli Yıl Önce İyonya, Eyolya ve Lidya'da* (Is un Ionian, Eolian ke Lidian prin Peninda Hronia), Atina. Aralık 1972. s. 13 ve 102.

²⁶ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:67-70'de, 22 Ağustos 1922 ve 2613 kayıt numaralı.

²⁷ Hüdavendigâr Vilayeti Salname-yi Resmisi, Def'a 34, s.561.

²⁸ A.N.Agnostopulos, *Anadolu'nun Coğrafyası*. Birinci cilt: *Anadolu'nun Doğal Durumu* (Geografia tis Anatolis, Fisisis Katastasis tis Anatolis), Atina, 1922. s.80 ve *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi* (KMS, Arhio Profonkis Paradosis-Atina), Eolida-Gömeç, A-2, Tanık Vasilisa Kuçomitu.

mişlardı.²⁹

Rumların, "*diogmos*" dediği³⁰ ve Türkiye'nin Rumlarla meskun her köşesinde gözlemlenen bu kitlesel göç, Gömeç ve çevresinde şöyle başlayıp gelişmişti: Aziz Konstantinos Yortusu'ndan üç gün önce [18 Mayıs 1914], "*Peleng-i Derya*" Torpidobotu, İttihat ve Terakki'nin gizli bir emrini Ayvalık'a getirdiğinde kaymakam, Karaağaç'taki bir camide Burhaniye Kaymakamı'yla, Rumların nasıl sürüleceğini konuşuyordu. Ortalıkta dolaşmaya başlayan şayialar nedeniyle, Ayvalık Metropolit [N.Sapuncuoğlu], 21 Mayıs sabahı Gömeç'e gitmiş, bir kuşatma olmadığına ilişkin kendisine garanti verilince, korku içindeki Rumları sakinleştirerek geri dönmüştü. Ancak, Metropolitin oradan ayrıldığı gece [21 Mayıs], başlarında nahiye müdürü olduğu halde, Gömeç ve Yayaköy'lü başıbozukların yaptığı taşkınlıklar üzerine Rumlar, eşyalarını atlı arabalara yükleyerek, çoluk çocuk Ayvalık yoluna döküldüler. Gençlerin gitmesine izin verilmemiş, palas pandıras Ayvalık'a varanlar hayatlarını kurtarmışlardı ama, para ve mücevheratlarını kaybetmişlerdi. Cuma ve cumartesi [22 ve 23 Mayıs] günleri, Burhaniye'den Ayvalık'a uzanan kıyı boyunca hareket, hiç durmadan devam etti. Yahudilerin biçme bayramına (?) tesadüf eden sisli ve yağmurlu Pazar günü [24 Mayıs]akşamı Ayvalık'a, Edremit Körfezi'nden gelen içi mülteci dolu ilk gemi: "*Dikili*" yanaştı. Yolcuların tamamı, Burhaniye – Karaağaç kıyı şeridinin Rum sakinleriydi. Bunlar, kıyıda birikmiş izleyenleri beyaz mendillerle selamlamışlardı. Liman reisinin Midilli'ye gitmesini yasaklayarak, yolcularını yağmur altındaki mavnalara çıkarmasını istediği kaptan, sorumluluğu üzerine alarak rotasını Midilli'ye çevirmişti. Ertesi gün, yine Edremit Körfezi'nden hareket etmiş, binden fazla mültecinin bulunduğu "*Amalia*" vapuru Ayvalık Limanı'na girmişti. Midilli Adası'nda faaliyet göstermiş, "*Küçük Asyalı Mülteciler Komisyonu*"nun yayımladığı bir kitap-tan özetleyerek aktardığımız bu bilgiler,³¹ Gömeçli Rumların ifadeleriyle örtüşmektedir.

Bunlardan biri olan Vasılia Kuçomitu özetle: Kendilerine, içinde bizi kovmaları yazılı zarflar dağıtılan Türkler, bunları açınada aceleci davranınca durumu öğrendik, bize uykuda saldırmaları diye gözümüzü kırpmadık, dikkat kesildik. Herkes çok kork-

²⁹ Mültecilerin Bakımı 1917-1920 (İ Penthalpsis ton Prosfigon), Atina, 1920, s.156 ve 159'da, Anadolu'dan gelen Rum göçmenlere verilen hizmetin aksamadan devamı ve denetimin kolaylaştırılması için, iskan mahalli olan Adalar Vilayeti, göçmenlerin geldikleri yere göre bölümlere ayrılmıştı. Midilli şehrinin 8. sektörü, Burhaniye, Gömeç, Karaağaç, Dereköy, Keremköy, ve civar yerleşmelerden gelenlerce oluşturulmuştu.

³⁰ Bu sözcük, büyüklerimizin "*tenkil*" dediği "*uzaklaştırma*" anlamındaki Arapça sözcüğün, Yunanca karşılığıdır.

³¹ Trakya ve Küçükasya'da Yunanlıların Kovulması, Özgün Raporlar ve Resmi Metinler (İ Diogmi ton Ellinon en Thraki ke Mikrasia, Avthentike Ekthesis ke Episima Kimena), Atina, 1915, s.s.103-5.

muştı. Çünkü zengin bir hemşehrimiz vardı. Türkler O'na, "bütün mücevheratını ve paralarını al ve köprü'nün altına gel, biz seni kimsenin rahatsız etmesine izin vermeyeceğiz dediler. Söyleneni yaptı. Onu bıçaklayarak öldürdüler ve köprü'nün altına gömdüler. Ayvalığa doğru yola koyulduk. Baştan aşağı soyulmuş vaziyette Ayvalığa vardık ve Midilli'ye geçmek için teknelere doluştuk" demektedir³².

Benzer bilgilere, Yunan resmi makamlarının yazışmalarında da rastlanmaktadır. Bu dönemde, Ayvalık'ta görev yapan Yunan yardımcı konsolosu bir raporunda: "Jandarma, Despina Stefani'nin kızını, Gömeç Köyü'nden dağa kaldırdı ve bunun baş sorumlusu sırasıyla, oradaki jandarma komutanı Nuri Bey, diğer jandarmalar ve memurlardı" diye yazmaktaydı³³.

Dahiliye Nezareti'nin, "Rumların muhaceretine sebebiyet verenlerle, yağmakarlık vs. gibi muhalif-i kanun harekatta bulunanları men ve tatbikte müsamaha ve iltizam, tarafgir-i memurunin bir daha hizmet-i devlette kullanılmamak üzere azilleri" hususunu, ilgili vilayet ve sancaklara yazdığını öğrenmemize aracılık eden bir resmi ilanın, İzmir'de yayımlanan Ahenk Gazetesi'nde okunmasından birkaç gün sonra, bu bağlamda Foça, Biga ve Ayvalık kaymakamlarıyla, Gömeç ve Barbaros nahiye müdürlerinin azl, Çeşme Jandarma Zabiti Nazif Efendi'nin tard ve taht-ı muhakemeye alındığı, aynı gazete aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştu³⁴. Yayaköy'lü bir çiftçinin söyledikleri, Rum muhaceretinde resmi makamların parmağı olduğunu, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır: "Yunan çıkmadan önce babamı [Hüseyin] ve Hatip İbrahim'i askere almışlardı. [İkisi de] Dikili'deki deve kolundaydı. Babamla Hatip İbrahim, develerle kapının önüne geldiler. Yıktilar bunları. Mahalledeki Rumları taşıdılar. Boşalttilar Rum mahallesini... Ayvalığa götürdüler. Bir gün babamın yanına [develere Rumların eşyası yüklenirken] gıdeyim dedim. İki sopa vurdu kıcıma. O acıyı hala unutmam, hatırlarım"³⁵.

Küçük Asyalı Mülteciler Komisyonu'na göre, göçten hemen önce Gömeç'teki 200 hanede 1200, Yayaköy'deki 100 hanede ise, 800 Rum nüfus bulunmaktaydı³⁶. Başka

³² Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eoıda-Gömeç, A-2.

³³ Birinci Dünya Savaşı'nın Patlak Verişinden Sonra Türkiye'de Yunan Karşısı Tenkil-Elçilik ve Konsolosluk Yetkililerinin Raporlarına Göre-[Yunanistan] Dışişleri Bakanlığı'ndan, (1 Anthelleniki Diogmi en Turkia apo tis Kirikseos tu Evropaiku Polemu-Kata tas Episimus Ekthesis ton Presvion ke Proksenikon Arhon-Ipurgion epi ton Eksoterikon), Atina, 1917, s.35.

³⁴ Sabri Sürgevil, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Aydın Vilayeti", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1993, s.1551-52'de, Ahenk, 15 ve 17 Haziran 1914 tarihli nushalardan aktarılmış haberler.

³⁵ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç, Tanık:Hasan İnce.

³⁶ Trakya ve Küçükasya'da... s.248. Aynı kaynak s.246'da, Ayvalık dışında Edremit Körfezi'nin Rum nüfusu: 65.000 olarak vermektedir.

bir Yunanca kaynağa göre ise, 1914 tenkilinde **Gömeç'ten** 1067, **Yayaköy'den** 242 Rum uzaklaştırılmıştı³⁷.

Dahiliye Nezareti, Mondros Mütarekenamesi imzalanmadan hemen önce, "savaş gereği olarak başka bir yere sevk edilen Osmanlı Rumlarının memleketlerine dönmeleri ve bunlara ait terkedilmiş mallardan memurlar veya askeri makamlarca işgal edilenlerin vakit kaybedilmeden tahliye edilmesi ve taşınabilir malların da döndükleri zaman kendilerine iade edilmesini", İzmir'deki 8. Ordu Komutanlığı'na bildirmişti³⁸. Nezaretin, mütarekenamenin imzalanmasından sonra, tüm vilayet ve bağımsız sancaklara da duyurduğu bu emir gereğince, **Anadolu içlerine gönderilmiş olan** Ayvalık ve Edremit Rumları [bunlar erkek nüfus olmalıdır]'nın ilk bölümü, 29 Aralık [1918] tarihinde, Sezai Nur Vapuru'yla, İzmir üzerinden Ayvalığa yollanmıştı. Aynı güzergah üzerinde, sonraki günlerde mekik dokuyan Sezai Nur Vapuru'nun, Edremit Körfezi'ne getirdiği Rumlara, aynı günlerde, **Midilli'ye göç ettirilmiş** soydaşlarının perakende katılımları olmuştu³⁹. Bu bağlamda Gömeç Nahiyesi ve köylerine, Yunan Ordusu'nun Ayvalık'a çıkışından önce, bir miktar Rum nüfus gelmiş olmalıdır⁴⁰.

Osmanlı Devleti, adalardan Anadolu'ya dönmeye başlayan Rumları önceleri hoşgörüyle karşılarken, bir süre sonra güvenlik bozulunca,⁴¹ mütarekenamenin müttefiklere

³⁷ Notara. s.130.

³⁸ ATASE Arşivi, D.7, Ds. H 1:4, K. 400, A. 6/3420'de kayıtlı, "21 Kolordu Komutanı namına Abdulhamit" imzasıyla, Aydın'daki 57. Tümen Komutanlığı'na gönderilen, 29 Ekim 1918 tarih ve 5375/4265 numaralı telgraf.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, **Sancılı Yıllar**, s.s.65-71.

⁴⁰ Hıfzı Erim, **Ayvalık Tarihi**, Ankara, 1948, s.65'te, [Ayvalık] tapu memuru Mustafa Ali, mütarekeden sonra, Midilli'den Ayvalığa dönen ilk Rum kafilesini, şöyle anlatıyor: "Aranızda Gümrük Müdürü Emin Bey de olduğu halde, bir gün gümrük iskelesinde bulunduğumuz sırada, Dalyan Boğazı'nda başlarında bir de harp gemisi olmak üzere, bir sürü yelkenli ve kürekli kayıklar görünür. İskeleye yaklaştıkları zaman bunların, vaktiyle Yunan ve Ayvalık'tan kaçan Rumlar olduğunu gördük. Bu sırada, kayıkların başında bulunan torpidonun komutanı da, bir fi-lika ile iskeleye yanaşmıştı. Bizden ayrılan Emin Bey, hiçbir Rumun Ayvalığa çıkamayacağını, Yunan komutanına bildirdi. Bunun üzerine komutan: Sen Ayvalığın Yunanistan'ın bir parçası olduğunu bilmiyor musun ki, gelen Rumların şehre çıkamayacaklarını söylüyorsunuz? dedi. Emin Bey buna karşılık: Burası Türk yurdunun bir parçasıdır. Sizin coğrafya bilginizde sakın bir yanlışlık olmasın! dedi. Asabileşen komutan, iskeleden düdük çalarak kıyıya pek yakın duran gemiden asker yardımı istedi. Emin bey kaymakama durumu anlatarak, gereken tedbiri almasını rica etti ise de, o zaman kaymakam olan Osman Nuri Bey'in müsaadesi ile, gelen göçmenler karaya çıkılar. Bunlardan sonra, memleket içine göç edenler de aynı sene içinde Ayvalığa geri döndüler."

⁴¹ Mütareke döneminde iç güvenlik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)**, İstanbul, 1999, s.s.58-77.

"emniyetlerini tehdit edecek bir durum olduğunda, herhangi bir noktayı işgal etme hakkı" veren 7. maddesinin uygulamaya konulabileceği kaygısıyla, tavrını değiştirmişti. Giderek sıkılaştırılan önlemler nedeniyle, Anadolu'ya geçişleri sınırlanan Rum göçmenlerin, eski evlerinde iskanıyla ilgili olarak Yunanistan Hükümeti'nin, İzmir'in işgalinden birkaç gün sonra, izin belgesine sahip olmadan kimsenin bölgeye yerleştirilmemesi yolunda askeri makamlara verdiği emir, etkili olmamış/olamamış, özellikle Ayvalık Rumları şehrin Yunan Ordusu'nca işgalinden sonra, bu kez daha büyük gruplar halinde ve silahlı olarak geri dönmeye başlamışlardı⁴².

Gömeç ve çevresinde, Rumların ev ve arazilerine yerleştirilmiş olan Boşnak, Pomak ve adalı [Türk/Müslüman] muhacirlerin, Ayvalık'ın işgali olasılığı nedeniyle tedirgin olması, son derece doğaldı. Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey, 18 Mayıs'ta Karesi Mutasarrıfına gönderdiği bir telgrafında: "...Bergama'nın heyecanı dahi ziyade olduğu ve oraca da mukavemet vukuu his olunuyor. Edremit'i dahi tyi görmüyorum. Bugün Zeytinlik kar-yesinden Pomak muhacirleri hemşehrilik dolayısıyla bana adam göndermişler, ne vapacaklarını soruyorlar...Gömeç kövlerinde bır hayli Boşnak ve adalı Müslümanlar bulunduğundan, o taraftan bir parça korku vardır. Lakin mahallî hükümet [nahiye müdürlüğünü kastediyor], tedabir-i ciddiye ile teskin-i ezhana kudretyab olabilir (halkı yatıştırmayı başarabilir). Çünkü yerli ahaliyi bu gibi tahrikata eğilimli görmedim" diyordu⁴³.

Kaymakamın aynı günlü bir başka telgrafından, Ayvalık'tan firar edip Gömeç'te yakalanan iki neferin, orada heyecan verici bazı haberler yaydıklarının anlaşılması üzerine⁴⁴, heyecanı yatıştırmak üzere Bergama, Edremit, Burhaniye Kazaları ile Ayazment ve Gömeç Müdüriyetleri'ne telgraflar gönderildiği öğrenilmişti. Sonraki günlerde önce, Burhaniye ve Edremit'ten, kadınlarla çocukların iç kesimlere doğru göçe hazırlandıklarını bildiren telgraflar ardından, Ayvalık Kaymakamı'nın: "Gömeç'te kimse kalmamıştır. Göç fikrinin. Burhaniye'ye de sirayet etmiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü gün gerek ben, gerek nahiye müdürü. ahalinin hicretini men etmeye çalışmış isek te... burada kimsenin önüne geçmek kabil değildir" diyen telgrafi, mutasarrıflığa [Balıkesir'e] ulaşmıştı⁴⁵.

172. Alay'la, Ayvalık'a çıkan Yunan birlikleri arasında başlayan çatışmanın, Gömeç ve yakın çevresinden kuzeye doğru başlattığı göç, Yayaköylü Hasan İnce'nin belleginden şöyle süzülüyor: "...Yatağını, hayvanı olan hayvanına sardı, olmayan omuzuna elbise-

⁴² Berber, *Sancı Yıllar*, s.317-318.

⁴³ Ergeneli, s.174-5.

⁴⁴ Çetinkaya, s.29 da,Yarbay Altı Bey'in Karesi Mutasarrıflığı'na gönderdiği, 606 numaralı ve 19 Mayıs 1919 tarihli telgrafta, bunların 17 Mayıs'ta firar eden jandarma erlerinden (10 kişi) olduğu yazılmaktaydı.

⁴⁵ Ergeneli, s.186 ve 202-3.

lerle bir yorgan aldı, öyle çıktık. Öküz, eşek, beygir vardı [hayvan olarak]. Bu Burhaniye Köprüsü, yoktu. Bizde de 18 tane Mısır ineği vardı. Babamın kız kardeşinin kızı vardı. Onunla beraber biz ineklere ayrıldık. Kız büyükeydi... O Burhaniye Çayı da gelmiş akıyor böyle. Geçmek için imkan yok... Gelen [insanlar], araba maraba onlara tutunuyordu. İneklerin kuyruğuna yapışan öte yana geçti. Arabalara yapışan, arabalara tutunan, hep geçti. O zaman Boşnaklarla beraber muhacir olduk yine. Yayaköy'de, Gömeç'te, kimse kalmadı... İskelede [Burhaniye] bombalar atılıyordu. Hatta bu Hasan, Hasan Kuruca var. Arabanın içindeymiş, misket parçası ayağının şeyini koparttı onun... Denizden atıyorlardı."⁴⁶

Gömeç ve Yayaköy Rumları, İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin, 1919 Sonbaharında başlattığı, göç ettirilmiş tüm Rumların, adalardan Anadolu'daki evlerine getirilip yerleştirilmesini amaçlayan kapsamlı bir girişiminin sonucunda, evlerine dönebildiler. [Yunanistan] Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın, İzmir'in Rumca gazetelerinden birinin içeriğini öğrendiği bir yönergesine göre göçmenler, Yüksek Komiserliğin memleketlerini dikkate alarak uygun göreceği limanlara taşınacaklardı ki, aynı haberde isimleri sayılan limanlar arasında Ayvalık'la, Akçay İskelesi de okunmaktadır⁴⁷.

Yüksek Komiserlik, 26 Temmuz 1920'de, Midilli Adası genel yönetimi'ne gönderdiği bir yazıyla, Edremit'e gitmesine izin verilen kişilerin, Edremit'e varır varmaz oluşturacakları bir kurula, evlerine dönme izni alan göçmenlerin yerleştirilmesine aracılık etme hakkının verildiğini belirtiyordu. "Midilli Adası Genel Yöneticisi" imzasıyla ertesi gün verilen yanıtta, Yüksek Komiserliğin kararıyla Akçay İskelesi'ne götürülecek 50 Rumun ismi sayıldıktan sonra, askeri ve liman yetkililerinin bilgilendirilerek, kolaylık gösterilmesi isteniyordu⁴⁸. Yüksek Komiserlik Midilli'ye yazdığı gün, Edremit'teki temsilcisine⁴⁹ gönderdiği başka bir yazıda, Edremit civarındaki şehir ve köylerden olan göçmenlerin yerleştirilmesine izin verildiğini, göçmenlerin Zeytinli, Edremit, Burhaniye, Güre, Karaağaç, Papazlı, Narlı, Fırınköy, Küçükköy ve Dereköy'e geri dönebilmek için, buraların mülki ve polis makamlarından alınmış özel bir izin belgesine sahip olmaları gerektiğini hatırlatıyordu. Aynı yazıya göre, göçmenlerin yerleştirilmesi, Yüksek Komiserliğin özel-

⁴⁶ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç.

⁴⁷ Kosmos, 30 Kasım 1919. Berber, Sancılı Yıllar, s.320'de yazılanlardan, Ekim ayı başında Eski Foça'ya göçmen götüren bir vapurun önce İzmir'e uğrayarak, Yüksek Komiserlikten izin aldığı okunmaktaysa da, bu uygulamaya hemen son verildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86'da, 20544 kayıt numaralı.

⁴⁹ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:75a'dan, Yüksek Komiserliğin Edremit'teki temsilcisi, 1 Temmuz 1920'de 1000 kuruş aylıkla tayin edilen: Nikolaos Themistokleus'tu.

likle bu iş için görevlendirdiği bir [iskan] memur, oluşturulmuş kurullarla; bunların alt-kurulları marifetiyle, temsilcinin [Edremit'teki] denetiminde, ancak ilgili memurun önerileri doğrultusunda yapılacaktı⁵⁰. Geri dönen göçmenlerin mülkiyetindeki evler yıkılmış ya da içinde Türkler oturuyorsa, bunlar ilgili kurulların gayretli çalışmalarıyla belirlenecek boş ev, depo, okul ve diğer binaların çatısı altına toplanacak, bu tür mekanlar yoksa, seçilen köylerde geçici iskana tabi tutulacaklardı. Yerli ya da sonradan gelmiş Türkler ve Müslümanlar tarafından işgal edilmiş Rum evlerine, Yüksek Komiserlik onay vermedikçe göçmenler iskan edilmeyecekti⁵¹.

21 Ağustos tarihi itibarıyla **Gömeç'e**, 223 kişinin dağıldığı 61 aile, **Yayaköy'e** 55 kişinin dağıldığı 13 aile ve **Karaağaç'a** 81 kişinin dağıldığı 22 aile olmak üzere **toplam**, 359 kişinin dağıldığı 96 Rum göçmen ailesi iskan edilmmişti⁵². Birkaç gün sonra Yüksek Komiserlik, bir süredir Edremit'te iskan memuru olarak görev yapan Gr.Anagnostopulos'a yardımcı olmak üzere, An. Haranis'i görevlendirdiğini bildirdiği Edremit'teki temsilcisinden, ikisi arasında hizmet ve sorumluluğu hiçbir rahatsızlığa meydan vermeksizin paylaştırmasını istemişti⁵³. Temsilcinin, Anagnostopulos'u Edremit'te bırakarak, Edremit ve Burhaniye Kazalarına gelecek göçmenlerin, Haranis'i ise, Ayvacık Bölgesi göçmenlerinin yerleştirilmesi işiyle görevlendirdiği anlaşılmaktadır⁵⁴. Edremit [Bölgesi] iskan memuru Anagnostopulos'un, Yüksek Komiserliğin 27166 numaralı emri üzerine hazırladığı, **20 Eylül** tarihli bir rapor, sadece Gömeç ve yakın çevresine değil, tüm Körfez Bölgesine dönen göçmenleri göstermesi açısından, çok önemlidir:

⁵⁰ Iskan memurlarıyla kurulların görev, yetki ve sorumluluklarıyla ilgili olarak bkz, Berber, *Sancılı Yıllar*, s.s.323-24.

⁵¹ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86'da, 20545 kayıt numaralı.

⁵² Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86.

⁵³ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86'da. 24412 kayıt numaralı ve 26 Ağustos 1920 tarihli.

⁵⁴ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86'da, 13 Eylül 1920 tarih ve 26546 numara-ya kayıtlı, Yüksek Komiser Vekili Petros Gunarakis'in, Edremit temsilcisine gönderdiği telgraf.

Yerleşim Merkezi	Aile Sayısı	Birey Sayısı
Edremit	717	2.141
Kemer (Burhaniye)	499	1.718
Freneli	360	1.206
Zeytinli	309	1.156
Keremköy	9	31
Karaağaç	177	653
Dağheli	20	82
Yayaköy	6	33
Gömeç	55	193
Güre	27	103
Kızılkeçili	20	83
Tahtaköy	41	142
Avcılar	33	119
Balya	90	343
Fırnköy	30	117
Papazlı	39	155
Narlı	73	297
Dönmüş olanlar	2.505	8.572
Dönmesi beklenenler	3.605	3.400
Toplam	6.110	11.972

Kaynak: Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86'da, 102 kayıt numaralı belge.

Bu verilere dikkatle bakıldığında, Gömeç ve Yayaköy'e yerleşen göçmenlerin sayısında bir ay öncesine göre düşüş (-52), Karaağaç'a yerleşenlerin sayısında ise, sekiz katın üzerinde (+572) bir artışın varlığı göze çarpmaktadır. İzmir Yunan İdaresi İçişleri Müdürü Sp[iros] Skarpetis'in, 1921 yılı sonunda tamamladığını sandığımız bir çalışması, Ayvalık Kazası'nın nüfusu konusunda, yeni ve ayrıntılı veriler sunmaktadır:

Yerleşim merkezi	Milliyetlere göre nüfus		Toplam nüfus
	Rum	Türk	
Ayvalık	20.000	-	20.000
Küçükköy	2.500	-	2.500
Yayaköy	100	350	450
Gömeç	800	600	1.400
Karaağaç	340	800	1.140
Keremköy	150	200	350
Cunda	5.000	-	5.000
Pelitköy	50	605	655
Daglieli	130	307	437
Toplam	29.070	2.862	31.392

Kaynak: Notara, s.102.

Aynı çalışma, Ayvalık Kazası'nın toplam nüfusunu 34.889 olarak vermektedir. Bu rakamla, genel nüfus toplamı arasındaki fark ($34.889 - 31.392 = 3.497$), yaşayanlarının tamamının "*katıksız Türk*" olduğu yazılan ve yukarıdaki tabloda isimleri bulunmayan Ayvalık Kazası'na bağlı diğer köylere dağılmaktaydı. Bu tablodan, Gömeç ve Yayaköy'deki Rum nüfusun artarken (+ 674), Karaağaç'ta azaldığı (- 313) okunmaktadır. 21 Ağustos 1920 tarihinden, 1921 yılı sonbaharına uzanan süreçte gözlemleyebildiğimiz Rum nüfustaki bu dalgalanma, konut sıkıntısı, belli merkezlerdeki [göçmen] çiftçi ailelerinin kredilendirilmesi, iklim koşulları ve benzer sebeplerden biri ya da birkaçından kaynaklanmış olabilir. Sebep ne olursa olsun, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, bu üç merkezden Midilli'ye göç ettirilmiş Rumların tamamının, Yunan işgali sırasında geri dönmediği/dönemediği ortadadır⁵⁵. Gömeç, Yayaköy ve Karaağaç'ında içinde bulundu-

⁵⁵ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolıda-Gömeç, A-2, Tanık: Vasilıa Kuçomitu'nun anlattıkları son derece açıklayıcıdır: "...Tenkil emri geldiği zaman, babamızın köyü olan Moria'ya [Midilli'de] gittik. Orada altı yıl kaldık ve daha sonra geri döndük. Moria'daki ikametimiz kötüydü, ilgi görmedik. Birçok insan açlıktan ve tifo'dan öldü. 1920 başlarında döndüğümüz evlerimiz [Gömeç'teki] virane halındeydi, temelleri dahi görünmüyordu. Herşey bozulmuştu, sanki bunlar bizim değildi. Sağlam kereste bulunduğundan, viraneleri yeniden inşa etmek üzere yıktılar. Yavaş yavaş herşey düzeldi, evler, mülkler..."

ğu bazı yerleşmelerde varlığı görülen Türk ve Müslüman nüfus, büyük bir olasılıkla Yunan birliklerince işgalinden hemen önce, buralardan Balıkesir ve Bursa istikametine göçüp, daha sonra geri dönmeye cesaret edenler ya da bunu başaranlardan ibaretti.

3. Toplumsal ve Ekonomik Yaşam

Hüdavendigar Vilayeti Salname-yi Resmîsi'nde isminin: "*Edremit tarikiyle Burhaniye - Ayvalık*" olduğunu öğrendiğimiz, 43.660 metre uzunluğundaki şosenin ikiye böldüğü bir ovada kurulu bulunan Gömeç Köyü, Burhaniye'ye dört, Ayvalık'a iki ve batısındaki Edremit Körfezi'ne yarım saatlik mesafedeydi⁵⁶. Yapımı için evlerin yıkılması, zeytin ağaçlarının sökülmesinden kaçınılmayan bu düz yol dışında, iskele [Gömeç] yakınında büyük bir çiftlik ve un değirmeni ile, yağ ve sabun üreten bir atölyeyi mülkiyetinde bulunduran, Nikoludis adındaki Rumla özdeşleştirildiği için, aynı adla anıldığını düşündüğümüz deniz yolu [Nikoludi]yla da Ayvalık'a gıdilebilinirdi. Aynı zamanda nahiye merkezi olan bu küçük köyün havasının, farklı köken ve inançtan insanlarca solunduğunu, öncelikle yapılaşma dokusu ele vermektedir.

Bugün Ziraat Bankası'nın bulunduğu binanın arkasındaki alanda olduğunu öğrendiğimiz, ancak artık izine rastlanmayan kilisenin, ne adı ne de inşa tarihi bilinebilmektedir. Büyük bir olasılıkla, 19.Yüzyıl'ın son çeyreği içinde yapılan bu kiliseyi, Angelis Kalaycı inşa etmişti⁵⁷. Hasan İnce, binayı şöyle tarif etmektedir: "*Buradaki [Gömeç'teki] kilise çok güzeldi. Bizim Yaya Mahallesi'ndeki kilise, o kadar güzel değildi. Şimdi bu kiliseyi yapayım desen yani, bir ortaokul yapmış kadar şey vardı yani, o kilisenin değeri yani. Etrafı[ında] odaları vardı. [Cemaat okulu olmalı]*"⁵⁸. Patrikhaneye bağlı metropolitlikler [tamtamı 24 tane] içinde, önem bakımından yirmi ikinci sırada olan, Ayvalık Metropolitliği'nin sınırları içinde kalan Gömeç Ortodoks Kilisesi'nin,⁵⁹ cemaatinin verdikleriyle geçinen bir papazı bulunmakta, ayrıca yılda iki kez, Ayvalık'tan despot [metropolit] gelecek ayın düzenlemekteydi⁶⁰.

Anadolu'da Rumların yaşadığı köylerin çoğunda okul, bir odadan ibaretti. Öğretmenlik formasyonu olmayan birisi, kış aylarında buraya topladığı çocuklara, sıra bulun-

⁵⁶ Hüdavendigar Vilayeti Salname-yi Resmîsi, 1324, s.212 ve 561.

⁵⁷ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolida-Gömeç, A-2, Tanık: Katerina Kalaycı.

⁵⁸ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç.

⁵⁹ Yorgiu Kleanthus Skalieri, *Küçük Asya'nın Halkları ve Irkları*, (Lai ke File tis Mikras Asias), Atina, 1922-ikinci baskı, Ağustos 1990, s.279 ve 287.

⁶⁰ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolida-Gömeç, A-2, Tanık: Vasilia Kuçomitu.

madığından yere serilmiş hayvan derileri üzerinde, ders veriyordu⁶¹. Gömeç'teki kilise-
de de durum farklı değildi. Avludaki odalardan birinde toplanan "*çocuklar, [papazdan]
sadece harfleri tanımayı öğreniyorlardı. Çünkü tarlalarda çalışıyorlardı.*"⁶²

Ebedî hayatı olduğu kadar, fanî olanı da anlaşılır ve algılanır kılan bir mekan olarak, Rumları çatısı altında toplayan ve bütünleştiren kilise arkasını, "*Meyhane Boğazı*" deni-
len ve Midillili Rumların kümелendiği mahalleye yaslamıştı. Kendi muhtarını seçtiği an-
laşılan Rumların,⁶³ Ayvalık'takilerle kıyaslandığında, son derece mütevazî görünen ker-
piç, taş veya tuğladan inşa edilmiş tek katlı evlerde ikamet ettikleri, henüz ayakta olan
birkaç örnekten anlaşılmaktadır.

Burhaniye istikametinden şoseyi takiben gelenleri, Kemalpaşa Çayı üzerine 1908 yı-
linda inşa edilmiş tek kemerli köprüyü geçtiklerinde, bugün sadece birinci katı ayakta
olan han⁶⁴ ve bitişiğindeki köyün tek Rum meyhanesi karşılamaktaydı. Buradan sola
dönüldüğünde, **sağ tarafta**, bugün içinde kiraathane ile manav dükkanının yerleştiği
nahiye müdürlüğü binası, **sol tarafta ise**, günümüzde belediyenin yerleştiği alanda bu-
lunduğunu tahmin ettiğimiz medrese ve sıbyan mektebini de içeren, köyün tek camisi-
nin bulunduğu çarşı sokağı başlıyordu. Sayısının kırk civarında olduğunu tahmin etti-
ğimiz dükkanlar, genelde bakkal olup Hasan İnce'nin deyişiyle, "*ekserisi Hristiyanlara
aitti.*" **Altında:** pantolon-gömlek ya da "*zeybek donu*" [Gömeç'in yerlileri giyerdi] **üstün-**
de: püsküllü, püskülsüz sarıklarıyla Türk, ceket ve sarıklarıyla ise Rum erkekleri, şim-
di 6 Eylül Caddesi olarak bilinen bu dar sokağı ibadet, alışveriş ya da dinlenmek için
ziyaret ederlerdi⁶⁵.

Caminin ve nahiye müdürlüğünün arkasında, bazıları iki katlı ve cumbalı olması se-
bebiyle nispeten gösterişli evlerde, Gömeç'in yerlileri ikamet ederdi. Göçmen olarak ge-
lenlerin oturduğu evler ise, içinde sürüp giden yaşam gibi, son derece basit ve sadeydi.
Bunlar genelde, birkaç göz odası bulunan, tek katlı, küçük bahçeli, kerpiç evlerdi. Oda-
lardan **biri**, ebeveynlerin yatak odası, **diğeri** oturma, yemek yeme, çevrilmiş bir köşe-

⁶¹ Hristos Sp. Soldatos, *Küçük Asya Yunanlığının Eğitsel ve Kültürel Hareketliliği (1800-1922)*, (I Ek-
pedetiki ke Pinevmatiki Kinisi tu Ellinismu tis Mikras Asias), Cilt 1. *Okulların Doğuşu ve Gelişmesi*, Atina,
1989, s.33.

⁶² *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi*, A-2, Tanık: Vasilia Kuçomitu.

⁶³ *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi*, Eolida-Gömeç, A-2, Tanık: Katerina Kalay-
ci ve Vasilia Kuçomitu.

⁶⁴ *Hüdavendigâr Vilayeti Salname-yi Resmisi*, 1324, s.561'den varlığını öğrendiğimiz, ancak şu anda izi-
ne rastlanmayan diğer iki hanın da, çarşı girişi olan bu bölgede bulundukları düşüncesindeyiz.

⁶⁵ *Sözlü Tarih Çalışması*, Gömeç.

sindel, banyo yapma ve çocukların yatması gibi, çok amaçlı olarak kullanılırdı. Aynı bir mutfağın bulunmadığı bu evlerde, kaftan giyinmiş Türk kadınları, ekonomik yetmezlik nedeniyle, genelde fasulye, nohut ve doğadan toplanan otların [bunların en yaygını yörede "*eşek turpu*" denen turp otuydu] kaynatılması ya da yahnisinden ibaret bir menü, eş ve çocuklarının önüne koymak zorunda kalırlardı. Et olarak tavuğun, tatlı olarak ise, zeytinyağı kullanılarak yapılan ev baklavasının nadiren konuk olduğu sofraya, yerde kurulurdu. Yere serilen bir örtünün üzerine, önce ağaç bir kasnak, sonra bir sini konulurdu. Bu sinide, "*çatala yersen gavur olursun denildiğinden*" herkesin eliyle dalıp çıktığı büyükçe bir tabakla, ekmek dışında bir şey bulunmazdı. Bahçedeki tulumba marifetiyle çıkarılan su, hem temizlik hem de içmede kullanılmakla birlikte, sert olması nedeniyle özellikle yaz aylarında, ağız ve dudaklarda yaralara neden olurdu. Dolabın hiç bulunmadığı bu evlerin eşyası, yere atılan birkaç hasır ve kilimle [halı bulunmazdı], tiftikten yatak, yorgan, içine çavdar sapı doldurulmuş minder ve yastuklarla, bir-iki tabak çanak-tan ibaretti. Kışları, zeytin odunu, pelit ve palamut yakılarak ısınılan bu evlerin açıldıkları dar sokaklarda çocuklar, birdirbir ya da "*buk*" denilen ve çomakla taşların bir çukura doldurulması esası üzerine kurulu, yöresel bir oyun oynarlardı⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, cemaatlerarası ilişkiler konusunda görgü tanıklarının anlattıkları, birbiriyle örtüşmemektedir. Vasilıa Kuçomitu, "*Türklerle iyi yaşadık. Çocuklarımız çocuklarıyla oynardı. Düğünlerde Türkleri davet ederdik, onlar da bizi*" derken⁶⁷ Hasan İnce, "*Rumlarla pek kaynaşılmazdı... Gezme, Rum karısı ev[de] hiç görmedim ben. Bizim evden Rum evine gitme, öyle şey yoktu. Olsaydı onu bilirdim yani*" demektedir⁶⁸. Gerçeğin tespitinde yapı dokusu, önemli bir gösterge olabilir. Batı Anadolu'daki birçok sancak, kaza ve nahiyede olduğu gibi Gömeç'te de, yerleşmenin temel belirleyeni milliyet ve dindi. Köye gelmeye başladıkları tarihten itibaren, Rumların belli bir bölgeyi inşa ederek kendi mahallelerini kurmalarının, Türk/Müslüman nüfusla kaynaşmalarını imkansız kıldığı ortadadır. Farklı olandan kendisini, gönüllü olarak tecrit eden bu yaklaşım, aynı havayı soluyan, aynı coğrafyayı paylaşan bu iki halkın yekdiğerine olan güvensizliğini bilemiş, bir arada yaşama kültürü oluşmamıştı. 1914 tehciri, bu tabloyu daha da ağırlaştırdı.

Yunan işgalinden sonra, terk ettikleri yerleşim merkezlerinde yeniden iskan edilen Rumların, bırakıp gittikleri taşınmaz mallarına yerleştirilmiş, taşınır olanlarını ise hükü-

⁶⁶ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç, Tanık: Hasan İnce.

⁶⁷ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolida-Gömeç, A-2.

⁶⁸ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç.

metinden [Osmanlı] satın almış bulunan Türk ve Müslüman nüfusla ilişkilerinin gerginleşmesi, kaçınılmaz bir gelişmeydi. Yüksek Komiserliğin çatışmayı önlemeyi amaçlayan "göstermelik hassasiyeti"⁶⁹, kısa bir süre sonra yerini, ne pahasına olursa olsun soydaşlarını, kendi evlerinde iskan etme kararlığına dönüştü. Komiserliğin, Edremit Rumlarının evlerine yerleştirilmiş Türk ve Müslüman göçmenlerin "sürülüp çıkarılması" için harekete geçmesine ilişkin, Edremit'teki temsilcisine gönderdiği, 22 Eylül 1920 tarihli emrinin⁷⁰ üzerinden henüz bir ay geçmişti ki, uygulamalarla ilgili yakınmaların başladığı görülmektedir. "Yunan Devleti Mümessilligi [Edremit] Canib-i Alisine" hitabıyla, altı Türk muhtarın gönderdiği, 30 Ekim tarihli bir dilekçede şöyle deniyordu: "Mayıs 914 senesinde, eski Yunanistan'a ve adalara göç eden Rumlardan kalan taşınır mallar, zarar görmemesi ve kaybolmaması için, hükümetçe bir mahalde depo edilmişti. Orada dahi birçok tesirat altında bozulmakta olması ve aynı zamanda, hükümetimizle Devlet-i Yunaniye arasında mübadele esası üzerine anlaşma imza edilmesine dayanarak, hükümetçe büyük kısmı Rumeli'den ve adalardan Balkan Harb'i'nde gelen göçmenlere verilmiş ve bir kısmı da açık arttırma ile, o zamanın yasasına göre, talep olan İslam ahaliye parça parça para ile satılmıştı. Bu mesele gerek doğru olsun gerek hata olsun, vaktiyle hükümet eliyle yapılmış olduğu gibi, hiçbir husur eseri olmayarak cebindeki parasıyla ahali tarafından satın alındığı ve hükümetimizce dahi mübadele esası kabul olunduğu için tazmini gerekirse bile, hiçbir kabahati olmayan ahaliye değil, hükümete ait olacağı ortadadır. Ve haksızlığı tamir için, başka bir haksızlık yapılması ve bir şeyin iki defa tazmini gerekmeyeceği de bir gerçektir. Hem de böyle, herkesin kendi başına hukuktan ayrılmasına izin verilirse, [serveti] bakkaliye eşyası gibi tüketilen şeylerden ibaret bulunan birçok fakir Rum halk, tamamen mağdur olacak demektir ki, bu da vicdanı yaralar. **Bu-
raya gelen Mösyö İsteryadis [Stergiadis] cenaplarının bizzat verdiği emrin aksine, bazı Rum ahalinin son günlerde kendiliğinden hukuktan ayrılmaya başlaması, aslına bakılırsa yine Rum cemaati'nin çıkarlarına aykırı olduğu ve bütün Osmanlı matbuatınca yayımlanan, sulh antlaşması [Sevr] hükümlerine aykırı bulunduğu dikkate alınarak, hem Rum cemaati'nin hukukunu tamamen muhafaza edecek, hem de İslam halkı rencide etmeyecek bir tarzda, açık bir talimatın yayımlanmasına kadar, herkesin hukuktan ayrılmasına izin verilmemesini rica ederiz.**"⁷¹

1914 tenkilinden önce, Gömeç'in içi yerine Rum nüfusun nispeten az olduğu, bağlı köylerine iskan edildiği anlaşılan Boşnak göçmenlerle, yerli [müslim] nüfus arasında-

⁶⁹ Bkz.dipnot 51.

⁷⁰ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86'da, 25545 kayıt numaralı.

⁷¹ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:81-84.

ki ilişkiler de pek sıcak değildi. Boşnakların "zeybek" diye seslenerek küçümsediği yerli nüfusla kaynaşması, Ayvalığa çıkan Yunan Ordusu'na karşı yan yana vuruşmaları ve Yunan Ordusu'nun ilerleyişi karşısında bu kez yerlilerin, Boşnaklar gibi ve birlikte göçmen olmasıyla başlamıştı⁷².

Gömeç'in Yunan işgali altında bulunduğu dönemde, cinayetle sonuçlanmış olması nedeniyle, varlığından haberdar olduğumuz tek olay: Türkler arasında geçmişti. Gömeç eşrafından fabrikatör Hüsnü Efendi'nin, henüz sakalı bıyığı çıkmamış olan on yedi yaşındaki oğlu Mustafa Efendi, okuma yurdundan Meyhane Boğazı civarındaki hanesine giderken, Kasaplar Mahallesi'nden Laz Yusuf oğlu Ahmet'le, arkadaşı Selahaddin ve kendi mahallesinden berber İbrahim oğlu Hafız Niyazi, önüne geçerek sarkıntılık edince, silaha davranarak ikisini öldürmüştü. Korkudan firar eden Mustafa Efendi, yakalanarak adliyeye teslim edilmişti⁷³.

Bir sakininin, "*fakir köy değildi. Altın veren zengin ovası vardı*" demesinden anlaşılacağı üzere⁷⁴ tarım, Gömeç'in en önemli geçim kaynağıydı. Gömeçlilerin çoğu, bugün de olduğu gibi, Akdeniz iklimine mahsus bir meyve olan zeytin ziraati ile meşgul oluyordu. Mütareke ve Yunan işgali döneminde, Gömeç Ovası'nın zeytin rekoltesine [sofralık ve yağ olarak] ilişkin elimizde sayısal veriler bulunmamakla beraber, zeytinyağı fiyatlarından hareketle, özellikle işgalden sonra rekoltenin normalin altında seyrettiğini söylemek mümkündür. Örneğin 1920 Eylülünde, Midilli'de zeytinyağın litresi 4 Drahmi iken, Kasım ayında Ayvalık'ta, 21 ila 25 Drahmi arasında değişmekteydi⁷⁵. Gömeç Nahiyesi Müdürü'nün, Burhaniye Kaymakamı'na gönderdiği 1 Kasım tarihli bir yazı, bu sıralarda bölgede, zeytin fiyatını tırmandırıp üreticiyi rahatsız edici bazı gelişmelere dikkat çekmekteydi: "*Öteden beri Ayvalık'ta, zeytin ağaçlarıyla ürününün korunması için tesis etmiş bir korucu idaresi olup, buna tahsis edilmiş olan hudut, Gömeç'in Keremköyü güneyinden geçmekte iken, Gömeç ahalisinden arzu eden olursa, korunmak için gidip Ayvalık'ta bulunan korucu idarehanesine, malını kaydettirip ettirmemekte serbest iken, geçende Ayvalık Korucu Idaresi, Gömeç İslam ve Hristiyan ahalinin oyunu dikkate almayarak, nahiyeye bir çeyrek mesafesi olan ve tamamen zeytin ağacını muhtevi bulunan bir hattan korucu hududu sınırlandırılarak, Kerem ve Yaya Köyleri muhtarlarına icra edilen sözlü bildirimde, her kim*

⁷² Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç, Tanık: Hasan İnce.

⁷³ "Müdafaa-yı ırz ve namus uğrunda katl", Karesi, 6 Ekim 1919.

⁷⁴ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolida-Gömeç, A-2, Tanık: Vasilias Kuçomitu.

⁷⁵ Amalthia, 9 Eylül ve Kosmos, 12 Kasım 1920.

mahsulünü toplamak isterse, öncelikle Ayvalık Korucu İdaresi'ne müracaatla, zeytinliğini oraya kaydettirmesinin halka ilanının ve aksi halde, korucu idaresi muhafaza memurları tarafından engel olunacağı, halka lisan-ı münasiple söylenmiş ve keyfiyetten muhtarlar bendenizi haberdar etmiştir... şu tarz teşkilat aslında, Ayvalık'a sevk edilecek her kıyye [1282 gram] zeytinden, yirmi beş santim muhafaza ücreti talebinden ibaret olup...korunma temin etmeyeceği gibi, zaten mevcut durumdan ötürü [Yunan işgali kastediliyor] her türlü mağduriyete maruz kalındığı, siz ve bence bilindiğinden, ürünün Ayvalığa sevki mecburiyeti yanında, bir de böyle vergi konulması, zaten mağdur olan halkın açıktan ölümüne sebebiyet vereceğinden], mevcut zeytin ürününün korunması, evvelce bura [Gömeç] Yunan karakol kumandanlığının köylere ihtarı üzerine, her köyün büyüklüğüne göre, ihtiyar heyetinin başkanlığı altında bir korucu teşkilatı vücuda getirilip şu anda ödenegi halk tarafından verilmek şartıyla ve her köye birer ilkişer ve lüzumuna göre üçer korucu istihdam olunmakta iken, bir ikinci tarafın korunmasına bırakılmasıyla, eskisi gibi korucu hududunun Keremköy'ün güneyinde bulundurularak, gerek İslam ve gerek Hristiyan ahaliden, kendi isteğiyle arzu eden olursa, Ayvalık Korucu İdarehanesi'ne müracaatla, malını kaydettirip ettirmemesinde serbest bulundurulması ve bu mesele hakkında. Edremit'te bulunan Yunan mümessili marifetiyle, derhal halka yol gösterilmesi istirham edilir."⁷⁶ Zeytinyağının, Ayvalık'ta Midilli'den beş altı misli fiyatlı oluşu, nahiye müdürünün şikayet ettiği konudan çok, talebin altında üretimin varlığıyla açıklanabilir.

Tahıl, bakliyat, armut, şeftali, dut, fındık, ceviz, karnabahar ve bamya ile birlikte, Gömeç Ovası'nın ürün deseni aşağı yukarı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan armut ve dut, kara ve deniz yoluyla ihraç edilecek kadar boldu⁷⁷. Sebze ve meyve daha çok, Meyhane Boğazı'nın arka tarafında bulunan bahçelerden alınırdı ki, bunların mülkiyeti konusunda Hasan İnce'nin söyledikleri son derece aydınlatıcıdır: "Şu Gömeç'in bu tarafı var ya [eliyle Meyhane Boğazı tarafını göstererek], ileri bahçeler filan, Rumların bahçeleriydi. Hep bahçeler, Rum bahçesiydi burada."⁷⁸

Sanayinin durumuna gelince:1908 yılında Gömeç'te, iki yağ, iki un fabrikası ile iki fırın çalışmaktaydı⁷⁹. Ayrıca, kışın yakacak olarak kullanıldığını yazdığımız meşe pala-

⁷⁶ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf: 81-84'de 6 numaralı..

⁷⁷ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolida-Gömeç, A-2, Tanıklar: Katerina Kallayci ve Stilian Mitilineu.

⁷⁸ Sözlü Tarih Çalışması, Gömeç.

⁷⁹ Hüdavendigâr Vilayeti Salname-yi Resmisi, 1324, s.561.

mutunu işleyen bir fabrika da, bunlara eklenmelidir. Tüccarlar, un, zeytinyağı ve sabun gibi ürünleri develerle alırlar, İzmir ve İstanbul'a götürürlerdi.⁸⁰ Bu işletmelerle arazi-nin mülkiyetini, cemaatler bazında gösteren ayrıntılı veriler, ne yazık ki mevcut değildir. Küçük Asyalı Mülteciler Komisyonu'nun, Burhaniye Kazası'nda "arazi dışında", Hristiyanlara ait taşınır ve taşınmaz malları gösteren bir çalışmasını, ihtiyatla karşılamak kaydıyla vermek isteriz:

Yerleşim merkezi	Ev	İşyeri	Kilise	Okul	Atölye	Nüfus	Emlak		Toplam emlak (Lira)
							Taşınır	Taşınmaz	
Burhaniye	600	150	3	3	3	4.500	350.000	500.000	865.000
Pelitköy	25	20			1	150	35.000	200.000	235.000
Karaağaç	240	30	1	1	3	1.500	30.000	151.000	185.000
Dereköy	150	20	1	1	1	800	15.000	80.000	96.500
Daglıeli	40	2		1		250	6.000	9.000	15.100
Gömeç	200	30	1	1	1	1.200	25.000	160.000	188.000
Yayaköy	100	10	1	1		800	10.000	25.000	36.500
Keremköy	30	2	1	1	3	200	3.000	40.000	45.000
Köylüce	10	2				60	1.500	2.000	3.500
Çiftlik-Gümüşlü	60	10				300	45.000	200.000	245.000
Hacı Osman	10	2				60	500	1.000	1.500
Tursunlu	10	1				60	500	800	1.300
Toplam	1.475	279	8	9	12	9.880	521.500	1.367.800	1.917.400

Kaynak: Trakya ve Küçükasya'da..., s.248

4. Askeri Gelişmeler

Ayvalık'a Yunan Ordusu'nun çıkışı ve Yarbey Ali Bey komutasındaki 172. Alay ile vuruşması, Türkçe ve Yunanca birçok çalışmada, uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu neden-

⁸⁰ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Anlatım Arşivi, Eolida-Gömeç, A-2, Tanık: Vasilia Kuçomitu.

le biz ayrıntıları daha az bilinen, Gömeç ve Yayaköy'ün Yunan kıtalarının işgali ve işgal-den kurtuluşu üzerinde duracağız.

61. Tümen Komutan Vekili Yarbey Refet Bey'in, Bandırma'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli bir şifre, Ayvalık'ın işgalinden sonra, tarafların askeri durumlarını şöyle tanımlıyordu: *"Yunan işgal kuvveti[nin] Ayvalık sirtlarında tahkimat yaptığı ve bu yönden işgali genişlettiğine dair emare görüldüğü ve Ayvalık'tan çekilen alayın karargahı Murateli Köyü'nde olup, Gömeç Nahiyesi merkezine telefon [kablosu] uzatılarak [oradaki] telgraf hattıyla irtibat kurulduğu... Ayvalık Mıntika Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir."*⁸¹

Körfez Bölgesi'nin her yerinden olduğu gibi, Gömeç ve Yayaköy'den de birçok Türk, silahlı ya da silahsız olarak cepheye koşmuştu. Gömeç Bölük Komutanı sıfatıyla, Ferit Bey [Karzan]'in⁸² başlarında bulunduğu anlaşılan bu yurtseverlerden, toprağa düşenlerin isimlerini, Hasan İnce şu cümlelerle veriyor: *"Ali Bey'e yardım ettiler...Öldüler. Bu İbrahim [Balcı]'in amcası gitti biri. Çakallar yedi ölüsünü. Bir de İshak Çavuş vardı şeyde, O'nu da çakallar yedi. Bir de vardı, şöför Mahmut diyorlar, ağabeyisi. Onun ölüsünü aldılar, ötekilerini alamadılar."*⁸³

Temmuz ayı başında, çatışmaların yoğunlaşmaya başladığı dikkati çekmektedir. İlk olarak 4 Temmuz günü, Ali Bey'in Gömeç'ten çıkardığı bir keşif kolu ile, aynı amaçla Yunanlıların Ayvalık tarafından çıkardığı bir kol arasında, Yayaköy yakınlarında maki-neli tüfeklerin de kullanıldığı bir vuruşma olmuştu.⁸⁴ Ali Bey'in 14. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği 10 Temmuz tarihli bir rapordan, elde bulunan kuvvetle Tursunlu hat-tını tutmak mümkün olmadığından Karaağaç sirtlarına çekildiği, bunun üzerine Gömeç ve Tursunlu'ya giren Yunan keşif kollarının, bazı yerleri ateşe verdikleri anlaşılmaktadır.⁸⁵

Büyük bir olasılıkla, 8/9 Temmuz'da Gömeç'e giren Yunan birlikleri, Bergama'nın doğusundan Ayvalık'ın tahminen on kilometre kuzeydoğusuna kadar olan bölgeyi tutmakla görevlendirilmiş olan Adalar Tümeni'ne bağlıydılar⁸⁶. İzmir Kolordusu tarafın-

⁸¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 37, Eylül 1961, Vesika No.905.

⁸² Erim, s.68. *Sözlü Tarih Çalışması*. Gömeç. Tanık: Hasan İnce, Ferit Bey'in Hacı Osman [Köyünün] yerlilerinden olduğunu söylemektedir.

⁸³ *Sözlü Anlatım Arşivi*, Gömeç.

⁸⁴ Enm, s.89'da, Yarbey Ali Bey'in 5 Temmuz 1919'da, Gömeç Telgrafhanesi'nden 14. Kolordu Komutanlığı'na çektiği tel.

⁸⁵ Erim, s.91.

⁸⁶ *Küçük Asya Harekatının Resmi Tarihi 1919-1922* (Epitomos İstoria tis is Mikran Asian Ekstratias), Atina, 1967, s.36.

dan, genelkurmay başkanlığının Giresun-Edremit çizgisine kadar olan bölgenin, temizlenmesine ilişkin emrini yerine getirmekle görevlendirilen Adalar Tümeni, 12 Temmuz gecesi hazırlıklara girişti. Bu amaçla, dört karma birlik oluşturuldu. Bunlardan sonuncusu, Binbaşı Tamvaki'nin komutası altında olup, Yayaköy civarında konuşlandırılmıştı. 14 Temmuz günü, başlayan kuzey yürüyüşü, başkomutanın emri üzerine durdurulmuştu. 17 Temmuz sabahı yeniden yürüyüşe geçildiğinde, Tamvaki'nin komutası altındaki karma kuvvetin, iki kola ayrıldığı görülmektedir. Tamvaki'nin komutasındaki: 3^{1/2} bölük ve 5 makineli tüfekten ibaret olan birinci kol, Pambucak, Ulubeyler, Ağacık, Karga, Şarköy güzergahını alarak, saat 16.00'da Burhaniye'ye girmişti. Ayvalık-Gömeç şosesini kullanan, Yüzbaşı Konstantinidis'in komutasındaki: 1^{1/2} bölük ve 5 makineli tüfekten ibaret ikinci kol ise, "*Niki Torpidosu*"nun toplarınca denizden destekleniyordu. Burhaniye'de birleşen bu iki kol, harekate devam ederek, saat 19.30'da Edremit'e ulaşmışlardı⁸⁷.

İzmir Yunan İdaresi'nin, Edremit Kazası'ndan askere yazılanları gösterir listeleri, Edremit'teki temsilcisine göndererek, bunların ailelerine maaş bağlanmasını istemesi,⁸⁸ Osmanlı uyruğundaki Rumların, Yunan Ordusu'nda hizmet ettiğinin açık kanıtıdır. Gömeçli Rum gençlerinin, ailelerine ekonomik katkı da sağlayan bu hizmetin dışında kalmadıklarını, Vasilia Kuçomitu'dan öğreniyoruz. Kuçomitu, kız kardeşlerini evlendirmek isteyen annesinin, bu konudaki düşüncesini öğrenmek istediği cephedeki oğlundan [erkek kardeşleri]: "*hiçbirşeye karar verme anne, durum iyi değil, zannediyorum cephe dağılacak*" cevabını aldığını belirtmektedir⁸⁹. Cephedeki duruma ilişkin ilk bilgilerin, Ayvalık'a ulaştığı 3 Eylül günü [1922] başlayan telaş,⁹⁰ kısa bir süre içinde Körfez'deki tüm yerleşmelere yayılmış olmalıdır. Kuçomitu, bir ay içinde jandarmalarla, battaniyeleriyle atlarını satan askerlerin, kayıklara binerek gittiklerini görünce, çocuk çocuk Ayvalık'a yığıldıklarını ve yanlarına hiçbirşey alamadan Midilli'ye geçtiklerini söylemektedir⁹¹.

Gömeç'in Yunan işgalinden, şu anda kutlanan 6 Eylül'de kurtulmuş olması mümkün değildir. Akıncı Müfrezeler Reisi İbrahim Ethem Bey, 7 Eylül 1922 tarihinde, Ba-

⁸⁷ Filadelfia..., s.s. 85-86 ve 97-98.

⁸⁸ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi, Zarf:85-86.

⁸⁹ Çıkış, Küçük Asya'nın Batı Kıyılarındaki Bölgelerden Tanıklar (I Eksodos, Martires apo tis Eparhies ton Ditikon Paralion tis Mikrasias), Cilt 1, Atina, 1980, s.102.

⁹⁰ Bu günlerde Ayvalığın durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hr. Em. Angelomati, Büyük Trajedinin Tarihi, (Hronikon Megalis Tragodias), Atina, (tarihsiz), s.s.301-317.

⁹¹ Çıkış..., s.102.

tı Cephesi Komutanlığı'yla Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta: "*Erdek, Burhaniye, Edremit, Ayvalık dışında, Karesi Livası dahilindeki düşman tamamen temizlenmiştir*" diyor-du⁹². İbrahim Ethem Bey'in, aynı makamlara verdiği **11 Eylül tarihli** harp raporunda: "*Edremit, Burhaniye havalisinin temizlenmiş ve ... müfrezelere Ayvalık ve Bergama istikame-ti verilmiştir*" demesi, henüz akıncıların Gömeç'e dahil olmadığını göstermektedir⁹³. Ni-tekim, İbrahim Ethem Bey'in yine aynı makamlara: "*Ayvalık müfrezelerimiz tarafından vukuatsız işgal edilmiştir*" raporunu verdiği **13 Eylül'de, Gömeç'in akıncılarca kurtarıl-mış olduğu** açıktır⁹⁴.

Senelerdir yapılmakta olan hatanın kaynağını, iki yerde aramak gerekmektedir. İl-kin, Yunan kaynakları düzenli Türk Ordusu'nun Ayvalık'a giriş tarihi olarak, 6 Eylül ta-rihini vermektedir⁹⁵. O dönemde Yunanistan, Gregoryen takvimi kullanmaktaydı. Yani bu tarihe, 13 gün ilave edilmesi gerekmektedir. Bu yapıldığında çıkan 19 Eylül tarihi ise Türk Ordusu'nun Ayvalık'a giriş tarihi değildir. **Bu 6 Eylül tarihi, miladi bir tarih zan-nedilmiş olabilir.**

İkinci olarak, düzenli Türk Ordusu'nun [2. Süvari Tümeni] Ayvalık'a girdiği 16 Eylül tarihini,⁹⁶ 6 Eylül zannetmek yanılgısıdır.

⁹² İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara, 1978, s.348'de, 75/42 numaralı.

⁹³ Akıncı, s.385'te, 86/54 numaralı.

⁹⁴ Akıncı, s.389'da 88/56 numaralı.

⁹⁵ Hr. Em. Angelomati, s.304.

⁹⁶ Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922). Ankara, 1969. s.162.

İŞGAL YILLARINDA ANADOLU'DA ÇIKARILAN YUNAN ORDU GAZETELERİ HAKKINDA NOTLAR

Bir ordunun personeline parka, tektip elbise, elbiselik kumaş, postal, ayakkabı, iç çamaşır, çorap, tütün ve sigara tahsis etmesi ne kadar alışıldık ise, gazete yayımlaması o kadar sıradışı bir durumdur. Bu çalışmamızda, Anadolu'yu işgal eden Yunanistan'ın, **Küçük Asya Ordusu Komutanlığı**'nın karargah merkezi ile, bağlı birliklerince çıkarılmış askerî gazeteleri tanıtacağız.

A. İZMİR'DE YAYIMLANANLAR

1. "Sinadelfos" [Arkadaş]

Söz konusu Komutanlık, 1922 Mart'ında, "Askerin Desteklenmesi" adlı bir bölüm kurma ve İzmir'de "Sinadelfos" ismiyle gündelik bir askerî gazete çıkarma işine, karargahının ikinci şubesini memur etmişti. Bu görevlendirmeye, askerin moralini yükseltmeye yönelik, bazı maddi ve manevi adımların biran evvel atılmasının gerekli olduğu konusunda Nik. Karvunis'in, Atina'da yayımlanan "Politia" gazetesine cepheden geçtiği bir dizi haber neden olmuştu.

Kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilemeyen "Askerin Desteklenmesi Bölümü", gramafonlar satın alarak değişik birliklere göndermiş, işgal bölgesine gelmiş gezici tiyatro topluluklarıyla vatanî piyesler ve kısa komediler sahnelemeleri konusunda anlaşarak, onlara cepheye gitmelerini sağlayan seyahat izinleri çıkarmıştı¹.

İkinci şube "Sinadelfos"un müdürlüğüne, Yunanistan'ın tanınmış entelektüellerinden İlias Per. Vutieridis'i getirmişti. 28 Şubat 1874'te Romanya'ya bağlı Sulina'da doğan Vutieridis, edebiyat fakültesi mezunu olup gazeteci, şair, tarihçi ve tiyatro ya-

"Sinadelfos" Gazetesi

¹ Mihail Roda, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία* (1918-1922), (Yunanistan Küçük Asya'da), Atina. 1950. s. 256'da yazar, bunların çok olumlu girişimler olduğunu belirttikten sonra "Eğer taze yiyecek bulunsa, kıflı ringa balığı ve düşük kaliteli makarna yerine iyi yiyecekler konulabilseydi, kuşkusuz faydalı sonuçlara ulaşılabilirdi, askerler de komutanları önünde karavanelarını, tüketilemez diyerek reddetmek zorunda kalmayacaklardı" demektedir.

zariydi. Edebiyat dünyasında ilk kez, 1897 yılında şiirleriyle görünen Vutieridis, 1900 yılında bunları "*Bulutlar*" başlığı altında yayımlamıştı. Bunu, 1907'de "*Hacı*", 1917'de "*Cıvıltı*" ve 1920'de "*Müzikal Ayinler*" adlı diğer şiir kitapları izledi. Bir tiyatro şairi olarak konusunu millî kültürden alan "*Artas Köprüsü*" ve "*Güneşin Doğuşu*" gibi trajediler, arkaik mitolojiye dayanan "*Kurtarıcılar*", "*Kassandra*", "*Ölünün Gölgesi*", "*Severken*" ve "*Öldüren Siyaset*" gibi sosyal dramalar ve "*Erkek*", "*Zuana*", "*Sevgi Tekerleği*" gibi tek perdelik oyunlar yazmıştı ki, bunların çoğu başarıyla sahneye konulmuştu. Gazeteci olarak 1897'den itibaren değişik gazetelerde köşe yazıları, makaleler ve çeşitli edebî ve tarihî metinler kaleme alan Vutieridis, "*Numan*" ve "*Panathinea*" gibi tanınmış edebiyat dergilerinde çalışmış, Eski Yunan Edebiyatı'ndan şiirler, daha çok Evripidu'nun "*Alkistin*"i, Sofokleus'un "*Kolonoların Kompleksleri*" gibi antik dönemin lirik şiirleri, düzyazıda Lukianu'nun "*Timon İnsanlık Düşmanı*", "*Yalanseven*", ve "*Kronolojik Mektuplar*" gibi diyaloglarını, Loggu'nun "*Defne ve Ot*" ile, sahte platonik diyalogu olan "*Aksiohas*" romanını çevirmişti. Vutieridis kendisinin bir gönüllü olarak içinde yer aldığı, "*1897 Girit Devrimi*" ve savaş muhabiri olarak izlediği, "*Sakarya'nın Ötesinde Harekat*" başlıklı anı kitaplarına da imzasını atmıştı².

İzmir'deki ordu matbaasında³ basılan "*Sinadelfos*"un ilk sayısı, 31 Mart 1922 tarihini taşımaktadır. Küçük boyutta dört sayfadan ibaret olan Gazete, askerlere sembolik bir fiyatla 10 para, sokaktaki adama ise, diğer İzmir gazeteleri gibi 2^{1/2} kuruştan satılmaktaydı. Yunan Ordusu'nun Anadolu'da konuşlanmış tüm askerî birimlerine gönderilen Gazete⁴, ilk sayısında kendisini şöyle sunuyordu: "*Sinadelfos'un ilk sayısının, Yunanistan'ın millî meselesi [Anadolu Harekatı]nin çok kritik bir aşamadan geçtiği şu günlerde yayımlanması, şüphesiz bir rastlantıdır. Ve madem ki program [Anadolu'nun Yunanistan'a katılması] büyük Yunan ananesinin millî kanunlarının yararıdır, bu programa yansıyan Yunanlıların tüm millî vicdanı, Yunan düşüncesi/nin gerçekleşmesi için döktükleri ve dökmeye devam ettikleri kanlar, başından beri programın kararlılıkla takip edilmesi için iyi bir fırsattır.*"⁵

Haber ve telgraflar dışında makaleler, köşe yazıları, cepheden gönderilen mesajlar, asker mektupları, öyküler, fıkralar, hoş sözler, hikayeler ve bilmecelere de sütunlarını

² N.I. Laskaris, "Vutieridis, Ilias Per.", Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, (Büyük Yunan Ansiklopedisi), Atina, 1934. ss. 725-726. Vutieridis'in kaleme aldığı kitaplar, yukarıda ismi zikredilenlerle sınırlı değildir. Sinadelfos'daki müdürlük görevi sona erdikten sonra, çıkan kitaplarını belirtme gereği duymadık.

³ Sinadelfos'un elimizde bulunan: 27 Mayıs 1922 tarihli fotokopi edilmiş nüshasında okunan "*Trohidior Yolu, Numara 11, Göztepe*" adresi, bu matbaanın bulunduğu adres olmalıdır.

⁴ Roda, s. 256.

⁵ Hristu Sokr. Solomonidi, Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922), (İzmir'de Gazetecilik), Atina, 1959, s. 242.

açan gazetede Drosini, Athana Malakasi, Kiriazi, Hacopulu, Porfira vb.'nin şiirleriyle, aralarında Nikos Tutuncakis'in de bulunduğu İzmirli şairlerin şarkıları, düzenli olarak yayımlanıyordu.

"Sinadelfos"un 3 Nisan 1922 tarihli nüshasında, Mart ayında Paris'te toplanan konferansta imzalanan mütareke [metnin]de yazılı olduğu üzere, "madem ki Kral Konstantin Hükümeti kabul etti, Yunanlılar Küçük Asya'yı boşaltmak zorundadırlar" diye yazan Paris'in Le temp Gazetesine karşılık veren sert bir makale yayımlanmıştı. Makalede Le temp, "utanmaz", "ahlaksız" ve "kötü niyetli" olmakla suçlanıyordu. İzmir Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis, söz konusu makaleyi okuyunca, Fransız gazetesine küfür edildiğini düşünerek çılgına dönmüş, Vutieridis'i makamına çağırarak, polis müdürünün de hazır bulunduğu bir ortamda, Pire'ye giden ilk vapurla şehirden ayrılmasını emretmişti. Bunun üzerine Vutieridis, Le temp'in Fransa'nın resmi gazetesi olmadığını, bir Yunan gazetecisi olarak yazılanlara karşılık vermesinin görevi olduğunu söyledikten sonra, ordu mensubu olması nedeniyle verilen emre itaat etmeyeceğini ve yalnızca ordudan emir almayı kabul ettiğini vurgulamıştı. Vutieridis'in İzmir'den ayrılması ve bu nedenle "Sinadelfos"un yayınının durmasının önüne, General Pallis'in ertesi gün, Stergiadis'ten emrini geri almasını rica etmesiyle geçilmişti⁶.

"Sinadelfos"un son sayısı 28 Ağustos 1922 tarihli olup, toplam 126 sayı çıkabilmişti⁷. Tiraajı konusunda bilgi edinilemeyen gazetenin, 27 Mayıs 1922 tarihli nüshasında yer alan başmakale, "Sinadelfos"un Türk bağımsızlık mücadelesine bakışı ve sahip olduğu "Hacı ruhu"nu göstermesi açısından önemlidir. Vutieridis tarafından kaleme alındığını sandığımız bu yazıda şöyle denmektedir: "Küçükasya meselesinin, Yunanistan yararına çözülemeyeceği endişesini taşımayıp, ümidimizi biran bile kaybetmedik. Şu anda bu ümit yerini, oldukça güçlü bir inanca bıraktı. İğrenç Kemalizmin Doğu Hristiyanlarına reva gördüğü korkunç katliamlar ki, bunların çok daha küçük benzerlerinin bile, tüm uygar dünyanın öfke ve hiddetini haklı kıldı. Geçirdiği milletler tarihinde, yıkılıp ve yıldı ve da değişik biçimlere ne kadar çok uğradıysa, uygar milletler de şimdi yeniden güçlü büyümektedir."

Ο δημοσιογράφος, Ιλιάς Βουτιεριδής στην πρώτη γραμμή του Μεταπολεμικού αγώνα στον τομέα του *"ΕΘΝ Φοκιά"*, στις 16 Αυγούστου 1921

Από το βιβλίο *Ηλικία Βουτιεριδής*

Gazeteci Ilias Vutieridis Cephede

⁶ Solomonidi, ss. 242-243; Roda, s. 298.

⁷ Panayiotis F. Hristopoulos, *Εφημερίδες Αποκειμενες στη Βιβλιοθηκη της Βουλης (1789-1970)*, (Meclis Kütüphanesinde Mevcut Gazeteler), Atina, 1994, s. 313.

Kemalizmin kılıcından Doğu'nun kurtuluşu meselesi, sadece siyasi bir konunun değil, aynı zamanda bir insanlık dramının sona erdirilmesi meselesidir. Masum ve silahsız Hristiyanlar, Ankara'nın üzerlerine saldırdı başibozuklardan kurulu ordu tarafından katlediliyor, tecavvüze uğruyor ve eziyet görüyorlar. Bu vahşi ve kanlı trajediye, Avrupa ve uygar dünya duyar-sız kalamaz. Artık konu talih-siz insanların özgürlüğe kavuşturulmasının ötesinde, bunların hayatta kalmaları sağlamaktır. Ve bunların kurtuluşlarının sağlanması, sadece özgürleştiril-meleriyle mümkündür. Başka bir şekilde olamayacağı açıkça görülüyor. En azından tarih bu-nu bize öğretiyor. Batakin katliamları Bulgaristan'ın bağımsızlığını getirdi, çünkü önce İngil-tere bunlara isyan etti. Suriye'nin aşağı yukarı altmış yıl süren katliamlarının bir sonucu ola-rak, bu ülkedeki Fransız himayesi kurtuluşu sağladı. 1821 Yunan Devrimi sırasında, önce Sa-lık ardından Psara ve birkaç yıl sonra İbrahim'in Mora'da yaptığı katliamlarda, Avrupa bir bütün olarak ve ortak diplomasiyle harekete geçmedi mi? Türk barbarlığının olduğu yerde ha-yatta kalanların tek kurtuluş yolu, edebi özgürlüğe [ölüm kastediliyor] kavuşmalarıdır. Ve bugün Küçük Asya'da, daha büyük ölçekte aynı şey oluyor. Kızgın Avrupa, uygar dünyanın öfkeli vıcdanı, bu tür cinayetlerin sürmesine göz yumamaz.

Madem ki, Küçük Asya'daki Yunan Ordusu onların [Avrupalı Devletlerin] isteğini hemen yerine getiriyor, artık bu trajediye bir son verilmesi gerektiğine inanıyorlar, tam özgürlüğün gerçekleşmesi olayı çok yakındır. Bütün Yunanlılar bunun böyle olacağına inanıyorlar."

2. "Amina" [Savunma]

Yıllardan beri amatör bir yazar olarak gazetelerde makaleleri yayımlanan öğretmen Tonis Zanos, 1922 Nisanı'nda "Amina" başlığıyla, günlük bir akşam gazetesi çıkarmaya başlamıştı. Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesi üzerine Gazete yayımını kesmek zorunda kalmış, Zanos şehirden ayrılmayı başaramayarak tutuklanmış ve asılmıştı⁸.

⁸ Solomonidi, s. 243. Hiçbir Yunanca kaynağın hakkında daha fazla bilgi aktarmadığı gazetenin ismi, mer-kezi İzmir'de bulunan "Küçük Asya Savunma Örgütü"nü yayım organı olabileceğini akla getirmekteyse de, söz konusu örgütün Atina'daki Genel Devlet Arşivi [Γενικά Αρχείο του Κρατους]nde bulunan evrakı üzerinde çalışan arşivist-tarihçi Ek. Bekaroğlu Eksadaktilo'nun bize gösterme inceğinde bulunduğu kişisel notlarında, bunu doğrulayacak hiçbir veriye rastlayamadık. Küçük Asya Savunma Örgütü'yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir San-cağı*, Ankara, 1997, ss. 342-368.

3. "Pana" [Çocuk Bezi]

18 Mayıs 1921'de hizmete alınan, Gaziemir'deki Dördüncü Yunan Askeri Hastanesi'nin⁹, eğlence ve dinlence merkezince çıkarılan gazete, hastanede tedavi gören hasta ve yaralılar arasında elden ele dolaşıyordu. Pana'nın elde mevcut tek nüshası, 27 Haziran 1922 tarihli ve "5" numaralı sayıdır. Büyük bir olasılıkla, hastanenin teksir makinası kullanılarak çoğaltılmış olan elyazılı bu sayı, 21 x 17.5 cm. ölçülerinde ve değişik konularda yazılar içeren dört sayfadan oluşmaktadır¹⁰.

"Arabas" Gazetesi

B. CEPHEDE ÇIKARILANLAR

1. "Arabas" [Kağnı]

İkinci Yunan Kolordusu'nun telgraf bölümü¹¹ tarafından çıkarılmıştır. Kolordu'nun teksir makinasının bulunduğu atölye, "Araba"yı çıkartan askerlerin emrine verilmiş olup gazete, ekipman ve baskı kalitesi açısından, Atina'daki birçok gazeteyle yarışabilecek düzeydeydi. Renkli dış kapağı, tüm sayfalara serpiştirilmiş resim, köşe yazısı, öykü ve şiirleriyle "Araba", bir derginin içermesi gereken herşeye sahipti¹².

Derginin, Konstantinos Misailidis'in¹³ arşivinde bulunan "13" numaralı ve 9 Temmuz 1922 tarihli nüshası,

⁹ Η Υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού κατά την Μικρασιατικήν Εκστρατείαν (1919-1922), (Küçükasya Harekatında Ordunun Sıhhi Hizmeti), Atina, 1968, s. 302'den, bu hastane İzmir'de kurulu dört Yunan hastanesinden, merkez kaza dışında konuşlanmış tek askeri hastaneydi. 1921 Ağustos-Eylül harekatı [Sakarya] 'nda Eskişehir'e taşınan hastanenin Baştabibi Mihail Sarandopoulos (18.5.21'den,....'e), tabipleri ise: Dimosthenis Frangoyiannis (22.9.21'den 28.8.22'ye) ve Konstantinos Kabanis (19.5.22'den 28.8.22'ye)'ti.

¹⁰ Despina Rizu, "Σπανιες Χειρογραφες Περιοδικες Εκδοσεις", (Elyazılı Nadir Süreli Yayınlar), Διαβάζω, 33, Temmuz 1980, s. 26.

¹¹ Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922), Επιχειρήσεις Προς Αγκυραν 1921, (Küçük Asya'da Harekat, Ankara Seferi), Cilt 5, Bölüm 2, Askeri Tarih Dairesi Yayınları, Atina, 1965, s. 224'te, bu Bölüğün muhabere subayı Usteğmen Hristos Golemis'in komutasında olduğu anlaşılmaktadır.

¹² Kosta Misailidis, Πολεμικα Φύλλα απο την Μικρασιατικήν Εκστρατεία, (Küçük Asya Harekatı'ndan Savaş Gazeteleri), Atina, Mayıs 1923, s. 300.

¹³ Konstantinos Misailidis, 24 Aralık 1918 tarihinde Deniz Albay İlia Mavrudis komutasında olduğu halde İzmir'e gelen, "Leon" isimli Yunan torpidosunda bulunan üç Yunanlı gazeteciden biriydi [Diğerleri; Mihail Rodas ve Pandelis Kapsis]. Kentin işgalinden önce Mavrudis tarafından kendisine çok önemli görevler verilen (Bu konuda bkz. Rodas, ss. 92-95) Misailidis'in, mütareke ve işgal yıllarına ait anıları S. Karaoğlu'na, T.C. Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından çevirilmiş olup, basılmamış daktilo metin olarak aynı kurumun kütüphanesinde bulunmaktadır.

23.8 x 20.7 cm. ölçülerinde olup, "11" sayfadan (ss. 125-136) ibarettir. "125", "130", "131" ve "136." sayfalarını tamamen mizahi metinlere ayıran derginin renkli ve süslü kapak sayfası, tasvir edilmeyi hak etmektedir.

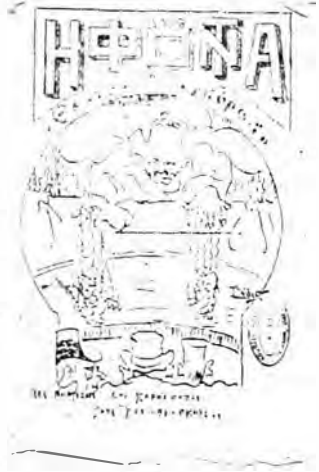
Kapağın sol alt köşesine, Fransızca'da "kımız" anlamına gelen "Rouge" sözcüğü yazılmıştır. Bu, kapağı düzenleyen askerin kullandığı mahlâ olmalıdır. Derginin adı, sağında ve solunda arka planda minaresiyle cami, ön planda bir çift öküzün çektiği iki küçük kağıt resmi olduğu halde, yarım daire biçiminde sayfanın üst-ortasına yerleştirilmiştir. Hemen altındaki yekpare resimde, sırtındaki sırığa iliştilmiş iki bakraç taşıyan bir Türk kadını görülmektedir. Resmin arka planında bir minare, sol üst yanında büyük harflerle bir anlam veremediğimiz "Odadaki çeşmeden" ibaresi yer almaktadır.¹⁵

"Arabas"ta çıkan bir karikatür

2. "Fuda" [Püskül]

Albay Nikolaos Plastiras komutasındaki, 5/42. Efzon Alayının¹⁶ eratı tarafından çıkarılan "Fuda" haftalık bir gazeteydi. Abonelik almayan "Fuda"yı bir Yunanca kaynağın, "...haftanın beş günü otururlar, yerler ve içerler" dediği efzonlar bedava dağıtıyorlardı¹⁷. Gazetenin, Misailidis'in arşivinde bulunan "18" numaralı ve 2 Temmuz 1922 tarihli nüshası 33.5x20.5 cm. ölçülerinde olup daktilo ile yazılmış "8" sayfadan oluşmaktadır. "4", "5" ve "7." sayfalarında karikatürler, "8." sayfasında Yiannis Dimitris imzalı, "Köyümüzden Bir Şahsiyet" başlıklı tiyatro oyunu bulunan

"Fuda" Gazetesi

¹⁵ Αραμπας, 9 Temmuz 1922.

¹⁶ Η Εκστρατεία εις την... s. 289'da, Alayın subay kadrosu şöyle verilmektedir. Birinci tabur: Binbaşı Yeorgios Karathanasis (15.8.21'e kadar), Tegmen Dimitrios Niças, İkinci tabur: Binbaşı Theodoros Sionis, Üçüncü tabur: Binbaşı Haralambos Tertikas (13.8.21'e kadar) ve Binbaşı Nikolaos Kuburas.

Εφια Νεας Σμυρνης, (Yeni İzmir Yurdu) [Demirbaş Defteri], s. 2.

söz konusu nüshada, mizahi şiirler ve düzyazı örneklerine de rastlanmaktaydı. "3." sayfa ise, 23 Haziran'da "Eleftheron Vima" Gazetesi'nde çıkan bir makaleye verilen cevaba ayrılmıştı ki, cephedeki Yunan askerinin başkentine nasıl baktığını göstermesi açısından çok önemlidir: "Atina'nın ünlü gazetesinin köşe yazarına gerekli cevabı verme ve bazı şeyleri vurgulama şeklinde somutlaşan gazete düşkünlüğümüzün genelde can sıkıntısına karşı kaçınılmaz bir reaksiyon olduğunu söylemek zorundayız. Keşiflerimizin verdiği bunca ruhi desteğe ilaveten, aklımıza dayanarak bir gazete [fuda] çıkardık. [Kamuoyu üzerinde] büyük bir ağırlığı olan gazetelerin bize ulaşması çok şey ifade etmez, çünkü bunlar beraberlerinde çürük kokusu da getiriyorlar... Atina çepeçevre sisle kaplı ve karararı gerçekleri aydınlatmak için oraya yeterince ışık gönderdik ve göndermeye de devam ediyoruz."¹⁷

"Fuda"nın da "Arabas" gibi, resimli bir kapak sayfası bulunmaktadır. Sayfanın üstüne büyük harflerle gazetenin ismi, tam altında ise "Ankara Tiyatrosu" ibaresi yerleştirilmiştir. Daha sonra, omuzunda silah asılı olduğu için bir asker diğeri sivil Türkleri sembolize ettiği anlaşılan iki kuklanın, son derece çirkin resmedilmiş Mustafa Kemal tarafından oynatıldığı bir karikatür görülmektedir. Karikatüristin "Karagöz" diye tanımladığı kuklaların altında, gıydıkları silindır şapkalardan Türk ve Müslüman olmadıkları anlaşılan üç tiyatro seyircisinin aralarında geçen, "bizi eğlendirdiğini nasıl zanneder?" diyaloguna yer verilmiştir. Kapak sayfasında ismi okunan T. Dedes karikatürist olmalıdır. Sağ alt köşede yer alan mühüre: "Fuda Gazetesi, 5/42 Efzon Alayı" ibaresi kazınmıştır. Büyük bir olasılıkla, söz konusu mühür Gazeteyi hazırlayanca herkesçe bilinmesi amacıyla her nüshaya basılmaktaydı¹⁸.

1994 Martı'nda, Atina'da gerçekleştirilen bir kitap müzayesinde, 16 Temmuz 1922 tarihli 22. sayısı açık artırmaya konulan "Fuda"nın,¹⁹ yüksek rütbeli subayları dahi mizah malzemesi yapmaktan çekinmediği anlaşılmaktadır. Piyade Albay Dimitrios Theotokis komutasındaki Bağımsız Tümen'in, 52. Piyade Alayı Komutanlığına atanan Albay Nikolaos Skiros'un²⁰ subaylarına: "Kral Konstantin, hükümet ve Stergiadis'in düşüncesine göre Küçükasya'nın kangren olduğu ve cerrahi müdahale gerektiğini" söylemesini Fuda, "Ünlü cerrah gelir gelmez Folordu mensupları[?]nin kesilip biçilmesi işini üstlendi. Koşun, çünkü

¹⁷ Rizu, ss. 26-27.

¹⁸ Φουντο, 2 Temmuz 1922.

¹⁹ Βιβλιοφιλία, (Kitapseverlik), 63, Ocak-Şubat-Mart 1994.

²⁰ Η Εκστρατεία εις την..., s. 250 ve 284. Ancak Misailidi, s. 302'de, Albay Skiros'un 13. Tümene katıldığını belirterek yanılmaktadır. Yazarın, bu Tümene bağlı olup "Fuda"yı çıkaran 5/42. Efzon Alayı ile Skiros'un komuta ettiği Bağımsız Tümene bağlı 52. Alayı, birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.

buradaki ikametinin kısa olacağı anlaşıyor" şeklinde haber yapınca, Skiros küplere binmişti. Öfkesi, Plastiras'ın emir subayı Yüzbaşı Haralambos Papatheodoru ve Athanasios Vahliotis'in yaptığı, Bursa Geçici Askeri Hastanesi'ne²² ait ambulansların şoförleri tarafından çıkarılmıştı. Müdürlüğünü hastanenin depo memurunun yaptığı "Filiaria", sabit bir büroda değil, müdürün arabası nereye giderse orada hazırlanıyordu. Gazete başhekimini bile karikatürüze etmiş, ancak bu o denli başarılı yapılmıştı ki, Lazaridis kızmak bir yana gülmekten kırılmıştı. Tiyatral etkinlikleri de takip ettiği anlaşılan "Filiaria"nın bir nüshasında: "Bu akşam Asya Tiyatrosu'nda: 20 Yıl Asker" ve "Sinema: çok geç, kadınlar gemi aızıya aldılar" gibi ilanları okuduğunu, Misailidis yazmaktadır²³.

3. "Filiaria" [Gevezelik]

Başhekimliğini Yeorgios Lazaridis, tabibliklerini Yoannis Papatheodoru ve Athanasios Vahliotis'in yaptığı, Bursa Geçici Askeri Hastanesi'ne²² ait ambulansların şoförleri tarafından çıkarılmıştı. Müdürlüğünü hastanenin depo memurunun yaptığı "Filiaria", sabit bir büroda değil, müdürün arabası nereye giderse orada hazırlanıyordu. Gazete başhekimini bile karikatürüze etmiş, ancak bu o denli başarılı yapılmıştı ki, Lazaridis kızmak bir yana gülmekten kırılmıştı. Tiyatral etkinlikleri de takip ettiği anlaşılan "Filiaria"nın bir nüshasında: "Bu akşam Asya Tiyatrosu'nda: 20 Yıl Asker" ve "Sinema: çok geç, kadınlar gemi aızıya aldılar" gibi ilanları okuduğunu, Misailidis yazmaktadır²³.

4. "Romvia" [Laterna]²⁴

Mudanya'da, Deniz Yarbay Dimitrios Fokas'ın emrinde bulunan deniz piyadelerince çıkarılan bir mizah gazetesi olan "Romvia"nın, Misailidis'in arşivinde mevcut "1." sayısı 27.8x20.5 cm. ölçülerinde ve "4" sayfadan ibaretti. 4 Aralık 1921 tarihini taşıyan, "3" ve "4." sayfalarında, sansür amacıyla mürekkeple yapılmış karalamalar görülen gazetenin ilk sayfasında, büyük harflerle şunlar yazılıydı:

"ROMVIA"

HER HAFTA ÇALAN GÜNLÜK ENSTRÜMAN

(YUKARI) UÇTAKİLERİN²⁵ GAZETESİ

PRENSİPLERİN GAZETESİ (Neden hala biz birinci nüshadayız)

İLK VE SON DEFA DOLAŞIMDAYIZ!...

Herbir sayının fiyatı 10.000 Ruble²⁶.

²¹ Misailidi, s. 302.

²² Η Υγειονομική..., s. 304.

²³ Misailidi, ss. 300-302.

²⁴ Kolu çevrilerek çalınan, sandık biçiminde bir tür org.

²⁵ Mudanya'nın kuzeyde oluşu kastediliyor.

²⁶ Gazetenin onca para birimi içinden Rus rublesine atıfta bulunuşu ve satırlarında ilahi değerleri hafife alan yaklaşımlara rastlanması, komünist bir çizgi benimsediğini düşündürmektedir.

"Romvia", mevki komutanlığının koyduğu içki yasağını okuyucularına şöyle duyurmuştu: "New York'tan bildirildiğine göre meşhur tenor Kar-uzo,²⁷ Mudanya'da asker ve denizcilere yasaklanmıştır." Gazetenin "Postane" başlıklı köşesinde: "Bu satırların yazarı dün Atina'dan, 26 Ocak 1809 tarihli ve dedesinin babası imzalı bir mektup aldı. Mektup biraz hırpalanmış haldeydi çünkü Salamin Deniz Savaşı ve Waterloo Savaşlarında bulunmuştu" matrağı okunmaktaydı. Ayrıca Atina'dan dün gelen postayla, Yunanistan Başbakanı Theodoru Diliyianni'nin menfur bir cinayete kurban gittiği bildirilmişti. Merhumun vefatı "Rahmetli" başlığı altında duyuruluyordu.

Telgrafçıların köşesinde şu haber okunuyor: "Tokyo'dan bildirildiğine göre Amerika Kristof Kolomb tarafından keşfedildi ki, yumurtanın²⁸ değeri 90 paraydı."

Ve şu: "Gökyüzünden bildirildiğine göre, kutsal ruh güvercin suretinde uçtu ve kayboldu. Ancak bu kez onu yakalayan müdürümüz uçtu ve kutsal ruh aslına dönmeye çalışıyor."²⁹

5. "Loghi" [Kasatura]

İkinci Yunan Kolordusu tarafından çıkarılıyordu³⁰.

6. "Arvila" [Postal]

İkinci Yunan Kolordusu'na bağlı olan, Piyade Albay Periklis Kallidopulos komutasındaki 12. Tümen tarafından çıkarılıyordu³¹.

7. "Susuro" [Dedikodu]

İkinci Yunan Kolordusu'na bağlı, 13. Tümenin kurmay subayı olan Yarbay Dimitrios Kaliankakis tarafından çıkarılan "Susuro", haftalık bir mizah gazetesi idi. Misailidis, "yenilmez bir subay, altın kalpli ve son derece akıllı" sıfatlarıyla tanımladığı Kaliankakis'in kendilerine, zengin bir yazar kurmayına sahip olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ancak O'nu tanıyanlar, gazetedeki bütün nazım ve nesir parçaların, bizzat kendisi tarafından kaleme alındığını çok iyi bilmekteydiler. Nitekim Misailidis: "Kaliankakis'in trajik

²⁷ Yunan rakısı.

²⁸ "Kolomb'un yumurtası" ibaresi, çözülmesi çok güç görünen ancak birinin kolaylıkla üstesinden geldiği sorunları anlatmak için kullanılmaktadır.

²⁹ Misailidi, ss. 300-302; Rizu, ss. 26-27.

³⁰ Misailidi, s. 303; Η Εκστρατεία εις..., s. 222'de, bu Kolordunun başında 31 Eylül 1921'e kadar Prens Andrea'nın bulunduğu, yardımcılığını ise Tuğgeneral Nikolaos Trikupis'in yaptığı okunmaktadır.

³¹ Η Εκστρατεία εις..., s. 223 ve 246; Misailidi, s. 303.

ölümüyle sadece ordunun parlak bir subayını kaybettiği söylenemez, aynı zamanda gülmece dünyası aydın, uzman ve birinci sınıf bir dehayı kaybetmişti" demektedir³².

8. "Avgı" [Şafak]

Onbaşı adayı Stavridis Arsenis'in çıkardığı gazetenin ilk sayısında, ismi olan "Avgı" sözcüğü yanında, büyük harflerle "haftalık edebî gazete" ve "cephede yazılır, savaşçılara bedava" ibareleri ile, "Ordu Onurlu Bir Barış İstiyor" altbaşlığı okunmaktadır. 20x16.5 cm. ölçülerinde ve el yazılı olan gazetenin ilk sayfasında "Akıncı" imzasıyla yayınlanan ve "Görev Hakkında" başlığını taşıyan makalede yazar, "Megali İdea" ülküsünün neredeyse gerçekleşmiş olmasından alınan coşku ve hazzı şu satırlarla ifade etmekteydi: "Yıllar-

dır savaşan ordu, kahramanlık zirvesine henüz çıkmadı. Hiçbir zaman ırkımız, alinyazısının gerçeğe dönüştürülmesinde bu kadar ileri gitmemişti. Rüyalarımızın şehrine bir adım kala... (Sansür) Ancak bu duruma [İtilaf Devletleri'nin Yunan Ordusu'nun İstanbul'u işgal girişimine izin vermemesi] Yunan halkı katlanamaz ve (Sansür) savaşlar, galipler vardı ve Yunan silahları mucizeler yarattılar. Bu kadar fekadarlık ve işte tanrı... (Sansür) Ah! Kötü kader ki... (Sansür) Yunanlılar olarak herşeyi unutulım ve orduyu göreviyle başbaşa bırakalım." Aynı sayfada yeralan makalelerin hepsinde, sansür tarafından silinmesi nedeniyle oluşan büyük boşluklar görülmektedir. Bu durumu Avgı, "Aktüalite" başlıklı yazıda şöyle eleştiriyordu: "Sansür nüshamıza karşı çok sert davranıyor, yumuşak bir yaklaşımı yok, oysa gazete güvenilir haberler veriyor. Ancak sansür... (Sansür) Sadece bize,

"Avgı" Gazetesi

³² Misailidi, s. 303'te, Kaliankakis'in 26. Piyade Alayı Komutanı olduğunu belirtmekte ise de, Η Εκστρατεία ε.ε., s. 270'den, bu alayın komutanının İlias Zahariadis olduğu, s. 248'de, Kaliankakis'in yukarıda gösterdiğimiz makamı doldurduğu okunmaktadır.

özgürce yazıp yazamayacağımızı söylemelerini istiyoruz? Bekliyoruz." "Askeri Bülten" ve "Askeri Terfiler" başlıklı sütunlar yanında "Sakarya Cehennemi" başlıklı ve S. Arsenis imzalı köşe yazısı, Avgi'nin 1921 Temmuz'unun son haftasında çıkmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir: "İleriye. Muhteşem amacımızı gerçekleştirmek için Ankara'ya doğru yürüyoruz. 21 Temmuz'da Eskişehir'de çok çetin bir savaş verildi. Yunan Ordusu kazandı. Ve bu zafer bize, Kemal'in inine ilerleme azmi veriyor. Önümüzdeki Ağustos yolda olacağız..."³³

Sonuç

"Avgi" hariç, tanıttığımız askerî gazetelerin tümünün, Sakarya Savaşı'ndan sonra ve özellikle, 1922 yazında yayımlanmaya başlamaları bir rastlantı değildir. Küçük Asya Ordusu Komutanlığı, B.M.M. Orduları'yla girişilen savaşlarda verilen ağır kayıplardan olumsuz etkilenen, siperde bekleyerek geçirdiği çetin kışın (1921/22) ardından depreşen, "eve dönme" özlemine bağlı olarak, isyan eğilimini yer yer pratiğe döken eratin moralini yükselterek oyalamak amacıyla, bu gazetelerin çıkmasına izin vermişti. Sayelerinde, Yunan Ordusu'nun, M. Kemal ve Türk ulusal hareketine bakışı ve Anadolu'daki Yunan varlığını açıklama tarzını öğrendiğimiz askerî gazetelerden, "Sinadelfos" hariç hiçbirinin tam koleksiyonu Yunanistan'daki kütüphane veya kişiler elinde bulunmadığından, ilk ve son sayılarının yayım tarihi ve çıkabilen toplam gazete sayısını tespit etmek mümkün olamamıştır.

³³ Fondas Ladis, Μακεδονία-Θρακία-Μικράσια 1918-1922. Χαιρε μέσα από την Μαχη, (Makedonya-Trakya-Küçük Asya 1918-1922, Savaşta Mutlu Ol). Atina, 1993. Bu kitabın taşıdığı başlığın, bizi son derece rahatsız ettiğini vurgulamak isteriz. Başlıkta zikredilen bölgelerin tamamı veya bir kısmı, günümüzde Yunanistan sınırları dışında kalmıştır. Yazar "Savaşta Mutlu Ol" gibi son derece ilkel bir başlığı atarken aklınca, zikrettiği coğrafyaların Yunanistan'ın elinde olduğu 1918-1922 sürecini özlemle yadettmektedir.

PIYER LOTI CEMİYETİ'NİN EVRAKI VE HESABATI

"*Türk dostu*" Fransız yazar Piyer Loti (Pierre Loti)'nin¹, mektuplarından oluşan bir koleksiyonun 1999 yılında, Kültür Bakanlığımız tarafından satın alındığını öğrendiğimde çok sevinmiştim. Türk kamuoyundaki yerini tespit amacıyla, uzunca bir süredir Loti hakkında malzeme toplayan bir tarihçi olarak, bu mektupların Osmanlı İmparatorluğu ve Türk halkı ile ilgili olanlarının dilimize çevrilerek yayımlanması (Pierre Loti, **Türkiye İçin Mektuplar**, Çev: Prof.Dr. Sevim Sönmez, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Nisan 2000) sevincimi bir kat daha arttırmıştı. Doğumu (14 Ocak 1850)'nin 150.yıldönümüne rastlayan 2000 Ocağı'nda, adı geçen bakanlık tarafından Ankara'da bir anma toplantısıyla onurlandırılan Loti hakkında, aynı yılın mayıs ayında İstanbul'da toplanan uluslararası bir konferansa, birazdan okumaya başlayacağınız makaleyi bildiri olarak sunmuştum. İtilaf Devletleri'nce işgal edilmezden iki ay önce İstanbul'da kurulan ve yazarın adını taşıyan bir cemiyeti ve ekonomik etkinliklerini tanıtan bu yazıyı, Loti'nin manevi anısına ithaf ediyorum.

I

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında, Paris gazetelerinde güçlükle yayımlatabildiği yazılarına², Balkanlar'da Bulgar, Yunan ve Sırp vahşetinin görgü tanıkları (çoğu Fransız)ndan aldığı mektupları ekleyerek oluşturduğu: **La Turquie Agonisante** (Can Çekişen Türkiye) başlıklı kitabı³, 22 Ocak 1913'te piyasaya çıktığında Türkiye, Loti'yi öz evladı gibi bağrına basmıştı. "*Şükran-ı milli*" için, Osmanlı Hükümeti'nce başkente gelmesi için yapılan resmî davet, Türkiye'ye yedinci ve son ziyaretini yapmasına vesile oldu. 12 Ağustos'ta vardığı İstanbul'da, resmî tören ve büyük bir coşkuyla karşılanan Loti, Padişah tarafından da kabul olunmuştu. Kentten ayrıldığı 17 Eylül 1913 tarihine kadar, gittiği her yerde ilgi üzerinde odaklanan Loti, savaşın başlaması üzerine Enver

¹ Asıl ismi Julien Viaud olan Piyer Loti'nin, siyasi ve/veya edebî yönüyle yaşam öyküsünü anlatan Fransızca, hayli çalışma mevcuttur. Bunlardan dıllımıza çevrilen birini: Pierre Brodin, **Pierre Loti**, (Çev.: Vahdi Hatay), Ankara (1973), zikretmekle yetiniyoruz.

² Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, (Çev.: Hakkı Devrim), Kaynak Kitaplar, İstanbul (1974), ss. 132-133'te yazıldığı üzere, Louis Barthou Paris'teki Yunan elçiliğinin. 1918'den beri aylık olarak çıkardığı: *Etudes Franco-Grecoques* adlı derginin şeref listesindeydi. Başında Leon Maccas'ın bulunduğu derginin, Türklerle karşı açtığı kampanyaya Piyer Loti'nin adı karışınca Barthou, söz konusu listeden çıkmıştı.

³ Bu kitabı Tercüman, "1001 Temel Eser" serisinin 27.kitabı olarak, **Can Çekişen Türkiye 1914**, (Haz.: Fikret Şahoğlu) başlığıyla yayımlamıştır.

Paşa'ya gönderdiği ve Le Figaro'nun 6 Eylül 1914 tarihli nüshasında da yayımlanan bir mektubunda, Türkiye'nin tarafsızlığını muhafaza etmesini istiyordu⁴.

İttihatçıların önerisine iltifat etmeyişi, Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın hasını Almanya'nın silah arkadaşı oluşu ve Çanakkale'deki ağır Fransız kayıpları, Loti'nin Türklere ve Türkiye'ye duyduğu sevgiyi azaltmadı⁵. Silahların susmasından sonra Avrupa'nın Doğu Sorunu'nu, uluslar ilkesini dikkate almadan çözmek istemesi üzerine, kalemine sarılmakta tereddüt etmedi.

Ermenilerin Türklere karşı işlediği suçları anlatan: **Les Massacres d'Arménia** (Ermenistan Katliamları) başlıklı broşürünü⁶, Türkler lehine yazmayı neredeyse imkansız kılan ağır sansür nedeniyle gizlice basılarak, 1919 Ocağı'nda elden dağıtılan: **Les Allies qu'il nous faudrait** (Bize Gerekli Olan Müttefikler) başlıklı bir diğeri izledi. Türklerin haklarını ve Türkiye'nin hukukunu gözeten gazete yazılarını da ısrarla sürdüren Loti⁷, İstanbul ve Cenevre'deki Türkler ve Türk örgütleri tarafından gönderilen teşekkür mektuplarına boğulmuştu⁸. Darülfünun Edebiyat Fakültesi akademik kurulunun Şekip, Köprülüzade Fuad ve İsmail Hakkı Bey'in teklifini oybirliğiyle kabul ederek, fahri edebiyat muallimi ünvanını verdiği Loti'nin⁹, İzmir'in işgalinden sonra bir "kurtarıcı" ve "sığınak" olarak algılanması son derece doğaldı¹⁰. Türk münevverlerinin 5 Haziran 1919 tarihli bir mektupla kendisinden, "... devlet adamlarını [Avrupa'lı] mantık yoluna davet ve... müttefikleri mağluplara karşı çok sert önlemleri sebebiyle uygar dünyanın sempatisinin zayıflama-

Piyyer Loti

⁴ Faruk Ersöz, "Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti", **Toplumsal Tarih**, 73, Ocak 2000, ss. 15-16.

⁵ Ersöz, s.16'dan, Loti'nin Çanakkale çıkarmasına karşı çıktığı, Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticilerinden biriyle Cenevre'de masaya oturma girişiminin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır.

⁶ Memleket (İstanbul) Gazetesi'nin tefrika ederek yayımladığı bu broşür, aynı gazete tarafından, **Piyyer Loti'nin Son Kitabı, Türkler ve Ermeniler**, İstanbul (1335/1919) başlığıyla kitaplaştırılmıştı.

⁷ Yahya Akyüz'ün, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, 1975 başlıklı çalışmasında, Loti'nin bu yazılarından çarpıcı pasajlar bulunmaktadır. Loti'nin aynı dönemde Türkiye lehindeki kampanyası konusunda derli toplu bir çalışma için bkz. Orhan Kologlu, "La Campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'indépendance", **La Turquie et la France A L'époque d'Atatürk**, Paris, 1981, ss. 57-73.

⁸ Bu mektupların bazıları için bkz. Orhan Kologlu, "Piyyer Loti'ye Mektuplar", **Milliyet**, 11, 12 Aralık 1967.

⁹ **Vakit**, 1 Nisan 1919.

¹⁰ İstanbul'da, on beş günde bir yayımlanmakta olan **Şehbal** dergisinin, 14 Eylül 1913 tarihinde, "Muhibbi Millimiz Mösyo Piyyer Loti'nin Şerefine İthaf" üst yazısıyla çıkardığı, 81.sayısına bakmak O'nun, Türk münevverlerinin gözündeki ulvi yerini (daha 1913'te) algılamak açısından, son derece açıklayıcıdır.

sı tehlikesi..." konusunda uyarmasını talep ettikleri Loti¹¹, üslubunu giderek sertleştirdiği yazılarını, sansür baskısının kalktığı 1919 Ekimi'nde, Bize Gerekli Olan Müttefikler başlığı altında toplayarak kitaplaştırdı¹². Bunun üzerine İstanbul Belediyesi, deyim yerindeyse "kalemi Türk'ün Avrupa'da parlayan süngüsü" haline gelen Loti'nin bir büstünü, Darülfünun'un şeref salonuna koymayı kararlaştırmıştı¹³. Kısa bir süre sonra: 10 Ocak 1920'de, elli kadar Türk münevveri, Matbuat Cemiyeti'nde yaptıkları bir toplantıda, Piyer Loti Cemiyetini¹⁴ kurmuş, Servet-i Fünun'un sahibi Ahmed İhsan [Tokgöz] (başkan), Bedri Nedim, Celal Sahir [Erozan], Arif, Kâzım Şinasi [Dersan], Velid [Ebuzziya] ve Yahya Kemal [Beyatlı] Beyi idare heyetine seçmişlerdi. Cemiyeti "taht-ı himayelerine" almaları için, veliahd-ı saltanat Abdülmecid Efendi'ye rica edilmesi kararlaştırılan aynı toplantıda, "mad-detten derhal iştirak arzusu üzerine", davetliler arasında "birinci defter-i iştirak" açılarak, mühim bir meblağ toplanmıştı¹⁵.

II

Piyer Loti Cemiyeti'nin evrak ve hesap defterinin kapak sayfası

Geçtiğimiz yıllarda, Türkiye Kızılay Derneği'nin Ankara Etimesgut'ta bulunan arşivinde çalışırken, 20x29 cm. ebatında, ilk on dokuz sayfası işlenmiş, bez ciltli bir defter ile karşılaştık. Dış kapağı üzerine yapıştırılan etikete: "Bedri Bey'e Aid Evrak ve Piyer Loti Cemiyeti Evrak ve Hesabatı" notu düşülmüş olan, 980 sırt numaralı bu defterin, Cemiyetin "muhasip veznedar"ı ve idare heyeti üyesi, Bedri Nedim Bey¹⁶ tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır. Bedri Nedim Bey'in, Yakup Kadri [Karaosmanoglu]'nın:

¹¹ Yetmiş dört imzalı bu mektubun. Fransızca aslı ve Türkçe ye çevirisi için bkz. Kologlu, "74 Türk Aydınının Loti'ye Başvurusu", *Tarih ve Toplum*, 193, Ocak 2000, ss. 53-55.

¹² Yukarıda sözünü ettiğimiz savaştan sonra çıkarttığı iki broşürle, çeşitli mektupları içeren bu kitap, yakın geçmişte Betül Onuçak tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir: Pierre Loti, *Türkler Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1995.

¹³ Kologlu, "Piyer Loti'ye...", 12 Aralık 1967 de, Nihat Reşad [Belger] Bey in 3.1 1920 tarihinde Paris'ten gönderdiği telgraftan.

¹⁴ Cemiyetin etkinlikleri konusunda bkz. Tanr Zafer Tunaya. *Türkiye'de Siyasal Partiler, Mutareke Dönemi*, II, İstanbul (Şubat 1986), ss. 547-57.

¹⁵ *Peyam-ı Sabah; Vakit*, 11 Ocak 1920.

¹⁶ "Piyer Loti Cemiyeti Nizamnamesi" [Bundan sonra "Nizamname"], (Çevrimyazı: Faruk Ersöz), *Toplumsal Tarih*, 73, Ocak 2000, s. 32.

"İstanbul'da Milli Mücadele haberlerinin en doğrusunu" verdiğini, "reisi Hamid Bey, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin [İstanbul'daki] elçisi gibi" dediği¹⁷. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de muhasebecisi olması¹⁸, söz konusu defterin Kızılay Arşivi'ndeki varlığını açıklamaktadır.

Tablo 1. Piyer Loti Cemiyeti Gelirleri (Gün ve Ay itibarıyla dökümü)

Sıra Numarası	Tarih	Hisse-yi iştirak (Yapılan bağış)		Aidat (Kayıt bedeli/duhuliye=50 kuruş)		Toplam Miktar
		Kişi	Miktar (kr.)	Kişi	Miktar	
1	22 Ocak 1920	39	26.200			26.200
2	23 Ocak 1920	16	10.650	198	9.900	20.550
3	28 Ocak 1920	3	12.450	23	1.150	13.600
4	29 Ocak 1920	1	150			150
5	30 Ocak 1920	4	600			600
6	31 Ocak 1920	11	3.550			3.550
	OCAK	74	53.600	221	11.050	64.650
7	2 Şubat 1920	1	5.000	24	1.200	6.200
8	3 Şubat 1920	3	250			250
9	4 Şubat 1920	1	150			150
10	5 Şubat 1920	3	6.400			6.400
11	6 Şubat 1920	4	400			400
12	7 Şubat 1920	3	250			250
13	8 Şubat 1920	5	650	8	400	1.050
14	9 Şubat 1920	5	600			600
15	11 Şubat 1920	1	950			950
16	14 Şubat 1920	5	6.850	21	1.050	7.900
17	15 Şubat 1920	4	250			250
18	18 Şubat 1920	1	450	3	150	600
19	26 Şubat 1920			93	4.650	4.650
	ŞUBAT	36	22.200	149	7.450	29.650
20	31 Mart 1920 [MART]	4	9.000	303	15.150	24.150
Genel Toplam		114	84.800	673	33.650	118.450 ¹⁹

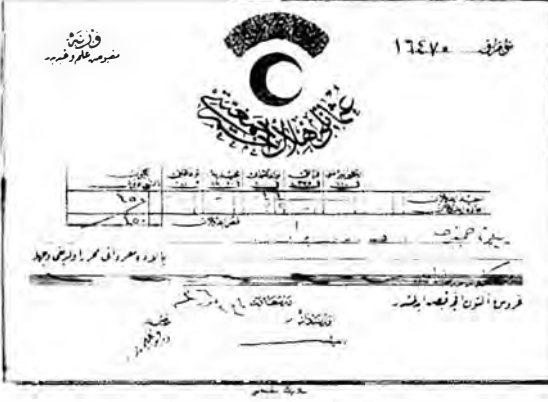
Kaynak: Kızılay Arşivi, Defter no: 980.

¹⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İstanbul, 1986, ss. 126-127.

¹⁸ **Vakit**, 11 Ocak 1920.

¹⁹ Bir fikir vermesi açısından bu miktar, T.B.M.M. Hükümeti'nin 1920 yılı bütçesinde, Sıhhiye ve Hariciye Vekili için koyduğu yıllık maaşın (600 lira) neredeyse iki katıydı. Bkz. **Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)**, Yay. T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, Aralık 1994, s. 111 ve 123.

Şekil ve işleyiş esasları açısından incelendiğinde, "Yevmiye [günlük] defteri" olarak tanımlanabilecek Deftere²⁰ kaydı düşülen ilk tarih, tablodan da görüleceği üzere: 22 Ocak 1920 olup on bin kuruş değerindeki bir numaralı bağış makbuzu, veliahd-ı sal-

Piyer Loti Cemiyeti yararına kesilmiş bir makbuz

tanat Abdülmecid Efendi'nin adına kesilmiştir. Cemiyetin kurulduğu gün açılan "birinci defter-i iştirak"²¹ olmadığı anlaşılan elimizdeki defter hakkında, İstanbul basını hayli aydınlatıcıdır. 10 Ocak'ta alınan karar uyarınca, Cemiyet adına dört kişilik bir heyet, Abdülmecid Efendi'yi 13 Ocak'ta, Beşiktaş'taki sarayında ziyaret etmişti. 1910 yılında tanıdığı Loti'yle, Fransızca'ya olan hakimiyetinin de yardımıyla, şahsi dostluk ku-

ran Abdülmecid Efendi²², Cemiyeti himayesine almayı memnuniyetle kabul ettikten başka, 100 lira (=10.000 krş.) yardımda bulunarak, isminin defter-i ianat [bağış defteri]in baş tarafına kaydını rica etmişti²³. Bedri Nedim Bey, Abdülmecid Efendi'nin adını birinci sıraya koyduğu tanıtığımız deftere, "birinci defter-i iştirak"ta kayıtlı olanları eklemiş olmalıdır. Hiçbir özelliği olmamasına karşın, 22 Ocak'ın bu kadar çok kişinin en yüklü bağışı yaptığı gün olmasını gerçekte, 10-21 Ocak tarihleri arasında yapılan bağışları, Bedri Nedim Bey'in 22 Ocak'ta deftere geçirmesiyle açıklamak gerekir. **Başka bir değişle bu tarih, bağışların yapıldığı değil kaydedildiği tarihtir.**

Cemiyetin "Piyer Loti'yi anmak için", Darülfünun konferans salonunda toplantı düzenlediği 23 Ocak'tan²⁴ itibaren bağışların, yapıldığı gün deftere kaydedildiği anlaşılmaktadır. Arzu edenlerin Cemiyete kaydolmaları ve yardım etmeleri için konferans salonu yakınında açıldığı anlaşılan büroda²⁴, 10.650 kuruşu bağış, 9.900 kuruşu duhuliyeye olmak üzere 20.550 kuruş toplanmıştı. Sonraki günlerde, Cemiyete bağışta bulunanların sayısına koşut olarak, bağış miktarı da azalmıştır. Kayıt yaptıranlar dolayısıyla du-

²⁰ Türk Ticaret Kanununun 70.maddesine bakıldığında, günümüzde bir yevmiye defterinde bulunması gereken asgari bilgilerin, madde sıra numarası, tarih, borçlu hesap (zımmet), alacaklı hesap (matlub), tutar olduğu belirtilmektedir ki, bunlar elimizdeki defterde mevcuttur. Bu bilgiyi bize veren ve bir muhasebeci gözüyle defteri değerlendirmesi ricamı geri çevirmeyen, Dr. Türker Susmuş'a teşekkürü borç bilirim.

²¹ O'nun Loti'ye gönderdiği mektuplar hakkında bkz Koloğlu, "Piyer Lotiye...", 11-12 Aralık 1967.

²² **Peyam-ı Sabah; Vakit**, 15 Ocak 1920.

²³ **Vakit**, 15 Ocak 1920'de Cemiyet. tarih vermeden yakında büyük bir konferans verileceğini kamuoyuna duyurmuştu.

²⁴ **Peyam-ı Sabah**, 21 Ocak 1920.

huliye de şubatta azalırken, mart ayında gözlemlenen artışın, Bedri Nedim Bey'in bunları günü gününe kaydetmeyişiinden kaynaklandığı düşüncesindeyiz. 23 Ocak günü, söz konusu anma toplantısı nedeniyle, 198 gibi kabarık sayıda makbuz kesilmesi doğal olmakla birlikte, hiçbir özelliği olmayan 31 Mart günü 303 makbuz kesilmesini başka şekilde açıklamak mümkün değildir. Bu tarihten önce, duhuliye girdisi olarak deftere 26 Şubat tarihinde kayıd düşülmüştür. Bedri Nedim Bey'in 31 Mart tarihine kadar geçen otuz dört gün içinde kesilen duhuliye makbuzlarını, bu tarihte deftere kaydettiği ortadadır.

Piyer Loti Cemiyeti üyeleri "*şeref*", "*daimi*" ve "*amil*" [istekli] üye olmak üzere, üç kısma bölünmüştü. Şeref üyeleri, ülkenin tanınmış simalarından olup, otuz üç kişiden ibaret. Cemiyete bir defada elli lira bağışlayanlara daimi üye, elli kuruş vererek kayıt olunan (duhuliye) ve Piyer Loti'nin Cemiyet tarafından yayınlanacak ve her cildi elli kuruş satılacak eserlerinden, en aşağı birini, yayımlandığında bedelini ödeyerek almayı taahhüd edenlere de, *amil* üye denilmekteydi (md. 5)²⁵.

Başkanlığını veliahd-ı saltanat Abdülmecid Efendi, fahri başkanlığını ise Abdülhak Hamid [Tarhan] Bey'in yaptığı şeref heyetinin²⁶ bazı üyeleri²⁷, 16.100 kuruşluk bağışta bulunmuşlardır. Bu miktar, toplam bağışın %18.9'una tekabül etmektedir. Abdülmecid Efendi gibi 10.000 kr. bağışta bulunan: Vilâyat-ı Şarkıye Cemiyeti Reisi Ahmed Nedim ile 5.000 kuruş bağışta bulunan: Adapazarlı Basrizade Said, tüccar-ı mutebereden Kibar Fazıl ve Kibar Sarım Beyler, Cemiyetin daimi üyeleri idi. Veliahd-ı saltanat dışındakilerin isimlerine, şeref ve idare heyetinde rastlanmayan daimi üyelerin yaptıkları bağış: 25.000 krş. olup toplamın %29.4'ünü oluşturmaktadır. Bu durumda, şeref ve daimi üyelerin yüzdeleri toplamı 48.3'e yükselmektedir. Bazı idare heyeti üyelerinin²⁸ yaptıkları 4.500 kuruşluk (%5.3) bağış çıkartıldığında, *amil* üyelerin bağışları toplamı: 39.200 krş. olmaktadır ki, yüzdesi 46.2'dir.

"Bedri Bey... *veznedar olduğu için. iane [bağış] vermek isteyen zevat, kendisine müracaat edebilirler*" şeklindeki bir haber²⁹, bağışların sadece kendisi tarafından alındığını düşündürmekte ise de: "*Cemiyetimize Hılâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi altındaki Müzeyyenat Mağazası'nda, Servet-i Fünun Maibaası'nda, Akşam Gazetesi Idarehanesinde, Köprü Başı'nda ve Beyoğlu Caddesi'ndeki Selanık Bonmarşesi Mağazalarında üye kayıt ve teberru [bağış] kabul olunur*" diyen bir başka haber³⁰, böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim,

²⁵ "Nizamname", s. 32.

²⁶ Tam liste için bkz. "Nizamname", s. 32.

²⁷ Bunlar defterde (+) işaretiyle gösterilmiştir.

²⁸ Bunlar defterde (x) işaretiyle gösterilmiştir.

²⁹ *Vakit*, 11 Ocak 1920.

³⁰ *Peyam-ı Sabah; Vakit*, 26 Ocak 1920.

"*aidat*" faslına genelde topluca kaydedilen duhuliye makbuzları numaralarının birbirini izlemeyip, büyük boşluklar bırakarak ilerlediği görülmektedir. **Hamilini amil üye yapan bu makbuzlar, haberde belirtilen farklı mekânlarda kesilmiş, Bedri Nedim Bey bunları sonraki günlerde deftere işlemiştir.**

Bağış karşılığında yüz on dört, duhuliye olarak altı yüz yetmiş üç makbuzun kesildiğini çıkardığımız deftere³¹ dayanarak, Piyer Loti Cemiyeti'nin üye sayısını hesaplamak mümkündür. Bedri Nedim Bey'in, yapılan bağışlardan ellişer kuruş ayırıp "*aidat*" faslına işleyerek (duhuliye olarak) ayrı makbuz tanzim ettiği anlaşılmaktadır. Maarif Nezaret-i Heyet-i Teftiş-iye Müdür-ı Umumu İsmail Hakkı Bey'e kesilen, ancak tahsil edilemediğinden "*kasa*" (hesabı) faslından düşülen: dokuz yüz elli kuruşluk 102 numaralı bağış ve elli kuruşluk 300 numaralı makbuz böyle olduğuna iyi bir örnektir³². Defterdeki dört yüz elli ve dokuz yüz elli kuruş gibi küsuratlı rakamların gerçekte bin ve beş yüz olduğu yanında, altı yüz yetmiş üç'e yüz on dört'ü ilave etmememiz gerektiğini de ortaya koymaktadır. Cemiyete bağışta bulunmayan şeref heyetinden yirmi iki ve idare heyetinden üç kişi eklendiğinde, altıyüz yetmiş sekiz üye olduğu anlaşılmaktadır³³.

Tablo 2. Piyer Loti Cemiyeti Giderleri

Sıra Numarası	Masraf Kalemi	Kesilen Makbuz	Miktar (kr.)
1	Kırtasiye [Satın alınan kurdela, kâğıt, zarf ile kazıtılan mühür]	6	53.467
2	Matbaa [Yapılan makbuz, antetli kâğıt, zarf, davetiye]	4	10.092
3	Servet-i fûnun [Dergisi'nin Piyer Loti nüshasına]	1	7.478
4	Cemiyet kaibî Muammer Efendi'nin aylığı ve ufak tefek harcamaları ³⁴	4	7.268
5	Telgraf [Piyer Loti, Matin (Paris) Gazetesi ve çeşitli şahıslara çekilen]	4	5.701.75
6	[Belirtilmemiş]	1	5.100
7	Piyer Loti'nin cenazesine çelenk	1	4.695
8	Pul [makbuzlara yapıştırılan onluk ve yirmilik]	2	1.375
9	Ufak tefek harcamalar	1	143
10	Darülfünun'daki konferansta yapılan	1	140
	Genel toplam	25	94.459.75

Kaynak: Kızılay Arşivi, Defter no: 980.

³¹ Defterdeki son duhuliye makbuz numarası, 2945 olmakla birlikte, toplam aidat tutarından hareketle (33.650÷59=) gerçekte, 673 adet makbuz kesildiği görülecektir.

³² Başka bir örnek için bkz. Beyrut Vali-yi esbakı İsmail Hakkı Bey'e ait 53 (450 kr.) ve 1001 (50 kr.) numaralı makbuzlar.

³³ **Peyam-ı Sabah ve Vakit**, 26 Ocak 1920 tarihli nüshalarından itibaren, Piyer Loti Cemiyeti'nin bağışları ve bağışta bulunan kişilerin listesini yayımlamaya başlamıştı. 5 Şubat 1920 kadar takip edilebilen listede adı çıkanların sayısı, 300 civarındadır. Bedri Nedim Bey'in isimlerini deftere kaydetmediği, sadece duhuliye ödeyenlerin bir kısmını söz konusu listede görmek olasıdır.

³⁴ Aylığının 3000 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Deftere son olarak, 30 Aralık 1923'te üç farklı gider kaydedilmiş olup bu günden önceki tarih ise; 31 Mart 1920'dir. Kırk beş aylık bu boşluğun ancak, Piyer Loti Cemiyeti'nin İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra çalışmalarını dondurmuş olduğuyla açıklanabileceği düşüncesindeyiz³⁵.

Gelir-gider dengesine bakıldığında, kasada (118.450-94.459.75=) 23.990.25 kuruş kaldığı görülmektedir. Cemiyet nizamnamesi: "Cemiyetin nukuğu [nakitler] idare heyetince tensib olunacak [uygun bulunacak] suret ve mahalde hıfz edilir [saklanır]" demektedir (md. 31). Bedri Nedim Bey'in, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ndeki bürosu veya kasasında tuttuğunu düşündüğümüz Cemiyet nakidinden, yukarıda sözü edilen paranın akıbetiyle ilgili elimizde somut veriler bulunmamakla beraber, büyük bir olasılıkla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne kalmış olmalıdır.

³⁵ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 1, Nisan 1919-Mart 1920, Ankara, 1973, ss. 371-373'te, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J.De Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 13 Şubat 1920 tarihli raporunda, Darulfünun toplantısını "şovenizm yuvası" [a hotbed of chauvinism] olarak tanımlamıştı.

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
22 Kanun-ı Sani 336	Veliâhd-ı sultanat devletlü necabetlü Abdûlmecid Efendi Hazretleri'nden	1		10.000			10.000	
"	Nakliyat Şirketi Müdürü Kenan Bey'den.	2		50			50	
"	Anış Bey'den 'Heyet-i İdare azasından' (x)	3		2.450			2.450	
"	Süleyman Nazif Bey'den.	4		450			450	
"	Seima Hanımefendi'den (+)	5		150			150	
"	Refika Edhem Hanımefendi'den	6		150			150	
"	Nezihe Hanımefendi'den.	7		450			450	
"	Çürüksulu Ahmed Paşa Hazretleri'nden (+)	8		950			950	
"	Doktor Besim Ömer Paşa Hazretleri'nden (+)	9		1.950			1.950	
"	Miralay Zeki Bey'den	10		250			250	
"	Müfide Feride Hanımefendi'den.	11		450			450	
"	Zeki Bey Haretni Pakize Hanımefendi'den	12		450			450	
"	Nail Bey Kerimesi Saadet Hanımefendi'den.	13		450			450	
"	Ahmed İhsan Bey'den. (x)	14		950			950	
"	Celal Sahir Bey'den. (x)	15		150			150	
"	Yakub Kadri Bey'den.	16		350			350	
"	Hamdullah Subhi Bey'den.	17		450			450	
"	Hüseyin Ragıp Bey'den.	18		450			450	
"	Süleyman Saib Bey'den.	19		450			450	
"	Ruşen Esref Bey'den	20		150			150	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
		Nakl olacak Yekûn		21.150			21.150	
*	Mehmet Servet Bey'den.	21		50			50	
"	Vehib Bey'den	22		50			50	
*	Salvet Şav Bey'den.	23		250			250	
*	Halil Beyefendi'den							
	"Müze Müdürü". (+)	24		950			950	
*	Muhiddin Beyefendi'den "Canik Mebusu"	25		150			150	
"	Ercümend Ekrem Bey'den	26		150			150	
*	Haydar Rifat Bey'den.	27		950			950	
"	Şemseddin Beyzade Ali Sami Bey'den	28		450			450	
*	Şemseddin Kerimesi Sadiye Hanımefendi'den.	29		450			450	
*	Doktor Fikri Bey'den. Erzurum hane (17-19)	30		450			450	
*	Doktor Fikri Bey Haremi Basire Hanımefendi'den.	31		450			450	
"	Tüccar-ı mutebereden Kemal Ömer Beyefendi'den.	32		150			150	
"	Halide Edip Hanımefendi'den. (+)	33		50			50	
*	Nakiye Hanımefendi'den.	34		50			50	
"	Ahmed Hikmet Beyefendi'den. (+)	35		150			150	
*	Muze Müdürü Halil Beyefendi Haremi Sadiye Hanımefendi'den.	36		150			150	
"	Sami Beyefendi'den.	37		50			50	
*	Aliye Macid Hanım'dan.	38		50			50	
*	Sedad Simavi Beyefendi'den.	39		50			50	
		Nakl olacak yekûn		26.200			26.200	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
23 Kanun-ı Sanı 336	Damad-ı Hazret-i Şehriyari Ahmed Zülküf Paşa Hazretleri'nden.	41		2.000			2.000	
*	Hıfzı Tevfik Bey'den	42		150			150	
*	Stokholm Sefir-i Sabıkı Cevad Beyefendi'den.	43		2.000			2.000	
*	Seryaver-i hazret-i şehriyari Naci Beyefendi haremî Mir'at Hanımefendi'den	44		200			200	
*	Baş şehbender Mehmed Hayrullah Bey'den.	45		50			50	
*	İtibar-ı Milli Bankası'ndan Nejad Celal Bey'den.	68		150			150	
*	Abdullah Bey'den.	69		50			50	
*	Mehmed Karakaş Bey'den.	70		2.400			2.400	
*	Burdur Mebusu Hasan Bey'den	71		150			150	
*	Isparta Mebusu Seyfullah Bey'den.	72		50			50	
*	Tekfur Dağı Mebusu Rahmi Bey'den	46		150			150	
*	Meclis-i Mebusan Katiplerinden Sami Bey'den	47		50			50	
*	İaşe Nazır-ı Sabıkı Raşid'in haremî hanımefendi'den.	48		150			150	
*	Ercümend Ekrem Beyefendi haremî hanımefendi'den.	49		150			150	
*	Cava ahalisinden Muhsindi Haşim-ül Atlas Efendi'den.	50		950			950	
*	3-100 maktu makbuz hasılatı	3-100		4.900			4.900	
*	101-171 maktu makbuz hasılat	101-171		3.550			3.550	
*	201-229 maktu makbuz hasılatı	201-229		1.450			1.450	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
		Nakl olacak Yekûn		36.650 200 (38.850)		9.900	46.750	
"	Yaptırılıp imha edilen makbuzların mesarif-i tabiiyesi olarak Akşam Matbaasına 1							832
"	... yapmak için alınan kurdele-yi Osmani olarak Malul Gaziler Pazanna verilen. 2							250
24 Kanun-ı sani 336	Darülfünun'da 23 Kanun-ı sani tarihinde verilen. Konferansta yapılan mesarif-i mühimme. 3							140
25 Kanun-ı sani 336	Yaptırılan ve tab ettirilen evrak-ı muhtelif esmanı olan Ahned ihsan Matbaasına. 4							4.000
"	Mubayaa olunan parşömen kağıdı, zarf... zarf evrakı. 5							400
26 Kanun-ı sani 336	Mösyö Piyer Loti'ye çekilen telgraf bedeli. 6							848
"	Mubayaa olunan kırtasiye evrakı olarak .. Kâni Ticarethanesine. 7							192
28 Kanun-ı sani 336	Beyrut vali-yi esbakı İsmail Hakkı Bey'den. (+)	1001				50	50	
"	230-247 maktu makbuz hasılatı.	230-247				900	900	
"	172-173 maktu makbuz hasılatı.	172-173				100	100	
"	1-2 maktu makbuz hasılatı	1-2				100	100	
"	Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti Reisi							
	Ahmed Nedim Beyefendi'den.	51		10.000			10.000	
"	Zürih'te M. Sami ve Rıza Rifat Bey tarafından.	52		2.000			2.000	
"	Beyrut, Vali-yi esbakı İsmail Hakkı Bey'den. (+)	53		450			450	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
22 Kanun-ı Sani 336	Mustafa Namık Bey'den "Aşıyan İdadisi" Müdürlerinden.	54		150			150	
30 Kanun-ı Sani 336	Ticaret ve Ziraat Nazırı Edhem Bey "kanad-ı milli" tarafından. (+)	55		450			450	
"	Şişli'de sakin tüccardan Süreyya Bey'in haremî tarafından.	56		50			50	
"	Doktor Fevzi Bey'in haremî hanım tarafından.	57		50			50	
"	Tüccardan Emin Bey'in haremî tarafından	58		50			50	
		Nakl olacak yekun.		50.050		11.050	61.100	6.662
31 Kanun-ı Sani 336	Vakit ser muharriri Ahmed Emin Bey'den.	59		450			450	
"	Feyziye Mektebi Müdürü Nakiye Hanım'dan.	60		500			500	
"	Doktor Ali Hüseyin Bey'den.	61		250			250	
"	Darülfünun müderrislerinden Avram Galanti Bey'den.	62		150			150	
"	Merkez Rıhtım Hanı'nda tüccardan Tevfik Cenani Bey'den.	63		450			450	
"	Haremî Nadire Hanımefendi'den.	64		200			200	
"	Hemşiresi Saadet Hanım'dan.	65		200			200	
"	Yag İşkelesinde "4" numarada tüc- cardan İncezade Nedim Fuad Bey'den.	66		350			350	
"	Muallim Hikmet Haşmet Bey'den.	67		450			450	
"	Makriköy İttihad-ı Osmani İnas Mektebi namına ahz olunan.	73		500			500	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
"	Beşiktaş Sultanileri Fransızca muallimi Ahmed Cafer Bey'den.	74		50			50	
"	Makbuzlara yaptırılan maktu pullar esrarını 3.000 tane onluk 300 yirmilik							900
	Bila tedkik mutabakatı tasdik olunur 13 Şubat 39. Heyet-i idare azasından sabık maliye müfettişi Osman.	Yekun		53.600		11.050	64.650	7.562
1 Şubat 336	21 Kanun-ı sani ile 1 Şubat 336 istihkakı olarak cemiyet kâtibi Muammer Efendi'ye verilen. 8							1.000
2 Şubat 336	1900 adet onluk maktu pul esmam olarak verilen.							475
"	174-197 maktu makbuz hasılatı.	174-197				1.200	1.200	
"	75 numaralı makbuz Adapazar'lı Basrizade Said Beyefendi'den.	75		5.000			5.000	
3 Şubat 336	76 İzmit Mebusu Ali Beyefendi'den.	76		150			150	
"	77 İstanbul Mebusu Hamid Beyefendi'den. (+)	77		50			50	
"	78 İstanbul Mebusu Celaleddin Arif Bey'den.	78		50			50	
4 Şubat 446	79 Ömr-i âbid Ham'nda Dava Vekili Esad Muhlis Bey'den.	79		150			150	
5 Şubat 336	80 Tüccar-ı mutebereden Kibar Fazıl Beyefendi'den.	80		5.000			5.000	
"	81 Ziraat Bankası Müdür-i Umumi Muavini Rifki Bey'den.	81		450			450	
"	82 Halı tüccarından Mustafa Hayri Bey'den.	82		950			950	
6 Şubat 336	83 Büyükdere Serkomiseri Mazlum Bey haremi Ağlaya Hanun'dan.	83		150			150	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
"	84 Müze-yi Osmani Müdürü Ferik Muhtar Paşa Hazretleri'nden.	84		50			50	
"	85 Sultani muallimlerinden Halil Hanud Bey den. (Nişantası)	85		150			150	
"	86 Behiye Talat Hanımefendi'den.	86		50			50	
7 Şubat 336	87 İstanbul Kâtib-i Adli Mehmed Eşref Bey'den.	87		150			150	
"	88 Doktor Miralay Tevfik Salim Bey'den.	88		50			50	
"	89 Baktriyolog Osman Şerafeddin Bey'den.	89		50			50	
		Yekun		66.050		12.250	78.300	9.037
8 Şubat 336	248-255 maktu makbuzlar hasılatı.	248-255				400	400	
"	90 Doktor Server Kâmil Bey'den.	90		50			50	
"	91 Doktor-ı sanî Yaver Bey'den.	91		50			50	
"	92 Remziye Halil Hanımefendi'den.	92		200			200	
"	93 Melek Hüsnîye Hanun'dan.	93		150			150	
"	94 Bellus Ragıb Hanımefendi'den.	94		200			200	
9 Şubat 336	95 Madam-ı Yusuf Razi Bey'den.	95		50			50	
"	96 Hamiyet Hulusi Hanımefendi'den	96		50			50	
	97 Feyziye Fahreddin Hanım'dan.	97		150			150	
"	98 Mirliva Cevad Paşa haremî Eşref Cevad Hanımefendi'den.	98		150			150	
"	99 İbrahim Süreyya Beyefendi'den.	99		200			200	
"	Piyer Loti Cemiyeti için hakk ettirilen bir adet lastik mühürle değerinin tamiri	100 [?]						175
9 Şubat 336	Kapak kâğıdına hitabenin. 10							1.840
11 Şubat 336	100 Yusuf Razi Beyefendi'den (+)	100		950			950	
14 Şubat 336	901-918 maktu makbuz hasılatı.	901-918				900	900	

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
"	301-303 maktu makbuz hasılatı.	301-303				150	150	
"	Cemiyet Kâtibi Muammer Efendi'nin müteferrikaatı. 11							268
"	Matin Gazetesi ve Mösyo Piyer Loti'ye çekilen telgraflar ucuruatı. 12-13							675
		Yekun		68.250		13.700	81.950	11.995
"	101 Galata'da Hürriyet Hanı'nda Nuri Aziz Ticarethanesinde Haim Beyefendi'den.	101		2.950			2.950	
"	102 Maarif Nezareti Heyet-i teftişîye müdür-i umumisi İsmail Hakkı Bey'den	102		950			950	
"	103 Tasvir-i Effkâr Gazetesi ser muharriri Velid Beyefendi'den. (x)	103		950		400	950	
"	104 Tercüman-ı Hakikat ser muharriri Şükrü Bey'den.	104		450			450	
"	105 Ekrem Necib Ticarethanesi'nden teberruen.	105		2.000			2.000	
"	106 Bebek'te Mekteb-ı Güzin İdaresinden.	106		500			500	
15 Şubat 336	107 Jandarma Umum Komutanı Kemal Paşa Hazretleri'nden.	107		100			100	
"	108 Jandarma Kaymakamı Talat Bey'den.	108		50			50	
"	109 Jandarma Umum Kumandanlığında Binbaşı Kemal Bey'den.	109		50			50	
"	110 Jandarma Umum Kumandanlığında Başkatip İshak Bey'den.	110		50			50	
18 Şubat 336	14-Mübayaa edilip Ahmed İhsan Bey Matbaasında depo edilen kâğıd (kitap için) 14							51.950

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
"	15 Yaptırılan kağıd ve zarf, hüviyet varakı ve davetiye varakı. 15							3.420
"	111 Maliye Müsteşar-ı salifi Hasan Tahsin Bey'den.	111		450			450	
"	256-258 maktu makbuz hasılatı.	256-258				150	150	
26 Şubat 336	701-795 maktu makbuz hasılatı.	701-794 [?]				4.700	4.700	
"	1 Şubat ile 1 Mart 336 istihkakı olarak Katip Muammer Efendi'ye. 16							3.000
"	102 Maarif Nezareti Heyet-i teitışiye müdür-i umumi İsmail Hakkı Bey tahsil edilemediğinden.	102	950					950
"	300	300			50			50
		[Yekun]	950	76.750	50	18.550	95.300	71.365
31 Şubat 336	Nakl-i yekun. Karası Mebusu Orhan Bey'den. 112	112	950	76.750 500	50	18.550	95.300 300	71.365
"	İhsan Rauf Hanımefendi'den. 113	113		1.000			1.000	
"	Kibar Sarım Bey'den. 114	114		5.000			5.000	
"	Sezai Ömer Bey'den (116-117...) 115	115		2.500			2.500	
"	Aldıkları maktu makbuz hasılatı olarak Haydar Rifat Beyden. 118	118 [?]				10.000	10.000	
"	Ressam Efendi kalem levhaları. 17	259-268				500	500	500
"	Servet-i fünunda mahsus nüshası için. 18							7.478
"	2901-2945 maktu makbuz hasılatı.	2901-2945				2.250	2.250	
"	2301-2312	2301-2312				600	600	
"	2701-2736	2701-2736				1.800	1.800	
"	Mesarif-i müteferrika olarak sarf olunan. 19	19 [?]						143

Tarih	İzahat	Makbuz numarası	Hisse-yi İştirak		Aidat		Kasa	
			Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub	Zimmet	Matlub
*	Kâtibin Mart, Nisan aylıklarına mahsuben aldığı 20	20 [?]						3.000
30 Kanun-ı Evvel 1339	Merbut makbuz mucibince mehal ve eshas-ı muhtelifeye telgraf ucurattı. 21	21 [?]						4.178.75
*	Piyer Lotinin cenazesine çelenk.. 500 frank. 22	22 [?]						4.695
		23 [?]						5.100
		[Yekun]	950	85.750	50	33.700	119.450	82.486 [94.459.75]
				[84.800]		[33.650]	[118.450]	

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA YUNANISTAN'A KIBRIS'TAN GELEN DESTEK

4 Haziran, 1 Temmuz ve 14 Ağustos 1878 tarihlerinde imza olunan mukavelename, lāhike [ek] ve ittifaknamede belirtilen koşullar gereğince, Osmanlı Devleti'nin "işgal ve idare olunmak üzere [İngiltere'ye] terk ve tahsis" etmiş olduğu Kıbrıs, iki devlet arasında savaş ilan edilince, 5 Kasım 1914 tarihli bir kraliyet emirnamesi ile, İngiltere tarafından "ilhak" edilmişti¹. 1915 Ekimi'nde, bir hafta içinde İttifak Devletleri'ne savaş ve Bulgaristan'a karşı seferberlik ilan etmesi karşılığında, İngiltere'nin Ada'yı Yunanistan'a bırakma önerisi,² Aleksandros Zaimis başkanlığındaki Yunan Hükümeti'nce reddedildi³.

26 Haziran 1917'de, başbakanlık koltuğuna üçüncü kez oturmasının ardından, ülkesini İtilaf Devletleri yanında "resmen" savaşa sokan Venizelos,⁴ savaştan sonra, Ortadoğu haritasının yeniden çizileceği Paris Barış Konferansı'nda müttefiklerinden, birkaç yıl önce resmen önerdikleri "Kıbrıs değil"⁵, 17 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması gereğince, İtalya'ya söz verilmiş olan "Batı Anadolu Bölgesi"ni istemişti.

Ceride-yi Resmîye-yi Kıbrıs, 5 Kasım 1914 tarih ve 1136 numaralı "nüsha-yı fevkalade".

¹ Sir Harry Luke, *Cyprus (Revised and Enlarged Edition)*, Nicosia, 1965., s.s.88-89.

² Yakın dönem Yunan tarih yazıcılığında, 1915-1917 yılları arası, "ulusal bölünmüşlük" (ethnikos dihasmos) olarak anılmaktadır. Bu dönemde Yunanistan, "savaşa İtilaf Devletleri safinda girmek isteyen", başında Venizelos, Kunduriotis ve Danglis'in bulunduğu Selanik'teki geçici "Ulusal Savunma" (Ethnikí Aμίνα) Hükümetiyle; Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşi Sofia ile evli olmasının da etkisiyle, "tarafsızlığın muhafaza edilmesini isteyen" Atina'daki Kral Konstantin(os) ve sadık hükümetler arasında ikiye bölünmüştü. Zaimis (1855-1936)'in, 6 Ekim'de kurup başbakanlık yanında dışişleri bakanlığını da üstlendiği "saray hükümeti"nin, "Kıbrıs'ta enosis'e yeşil ışık yakılmış olsa bile" kralın politik çizgisi dışına çıkması mümkün değildi. Söz konusu dönemi, ayrıntılarıyla işleyen bir çalışma için bkz. A. Kocias, *Müthiş Belgeler, Ulusal Bölünmüşlük, Venizelos ve Konstantinos* (Ta Fovera Dokumenta, O Ethnikos Dihasmos, Venizelos ke Konstantinos), (y.y. ve t.y.)

³ Selanik'teki hükümetin İtilaf Devletleri Ordusu'na 1916 Eylülü'nde çok küçük kuvvetler vererek başlattığı, 1918 yılı sonbaharında 11 tümene varan desteği ile ilgili derli toplu bilgi için bkz. *Yunan Ulusunun Tarihi* (İstoria tu Elliniku Ethnos) İE, Atina, 1980., s.s. 55-74.

⁴ Yunan başbakanı, Michael Llewellyn Smith. *Anadolu Üzerindeki Göz*, İstanbul, Şubat 1978, s.84'te yazdığı üzere: İngilizlerin alınganlıklarına karşı incelik gösterdiğinden Kıbrıs'ı resmen istememiş olmalıdır. Nitekim konferansla ilgili yayımlanmış *Amerikan belgeleri*nden birinde: "Kıbrıs Adası konusunda niçin belirli bir isteğin ileri sürülmemiş olduğu sorulabilir O (Venizelos) bunu çeşitli nedenlerle yapmıştır. bu nedenlerden en önemlisi de, İngiliz Hükümeti'nin savaş sonunda yeterli kadar gönül yüceliği göstererek Kıbrıs'ı Yunanistan'a vereceğini tanıdığı olmasıdır. Özetlemek gerekirse, Yunanistan Kıbrıs dahil Doğu Akdeniz'deki bütün adaları istiyordu" denmektedir.

Konferansın, 6 Mayıs 1919 tarihli oturumunda onay verdiği bu isteği,⁶ 15 Mayıs'ta İzmir'e asker ihraç ederek gerçekleştirmeye başlayan Yunanistan'a Kıbrıslı Rumlar, çeşitli biçimlerde katkıda bulunmuştu.

1. Yunan Ordusuna Gönüllü Yazılma

Kıbrıslı Rumların ilk kez 1821 yılında "*gönüllü olarak*", Mora Yarımadası'ndaki soydaşları safında Türklere karşı savaştıkları anlaşılmaktadır. Çoğu General Hacipetros komutasındaki, "*Özel Kıbrıslılar Alayı*"nda bulunan Kıbrıslı Rumlardan yüz otuz kadarı, 1827'de Atina Savaşı'nda öldürülmüşlerdi⁷. 1897'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan Krallığı savaşa tutuşunca, Lefkoşa'daki Yunan Konsolosu Kıbrıslı Rumları, hiç saklama gereği duymadan, Yunan Ordusu'na gönüllü kaydetmişti⁸. Kıbrıslı tarihçi Amandos⁹, Balkan Savaşları sırasında da 1897 yılında olduğu gibi **binlerce** Kıbrıslı Rumun Yunanistan'a giderek Türklere karşı savaştığı, 6 Aralık 1912'de Epir'deki Ilyas Peygamber tepesinde vurularak ölen Limasol Belediye Başkanı Hristoforos Sozos'un bunlar arasında bulunduğunu ve Adanın gelmiş geçmiş en önemli politikacısı olduğunu düşündüğü Yoannis Kiriakidis (1853-1955)'in Nikolaos Lanitis¹⁰ ile birlikte, üç yüzün üzerinde gönüllünün Atina'ya geçişine, bizzat refakat ettiğini yazmaktadır¹¹. Rumca yayınlanan bir Kıbrıs gazetesinin haberine göre, 1913 Şubatı itibarıyla, iki bin beş yüz civarında Kıbrıslı [Rum] savaş meydanlarında vatani [Yunanistan] yanında savaşıyordu. "*Eğer Yunan Hükümeti gönüllüleri kabul etmeyeceğini başlangıçta bildirmemiş olsaydı, bu sayı çok daha*

⁶ Paris Barış Konferansı'nda Yunan istekleri ve müttefiklerinin Yunanistan'a bakışı konusunda bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, Mart 1997., s.s. 107-120.

⁷ K.Amandu, *Kısa Kıbrıs Tarihi* (Sindomos Istoria tis Kipru), Atina, 1956, s.131

⁸ Sir George Hill, *A History of Cyprus*, IV, Cambridge, 1952., s.s 501-502. Ada hukuken Osmanlı egemenliği altında bulunduğundan, İngiliz yönetiminin Yunan konsolosuna engel olması gerekiyordu. Ancak Yüksek Komiser Sir Walter Sendall (1892-98), Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs Tarihi, İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Lefkoşa, Eylül 1997, s. 34'te belirtildiği üzere, Yunan yanlısı bir yönetici olduğundan Yunan Konsolosu Filemon'la, Yunanlı öğretmenlerin ve ajan provakatörlerin faaliyetlerine göz yumuyordu.

⁹ Uzun yıllar Atina Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra emekliye ayrılan Prof Dr Konstantinos Amandos Adalı Rum tarihçilerin en önemlilerinden biridir. Çok sayıda kitap ve makaleye imzasını atan Amandos'un, *Onbirinci Yüzyıldan 1821'e Yunan-Türk İlişkileri* (Shesis Ellinon-Turkon apo tu endekatu eonos mehri tu 1821) 2 cilt, Atina, 1955 başlıklı kitabı, Yunanistan'da alanının önemli çalışmalarından biri kabul edilmektedir.

¹⁰ 1920 yılında Lanitis, Limasol Belediye Başkan adayları arasında görülmektedir.

¹¹ Amandu, s.s. 130-131 ve 173.

yüksek olacaktı." Böylece Kıbrıs savaşta etkin bir şekilde yerini almış, çocuklarının dökülen kanlarıyla Yunanlılığı gerçek anlamda kanıtlamış ve anası Yunanistan'la arasındaki sarsılmaz bağları daha da pekiştirmişti¹².

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Ada'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin, "*özgürlük lehine savaşmaları*" [Üçlü İttifak'a karşı] yolunda Kıbrıslılara yaptığı çağrısı, Rum liderlerce desteklenmişti¹³. Enosis'e varan yolu kısaltacağı düşüncesiyle verildiğini sandığımız bu desteğin, ne kadar gönüllüyü Yunan Ordusu'na kattığını tesbit edemedik ama, onbinlercesinin İngiliz Ordusu'na özellikle ulaşım alanında lojistik katkıda bulunduğu bilinmektedir. Nitekim 1921 yılında "*Resmi Gazete* [The Cyprus Gazette, Türkçe uyarlaması: Ceride-yi Resmîye-yi Kıbrıs]de, savaşta Makedonya'daki Nakliye Kolordusu'nda hizmet eden personelin, hakkı olan Britanya Bakır Savaş Madalyalarını almaları için, bölge komutanlarına köylerinin isimleriyle alaylarının numarası yazılı bir dilekçeyle başvurmaları gerektiği belirtiliyordu¹⁴.

Lefkoşa'daki Yunan Konsolosu, 18 Şubat 1918 tarihli bir duyurusunda: "*Yunan uyruğunda olup son yasalara göre yaşımdan ötürü askerlik hizmeti yapmakla yükümlü ve şimdiye kadar seferberlik belgesi almış yedek herkesin*", 2 Mart Cumartesi günü Magosa'da toplanmasını rica etmişti¹⁵. Bir buçuk yıl sonra, Kıbrıs'ın Türkçe gazetelerinden: "*Doğru Yol*" ve "*Söz*"ün, 29 Aralık [1919] tarihli nüshalarında okunan "*Rum Gönüllüler*" başlıklı yazılar¹⁶, Yunan Ordusu'na "*gönüllü yazılma*" işleminin İzmir'in işgalinden sonra Ada'da ilk kez, bu sırada başladığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekenamesi'ni imzalamasından sonra, Kıbrıslı Rumların çeşitli platformlarda enosis çalışmalarına hız vermesiyle, Adalı Türkler arasında daha bir rağbet gören Türk Milliyetçiliğinin,¹⁷ Kıbrıs'taki yönetimini hedef yapmasından kaygılanan İngiliz Hükümeti, bu gelişmeyi engellemek istemişti. Rum basını 1920 Mayıs'ı başında "*İngiliz sömürge idaresi valisinin bir hükümet emri ile, Elenizmin Küçük Asya mücadelesine katılmak isteyen Kıbrıslıla-*

¹² "*Kıbrıslı Gönüllüler*" İho tis Kipru, 3 Şubat 1913.

¹³ Amandu, s.174.

¹⁴ "*İngiliz Ordusu'ndaki Katırcı Kıbrıslılar için*", Kipriakos Filaks, 9 Mart 1921, Ankebut, 9 Ağustos 1922'de, sayılarının on altı binden fazla olduğu bildirilen Kıbrıslı katırcılar ve Adada yapılan geniş katılımlı madaiya takdim törenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ankebut, 26 Eylül, 7 Kasım 1921 ve 2 Ağustos 1922.

¹⁵ Eleftheria, 23 Şubat 1918'deki, "*Genel Konsolos N.Vapbellas*" imzalı ve "96 numaralı" duyuru.

¹⁶ Sabahattin İsmail, Ergin Birinci. *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, Kasım 1989, s.26. Gıme'deki, K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi envanterinde bulunmadıklarından, bu iki Türkçe gazeteyi taramak, ne yazık ki mümkün olamamıştır.

¹⁷ Kıbrıslı Türklerin, 1918-1922 yılları arasında yaptığı siyasi çalışmalar konusunda bilgi için bkz. Dipnot 16'da zikredilen kaynak, ss. 21-80 ve Dr. Nazım Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi*, 3. Kuap, Lefkoşa, 1999, ss. 57-64.

rın, kayıt işlemlerini yasaklama kararı aldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Liberal bir hükümete yakışmayan bu karar, Kıbrıs Rumlarının İngiliz idaresinin ağırlığını daha da hissetmesi ve ulusal açıdan tatmin edilmemiz için vermekte olduğumuz mücadeleye, daha bir şevkle katılmamız görevini bizler için kaçınılmaz kılmaktadır" diyerek, İngiltere'yi protesto ve enosisi ima ederek tehdit etmişti¹⁸.

Bir müddet sonra, Rumca gazetelerden "Foni tis Kipru"nın 5 Haziran tarihli sayısında, "kendi isteği ile silah altına alınma üç, altı aylık ve yıllık olacaktır. Ordu saflarına katılanlar, diğer askerlerin maaşları dışında, hizmet sürelerine göre 100 (üç aylık), 120 (altı aylık) ve 150 (yıllık) Drahmi maaş alacaklardır. Gönüllüler yeni bölge [Anadolu]deki birliklerden terhis edilen eski sınıfların boşluğunu kapatacaklardır" şeklinde bir telgrafın çıkması üzerine, Adanın değişik bölgelerinden Lefkoşa'daki Yunan Konsolosluğu'na kayıt yaptırmak üzere iki binin üzerinde coşkulu gencin geldiği, Lefkoşa içinden pek çok kişinin de aynı arzuda oldukları, bir başka Rumca gazetede okunuyordu. Yunan Konsolosu A.Artemis¹⁹ "Foni tis Kipru"da yayımlanmış telgrafta bahsedildiği gibi, "Atina'ya gitmeyi kafasına koymuş olanların mutlaka kabul edileceklerini belirten bir emri bugüne kadar almış değilim" diyerek tekzip ederken, "gülbüz ve vatansever gençlerin yeni iller [Batı Anadolu] ve Trakya'daki Yunan Ordusu'na gönüllü yazılmak için konsolosluk bürolarına arzulu ve coşkulu bir şekilde başvuruları hiçbir kesin emir olmadan, her zaman olduğu üzere gençlerin vatanın [Yunanistan] sesine soyluluk ve vatani hislere karşılık vermek gibi, çok duygusal fakat aynı zamanda bir görev yerine getirme bilinci içinde, övgüye değer bir isteklilik sergilemelerinin doğal bir sonucudur"²⁰ ifadesiyle gerçekte, "gönüllü yazılma"yı teşvik ediyordu. Nitekim birkaç gün sonra Kıbrıslı Rumlar, Anadolu'da savaşmak üzere gönüllerden oluşan bir tümen kurmak üzere harekete geçmişler, Baf Metropolit'i'nin "vatanın kutsal sesine uyarak, bayrağın gölgesinde toplanmalarını" isteyen yazılı duyurusunun da katkısıyla, Lefkoşa'dan 2.158, Baftan 1000, Maraş'tan 974, Limasol'dan 850, Larnaka'dan 600 ve Gir-

¹⁸ "Kipriakos Filaks"ın, 4 Mayıs 1920 tarihli nüshasından naklen, Sabahattin İsmail, *İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaaları*, (t.y.), s. 391

¹⁹ Ankebut, 11 Aralık 1920'de yer alan bir haberden, Kıbrıslı olup avukatlık yapan Agesilaos Artemis'in işlerinin çokluğu nedeniyle konsolosluk görevini yapamayacağını telgrafla Yunan Hükümetine bildirdiği anlaşılmakta, aynı gazetenin 23 Temmuz 1921 tarihli nüshasında, yeni konsolos Zisis Hacı Vasiliu'nun Larnaka'ya gelmiş olduğu okunmaktadır. *Cyprus Blue Book 1921*, Nicosia, 1992, s. 144'ten, Vasiliu'nun görevi 14 Temmuz'da devraldığı anlaşılmaktadır.

²⁰ "Yunanistan'ın Kıbrıs'taki Genel Konsolosu" ve "Yunan Ordusu İçin Gönüllüler", *Eleftheria*, 19 Haziran 1920.

"Foni tis Kiprou" Gazetesi.

lerini isteyen bir duyuru yayımlamıştı²². Mart ayı [1921] başında, gönüllülerin Yunan Ordusu'na yazılmaları ve Adadan ayrılmalarına izin verilip verilmeyeceği konusunda, Yunan milletvekillerince gönderilen mektuba cevaben İngiliz Yüksek Komiseri'nin²³ "Daha önce Yunan konsolosluğu'na (Kıbrıs'taki) bildirildiği üzere, sadece Yunan uyruğundakilere izin verileceğini" yinelemesi, "Rumların bir **Kıbrıs Rum Tümeni** kurma izni verilmiyor"²⁴ şeklindeki yakınmalarına neden olmuştu.

Kıbrıs'ta bir tümen kurmalarına izin verilmeyen Rumların, Anadolu'daki Yunan Ordusu'na katılımının önüne geçilmedi / geçilemedi. "Kıbrıslı Savaşçının Mektubu" başlıklı bir yazı, bu gerçeği tüm çıplaklığı ile tespit etmektedir: "İngilizlerin bizim ulusal vicdanımıza ve ırkımızın tarihine karşı resmi ve gayri resmi olarak en üst düzeyde saygısızlık ettiği bir sırada [enosıs, 14 Kasım 1919'da İngiliz Başbakanı Lloyd George tarafından "belirsiz bir süre için" resmen rafa kaldırılmıştı], Yunanlılığı şüphe götürmez Kıbrıs'ın kahraman evlatları, Küçük Asya'nın yayla ve vadilerinde, kardeşleriyle birlikte büyük vatan ideali için mücadeleye ettiklerinden, gururlu olmaya hakları var" denildikten sonra, bir gönüllünün Lefkoşa'daki ailesine Sapanca'dan gönderdiği, 2 Nisan 1921 tarihli "mektubundan kısa ancak anlamlı bir alıntı"yla devam ediliyordu: "Benden mektup almadığınız için sızlanıyorsunuz. Bir aydan beri dağda karlar içinde inanılmaz bir soğukla boğuşurken, yazmam nasıl mümkün

ne'den 390 kişi olmak üzere, kaydını yaptıranların sayısı :5.972'ye ulaşmıştı²¹.

Yunan Hükümeti'nin 21 Aralık'ta, yoklama kaçağı ve firari durumunda olanları affeden bir kanun hükmünde kararname çıkarmasından sonra Artemis, askere alma kanunu gereğince mecburiyeti bulunan gençler ve ihtiyatların, 18 Nisan'a kadar ordu saflarına katılma konusunda, gerekli hassasiyeti gösterme-

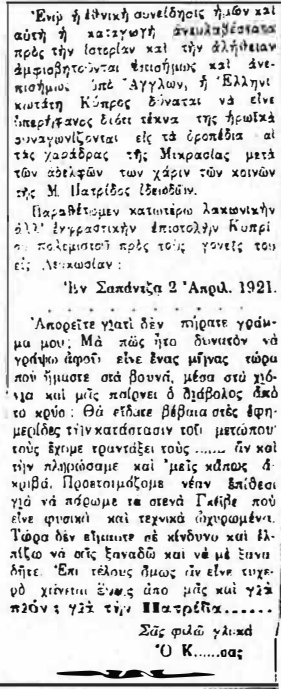
²¹ "Kipriakos Filaks"ın 23 Haziran 1920 tarihli nüshasından naklen, İsmail (t.y.), s.s. 390-391.

²² Kipriakos Filaks, 23 Şubat 1921'de, "12 Şubat 1921 tarih" ve "630 numaralı" duyuru.

²³ Rumca gazetelerin, Adadaki en üst İngiliz yönetici için, "vali" unvanı kullandıkları dikkatlerden kaçmamaktadır. Oysa bu unvan, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'yla, 5 Kasım 1914 tarihli "ilhak" kararını tanıyıp, İngiliz Hükümeti 10 Mart 1925'te Kıbrıs'ı taç koloni ilan etmesinden sonra kullanılmaya başlanmıştı. Rumların "yüksek komiser" unvanını kullanmayışının ardında, bunun Kıbrıs'ın hukuken Osmanlı egemenliğinde olduğunu göstermesi yatmaktadır.

²⁴ "Yalnız Yunan Uyrıklular", Kipriakos Filaks, 3 Mart 1921.

olabilir? Cephedeki durum, bize pahalıya mal olmakla birlikte, Onları [Türkler] hırpalamış olduğumuzu kuşkusuz gazetelerde görmüş olmalısınız. Geyve Boğazı'nı almak için, yeni bir saldırıya hazırlanıyoruz. Şu anda tehlikede değiliz ve benim sizi, sizin de beni yeniden görebileceğini umut ediyorum". İngiliz yönetiminin kovuşturma yapması kaygısıyla mektubun altında, gönüllünün açık kimliği yerine, sadece isminin baş harfi olan "K" okunmaktaydı²⁵.

Kipriakos Filaks'ta, yazarının ismi özellikle saklanmış bir mektup

"Ulusal Savaşa Kıbrıs Kanıyla Katkı" başlıklı haberi de, bu çerçevede değerlendirmek gerekir." İkinci ve On ikinci Tümenlerin, son hareket sırasında verdiği ölümleri havi olup, Atina gazetelerinde yayınlanan şeref listesinde, üç Kıbrıslı askerin [gönüllünün]: 7 Temmuz'da Akkin Savaşı'nda şehit düşen Gadura [Magosa bölgesindeki "Korkuteli" Köyü]'dan G.H Karayorgu, 8 Temmuz'da Akpınar'da şehit düşen Akakiu [Akaça]'dan Hristu I. Kuçubi ve 2 Temmuz'da Çavuş Çiftlik Savaşı'nda şehit düşen Larnaka'dan Evpl. Vilaridu'nun isimlerini gururla okuduk. [Eski Yunanistan'daki dinsel törenlerde] yere şarap serpildiği gibi, kutsal milli sunak [Yunanistan] için kanlarını akıtan soylu evlatlarıyla özgürlüğe susayan Kıbrıs'ın, bu kadar değerli bir sıvıyla [Kan] suladığı topraklarında, özgürlüğün sürgün vermemesi mümkün değildir. Milyonlarca yıl önce Anadolu'dan ayrıldıkları, jeoloji bilimince kanıtlanan Ege'deki adalarla Kıbrıs'ın Rum diasporasının, oradaki savaş meydanlarında ön saflarda çarpışmaları, her zaman olduğu gibi, Kıbrıs'ın soyluluğuna işaret eden bir gelişmedir. Böylece Kıbrıslı kahramanların büyük fedakârlığı, tüm Yunanlığın birbiriyle yardımlaşmasının ötesinde... çok eski Yunanlığın beşiği, antik vatan (Anadolu)'ın karşısı (Kıbrıs)'ndan fışkıran son derece doğal bir eylemdir"²⁶.

"Rumca gazetelerde okunduğuna göre, (Omorfo) Kazası'ndan eli kadar Palıkarya, gönüllü kaydedilmeleri için despothane [metropolitane] ye müracaat etmişler!" diyen bir gazete haberi²⁷, gönüllü yazılma işleminin 1922 Mayıs'ında dahi devam ettiğini göstermektedir. Omorfo Rumlarının Lefkoşa'daki girişimleri, İngiliz yöne-

²⁵ Kipriakos Filaks, 5 Mayıs 1921.

²⁶ Kipriakos Filaks, 25 Ağustos 1921. Adadaki yerleşim merkezleriyle ilgili ayrıntılı bilgi sunan bir kaynak için bkz. N.Kliridi, *Kıbrıs'ın Köyleri ve Sakinleri* (Horia ke Polities tis Kipru), (t.y.).

²⁷ *Ankebut*, 19 Nisan 1922.

"Kipriakos Filaks" Gazetesi

timini, daha önce Resmî Gazete'de yayımlanan, Kıbrıs'ın tarafsızlığına ilişkin 1881 senesi kanununa göre, gerek kara ve gerekse denizde kullanılmak maksadıyla, herhangi bir hükümet namına Ada'da asker kaydının yasak olduğunu belirten emimameyi, kamuoyuna yeniden duyurmaya itmişti²⁸.

Başında Aristidis Stergiadis'in bulunduğu, İzmir'deki Yunan Yönetimine, Anadolu'daki idari ve askeri birimlerde iş bulmak için, çok sayıda

Kıbrıslı Rum da dilekçe vermişti. Bu dilekçelerden, bazı Rum gönüllü ailelerinin Anadolu'ya gelerek İzmir'e yerleştikleri ve ekonomik sıkıntıya düştükleri anlaşılmaktadır²⁹.

2. Yunan Ordusu'ndaki Kıbrıslı Rum Subaylar ve Anadolu'daki Etkinlikleri

Birinci Dünya Savaşı sonu itibarıyla, Yunan Ordusu'nda bulunan Kıbrıs doğumlu Rum subaylardan en üst rütbede olanı, Yarbay Fotios Pandacis'ti. Kithrea [Lefkoşa'nın "Değirmenlik" köyü]'dan olan Pandacis, Bulgarlara karşı savaşırken yaralanınca (altın) kahramanlık madalyası ile ödüllendirilmiş, ardından Makedonya'daki 25. Alay Komutanlığına getirilmişti. Rumca basının "Kıbrıs doğumlu bu seçkin subayı tebrik eder, süratle daha üst rütbelere yükselmesini ve buradaki alıcınap İngiliz yönetiminden özgürlüğü alacak Kıbrıs İşgal Ordusu'na önderlik etmek şeklindeki ateşli arzusunu, biran evvel gerçekleştirmesini" dilediği³⁰ Pandacis'in, Anadolu'da savaşmadığı anlaşılmaktadır.

Anadolu seferinde katılan Rum subayların en rütbelisi, Lapithos[Lapta]'lu Süvari Binbaşı Yoannis Çangaridis (1887-1939)'ti. Çangaridis, Lefkoşa'daki Pankiprios Ortaokulunu bitirdikten sonra, girdiği (1910) Atina Askeri Okulu'ndan süvari teğmeni olarak çıkmıştı. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na katılan Çangaridis, 1920 Haziranı'na gelindiğinde kurmay başkanlığını üstlendiği Anadolu'daki "Yunan Süvari Tugayı"nın aynı zamanda 3. Alay 2. Tabur komutanıydı. Bu görevde iken, "1921 Martı"nda gerçekleştirilen operasyonlarda sergilediği davranışlardan ötürü, "Altın Kahramanlık Madalyası ile ödüllendirilmeye layık bulunan" Çangaridis'in³¹ Haziran ayında, aynı Tugayın 3. Alayı'nın komutan yardımcılığı görevini üstlendiği anlaşılmaktadır.

²⁸ Ankebut, 17 Mayıs 1922.

²⁹ Genel Devlet Arşivi, İzmir Yunan İdaresi Arşivi - Atina (Genika Arhia tu Kratus, Arhio Ellinikis Diikisis Smirnis), Zarf:37.

³⁰ "Kıbrıslı Subayın Haklı Terfisi", Kipriakos Filaks, 16 Şubat 1921.

³¹ "Kıbrıs için Şeref", Kipriakos Filaks, 11 Ağustos 1921.

Ağustos ayı başında, üç farklı tümeninden seçilmiş birlikler ve 9. Tümenin topçu destekli bir piyade taburundan oluşturulan "karma süvari müfrezesi"ne komuta eden Çangaridis, Sakarya Savaşı'nın iyice kızıştığı 30 Ağustos günü müfrezesiyle, Güzelce Kaleköy'ün kuzeyinden hareketle ulaştığı Pazarköy [Kale Grotol]'deki çarpışmada yaralanmıştı.³² "Kıbrıslı Subayın Ankara Önlerinde Yaralanması" başlığını taşıyan 15 Eylül 1921 tarihli bir gazete haberi, olayı Adalı okuyucularına şöyle duyuruyordu: "Sakarya devler savaşı sırasında, ordumuzun Ankara'ya ilerleyişindeki şerefimize, övünç ve kıvancımıza, Kıbrısımız da yiğit evladı, aydınlık subayı: Süvari Binbaşı ve 3. Süvari alayının komutan yardımcısı lo. H. Çangaridis'in şahsında katıldı. Bay Çangaridis, Ankara'yı ele geçirmek için yapılan savaşlarda şu koşullar altında yaralandı. Savaşın en kritik döneminde, süvarilere hücum emri verildi. Düşman dağılmıştı. Türk komutanını asherleri terk etmişlerdi. Türk komutan çalıların ardından tabancası ile süvari binbaşısına ateş ederek omuzundan yaralandı. Süvari binbaşı, atının sırtından kılıcı ile türk subayını öldürdü. Yiğit binbaşı alayın komutanı olarak!!) yarasını sık sık eliyle bastırarak, atı ve kendisi kanlar içinde hücum ve savaşa devam etti. Biraz ötede bir Türk askeri, süvari binbaşısını süngülemeye çalıştı. Ancak binbaşı onu onledi ve kılıktan geçirdi. Türk askeri, kılıcıyla süvari komutanının kolunda ufak bir sıyrık yapmayı başardı. Üç dakika geçmeden, kurşunla sol baldırından yaralanır ve aynı zamanda atı da ölür ve ikisi birlikte yere düşerler. Atların ilerleyişi ve kılıç hücumu devam eder. Kimse yaralı süvari binbaşısına yardıma gelmez. Savaş bittikten on bir saat sonra, kahraman süvari binbaşı yaralandığı yerde baygın bir halde bulunur. Yaraları bağlanır ve ameliyathaneye götürülür. Oradan Bursa[daki] hastanesine sevk edilir. Daha sonra da Atina'daki Evagelismon Hastanesi'nde tedavi edilir. Çok şükür ki hayatı tehlikesi yoktur. Kıbrıs ta, böyle bir yiğit dünyaya getirdiği ve yetiştirdiği için, gurur ve onur duymaktadır"³³.

İyileştikten sonra Anadolu'ya dönmediği anlaşılan Çangaridis³⁴ dışında, Anadolu'da savaşan Rum subayların tamamı teğmen rütbesindeydi. Yunan Ordusu üniformasıyla, meslekî kariyerlerinin henüz ilk basamağında bulunan bu subaylar içinde özellikle birini, Kıbrıs Türkleri sonraki yıllarda yakinen tanıma talihsizliğine uğrayacaklardı. "Bir köylü ailesinin çocuğu olarak doğup, Yunanistan için kanını dökmek rüyasıyla büyüyen ve har-

³² Küçük Asya'da Harekat (1919-1922), 1921 Ankara Seferi (Ephirisis pros Ankiran 1921). Birinci Bölüm, [Yunan] Harp Tarihi Yayınları, Atina, 1963, s. 153 ve 176. Çangaridis'in yaralanmasından sonra, ikinci Kolordu emriyle bu "müfreze" dağıtılmıştı.

³³ Kipriakos Filaks, 15 Eylül 1921.

³⁴ Çangaridis'in, teğmenliğinden 1921 Ağustos'u'na uzanan meslekî kariyeri ve Anadolu'daki etkinlikleriyle ilgili yukarıda sunulan bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir; Amandu, s.177 ve [Yunan] Harp Tarihi Başkanlığı'nın Küçük Asya'da Hareket (1919-1922) dizisinin: Fileldelfia, Bursa, Uşak Operasyonları (Haziran -Kasım 1920) (Ephirisis Filadelfia, Prusis, Usak) Atina, 1957, s. 338 ve 384; Taarruz Operas-

Yeorgios Grivas Digenis.

biyeden mezun olduktan kısa bir süre sonra, Anadolu'daki kıtasına katılan bu genç subay, sonradan E.O.K.A.'nın kurucusu ve lideri olacak: Yeorgios Grivas Digenis'ti"³⁵.

"Alithia" Gazetesinin 27 Ağustos 1991 tarihli sayısında, "Bilinmeyen Konu, Kıbrıs'ın Küçük Asya Mücadelesi'ne Katkısı" başlıklı ve Dimitrios Talyadoros imzalı bir makalede, aslen Maraşlı, sağlık birimlerinde teğmen olarak bulunan, Eskişehir'de yaralanan, 1922 yılında İzmir Askeri Hastanesi'ne müdür atanan "altın kahramanlık payesi" [madalyası olmalı] sahibi Konstantinos Fanu'dan söz edilmektedir. Bu bilginin düzeltilmesi gereken çok yönü vardır. **Öncelikle**, 1922 yılında Yunan Ordusu'nun İzmir'de bir değil, tam dört hastanesi bulunmaktadır. **İkinci olarak**, İzmir'in işgalinden sonra, Anadolu'da açılan Yunan ordu hastanelerinde müdürlük verilen askeri tabiblerin rütbesi binbaşı ve üzeridir. **Ve herşeyden önemlisi**, Yunan Harp Tarihi Dairesi'nin, Anadolu harekâtında ordusunun sağlık yapılanmasını inceleyen: **Ordunun Sağlık Hizmeti 1919-1922** (Ilgionomiki Ipirisia tu Stratu) Atina (1963) başlıklı ayrıntılı yayınında bu isme rastlayamadık. Bu bakımdan, Talyadoros'un makalesinde zikrettiği, iki kez kahramalık, bir kez de şeref madalyası ile taltif edilen sağlık hizmetlerinde teğmen Kulis Meli ile, Sakarya'daki operasyonlar sırasında yaralanan Lefkoşa'lı Süvari Teğmeni Sofoklis Zografos'un varlığını, ister istemez ihtiyatla karşılıyoruz³⁶.

3. Yardım Kampanyaları ve Nakdi Bağışlar

Kıbrıslı Rumlar öteden beri sadece "gönüllü yazılarak" değil, ayni ve nakdi katkılarıyla da, Yunanistan'a destek olmuşlardır. Yunan Krallığı'nın kuruluşu sürecinde, çok miktarda silah ve parayı Mora'ya gönderen Ada Rumlarının, 1880'lerin başında Kıbrıs'a gelerek Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaşta kullanılmak üzere, kendilerinden 143 katır alan Yunanlı subaylara 107 tanesini de hediye ettiği,³⁷ ve Balkan Savaşları sırasında yüzlerce gönüllüyü, Atina'ya yolladığını belirttiğimiz Kiriakidis- Lanitis ikilisinin topladığı

yonları (Aralık 1920-Mart 1921); (Epithetike Epirisis), Atina, 1963. s. 369 ve 394; **1921 Ankara Operasyonları** (Epirisis pros Ankiran 1921) Birinci Bölüm, (Ephirisis Iunio - Iuliu 1921) Atina, 1964. s.416; **Harekâtın Sonu 1922** (To telos tis Ekstratis 1922) İkinci Bölüm. 1962, kitapları ile Kipriakos Filaks, 6 Ekim 1921.

³⁵ A.G. Hachanastasiu, **Albay Yeorgios Grivas Digenis ve Efsanevi E.O.K.A.** (O Sintagmatarhis Yeorgios Grivas Digenis ke i Thriliki E.O.K.A.), Atina, (t.y.), s.14.

³⁶ Bu makalenin tıpkı basımı ve Türkçeye çevirisi için bkz. İsmail (t.y.), s.s. 387-389.

³⁷ İsmail, (t.y.), s.18 ve 28.

bağışları, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'a teslim ettiği bilinmektedir³⁸.

Yunan Ordusu'nun Anadolu'ya çıkmasından sonra, Kıbrıs'ta hasılatı Yunanistan'a aktarılacak ilk yardım kampanyasının, 1921 baharında Lefkoşa'da başlatıldığı anlaşılmaktadır. "Vatan İçin Bağış" başlıklı bir gazete haberinde: "Kıbrıs'ın dini ve milli önderi [Başpiskopos] nın, Yunan Kızılhaçı ve savaşın [Birinci Dünya] oksüz ve yetimleri yararına yardım davetine, Rum halkının ekonomik gücü oranında, büyük bir arzıyla icabet edeceğine şüphe etmiyoruz. Ana kucacı [Yunanistan] ndan uzakta olan biz Kıbrıslılar [Rumlar], arslan öfkesine sahip Yunan alaylarının, eşi benzeri görülme-yen fedakarlıklarla süsledikleri bağımsızlık uğraşının değerini, burada mühem-melen öğrenmiş durumdayız. Bu nedenle, Yunan şerefi ve özgürlüğü yolunda ön safta savaşanlara karşı kutsal görevimizi, maddi destek vermek suretiyle yerine getirmek isteriz" denmekteydi³⁹. 4 Mayıs itibarıyla, yani bir hafta içinde toplanan: 523 paund 7 p.'lik hasılatın kamuoyunu pek tatmin etmediği, şu yazıdan açıkça anlaşılmaktadır: "Başkent [Lefkoşa] te milli yardım, geçtiğimiz hafta başladı ve devam ediyor, hasılat Balkan Savaşları'nda Lefkoşa'nın yaptığı bağışın altında olmakla beraber, süregiden ekonomik krize bakıldığında, herkesin tahmin ettiği kadar kötü değildir. Bu nispi gerilik, başka nedenlere bağlı olmaktan çok, açılmasına karar verilen yardım kampanyalarının biçiminden kaynaklanmaktadır. Başpiskoposun diğer yetkililerle birlikte, milli gayemizin eksiksiz ve süratle gerçekleştirilmesi için, gerekli olan her türlü girişimde bulunacağını umut ediyoruz. Bunun gerekliliği ve önemi hakkında Küçük Asya Cephesi'nden henüz gelmiş olan Bay F. Dragumis'in Rum halkına tavsiyesi sivillerin genel katkıları ve herbirimizin yakın çevresini devreye sokarak ve elden geldiğince, bu yüce mücadelenin başarısı için her zaman yardımcı olduğumuz gayemizin büyüklüğünün tamamen bilincinde olmamız gereklidir. Vatansever halkımızın, vatani görevini yerine getirme konusunda, her zaman olduğu gibi eksigi olmayacağı kanaatindeyiz"⁴⁰.

Atina'da yayımlanmakta olan "Hronika" Gazetesinin, şehirde yaşayan Kıbrıslı Rumların "gerçekte küçük ve fakir olan yardımlaşma derneğinin dışından tırnağından arttırdığı üç beş kuruşu da savaş [Anadolu'da devam eden] gazilerine bağışladığını, "Fakir Kıbrıslılar"

³⁸ Amandu, s.s. 173-5.

³⁹ Kipriakos Filaks, 28 Nisan 1921

⁴⁰ "Lefkoşa, Savaş Oksüz ve Yetimleri İçin", Kipriakos Filaks, 5 Mayıs 1921. Aynı yazıda toplam hasılatın dökümü şöyle yapılmıştır: "Başpiskoposluk 50, Başpiskopos 10, Faneromeni Kilisesi ve encümeni 125, Tripiotu Cemaati 91, 13p., Ag. Antoniu Cemaati 84, 10 p., Ag. Savva Cemaati 58, 10 p., Aliniotissis Cemaati 43, Ag. Kassianu Cemaati 30, 14 p., Ag. Yoannu Cemaati 25 ve Ag. Luka Cemaati 5".

"Eleftheria" Gazetesi

limı, eskiden olduğu gibi özellikle son ulusal savaşımızda da, karşı konulmaz bir şekilde kendini gösteriyor. Hemşehrilerimizin geçim sıkıntısı çeken küçük bir kısmı dışında, burada [Kıbrıs] ekonomik durumları iyi olanların varlığı, reddedemeyeceğimiz bir gerçektir"⁴¹ diye yazmasından açıkça görülmektedir. Yunan filosunu güçlendirmek için, Adada yıllardan beri satılmakta olan "donanma piyangosu"na olan talep te, "küçük büyük hepimiz donanma piyangosu edinmeliyiz. Drahminin develüe edilmesinden ötürü, tanesi neredeyse hiç düzeyinde, sadece 3 kuruştur. Biletleri Maraş'ta Bay Savva Yoanni'nin, Lefkoşa'da Ticaret Kulübü'nün karşısında Bay Hristodulu Loyzidi'nin, Larnaka'da Bay S. İkonomidu'nun, Omorfo'da Bay Haralambidi'nin mağazalarıyla, Bafta coşkulu öğretmen Bay F. Filaktu'da bulacaksınız"⁴² denilerek özendirilmekteydi.

Kıbrıs Türk basınında çıkan bir dizi haberden, 1922 yılı baharında Rumların yeni bir yardım kampanyası başlattıkları anlaşılmaktadır. "Ankebut" 17 Mayıs'ta: "Birkaç gün evvel bağış toplamak maksadıyla, müzakere etmek üzere Larnaka'da, Rumlar tarafından bir meclis toplanmıştır. Alınan kararlara göre, Anadolu'daki palikaryalara! muntazam suratle yardımda bulunmak için bir abone defteri düzenlenerek, bağış kabulüne başlandı" diyordu. Lefkoşa'da avukat Paskal'ın 40 ve doktor Koriyadi'nin 20 lira bağışlayarak destekledikleri bu kampanyayı⁴³, Rumların "kapı kapı dolaşarak kolaylaştırdıklarını", Kahire'de yayımlanmakta olan "Egypt Gazette" bile yazmıştı.⁴⁴

"Ankebut" Gazetesi

⁴¹ Kipriakos Filaks, 22 Eylül 1921.

⁴² Eleftheria, 24 Aralık 1921.

⁴³ Ankebut, 24 Mayıs 1922

⁴⁴ Ankebut, 14 Haziran 1922.

4. Psikolojik Boyut: Anma, Kutlama ve Karşılama Törenleri

Yunanistan'a değişik biçimlerde verilen desteğin "sürdürülebilir" olması, Rumların moralinin yüksek tutulmasıyla mümkündür. Bu nedenle, başta Ortodoks kilisesi mensupları olmak üzere, bu gerçeğin farkında olan Adadaki Rum ileri gelenleri ve basın, "milli veya dini" anlam taşıyan günleri, araç olarak kullanmışlardır. Bunlar artık daha bir coşkuyla karşılanırken, Anadolu'da devam eden Türk-Yunan Savaşı'yla ilintili bazı gelişmeler, yepyeni bazı etkinliklerin yapılmasına zemin hazırlamışlardı. Bu bağlamda, 1921 yılının temmuz ve ekim aylarında yaşanan yoğunluk dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kipriakos Filaks, 7 Temmuz'da "Muzaffer Askerlerimize" başlığıyla yayımladığı yazıda: *"Ordumuzun başarıyla gelişen harekâtının duyurulmasıyla doğal olarak bir coşku, kıvanç ve sevinç denizinde yüzyoruz. Ancak bu arada, kanlarını akıtarak bize, neşe ve coşkuyla armağan eden yiğitlerimize olan görevimizi ihmal etmemeliyiz ki, bu görevlerin tehir edilmeden üstlenilmesi zorunludur. Başpiskopos, metropolitler, yöneticiler ve Kıbrıs'taki tüm kanaat önderlerinin vakit geçirmeden her zaman istekli olan halka, görevini yerine getirme fırsatı vermeye özen göstereceğinden şüphe etmiyoruz"* derken kastettiği, Ada'nın Yunanistan'a katkısındaki olası bir duraksamaya karşı, ilgililerin uyanık olmasıdır. 14 Temmuz'da ise, 1821'deki Mora olayları sırasında, Kıbrıs'taki Osmanlı Valisi Küçük Mehmet Paşa'nın, enosis için ayaklanma hazırlığı yaptıkları gerekçesiyle başpiskoposla bazı dini önderleri idam ettirmesini: *"Kıbrıs ruhu, 9 Temmuz [18]21 tarihinde, semalarını kaplayan matem havasını, büyük bir acıyla anımsadı. Zorbalık bulutu, o uğursuz gün boyunca vatanımızın ufuklarını her zamankinden daha yoğun ve daha siyah olduğu halde kapladı ve o tarihten bu yana, şehitlerimizin ıstıraplarına ilişkin anılar, yüz kat daha yoğunlaşmıştı"* şeklinde okuyucusuna hatırlattıktan sonra, ulusal duyguları şu cümlelerle okşuyordu: *"Doğu'nun zorba ve amansız, Batı'nın gözünü korkutan [Türk] şimdi eski kölesi [Yunanistan] nin kılıcı altın-da inliyor ve kötü oyun bitiyor. Ne muazzam ve akıllamaz bir ters-yüz olma!"*⁴⁵.

Aynı tarihli [14 temmuz] iki haberden, "Kıbrıslı Şehitler İçin Dua" başlığını taşıyan **ilkinde**, 1821'de zorba [Türk] lar tarafından katledildikleri belirtilen din adamları ve papazların başpiskopos tarafından yapılan duası şöyle anlatılıyordu: *"Sade ve gösterişsiz meçhul asker anıtının üzerine, etrafı vatan ve imanın parlak timsali Yunan bayrağı ile çevrili olduğu halde... korkunç işkencelere tahammül eden merhum Başpiskopos Kiprianos'un resmi konuldu. Son derece duyulanan cemaat, lanetli 9 Temmuz ve geçirmekte olduğumuz büyük ulusal günlerin, yüzüncü yılını doldurması nedeniyle yapılan ayini izledi. Ayinin bitimini mü-*

⁴⁵ "Ne Muazzam Ters-Yüz Olma", Kipriakos Filaks, 14 Temmuz 1921.

teakip Bay 1.Papaporfiriu, Türk zorbalığı ve vahşetinin aramızdan ayırdığı soylu kurbanların fedakarlıkları hakkında kısa bir tarih konuşması yaptı"⁴⁶. İkincisinde, Rum-Yunan dayanışması son derece çarpıcı bir şekilde sergilenmektedir. Eskişehir'in Yunan Ordusu'nun eline geçmesi üzerine, Lefkoşa'da yapılan şenliği anlatan haberde: "Eskişehir'in düşmesi başkentte çilgın sevinç gösterileriyle kutlandı. Yunan konsolosluğu'nun Kipriakos Filaks'in ekine koyduğu keyif verici ilan [düşüşü duyuran] okunduğunda, başkent sakinlerinin patlayan ulusal sevinci, kelimelerle anlatılamaz. Bayraklarla donatma, şenlik çanlarının çalması, sıcak tokalaşmalar, ticaret kulübünde piano ve bizuki nameleri eşliğinde söylenen milli şarkılarla coşuldu. Gençler Derneği'nde ise, bu taraf edilemez neşenin çok az kısmı ortaya çıkmıştı. Ulusal duyguların yoğunlaşması sonucu, Başpiskoposluğa yönelen başkent halkına, orada hazır bulunan büyük başpiskopos gerçek ancak gayri resmi bir şükür ayini yaptı" denmekteydi. Ayinden sonra avukat G. Hacı Pavlu, "Olağanüstü coşkulu bir vatani nutuk" atmış, başpiskopos bir telgrafla tebriklerini, Kral ve Başbakan Gunaris'e iletmişti⁴⁷.

Anadolu'daki askeri etkinliği konusunda bilgi verdiğimiz Kıbrıslı Rum subaylardan: Süvari Binbaşısı Çangaridis'in hava değişimi izniyle Ada'ya gelişi, Sakarya Savaşı'nın kaybedilişinden kaynaklanan moral çöküşün giderilmesinde doping etkisi yapmıştı. Ekim ayının ilk haftası içinde Magosa'ya ayak basan Çangaridis, doğduğu Lapta Kasabası'na varıncaya kadar, "çok büyük coşku ve saygı gösterileriyle" karşılaşmıştı. Larnaka'daki Grand Otel'de onuruna, Yunanistan Konsolosu'nun da hazır bulunduğu bir akşam yemeği verilen Çangaridis'i, kentin belediye başkanı Zannetos'ta evinde kabul etmişti. Ertesi gün sadece birkaç saat kaldığı Lefkoşa üzerinden Lapta'ya geçen Çangaridis, Girne-Lapta arasındaki "Acı Su" [Pikro Nero] mevkiinde Halk Kurulu, Öğretmenler Birliği, Okul Mütevelli Heyeti ve "er yatağı" olan kasabasının ileri gelenleri tarafından karşılanmıştı⁴⁸. 13 Ekim'de, Binbaşı'nın "Lefkoşa'ya gelerek yüksek rütbeli subaylarla, İngiliz valiyi ziyaret edeceğini öğrendik" diyen gazete haberi: "Vatansever başkent'in Kıbrıslı bu seçkin subaya gereken itibarı göstereceğine itimadımız tamdır. Ayrıca Halkın Sevgisi [Derneği'nin] ulusal okuma salonunda Doktor E. Glikis'in kendisine hitap edeceği parlak bir resepsiyon da hazırlanmaktadır" şeklinde devam ediyordu⁴⁹.

⁴⁶ Kipriakos Filaks, 14 Temmuz 1921.

⁴⁷ "Lefkoşa'da Eskişehir'in Düşmesi Şerefine Şenlik". Kipriakos Filaks, 14 Temmuz 1921. Kipriakos Filaks, 21 Temmuz 1921'de, Gunaris Kıbrıs Başpiskoposu'na gönderdiği cevabi telinde: "Sizin ve Kıbrıs halkının ordunun zaferiyle ilgili sıcak tebrik ve temennileriniz için teşekkürler" diyordu.

⁴⁸ "Süvari Binbaşısı Bay Çangaridis Doğduğu Yerde". Kipriakos Filaks, 6 Ekim 1921.

⁴⁹ "Süvari Binbaşısı Bay Çangaridis Lefkoşa'da" Kipriakos Filaks, 13 Ekim 1921.

Sözü edilen başkent ziyareti, 20 Ekim tarihli bir gazete haberinde şöyle tasvir edilmektedir: "Kahraman Kıbrıslı süvari binbaşısını, savaşta gösterdiği üstün başarılarından dolayı başkent, her türlü itibar ve saygı ile onurlandırarak karşıladı. *Leŋkoşa*'nın vatansever halkı, bütün savaşıllara hakettikleri saygı ve sevgiyi, bu küçük Adanın kahramanlarına – ki bunlar gönüllüler ve muvazzaflar olmak üzere çoktur- Yunan Ordusu ile birlikte kutsal milli mücadeleye uğruna canlarını feda edenleri anma fırsatını, bu üstün subayın şahsında buldu. Bu anma fırsatı ki, hepimizin hayran olduğu ve şefkat duyguları beslediği, Yunan ismine saygıyı Kıbrıs'ta da göstermiş olduk. Böylece milli dayanışmayı, büyük özgür vatan merkezi ile bağlılığımızı kanıtladık. Bay Çangaridis'i önce, Halkın Sevgisi [Derneği] karşıladı. Bu dernek toplumsal amacını her zaman için, aynı yönde yani öncelikle milliyetçi hedefe yönelik hareket etmek olarak belirledi ve aynı şekilde bütün üyelerinin milliyetçilik hislerinin, milliyetçiliğin gelişmesi ve kuvvetlendirilmesi için uğraş verdi. Resmi kabul akşam 8:30 da idi. Ancak saat 7:00'den itibaren halk, Kıbrıslı subayı kutlamak için Anagnostiriu Bölgesi'nin önünü doldurmuştu. Halkın Sevgisi Derneği'nin geniş odaları, toplanan halkın 1/5'ini bile almakta yetersiz olduğundan, davetlilerden özellikle ve sadece başpiskopos, Kitiu ve Kikku Piskoposları içeri alındı. Belirlenen saatte mavi beyaz ve zengin milli resimlerin süslediği Dernekte, kendi isteği üzerine doktor Bay E. Glikis milli bir konuşma yaparak ... Pers savaşlarından başladı, ölümsüz 1821'le devam ve yakın dönemde defne taçlı Kral Konstantin'in mücadeleleri ile bitirdi. Bay Çangaridis o zaman yerinden kalktı, kibar boyu posu kalabalık arasında göründü ve his dolu isyankâr bir ses, güzel ve anlamlı sözcüklerle karşılık verdi. Daha sonra kürsüye gelen Bay Th. Theodotu Çangaridis'e hitaben, savaş alanlarında kazandığınız nişanlarınızla ve defne yapılarınızla, Kıbrıs'ta dünyaya geldiğiniz ve Kıbrıs'ta yetiştirdiğiniz için siz kanınızla, İngiliz halkına karşı protesto bildirisi yazdınız ve Kıbrıs'ın düşmanlarını yalanladınız. Düşmanın girişimleri, Yunan halkının canlılığı karşısında param parça olacaktır. Yunan kucığına düşmek üzere olan İstanbul yolunu, kanla çizdik. Yunanlılığın düşmanları, boşuna milli hedefin gerçekleşmesini engellemeye çalışmaktadır. Hedefin gerçekleşeceğinin garantisi, Yunan Ordusu'nun yiğitliği ve kuvvetli milli inancıdır. Bay Theodotu'nun ardından Bay R.Hacı Pavlu, I. Mirianthis ve avukatlar, Çangaridis için canlı ve coşku dolu konuşmalar yaptılar. Bu arada bayram tatlıları ikram edildi. Halkın Sevgisi Derneği Başkanı, Bay H. Petropulos'un mandolinle eşlik ettiği, seçme müzik parçaları seslendirildi. Tören, Yunan milli marşının okunmasıyla sona erdi⁵⁰.

⁵⁰ Kipriakos Filaks 20 Ekim 1921.

Sonuç

Yunanistan Krallığı'nın, başka bir devletin egemenliği altında olduğu halde, Rum nüfusun yaşadığı bölgelerden, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, ordusuna gönüllü yazdığı bilinmektedir. Daha 1861 yılında, Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Musurus Paşa bir raporla: Giritliler (Rumlar) in Yunan Ordusu'na kaydedildiğini Bab-ı ali'ye bildirmişti⁵¹. 1897-98 Osmanlı-Yunan, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasında, Ege ve Akdeniz Adaları'yla Anadolu'daki Rum diasporasını da kapsayacak şekilde yaygınlaştırılan bu uygulamanın, Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam etmesi, şaşırtıcı değildi. İngiliz yönetiminin, 24 Nisan 1921 günü gerçekleştirdiği nüfus sayımı sonuçlarına göre, yaklaşık 250.000 Rumun yaşadığı Kıbrıs'ın⁵², Yunan Ordusu'nun saflarını doldurmak için verimli bir coğrafya olduğu ortadadır. Kaynaklarda, Anadolu'ya geçen gönüllülerin sayısına ilişkin somut bir bilgi, ne yazık ki bulunmamaktadır. Yasaklanmış olmasına rağmen, bunların nasıl olup ta Adadan ayrılabilindikleri, Yunan Ordusu'nun kendi ülkesininkiler kadar, İngiliz menfaatleri için de Anadolu'da vuruştugu hatırlandığında, anlaşılır olmaktadır. Bu "*sözde*"yasağın, Kıbrıslı Türklerin olası tepkilerini yatıştırmayı hedeflediği açıktır. Gönüllülerle ilgili haberlerin, hiçbir sınırlama olmaksızın Rumca gazete sütunlarında boy göstermesi, yasağı deldiği gerekçesiyle yapılmış bir tutuklamanın bulunmayışı, hasılat toplamı tespit edilemeyen yardım kampanyalarına müdahale edilmeyişi, başka nasıl açıklanabilir?

Dünyadaki tüm diaspora Rumlarının desteğine rağmen, Türk Ordusu'nun Anadolu'da Yunanistan'a karşı kazandığı zaferin, Kıbrıslı Rumlar için ne anlama geldiği, Adalı Rum yazarlarından Petropulos'un şu cümlesinden açıkça anlaşılmaktadır: "*Ne yazık ki Küçük Asya Felaketi, Kıbrıslıların enosis özlemini yine kesintiye uğrattı*"⁵³.

⁵¹ İlber Ortaylı, "The Greek and Ottoman Administration During the Tanzimat Period" *Perceptions*, June-August 1997., s. 54.

⁵² "24 Nisan 1921 tarihli Nüfus Sayımına İlişkin Özlü Tablo", Kipriakos Filaks, 19 Mayıs 1921'de "*Adanın toplam nüfusu 310.709 kişiden ibarettir. Bunlardan 61.422'si Müslüman, 249.287'si Rum ve diğerleridir...*" denmektedir.

⁵³ H. Petropulos, *Kıbrıs'ın Tarih ve Mücadeleleri* (I İstoria ke Agones tis Kipru), Kipriaki Ekdosis, (t.y.), s. 17.

TÜRK-YUNAN SAVAŞINDAN SONRA SİVİL TUTUKLULARIN VE SAVAŞ TUTSAKLARININ DEĞİŞİMİ*

*"Derin ve karşılıklı güvene dayanan Türk-Yunan dostluğu, artık açık bir gerçektir. İki ülke arasındaki bu sıklı dostluk bağlarının gün geçtikçe kuvvetlenmesi, şahsen benim en aziz emelimdir."***

Kemal ATATÜRK

Türk-Yunan savaşı (1919-1922) bittikten sonra, sivil tutuklu ve savaş tutsaklarının değişiminin, eski deyişle "*devletler umumi hukuku*", günümüzdeki söylenişle "*uluslararası hukuk*"un kapsamı içinde çözümlenmesi gerekiyordu. Bu bakımdan uluslararası hukukun¹ tarihsel gelişimini, kısaca açıklamak yararlı olacaktır.

Devletlerarası ilişkilerin hukuk bazında biçimlenmesinde, teknolojik ve ekonomik devrimin büyük etkisi oldu. Devletler, özellikle ticarî ilişkilerini genişletebilmek amacıyla, bazı akarsu ve kanalların kullanımı konusunda çok taraflı antlaşmalar yaparlarken, bunların işleyişini gözetip denetleyecek bazı uluslararası örgütlerin kurulduğu görüldü. Giderek uluslararası kurallara bağlanan ticaret, 16 Nisan 1856'da imzalanan kor-sanlığın yasak edilmesine, tarafsızların gemilerine ve mallarına el konulamayacağına ve deniz kuşatmalarının sebeplerinin ciddi olmasına ilişkin bir antlaşma ile, güvence altına alındı. Öte yandan, teknolojik devrimin geliştirdiği savaş araçlarının doğurduğu yıkım düşünülerek savaşın önlenmesi, önlenemediği zaman ise etkilerinin azaltılmasının gerekliliği anlaşıldı. Bu nedenle, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi için önce uluslararası hakemliğe başvuruldu, uzlaştırma, arabuluculuk ve soruşturma yöntem-

* Bu makale yüksek lisans tezimizin (Kurtuluşundan Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir, İzmir, 1985) "*Esirler*" başlıklı bölümünün geliştirilmiş biçimidir.

** Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt 5, Ankara, 1972, s. 64'de, 14 Ocak 1933 tarihinde, Yunan elçisinin güven mektubunu sunarken yaptığı konuşmaya verdiği yanıtın alınmıştır.

¹ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, Ankara, 1985, s. 2'de, uluslararası hukuk: "*Devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara ve uluslararası toplumun bütününe ilgilendiren bireylere ilişkin durumlarında, doğrudan bireylere yönelik kuralları kapsamaktadır*" şeklinde tanımlanırken, yapılan değişik tanımlar için bkz. Blonşlu, *Hukuk-ı Beyn-eldüvel Kanunu*, (y.y.y.). 1297, s. 5; Hasan Fehmi, *Telhisi Hukuk-ı Düvel*, İstanbul, 1326, ss. 12-18; Ahmet Selahattin, *Hukuk-ı Beyn-eldüvel*, İstanbul, 1331, ss. 2-4; Muammer Raşit Sevig, *Özel Devletler Umumi Hukuku*, İstanbul, 1958, ss. 1-2.

leri geliştirildi. Çok karmaşık olan ve çeşitlilik gösteren bu yöntemlerin düzenlenmesini amaçlayan konferanslar toplandı ve çok taraflı antlaşmalar imzalandı².

22 Ağustos 1864'de, on iki Avrupa devleti tarafından imzalanan Cenevre Protokolü ile, savaşta hastaların ve yaralıların durumlarının iyileştirilmesi ve savaşın insancillaştırılmasına çalışıldı. Rus çarı II. Nikola, 12 Ağustos 1898 ve 14 Ocak 1899'da genel barışın korunması ve aşırı silahlanmanın mümkün olduğunca sınırlandırılması konularını görüşmek üzere, dünya devletlerini toplantıya çağırdı. Bunun üzerine, 18 Mayıs-28 Temmuz 1899 tarihleri arasında yapılan I. La Haye Barış Konferansı'na, Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın da aralarında bulunduğu yirmi altı devlet katıldı. Konferansta, biri kara savaşının kurallarını belirleyen, diğeri Cenevre Protokolü'nde kara savaşındaki hasta ve yaralıları uygulanması kabul edilmiş kuralların, deniz savaşlarındaki yaralıları da uygulanmasını öngören, iki sözleşme ve üç bildiri tüm devletlerce imza edildi. Gerçekte alınan kararlar, imzacı devletlerce uyulması zorunlu kararlar olmadığından, bağlayıcı niteliği yoktu. Ancak, 11 Eylül 1907'ye kadar sözleşme ve bildirimleri onaylamayan devlet kalmadı³.

A.B.D. Cumhurbaşkanı Roosevelt 21 Ekim 1904'te, 1899 tarihli konferansın kararlarına son şekli vermek üzere La Haye'de, ikinci bir barış konferansının toplanmasını önerdi. 15 Haziran 1907'de adı geçen yerde toplanan II. Barış Konferansı'na, aralarında Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın da bulunduğu kırk dört ülke katıldı. Osmanlı Devleti ve Paraguay dışındaki ülkeler, 18 Ekim 1907'de savaş hukukuna ilişkin on dört sözleşmeye imza koydular⁴. Avrupa'dan ve Avrupa dışından birçok devletin uluslararası antlaşmalara katılması ile devletler hukukunun evrenselleşmesinin ivme kazanmaya başladığı bir sırada, Birinci Dünya Savaşı çıktı.

Bu sırada savaş hukuku ile ilgili olarak yapılmış ve yukarıda sözü edilen protokol ve çok taraflı antlaşmalar yürürlükte bulunuyordu. Bilindiği üzere savaş Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu Merkezi Devletlerin

² Uluslararası hukukun tarihçesi hakkında bkz. Fehmi, ss. 36-44; Sevig, ss. 35-62; Seha L. Meray, **Uluslararası Hukuk ve Örgütler**, Ankara, 1979, ss. 23-43.

³ I. La Haye Barış Konferansı'nın tam metni için bkz. **Düstur**, 1. tertip, cilt 7, Ankara, 1941, ss. 307-341. Konferansta Osmanlı Devleti'ni, Şuray-ı Devlet azasından eski Hariciye Nazırı Turhan Paşa ve Tahrirat-ı Hariciye Katibi Nuri Bey ile, Erkân-ı Harbiye'den Ferik Abdullah ve Bahriye Mirlivası Mehmet Paşa temsil ederken, Yunanistan'ı ss. 307-309, Paris'te fevkalade ve Murahhas orta elçi bulunan Reis-ı Vükela ve eski Hariciye Nazırı M.N. Delyanni temsil etti.

⁴ Sözleşmelerin tam metinleri için bkz. Fehmi, ss. 508-677, incelediğimiz eserlerde, Osmanlı Devleti'nin antlaşmaya neden imza koymadığına ilişkin bir bilgiye rastlamadık.

yenilgisiyle sonuçlandı. Bu devletler, savaşın galibi olan İtilaf Devletleri ile ateşkesler imza ederek silahlarını bıraktılar⁵. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imza etmesinden sonra, İtilaf Devletleri'yle olan ilişkileri ve gelişen olayların tarafların imza koydukları uluslararası antlaşma metinleriyle ilişkilendirilmesi son derece önemlidir.

Mondros Ateşkesi'nin⁶ 7. maddesine göre İtilaf Devletleri, güvenlikleri tehdit edildiğinde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdi. 1918 Kasımı'ndan başlayarak İzmir ve artbölgesi Rumlarının, asayişi bozup söz konusu maddeye işlerlik kazandırmak ve böylece Yunan çıkarmasını meşru bir zemine oturtmak amacıyla yaptıkları çalışmalar, alınan önlemler sonucu etkisiz kaldı⁷.

Bu sırada sözde, Dünya'da barışı yeniden kurmak, Avrupa'nın sınırlarını çizmek ve mağlup devletlerin imzalayacakları barış antlaşmalarını hazırlamak amacıyla A.B.D., İngiltere, Fransa ve İtalya yanında yirmi yedi devlet, 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda biraraya geldiler. Konferansın 3-4 Şubat günkü oturumlarında birer konuşma yapan Yunan Başbakanı Venizelos, nüfus ve kültür faktörlerine dayanarak⁸, Doğu Trakya yanında Aydın Vilayeti'nin⁹ büyük bir bölümünü müttefiklerinden istedi. Yunanistan, dış politikasının özünü oluşturan Megali İdea'yı gerçekleştirme peşinde koşarken, konferansta uluslararası toplumu örgütlü bir çatı altında toplamayı amaçlayan çalışmalar da yapılmakta idi. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması, kısa zamanda yayılması ve doğurduğu büyük can ve mal kayıpları La Haye Barış Konferansları'nın düzenlediği, savaş önleyici kuralların yetersizliğini göstermiş, birçok kişiyi konu üzerinde düşünmeğe sevk etmişti. Bunlardan biri olan A.B.D. Cumhurbaşkanı Wilson, daha savaş devam ederken 8 Ocak 1918'de, Amerikan Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada barışa temel olmak üzere (?) 14 prensip açıkladı. Bu prensiplerin 14.maddesi: "*büyük ve küçük bü-*

⁵ Sami Sabit, **Hukuk-ı Harb**, (y.y ve t.y.), s. 67'de, Ateşkes antlaşması düşmanlıkların sona erdirilmesi için imzalanan siyasi ve askeri protokol, Fehmi, s. 400'de: "*Savaş yerlerinin tümünde ya da bir kısmında belli bir müddet içinde veya süresi belirlenmeksizin askeri hareketin tatili için imzalanan protokol*" şeklinde tanımlanmaktadır.

⁶ Ali Türk geldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, ss. 69-73.

⁷ Ateşkes döneminde bölge Rumlarının taşkınlıkları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)**, İstanbul, 1999, ss. 58-81.

⁸ Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un, Rum nüfusa ilişkin vermiş olduğu çarpıtılmış rakamlar için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara, 1986, s. 56.

⁹ **Smyrne Turque**, Publication de la Societé de Defense Droits Ottomans-Smyrne, No. 4, Impremérie Ahmed Ihsan & Co., 1919, s. 16'da, Aydın Vilayeti "*merkez sancağı*" ve "*yönetim merkezi*" olan İzmir yanında, Aydın, Manisa ve Denizli Sancakları'nın toplam 36 kaza, 55 nahiye ve 2581 köyünü bünyesinde barındırıyordu.

tün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkânını sağlamak amacı ile bir Milletler Cemiyeti kurmayı" öngörüyordu¹⁰. Bu öneri, Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli toplantısında benimsendi. Konuyla ilgili olarak, yüksek hukukçu ve devlet adamlarından oluşan bir komisyonun, 3 Şubat 1919'da hazırladıkları bir projede gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, 28 Nisan 1919'da Milletler Cemiyeti Misakı ve dolayısıyla Milletler Cemiyeti örgütünün kuruluşu kabul edildi.

Milletler Cemiyeti Misakı, La Haye Barış Konferansları'nda alınan kararları yürürlükte bıraktı. II. La Haye Barış Konferansı'nda alınan bir ilke kararına göre, I. La Haye Konferansı'ndan beri geçen zamana eşit bir süre içinde (8 yıl), hükümetler arasında oybirliği ile kararlaştırılacak bir tarihte, üçüncü bir barış konferansının toplanması da devletlere tavsiye edilecekti¹¹. Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesinin çalkantılı siyasi ortamı ve daha sekiz yıllık süre dolmadan savaşın patlak vermesi, hükümetlerin üçüncü bir barış konferansını toplamasına fırsat tanımamıştı. İmzacı hiçbir ülke, antlaşmayı sona erdirmeye yolunda girişimde bulunmadığı için, II. La Haye kararları süreklilik kazanmış oldu. Çünkü, hukuksal açıdan antlaşmayı sona erecek koşulların hiçbiri oluşmamıştı. Savaşın çıkması, uluslararası nitelikte olan bu antlaşmaların sona ermesi anlamına gelmiyordu¹². Milletler Cemiyeti Misakı'nın giriş bölümünde, tüm hükümetlerce bundan böyle uluslararası hukuk kurallarının tek gerçek rehber olduğu kabul edildiği gibi, bu misakı oluşturan yirmi altı maddenin hiçbirinde, daha önce imza edilmiş çok taraflı barış antlaşmalarının kaldırıldığına ilişkin bir hüküm de yer almamıştı¹³. İtilaf Devletleri'nin, 10 Ocak 1920'de Almanya'ya imzalattırdıkları Versailles Barış Antlaşması'yla, Milletler Cemiyeti Misakı işlerlik kazanmıştır.

Paris Barış Konferansı, bir yandan Milletler Cemiyeti Misakı'nı kabul ederken, öte yandan da Yunanistan'a İzmir'e çıkmak izni verdi¹⁴. İtalya'nın bir oldu bitti ile İzmir'i işgal etmesi ve Batı Anadolu'da yapıldığı iddia edilen Rum katliamına engel olma gerek-

¹⁰ Fahir Annaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1964, s. 454.

¹¹ Fehmi, s. 676.

¹² Seviç, ss. 187-189; Meray, 1979, ss. 210-213; Pazarcı, ss. 179-184.

¹³ Misakın tam metni için bkz. *Devlet-i Aliye ile Sulh Muahedesi*, Konya, 1336, ss. 1-11; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, 1953, ss. 528-539 arasında yeni harflere çevrilmiştir.

¹⁴ İngiltere, Fransa ve A.B.D.'nin Konferansta İtalya'ya karşı takındıkları tavır ve Yunanistan'a İzmir'e çıkış izni verilmesi konusunda bkz. Sina Akşın, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı". *Üçüncü Askeri Tarih Semineri 21-23 Mayıs 1986 Bildirileri*, Ankara, 1986, ss. 174-185.

çesiyle bu karara varan yüksek konsey, kararın devletler hukuku ile bağdaşıp bağdaşmadığını düşünmek gereğini dahi -üstelik uluslararası hukuku ilgilendiren Milletler Cemiyeti Misakı'nı kabul ettikten hemen sonra- duymadı. Yunan birliklerinin İzmir'e çıkması öncelikle, varılmış olan ateşkesin İtilaf Devletleri'nce Yunanistan kullanılarak ihlal edilmesi demektir¹⁵. Çünkü devletler hukukuna göre, bir ateşkesin sona ermesi için a) süresinin bitmesi (Mondros Ateşkesi'nin süresi belirlenmemiştir). b) süresiz ise, taraflardan birinin düşmanlıklarına yeniden başlayacağına ilişkin bildirimde bulunması (ne İtilaf Devletleri ne de Osmanlı Devleti böyle bir bildirimde bulundu). c) ateşkesin ihlali (İzmir'e asker sevki ile, kendi kaygılarından ötürü ateşkesi İtilaf Devletleri ihlal ettiler) gerekiyordu¹⁶. Hiçbir hukuksal dayanağı olmayan bu işgal olayı¹⁷, Osmanlı Hükümeti'ni şaşkına çevirmiş, aceleyle toplanan Heyet-i Vükela İngiliz, Fransız, İtalyan ve A.B.D. temsilcilerine İzmir'in işgali için hiçbir sebep bulunmadığını, nüfus çoğunluğunun Türklerde olduğunu ve bu bölgenin Yunanistan'a terk edilemeyeceğini belirten bir nota vermişti¹⁸. Fakat İtilaf Devletleri temsilcilerinden, işgalin niteliği hakkında doyurucu bir yanıt alamadı.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'daki görünümü, II. La Haye Konferansı'nın 42.maddesinde yer alan işgal tanımlamasına uymakla birlikte¹⁹, gerçekte bu olay Aydın Vilayeti'nin Yunanistan tarafından ilhak edilmesi yolunda atılmış ilk adımdı. Osmanlı Devleti, Mond-

¹⁵ Bu olay ateşkesin ilk ihlali değildi. **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Cilt 1. Ankara, 1962, s. 84 ve 86'da, İngiliz Generali Marshall, ateşkesin imzalanışından sadece üç gün sonra 2 Kasım 1918'de, 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir mektup göndererek, 7.madde uyarınca İngiliz birliklerinin Musul'u işgal edeceğini bildirmiş ve 8 Kasım'da İngiliz birlikleri Musul'a girmişti.

¹⁶ Sabit, ss. 67-72; Fehmi, ss. 400-404; Sevig, s. 244. II. La Haye Konferansı'nda alınan kararların 40.maddesi, taraflardan birinin ateşkesi ihlal etmesi durumunda karşı tarafa, ateşkesi yürürlükten kaldırdığını ilan ve hatta acil lüzum üzerine, hemen düşmanlıklara yeniden başlama hakkını veriyordu. Ama Osmanlı Devleti'nin bunları yapacak siyasi durumu ve askeri gücünün olmadığı ortadadır. Bu madde için bkz. Fehmi, s. 568.

¹⁷ İtilaf Devletleri, 14 Mayıs'ta İzmir'deki idarî ve askerî makamlara verdikleri notalarda, asker sevkini ateşkesin 7.maddesine dayandırıyorlarsa da, bu maddeye işlerlik kazandıracak manzaraya, İzmir ve artbölgesinde rastlamak mümkün değildi. Akşin, 1986, s. 182'de, Nitekim, La Haye Konferansı'nda, gerektiğinde, kurulması kararlaştırılan uluslararası inceleme komisyonlarından biri, 18 Temmuz 1919'da Aydın Vilayeti'nde Yunan işgalini incelemekle görevlendirilmiş, Amir al Bristol (A.B.D.), General Hare (İngiltere), General Bunoust (Fransa), General Dall'olio (İtalya)'dan oluşan söz konusu komisyon, 13 Ekim'de verdiği bir raporunda, Aydın Vilayeti'nde 7.maddenin uygulamasını haklı gösterecek hiçbir nedenin bulunmadığı görüşünü açıkça teslim etti.

¹⁸ T. Mümtaz Göztepe, **Osmanlıların Son Padişahı Vahidüddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1969, s. 146. Wilson Prensipleri ve Paris Barış Konferansı'yla ilgili özgün bir değerlendirme için bkz. Engin Berber, "Türkiye'nin Pasta Olmadığını Haykırmak", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 2001.

¹⁹ Fehmi, s. 568'de, "bir toprak parçası fiilen düşman ordusunun hüküm ve nüfuzu altında bulunduğu zaman işgal edilmiş sayılır."

ros Ateşkesi'ni imza ederek silahlarını bırakmış, Paris Barış Konferansı'nın kendisine sunacağı barış önerilerini beklemekte idi. Konferansta Osmanlı Devleti dışındaki mağlup devletler için barış antlaşmaları hazırlanıp ilgili devletlere imza ettirilmiş ise de, İtilaf Devletleri'nin aralarındaki çıkar çatışmaları yüzünden, Osmanlı Devleti'ne sunacakları bir barış antlaşması metni üzerinde anlaşmaları çok zor olmuştu.

1. Yunanlıların Elindeki Türk Tutsaklarının Durumu

Yunanistan'ın uluslararası antlaşmalara aykırı uygulamaları, Aydın Vilayeti'ndeki Müslüman-Türk çoğunluğa yönelik tutumları incelendiğinde, daha belirgin bir hale gelmektedir.

Yunan Ordusu İzmir'e çıktıktan sonra uydurma sebeplerle²⁰, Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylerdeki münevverleri, ekonomik durumları iyi olanları ve nüfuzlu kişileri tutuklayarak, Yunanistan ve adalara sürgüne gönderdi. Yunanistan bunu yaparken bir yandan, Müslüman-Türk halkı kendilerine karşı örgütleyebilecek olanları sindiriyor, öte yandan nüfus, kültür ve ekonomik yapısını bozarak Batı Anadolu'yu Helenleştirmeyi planlıyordu²¹.

Yunanlılar tarafından tutuklanan siviller, önce tutuklandıkları bölgeye en yakın karakolda sorgulanıyor, daha sonra Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılanmak üzere İzmir'e gönderiliyorlardı. Burada Urla, Hilal, Gaziemir, Tepecik, Balçova, Darağacı ve Pınarbaşı'nda kurulmuş olan özel garnizonlarda konaklayan tutukluların bir kısmı, deniz yoluyla Atina, Selanik, Pire ve adalardaki tutsak garnizonlarıyla hapishanelere gönderiliyorlardı. Bunlar savaş tutsakları ile birlikte, oldukça kötü koşullar altında taş ocaklarında, yol yapımlarında, orman, tarla, bağ ve bahçelerde çalıştırıldılar²². Anadolu'da bırakılanların durumu da, gönderilenlerden pek farklı olmadı. Bunlarda savaş tut-

²⁰ Yunan Elllerinde Zavallı Esirlerimiz, Ankara, 1339, ss. 1-63'de, Yunanlılar tarafından tutuklanıp Yunanistan ve adalara sürgüne gönderilen sivillerin, Anadolu'ya döndükten sonra adli makamlara verdikleri ifadelerle göre Yunanlılar Kemalistler adına casusluk yapmak, Hristiyanları sürmek, Ermenileri katletmek, sıkıyönetim yasalarını çiğnemek. 1922 Yazından itibaren ise, Batı Anadolu'nun muhtariyetine ilişkin kağıtları imza etmemek gibi sebeplerden ötürü tutuklama yapmışlardır.

²¹ Tefrik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt 1, Ankara, 1955, s. 502; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Tutanaklar-Belgeler, Cilt 1, Kitap 1, Ankara, 1969, ss. 125-126'da, İsmet Paşa sivillerin devletler hukukuna aykırı olarak Yunanistan'a götürüldüğünü söylerken, Venizelos Yunan komutanlığının, ordunun güvenliği için tehlike saydığı kimseleri tutuklama yetkisini kullanmaktan başka bir şey yapmadığını belirtmiştir.

²² Yunan Elllerinde..., ss. 1-63; Yenigün, 4 Mayıs 1923; İlyas Sami Kalkavanoglu, *Milli Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1957'de ve *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 15/57, Eylül, 1966, Belge 1317'de, Cafer Tayyar Bey'in Atina Askeri Hapishanesi'nden Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Yunanistan ve adalardaki tutsak garnizonları ve hapishanelerdeki yaşam koşulları konusunda, ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür.

sakları ile yanyana, Yunan Ordusu'nun hizmetinde çalışmak zorunda kaldılar²³.

1921 Kasımı'na gelindiğinde, İzmir'deki tutsak garnizonlarında bulunan sivil tutukluların ve savaş tutsaklarının durumlarını düzeltmek amacıyla, İzmir Türk kadınlarının girişimleri ile, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'nin başkanlığında, Hacı Ali Paşazade Refik Bey'in hanımı, doktor Mustafa Enver Bey'in kızı, doktor Şükrü Bey'in hanımı, tüccar'dan İsmail Bey'in kızkardeşi, doktor Memduh Bey'in hanımı, Ahenk Gazetesi imtiyaz sahibi Cevriye İsmail ve kızkardeşinden oluşan bir yardım komisyonu kuruldu. Komisyon ilk olarak, İzmirliiler [Bundan böyle "İzmirliler" ve "İzmir halkı" kullanıldığında "Türkler" anlamında] tarafından bağışlanacak eşyanın sergilenip satılacağı bir sergi açmaya karar verdi. Yapılacak bağışların Ahenk Gazetesi Matbaası'na veya Karantina'daki komisyon evine verilmesi gerektiği İzmirliilere duyuruldu²⁴. Yardım komisyonunca başlatılan bağış kampanyasına, İzmirliiler büyük ilgi gösterdi. İzmir'deki Türk sinema, tiyatro ve ticarethanelerin birçoğu bir ya da birkaç günlük gelirlerini bağışlarken, halk da gücü yettiği kadar, aynı ve nakdi olarak kampanyaya katıldı²⁵. Kampanya tutsak garnizonlarındaki tutuklu ve tutsaklar arasında da, büyük memnuniyet yarattı. Tepecik Tutsak Garnizo-

Τούρκοι εξιλαστικοί αιχμάλωτοι του ελληνικού στρατού, κατά τήν περίοδον έκτακτης πίως το Ιστορικόν.

Yunan Ordusu'na esir düşen Türk Subayları

²³ Sevig, s. 230'da, Uluslararası antlaşmalara göre, savaşkan ordularda görevli subay veya erler, resmi yazışmaları taşıyan postacılar, düşmanı gözetleyen baloncular, devlet başkanları, hükümet adamları ve hizmetleri ile bağlı oldukları devlete özel faydaları dokunan memurlardan izin kağıdı olmaksızın savaş alanında yakalananlar, bir orduya bağlı olmaksızın onu takip eden gazeteciler, ordu bakkalları ve müteahhidler savaş tutsağı olabilirlerdi. Yunanlıların tutukladıkları siviller ile savaş tutsakları arasında ayırım gözetmeksizin onları çalıştırmaları, devletler hukukuna aykırı idi. Bu durum T.B.M.M.'de tepkilere neden oldu. T.B.M.M.-Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, Ankara, 1985, s. 62'de, 3 Temmuz 1922'de askeri, siyasi ve dahili konular görüşülürken söz alan Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey, verdiği bir takrirden cephe gerilerinde düşmanların rehin alınmasını istemiş. aynı muameleyi Yunanlıların da yaptığını, şose taburları kurduklarını, dağlara top çıkaracakları zaman bunlardan istifade ettiklerini belirtmişti. Anadolu'daki Türk tutuklu ve tutsakların kötü çalışma koşullarına, iyi bir örnek yazı için bkz. İkdâm, 9 Nisan 1923.

²⁴ Ahenk, 17 Kasım 1921.

²⁵ Bağış kampanyasına nakdi yardımda bulunan işletme ve kişilerden isimlerini belirleyebildiklerimiz şunlardır: Ahenk, 23 Kasım 1921'de, Keçecilerdeki Şark Tiyatrosu ve Türk Sahnesi çalışanları, Ahenk, 27 Kasım 1921'de, Çorakkapı Karakolu arkasındaki Giritli Hacı Derviş Efendi'nin kahvehanesi, Ahenk, 28 Kasım

nu'ndan mülazımlar Ali Muhterem, Ali Ulvi, Darağacı Tutsak Garnizonu'ndan da baş-
çavuş Halis Nebi tarafından, bütün tutsaklar adına Ahenk Gazetesi'ne gönderilen yazı-
larda, Gazeteye ve İzmir halkına gösterdikleri ilgiden ötürü teşekkür ediliyordu²⁶. Kam-
panyanın başarıya ulaşmasında, Ahenk Gazetesi'nin rolü büyüktü. Gazete 21 Kasım
1921'den başlayarak: "*kardeşler tutsak din kardeşlerimizi unutmayın, onlara yardım borcu-
muzdur, yardıma koşunuz*" ve "*kardeşler tutsaklara yardımı unutmayalım ki, Allah'ta bizi
unutmasın*" gibi başlıklar atarak soydaşlarını yardıma çağırırken, onların konuya ilgisini
sürekli kılmak için uzun makaleler yayımlıyor²⁷ ve yapılan yardımları günün gününe ka-
muoyuna duyuruyordu²⁸. Toplanan yardımlar, yukarıda adı geçen garnizonlarda bulu-
nan tutuklu ve tutsaklara dağıtılmaya başlandı. 26 Aralık 1921'de Muftı Rahmetullah
Efendi, Ahenk Gazetesi Başyazarı Hazım Ferit, Muhasib Halil Efendi, Ahenk Gazetesi
İmtiyaz Sahibi Cevriye İsmail ve doktor Mustafa Enver Bey'in kızı Mediha Hanım'dan
oluşan komisyon, Yunan komutanlığınca görevlendirilen bir memurla birlikte, Tepe-
cik'teki tutsaklara kışlık elbise ve para dağıttı²⁹. Aynı komisyon bu kez 4 Ocak 1922'de,
Balçova'daki Tutsak Garnizonu'nu ziyaret ederek, 243, 12 Ocak'ta Gaziemir Tutsak
Garnizonu'ndaki 103 ve Hilal mevkiindeki 73 tutuklu ve tutsağa elbise ve her birine bir
Osmanlı Lirası vermişti³⁰. İzmir tüccarlarından Kemahlı İbrahim Bey ve eczacı Lutfi Bey
garnizonlara gidip gelmeleri için otomobillerini, yardım komisyonunun kullanımına
verdiler³¹. Ahenk Gazetesi 13 Ocak'ta yardıma katılan İzmir ve Ödemiş halkına teşekkür-

1921'de, Behçet Bey'in Milli Sinema'da tutsak yaranna sahneye koyacağı temsil ve İkicışmelik Sineması'nın
katkısı, Ahenk, 29 Kasım 1921'de. Tilkilik'te Hacılı Mescidi kahvehanesi, Ahenk, 30 Kasım 1921'de, Ço-
rakkapı'daki Meveddet Salonu, Ahenk, 1 Aralık 1921'de. tüccardan Hocaazade Ahmet Bey. Keçeciler içinde
Bekir Aga Hamamı. Namazgâh'ta Ahmet ve Hasan Ağalar'ca işletilen 14 numaralı kahvehane, Ahenk, 4 Ara-
lık 1921'de. Ragıp Paşa Hanı kapısındaki Abdullah Fikri Efendi'ye ait tütüncü dükkanı ve isimlerini belirle-
yemediğimiz birçok İzmirli.

²⁶ Ahenk, 28 Kasım 1921; Ahenk, 4 Aralık 1921.

²⁷ Ahenk, 4 Aralık 1921'de, Tokadizade Sekip tarafından yazılan ve "*Esir kardeşlerimiz için*" başlığını taşıyan
başmakalede, tutsak din kardeşlerle yardım etmenin İslamiyet'in emirlerinden olduğu vurgulandıktan son-
ra: "*... Ey erbabı servet. size dinin nida-yı semavişi gibi vicdanların sada-yı terehhtümü de veriniz. veriniz diyor*" di-
yerek İzmirlileri bağış yapmaya davet ediyordu.

²⁸ Ahenk, 4 Aralık 1921'de, bağışlar nakdi olarak: "*1673 lira, 35.5 guriş, aynı olarak: 43 çift çorap, 115 Jani-
la, 61 püsküllü fes, 32 kalpak, 1 düzine köstek, 2 çalar saat, 1 işlemeli seccade, 1 çift sedefli nalın, 1 yazılı tabak, 27
çift çizme, kundura, potin, 13 caket, 5 pantolon. 24 pamuklu, pamuksuz entari, 4 eldiven, 1 yağmurluk, 4 takım ei-
bise, 1 kelim-i kadim, 27 gömlek, 46 havlu. 15 çift lastik, 26 don, 15 çift mesh, 4 kuşak. 48 yada basma, 3 namam
takımı, 40 yada Amerikan bezi*" derecesine ulaşmıştı.

²⁹ Ahenk, 27 Aralık 1921.

³⁰ Ahenk, 5 Ocak 1922; Ahenk, 13 Ocak 1922.

³¹ Ahenk, 13 Ocak 1922.

kür ederek³², yapılan aynî ve nakdî yardımlar ile, bunların dağıtımını gösteren bir cetvel yayımladı³³:

Nakdi yardım

1. 23 Kasım 1921 tarihinden 7 Aralık 1921 tarihine
kadar İzmir halkı tarafından yapılan yardım.....	321065 kuruş,	20 para
2. Ödemiş halkı tarafından yapılan yardım.....	30000 kuruş	
Toplam	351065 kuruş,	20 para

Masraflar ve dağıtım

1. Aynî olarak yapılan yardımlar yanında don ve gömlek
imal ettirilmek üzere komisyonca satın alınan (3100)
metre kaput bezi bedeli ile, makara ve düğme
masraflarına altı parça senetle verilen miktar.....	63210 kuruş	
2. Nakdi olarak verilenler yanında satın alınan (1520)
çift çorap bedeline, beş parça senetle ödenen miktar....	55431 kuruş,	20 para
3. (2190) nefer tutsağa elden verilen miktar.....	222600 kuruş	
4. Ödemiş nakliye memuru Refet Efendi'nin zorunlu
masrafları için nakden verilen.....	1000 kuruş	
5. Urla'da bulunan tutsaklara dağıtılmak üzere, komisyon
tarafından saklanan miktar.....	8724 kuruş	
Toplam	351065 kuruş,	20 para

³² Ahenk, 13 Ocak 1922.

³³ Ahenk, 27 Ocak 1922.

Nakdi ve aynı yardımın dökümü

Tutsakların bulunduğu yer	Nakden (kuruş)	Elbise (takım)	Tutsak sayısı	Yardımanın tarihi
Tepecik'deki tutsaklara	23.800	225	225	25 Aralık 1921
Punta'da bir fabrikadaki tutsaklara	82900	826	826	28 Aralık 1921
Pınarbaşı tutsaklarına	19300	192	192	30 Aralık 1921
Pınarbaşı-Bağburun'daki tutsaklara	14700	146	146	30 Aralık 1921
Bornova Hayvanat Hastanesi'ndeki tutsaklara	9800	97	987	31 Aralık 1921
Tepecik Ekmekçi Fırını'ndaki tutsaklara	24300	241	241	31 Aralık 1921
Bağcova Köyü'ndeki tutsaklara	24300	241	241	3 Ocak 1922
Bahribaba'daki tutsaklara	3000	30	30	4 Ocak 1922
Deniz mürettebatından Darağacı'ndaki tutsaklara	1000	10	10	5 Ocak 1922
Seydiköy-Gazimir'deki tutsaklara	10300	103	103	11 Ocak 1922
Kemer'deki sevkîyat dairesindeki tutsaklara	7300	73	73	11 Ocak 1922
Çeşitli tarihlerde terhis olunan tutsaklara	1900	7	7	
Toplam	222600	2190	2190	

İzmir halkının, tutsak garnizonlarında bulunan sivil tutuklu ve savaş tutsaklarının yaşam koşullarını iyileştirmek yolundaki çalışmaları, sonraki günlerde de devam etti.

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'dan sonra Yunan Ordusu fırsat bulduklarında köy, kasaba ve şehirleri yakıp yıkarak, İzmir'e doğru çekilmeye başladı. Bu yerleşim merkezlerindeki garnizon ve hapishanelerde bulunan sivil tutuklu ve tutsakların bir kısmı, yakma/yıkma uygulamaları sırasında çaresizlik içinde can verdiler. Yunan birlikleri Uşak'tan çekilirken, İstasyon Caddesi üzerinde cephane deposu olarak kullandıkları camiyi ateşlemişler, camiye bitişik olan tutsak garnizonu tutuşarak 450 tutsak diri diri yanmıştı. Daha sonra, buradaki yangın yerinde yapılan kazıda yüzlerce insanın kemikleri bulunmuştu. Bursa'nın Yunan Ordusu'nca boşaltılması sırasında ise, Demirtaş İstasyonu civarındaki hapishanenin tutuşturulması sonucu, yüzlerce tutsak yanmıştı³⁴.

Yunan Ordusu'nun kendi askerlerini İzmir'e ve oradan Yunanistan'a götüremediği, levazimatını ve ulaşım araçlarını terkettiği, iç kısımlardan göç eden Rumlar'ın İzmir'e dahi kabul edilmediği³⁵ bir sırada, geçtikleri yerlerin Türk halkını İzmir'e ve bir kısmı-

³⁴ Halide Edip, Yakup Kadri, Fahri Rıfkı ve Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1980, s. 129.

³⁵ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Arşiv: A-III-10-6-1, Dosya: 46, Fihrist: 4.

nı Yunanistan'a götürmesi³⁶ dikkat çekici idi. Yunan Genelkurmayı'nın bu insanları, Anadolu'da bıraktıkları tutsaklara karşılık, rehin olarak götürdükleri anlaşılmaktadır³⁷. İzmir'deki tutsak garnizonlarında bulunan sivil tutuklu ve savaş tutsakları da, İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün önce gemilerle Atina'ya götürüldüler³⁸.

2. Türk Hükümeti ve Yunan Tutsakları

Batı Anadolu'yu Yunan işgalinden kurtaran Türk saldırısı sonucunda ele geçen Yunan savaş tutsaklarının sayısı, 20.826 idi³⁹. Buna, sayısını kesin olarak tespit edemediğimiz sivil tutukluları da eklemek gerekir⁴⁰. Önceleri dağınık halde tutulan Yunan savaş tutsakları, daha sonra Batı Cephesi bölgesinde tabur nizamına sokularak gözetim altına alındılar. Bunlarla ilgili işlemleri yürütmek amacıyla, bir tutsak bürosu kuruldu⁴¹.

T.B.M.M. Hükümeti, Yunan savaş tutsaklarından, yıkıntı durumundaki Anadolu'nun imarında yararlanmayı düşündü. 25 Eylül 1922'de, "*Düşmandan kurtulan ve kurtulacak yerlere yardım*" ile ilgili olarak verilen kanunun taslağı üzerinde görüşülürken, Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Yunan tutsaklarının şehir, kasaba ve köylerin imarında çalıştırılmasını önermiş, Burdur Milletvekili Soysallı İsmail Bey, Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'nin her kazaya bir bölük tutsak er vereceğini, bunun yetersiz olduğunu söylemişti. Yapılan konuşmalardan sonra, muvazene-i maliye encümeni mazbata muharriri Mazhar Müfit Bey, konuyla ilgili bir açıklama yaparak, Batı Cephesi Komutanının Yunan savaş tutsaklarının imar işlerinde kullanılması için emir verdiğini

³⁶ Türkmen Parlak, *Yunan İzmir'den Nasıl Gitti, Son Günler*, İzmir, 1983, s. 339 ve Halide Edip ve diğerleri, ss. 134-135'de, Yunanlıların bunları Yunanistan'a götürecek gemileri bulamadıkları için serbest bırakıldıkları yazılmaktadır.

³⁷ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974, s. 211'de, "...sürgünlerin çoğunluğu bu çeşit çalışmaları olmayan (yani Kuva-yı Milliye ile işbirliği yapmayan) ve sırf rehine olarak elde tutulmak istenen kişilerdi" denmektedir.

³⁸ *Yunan Elllerinde...*, s. 23'de, Kozan Sancağı ceza rıyasetinden müstafi dava vekili Faik Kemal'in ve s. 57'de, Edremit Hekimzade Mahallesi halkından ve Edremit Belediyesi uyelerinden Hüseyin Hüsnü'nün, 17 Haziran 1923 tarihli ifadeleri.

³⁹ T.I.H. Batı Cephesi, Cilt 2, Kısım 6, Kitap 3, Ankara, 1969, s. 244, Bu sayı sadece Büyük Taarruz'dan sonra ele geçen Yunan tutsaklarına aittir. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (T.S.K.T) – T.B.M.M. Hükümeti Dönemi*, Cilt 4, Kısım 1, Ankara, 1984, s. 206'da: "*T.B.M.M. Hükümeti döneminde verilen savaşlarda alınan tutsaklara uygulanan işlemler hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmamakla beraber, Birinci Dünya Savaşı sırasında, başkomutan vekaletince 1915'de yayımlanmış muaddel üsera talimnamesinde belirtilen esaslar çerçevesinde, anlaşma kurallarına uyarak hareket edildiği ve özellikle temizlik ve sağlık durumlarının korunmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır*" denilmektedir.

⁴⁰ Anlaşıldığına göre T.B.M.M. Hükümeti, sadece Yunan pasaportu taşıyan sivil kimseleri tutuklamıştır.

⁴¹ T.S.K.T-T.B.M.M. Hükümeti Dönemi, s. 207.

belirtti⁴². Sonuçta, Yunan savaş tutsaklarından 23 inşaat taburu kuruldu. Bunlar ülkelere gönderilinceye kadar tarlalarda, yol ve demiryolu onarımlarında çalıştırıldılar.

Büyük bir kısmı çıplak ve zayıf durumda olan Yunan savaş tutsaklarının, giydirilmeleri ve hastalıktan korunmaları için, gerekli önlemler alındı. İlk olarak aralarındaki doktorlar, başlarında Türk Ordusu'ndan bir doktor olmak üzere, soydaşlarının sağlık işleriyle görevlendirildi. Ancak kış mevsiminin başlaması, zaten zayıf durumda olan tutsaklar arasında hastalananların sayısını arttırınca, bölge hastanelerinin dolu olması nedeniyle⁴³, Uşak'ta bir nekahathane ve 800 yataklı bir tutsak hastanesi açılarak, zayıf ve hasta olanlar burada kısım kısım tedaviye alındı. Tutsaklar arasında perakende tifo, kolera ve dizanteri vakaları görülürken, lekeli hummanın (tifüs) çok yaygın olduğu anlaşıldı. Hastalık önce, İzmir'den Uşak'a gönderilen 12 tutsakta teşhis edildi. Daha sonra Balıkesir, Nazilli, Gördes, Kayışlar, Bilecik, Adapazarı, Çumra, Karaköy, Turgutlu, Akhisar, Eskişehir, Kütahya ve Ankara'daki tutsaklar arasında da benzer vakalara rastlanınca yapılan araştırmada, lekeli hummanın kaynağının İzmirli bir tutsak olduğu, tutsakların değişik garnizonlara nakilleri sırasında hastalığın yayıldığı ve Batı Cephesi'ndeki Yunan Ordu Hastaneleri'nin ele geçen belgelerinden, Yunan Ordusu'nun lekeli hummadan mustarip olduğu ortaya çıktı. Hastalığın diğer tutsaklara bulaşmasını önlemek amacıyla, bulaşık garnizonlara temizleme araçları gönderilerek, tüm tutsakların sterilize edilmesi ve hasta olanların ayırımına başlanmış, Kütahya, Çumra ve Karaköy'e yeni hastaneler açılmıştı. Alınan bu önlemler ve sıkı kovuşturma sonucu, iki ay içinde hastalığın önü alınmıştı⁴⁴.

Türk Ordusu elindeki Yunan savaş tutsaklarının yaşama koşullarını, iyileştirmeye çalışırken, Yunanistan'da bulunan Türk savaş tutsakları ve sivil tutukluların içinde bulunduğu kötü durumun Anadolu'da duyulması, yetkili mercilerde tepkilere neden oldu. Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Fevzi Paşa⁴⁵, Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği 22.11.1922 tarihli bir yazıda: "*Yunanistan'daki tutsaklarımızın pek merhame-*

⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 23, Ankara, 1960, ss. 171-174.

⁴³ T.I.H.-İdari Faaliyetler 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923, Ankara, 1975, ss. 557-559'da, 1922 yılında hastanelerde, 574'ü subay ve 11.583'ü er olmak üzere toplam 12.427 kişi tedavi altına alınmıştır. Büyük Taarruz'da Türk Ordusu'nun subay ve er olarak 9.977 yaralı verdiği düşünüldüğünde, Büyük Taarruz'dan hemen sonra hastanelerdeki yaralı ve hasta sayısının 4 kat arttığı (Büyük Taarruz'dan önce hastanelerde yaklaşık olarak 12.427-9977=2450 kişi yatmakta idi) anlaşılmaktadır ki, bu durum hastanelerin doluluğunu ısıpatlamaktadır.

⁴⁴ T.I.H.-İdari Faaliyetler, ss. 555-556. T.I.H.-Batı Cephesi, s. 244.

⁴⁵ Utkan Kocatürk. Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938, Ankara, 1973. s. 234'de, Mareşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı görevi de üzerinde kalmak üzere, 7 Ekim 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı'na tayin edilmiştir.

te değer bir halde oldukları ve bu kış ölmeğe mahkum bulundukları ve halktan bazılarının keyfi tecavüzüyle şehit edildikleri ve bu konuda büyük devletler elçilerine ve Türklerin himayesini üzerine almış olan Hollanda elçiliğine yapılan başvurulara Allah'a havale edilerek itibar gösterilmediği ve Korfu'da bulunan 400 kadar tutsak subayımızın pek kötü bir durumda bulundukları, Yunanistan'dan gelenlerin ifadesine göre Birinci Kolordu Komutanlığı'ndan bildirilmektedir. Tutsaklarımıza insani ve devletler hukuku kanunlarına uygun muamelede bulunulması ve aksi takdirde elimizdeki Yunan tutsaklarına karşı misillemede bulunulacağı konusunda gereken sert girişimlerde bulunulmasını rica ederim" diyordu⁴⁶.

Türk Ordusu'nun elinde bulunan Yunan savaş tutsakları arasında şüphesiz, Anadolu'nun yakılıp yıkılmasından sorumlu olduğundan, yargılanması ve cezalandırılması gereken subay ve erler vardı. Bunları, 1286 [1870/71] tarihli Askeri Ceza Kanunu'nun ilgili 55, 171 ve 181. maddelerine göre harp divanı mahkemesine çıkarmak ve idam cezasına çarptırmak mümkündü⁴⁷. Nitekim İzmir'in kurtuluşundan kısa bir süre sonra, seyyar nitelikte olan harp divanı mahkemeleri çalışmaya başlamıştı⁴⁸. İzmir'de çalışan 1. Harp Divanı, Yunan Ordusu'yla işbirliği yapan birçok Türk ve Rumu yargılamıştı. Mahkemenin mahkum ettiği Rumların, Yunan Ordusu üniformasını giymemiş ve genellikle çetecilik yapanlar olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹. Lozan Barış Konferansı'nda imzalanan, sivil tutukluların geri verilmesi ve savaş tutsaklarının takasına ilişkin antlaşmanın 6.maddesi uyarınca, bunlar genel af kapsamına alındığından⁵⁰, suçlu Yunan savaş tutsaklarının yargılanarak mahkum edilmesi mümkün olmamıştır.

⁴⁶ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 18/67, 1969. Belge 1503.

⁴⁷ Halide Edip ve diğerleri, ss. 135-136'da, Askeri Ceza Kanunu'nun 55.maddesine göre: Savaş tutsakları için harp divanı kurmak ve onları yargılayıp cezalandırmak, 171.maddesine göre: Gerek silahlı gerek silahsız açıkça hücum ile duvar ve kapı kırmaktan, kişiler üzerinde baskı yapmaktan, toplu olarak zahire, erzak ve eşyayı yağma ve tahripten, 181.maddesine göre de: Halkdan birisinin evine konmuş olup ev sahibinin kendisini, kansını ve evladını bilerek ve isteyerek öldürmekten dolayı, idamla cezalandırmak mümkündü.

⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 23, Ankara, 1960, s. 410; Umar, ss. 304-305'de, Anadolu'dan kaçamayıp İzmir içinde ve çevresinde tarla, bağ ve bahçelerde saklanan Yunan askerleri, halk tarafından yakalandıklarında öldürüldüler. Türk Ordusu'nun eline geçen bazı Yunan askerlerine, tutsak muamelesi yapılmayıp öldürüldükleri görüldü ise de, bunların sayılarını belirlemek mümkün değildir.

⁴⁹ Çalışmalarımız sırasında suçlu Yunan savaş tutsaklarının, harp divanı mahkemelerinde yargılanıp cezalandırıldığına ilişkin bir kayda rastlamadık. İzmir 1.Harp Divanı'nın çalışmaları için bkz. Engin Berber, "Kurtuluşundan sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 3/8, Mart 1987, ss. 443-460.

⁵⁰ Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Cilt 1, Kitap 2, Ankara, 1970, s. 310.

3. Savaş Tutsaklarının Durumları ile İlgili Görüşmeler

Yunanistan Hükümeti'nin elinde bulunan Türk savaş tutsaklarının T.B.M.M. Hükümeti'ne teslim edilmesi düşüncesi, 1922 Eylülü başında Ankara'daki hükümetin gündemine geldi. T.B.M.M. Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey³¹ 4 Eylül 1922'de Ankara'ya çektiği ve daha sonra Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey tarafından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya iletilen telgrafında, Yunan Hükümeti'nin Anadolu'yu kayıtsız şartsız terk etmeyi düşündüğünü ileri sürüyordu. Buna ek olarak, Yunanlıların Trakya'da biraz fedakarlıkta bulunarak ateşkese hazır olduğunu, İngiliz elçisine bildirdiğini gizlice öğrendiğini ve bu istek tebliğ edildiğinde kendi fikrince, Yunanistan'da bulunan Türk savaş tutsaklarının Bandırma, Mudanya veya İzmit Iskelelerinin birinde, on beş gün içinde teslim edilmesinin istenmesi gerektiğini yazıyordu³². Mustafa Kemal Paşa bu telgrafta verdiği 5 Eylül tarihli yanıtta, diğer istekler yanında savaş tutsaklarının serbest bırakılmasını da ateşkesin kabulü için şart koştu³³.

Konuyla ilgili olarak İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey, 27 Eylül 1922'de T.B.M.M. Başkanlığı'na verdiği bir önergede, tutsaklık süreleri iki seneyi bulan sağlam tutsakların, Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun 1907 tarihli talimatnamesine ek olan: Mart 1921 tarihli Cenevre kararlarının 7.maddesi gereğince terhisini ya da tarafsız bir devletin toprağına nakilleri için Yunan Hükümeti katında gerekli girişimlerde bulunulmasını, kabul edilmediği takdirde Yunan tutsaklarına kıyasla sayıca çok az bulunan tutsaklarımızın bir kısmıyla takas edilmesini teklif etti. Söz alan Hariciye Vekili ve Sinop milletvekili Rıza Nur Bey, bu konunun barış görüşmelerinde çözümleneceğini, Yunan tutsaklarının barış görüşmelerinde ellerinde bir koz olacağını ve bunları bırakamayacaklarını söyleyerek takasa karşı çıktı. Sonuçta önerge, Vekiller Heyeti'ne gönderilmesi konusunda yapılan oylamada, "*ova lüzum yoktur*" sesleri arasında reddedildi³⁴.

4. Mudanya Ateşkes Görüşmelerinde Yapılan Tartışmalar

3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlayan ateşkes görüşmelerinde, T.B.M.M. Hükümeti'ni temsil eden Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya, 5 Ekim 1922 Perşembe günü yapılan görüşmelere ait olup karara bağlanamayan konular üzerinde, başkomutanın hükümetle görüş birliğine vararak gönderdiği talimat özetinde: "*Yunan Ordusu'nun Anado-*

³¹ Hilal-i Ahmerci (Kızılaycı) lakabıyla tanınan Hamit Hasecan hakkında bkz. Fethi Tevetoglu, "Kızılaycı Hamit Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3/9, Temmuz 1987, ss. 681-691.

³² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Arşiv: A-III-10-6-1, Dosya: 46. Fihrist: 4-1, 4-2.

³³ Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, Ankara, 1965, s. 465.

³⁴ T.B.M.M.-Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, Ankara, 1985, ss. 835-836.

lu'dan ve Trakya'dan götürdüğü silahsız halkı Yunan Hükümeti, askeri sözleşmenin imzasından sonra hemen geri vermelidir. Savaş tutsağı subaylarla, erlerimizden aynı zamanda geri verilmesini isteriz" denilmektedir⁵⁵. Hükümetten aldığı yeni talimat üzerine, 7 Ekim 1922'de yapılan beşinci toplantıda İsmet Paşa, sivil tutuklu ve savaş tutsakları konusunun görüşülmesini istedi ise de İtilaf temsilcileri, bunun yepyeni bir sorun olduğunu, hükümetlerinden yeni talimatlar istemek zorunda olduklarını bildirdiler. İsmet Paşa sivil tutuklular konusunu daha ilk toplantılarda gündeme getirerek, uygun bir karara yaklaştırmış olduğu için diyeceği bir şey olmadığını, ancak savaş tutsakları konusunun, bu gibi askeri konferansların asıl maddeleri arasına doğal olarak giren bir konu olması bakımından, yeni ve yetki dışı sayılamayacağını savundu. İsmet Paşa konuyu Mudanya'da bulunan Franklin Boullion ile de görüştü. Boullion, İzmir'de konuşulmayan bir sorun için görüşmeleri uzatmanın uygun olmayacağını, konuyla ilgili olarak gerek Mudanya'da gerekse Paris'te çalışacağını vaat etti⁵⁶. Bu gelişmeleri aynı gün telgraf ile başkomutanlığa rapor eden İsmet Paşa'ya, Mustafa Kemal tarafından gönderilen yine 7 Ekim tarihli yanıtta, savaş tutsakları sorunu nedeniyle görüşmeleri uzatmanın uygun olmayacağı ve bu konuda başka girişimlerin yapılabileceği bildirildi⁵⁷.

Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında telgraf yazışmaları devam ederken, T.B.M.M.'de 7 Ekim 1922 öğleden sonra saat 3.40'da başlayan oturumda söz alan Aydın Milletvekili Tahsin Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e, Yunanistan'ın götürmüş olduğu Türklere [sivil] karşılık olarak, İzmir'deki binlerce Rumun neden garnizonlara sevk edilip tutulmadığını, Yunanistan'daki Türk tutuklu ve tutsakları ile takas edilmek yerine, hükümetin bunların vapurlarla ülkeden ayrılmasına neden izin verdiğini sordu. Yusuf Kemal Bey verdiği yanıtta, sadece çocuk ve kadınların gönderildiğini söyledi.

Aynı oturumda heyecanlı konuşmaların yapıldığı da görüldü. Edirne milletvekili Şeref Bey: "... Ben şahsen Büyük Millet Meclisi sıfatıyla size söylüyorum. Ben Trikopis'i öldüreceğim. Siz de beni burada asın. İşte size söylüyorum. Bunu yapmazsam namussuzsun deyin. Burada çıkipta benim evladıma yaptılar, götürdüler, benim yapacağım iş bu. Buradan çıkar çıkmaz İstanbul'a telgraf yazacağım. Benim çocuğumu ve beraber götürülenleri getirmezseniz, ben gidiyorum. Trikopis'i, Diyatietes'i [Diyenis] öldürmeğe gidiyorum... ben kızıyorum niçin ordu İzmir'de durdu?" dedi. Şeref Bey daha sonra Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey

⁵⁵ T.M.M.M.-Gizli Celse Zabıtları, ss. 901-902.

⁵⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Arşiv: A-III-10-6-1, Dosya: 46, Fihrist: 31-2, 31-3, 31-4.

⁵⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Arşiv: A-III-10-6-1, Dosya: 46, Fihrist: 31, 31-1.

ile tartışmaya girince, oturum başkanı bu konudaki tartışmaları yeterli bularak konuşmayı kesti⁵⁸.

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkesi'nde, sivil tutuklular ve savaş tutsakları ile ilgili bir hüküm yoktur. İsmet Paşa'nın, hükümetinin politikasına paralel olarak takastan söz etmeyip, Yunanistan'daki tutuklu ve tutsak tüm Türklerin, ateşkesin imzalanmasından hemen sonra geri verilmesini istemesi, İtilaf temsilcilerinin konuya yeterince ilgi göstermemesi ve Türk tarafının görüşmeleri bu yüzden uzatmak istememesi nedeniyle, Mudanya'da çözümlenemedi.

5. Lozan Konferansı'nda Durum

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı'nda, konuyla "**Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu**" ilgileniyordu. Türk delegasyonunun verdiği rakamlara göre, Doğu Trakya ve Anadolu'dan Yunanistan'a götürülen sivil tutuklular 10.000, savaş tutsakları 10.000 civarında idi⁵⁹. Buna karşılık, Lord Curzon'un Amerikan kaynaklarına dayanarak verdiği ayrıntılı bir istatistiğe göre, Yunanlıların elinde 3.800'ü sivil tutuklu, 10.000'i savaş tutsağı olmak üzere 13.800, Türklerin elinde ise 30.000 Yunan savaş tutsağı vardı⁶⁰. Komisyonun 1 Aralık 1922 Cuma günü oturumunda açıklanan Türk tezi- ne göre, Yunan Ordusu'nca alınıp zorla Yunanistan'a götürülen sivil tutuklular hemen serbest bırakılmalı idi. Türk Orduları Yunanistan toprakları içinde hareket yapmadığından, elinde sivil Yunan tutukluları yoktu. Bu nedenle Türk sivil tutukluların hemen serbest bırakılması karşılığında, Türkiye'nin karşılık vermesi de gerekmiyordu. Türk savaş tutsaklarının da, gecikmeden serbest bırakılmasını isteyen Türk delegasyonu, Yunan savaş tutsaklarının ancak barış yapıldıktan sonra geri verilebileceğini, fakat Yunanistan Türk tutsaklarını geri vererek iyi niyetini gösterirse, T.B.M.M.'nin barış antlaşması yapılmadan önce Yunan tutsaklarını serbest bırakmayı düşünebileceğini bildirdi⁶¹. Daha

⁵⁸ T.B.M.M.-Gizli Celse Zabıtları, ss. 904-907.

⁵⁹ Bıyıklıoğlu, 1955, s. 503.

⁶⁰ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri 21-23 Mayıs 1986 Bildirileri*, Ankara, 1986, s. 252; T.I.H-İdari Faaliyetler, S. 559'da verilen tabloda, çeşitli savaşlarda Yunanlılarca tutsak edilen Türk askerlerinin dokümü şöyle yapılmıştır: Gediz ve öncesi savaşları 187, Birinci İnönü 11, İkinci İnönü 76, Kutahya-Eskişehir 320, Sakarya 415, Büyük Taarruz ve takip hareketinde 101 olmak üzere toplam 1112 (1110) kişi. Ancak, Yunan Ordusu'nun düzenli orduya geçilmeden önce, Kuva-yı Milliye müfrezeleri ile yaptığı savaşlarda ve Trakya'da 20 Temmuz 1920'de başlayan Yunan istilası sırasında aldığı tutsaklar düşünülecek olursa rakam büyüyecektir.

⁶¹ Meray, 1969, s. 121.

sonra Yunanistan adına konuşan Venizelos, Türk savaş tutsaklarının Yunanistan tarafından hemen, buna karşılık Türkiye'nin Yunan savaş tutsaklarını barış antlaşmasının yapılmasından sonra geri vermesini öngören Türk tezini kabul etmediğini bildirdi. Yunanistan'a göre, iki tarafın elindeki savaş tutsakları karşılıklı olarak ve eşit sayıda takas edilmeli idi. Tarafların görüşlerini açıklamasından sonra Komisyon, savaş tutsakları ve sivillerin geri verilmesini içine almak üzere, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi sorununun konferansa katılan üç büyük devletle, Türkiye ve Yunanistan devletlerinin birer temsilcilerinden oluşan bir alt komisyona havale edilmesini önerdi. Bu alt komisyonun başkanlığını bir İtalyan delegesi yapacaktı. Daha sonra bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'in dinlenmesine ve yararlı göreceği kanıtları toplamasına karar verildi⁶². Çalışmalarına başlayan alt komisyon, öncelikle sivil tutuklular sorununu çözümlmeye çalıştı. Alt komisyon başkanı Montagna'nın, 8 Ocak 1923'de Lord Curzon'a sunduğu bir rapora göre Yunanistan, Anadolu ve Trakya'dan götürdüğü sivil tutukluları İzmir ve İstanbul'da T.M.M.M. Hükümeti'ne teslim edecek, buna karşılık Türkiye Yunan uyruğundaki sivil tutukluları Yunanistan'a verecekti. Sivil tutukluların takasında, tarafların verdiği çizelgeler⁶³ esas alınacaktı. Takas işlemini denetlemek üzere, birer Türk ve Yunan temsilcisinin katılacağı üç üyeden kurulu uluslararası bir Kızılhaç komisyonu kurulacak⁶⁴, tarafların verdiği listelerde adları örtüşmeyen kimseler araştırılacaktı. Sivil tutukluların takası, antlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra başlayacak, iki hafta sonra ise bitecekti⁶⁵.

Daha sonra alt komisyon, savaş tutsaklarının takas edilmesi sorununu çözümlledi. T.B.M.M. Hükümeti, Anadolu'daki savaşın sonucuna dayanarak, Yunanistan'ın elinde

⁶² Meray, 1969, s. 122 ve 126.

⁶³ Yunanistan'ın elindeki sivil tutukluların sayısı, devamlı tartışma konusu olmuştur. Meray, 1969, ss. 333-334'de, alt komisyon başkanı Montagna Lord Curzon'a sunduğu 8 Ocak 1923 tarihli raporda, bunların sayısı 4.000 olarak gösterilmiştir. Meray, 1969, s. 329'da, Türk delegasyonu bu sayıya iltiraz ederek 9.595'i erkek, 251'i kadın, 11'i çocuk olmak üzere toplam, 9857 sivil tutuklu olduğunu belirtti. Meray, 1970, s. 293'de, alt komisyon başkanı Montagna'nın, hem Türk hem de Yunan Hükümeti'nin izlemesi gereken en iyi yolun, sivil tutukluların isimlerini gösteren çizelgeler düzenlenmesi gerektiğini ifade etti. Türk delegasyonundan söz alan Rıza Nur Bey, 3407 Türk tutuklunun isimlerini kapsayan bir listenin eline ulaştığını, bu liste Montagna'ya daha önce verilen listeye eklenince, bunların toplamının 5400'e çıktığını söylemiştir.

⁶⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Mart 1923; **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mart 1923; **Yenigün**, 28 Mart 1923'de, komisyonun Türk üyesi önce Muzaffer Bey'di. Daha sonra yerine Ömer Lütfü Bey geçti. **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Mart 1923 ve **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mart 1923'de, komisyonun yabancı üyesi önceleri Mösyo Sode-man iken, daha sonra aynı görevi doktor Paz yürüttü.

⁶⁵ Meray, 1969, ss. 333-334 ve 380-381.

bulunan tüm savaş tutsaklarının takas yapılmaksızın geri verilmesinde ısrarcı oldu ise de, Yunanistan ve müttefiklerin ısrarı üzerine, pek fazla ileri gitmeyi uygun bulmadı. Sonuçta, 30 Ocak 1923'te imzalanan bir sözleşmeye göre, sivil tutukluların takasının tamamlanmasından sonra en çok onbeş gün içinde Yunanistan, elindeki bütün savaş tutsaklarını İzmir'de geri verecek, karşılığında Türkiye eşit sayıda savaş tutsağını (subaya karşılık subay, ere karşılık er), Türk tutsaklarını getiren Yunan gemileri ile ülkelerine geri gönderecekti. Türkiye'nin elinde arta kalan Yunan savaş tutsakları, barış antlaşmasının imzalanmasından sonraki üç hafta içinde Yunanistan'a teslim edilecek, sivil tutukluların takasını denetleyecek uluslararası Kızılhaç komisyonu, savaş tutsaklarının takas edilmesi işini de yürütecekti⁶⁶.

6. Gelişmelerle Takasın Yapılması

İstanbul basını 31 Ocak'ta "*takas antlaşması imza edildi*" başlığını atarak, sözleşmeyi İstanbullulara duyururken⁶⁷, Ankara basını 16 Şubat 1923'de sözleşmenin tam metnini yayımlıyordu⁶⁸. Sözleşmenin imzalanmasından bir hafta sonra, takası kontrol etmek üzere Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'ndan on üye Atina'ya geldi⁶⁹. Aynı günlerde Kızılhaç komisyonundan bir memur ve Hilal-i Ahmer'den bazı yetkililerin İzmir'e gelmesi beklenmekte idi⁷⁰. Bunların, 14 Şubat 1923'de İstanbul'dan İzmir'e hareket ettikleri haber alındı. Hilal-i Ahmer Tutsaklar Bürosu Müdürü Muzaffer Bey de, tutuklu ve tutsakların takasını kontrol etmek üzere Atina'ya gitmek ve orada bulunan Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'ndan iki üye ve Yunan Kızılhaç'ından Dokarakis'e katılmak amacıyla, İstanbul'da hazırlıklara başladı⁷¹.

30 Ocak 1923 sözleşmesi gereğince, kurulması gereken denetleme komisyonları oluşurken, takasın yapılacağı Urla-Klizman ve İzmir'de, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'yle, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılan hazırlıklar yoğun şekilde devam etmekte idi. Hilal-i Ahmer tutuklu ve tutsakların sağlık gereksinimlerini karşılamak üzere Urla'da 25 yataklı bir hastane kurdu⁷² ve gelenlerin sterilize edileceği Kliz-

⁶⁶ Meray, 1970, ss. 309-311.

⁶⁷ İkdâm, 31 Ocak 1923.

⁶⁸ Yenigün, 16 Şubat 1923.

⁶⁹ Yenigün, 11 Şubat 1923. Anadolu Ajansı'nın Atina'dan gelen 7 Şubat 1923 tarihli telgrafından.

⁷⁰ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 12 Şubat 1923.

⁷¹ Yenigün, 16 Şubat 1923.

⁷² Tanin, 11 Şubat 1923.

man Karantinası'nın⁷³ tüm eksiklikleri giderildi. Muavenet-i İctimaiye Vekaleti, gereken tıbbi hazırlıkları yapmak için Tefvik ve Adil Beyleri bakteriyolog, Mahmut, Mazhar ve Sezai Beyleri doktor, Recep Bey'i eczacı, Bedri Bey'i de sağlık memuru olarak karantina-da görevlendirdi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti de Ali Bey'i sağlık memuru olarak Klizman'a gönderdi. Öte yandan Karantinaya ilk parti olarak 1500 battaniye, 400 hasır, bol miktarda yatak ve yorgan, sayısız çamaşır yanında, 1500 kıyie fasulye, 40 çuval un, 10 çuval pirinç, 10 sandık süt ve ısınmak için yeterli miktarda odun, kömür, ayrıca çay, kahve ve şeker gönderildi. Bu hazırlıklar sağlık müfettişi Sadrettin Bey tarafından düzenlenip yürütölmekte idi⁷⁴. Sağlıkla ilgili bu hazırlıklar yanında, Klizman'da bir telgraf bürosu açıldı, tutsakların isimlerini öğrenmek, neden tutsak düştüklerini belirlemek için bir komiser, üç polisten oluşan bir kimlik inceleme kalemı oluşturuldu⁷⁵. Muavenet-i İctimaiye Vekaleti, sivil tutukluların gereksinimlerinin karşılanması için, ilk parti olarak İzmir'e gönderdiği paranın (5000 lira), 1000 lirası Urla'ya gönderildi⁷⁶. Klizman'da iki günlük karantina sürelerine geçirdikten sonra tutsaklar, vapur ve römorkörlerin çekeceği mavnalarla, İzmir'deki 400 kişilik Bellavista (Alsancak-Gündoğdu) Misafirhanesi'ne getirilecek, burada bir süre dinlendirildikten sonra memleketlerine gönderileceklerdi. Sağlık memurları misafirhaneyi fenni olarak temizlemişler⁷⁷, Hilal-i Ahmer Cemiyeti de buranın giderlerini karşılamak amacıyla 10000 lira ayırmıştı⁷⁸.

Bütün hazırlıkların tamamlandığı Urla'da 21 Şubat 1923'de, Yunanistan'dan gelecek ilk tutuklu kafilesi beklenmekte idi. Gelecek olanlara karşılık Yunanistan'a teslim edilecek ve aralarında kadınların da bulunduğu Yunan tutuklularından bir grup, İzmir'e getirilerek çeşitli misafirhanelere yerleştirildi⁷⁹. Hilal-i Ahmer Cemiyeti genel merkezi, Atina'ya giden tutsaklar bürosu müdürü Muzaffer Bey'e gönderdiği bir telgrafta, tutukluların hareket gününü bildirmesini istedi⁸⁰. Uluslararası Kızılhaç Komisyonu üyesi doktor

⁷³ Bu karantina İzmir-Urla asfaltı üzerindeki iskele mevkiinde, Urla Devlet Hastanesi'nin bulunduğu ada üzerindedir. Bina bakımlı olup yetkililerden aldığımız bilgiye göre, son olarak 1971 yılında Türk hacılarda görölen kolera salgını sırasında kullanılmıştır.

⁷⁴ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 14 Şubat 1923; Yenigün, 23 Şubat 1923.

⁷⁵ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 23 Şubat 1923.

⁷⁶ Tanin, 11 Şubat 1923.

⁷⁷ Yenigün, 23 Şubat 1923.

⁷⁸ Hakimiyet-i Milliye, 18 Mart 1923.

⁷⁹ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 23 Şubat 1923.

⁸⁰ Yenigün, 25 Şubat 1923.

Şatsman'ın⁸¹ takasa nezaret etmek üzere İzmir'e hareket ettiği bildirildi⁸². Aynı Komisyon'un İstanbul temsilcisi Mösyö Börniye tarafından Hilal-i Ahmer'e iletilen haberde, 4000 kişiden oluşan ilk tutuklu kafilesinin, 27 Şubat'ta Pire'den hareket edeceği yazılı idi⁸³. Anadolu Ajansı'nın Atina telsizinden aldığı bilgi de, Mösyö Börniye'yi doğrular nitelikte idi⁸⁴. Ancak 1 Mart 1923'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvuran mösyö Börniye, Yunanlıların son dakikada bir zorluk çıkardıklarını ve Türk tutukluların hareketine engel olduklarını açıkladı. Gerek Mösyö Börniye gerekse Hilal-i Ahmer tarafından, İstanbul'daki Yunan Kızılhaç memuru Mösyö Payzer'e başvurularak bilgi istendi ise de, Payzer bu konuda bilgisi olmadığını söylediği için, hareketin sebebini anlamak mümkün olmadı⁸⁵. Yunan Kızılhaç'ının yayımladığı bir bildiri hareketin sebebini aydınlatırken, Türk kamuoyunu büyük hayal kırıklığına uğrattı. Bildiride: Pontus Rumlarının tehcirine devam edilmesinin, Türkiye ile Yunanistan arasında halledilmesi gereken bir konu olduğu, Türk tutukluların bu yüzden teslim edilmediği açıklanıyordu⁸⁶. Bu bildiriyi takiben Yunanistan Dışişleri Bakanı Aleksandiris, Türkiye'yi Pontuslu Hristiyanları surmekle suçlayarak, İtilaf Devletleri katında protesto ediyor, bu yüzden sivil tutuklular ve savaş tutsakları ile dolu olarak hareket eden vapurun Pire'ye dönmesini sağladıklarını ve Türkiye tarafından artık tehcir yapılmayacağına ilişkin güvence verildiği zaman, takasın başlayacağını açıklıyordu⁸⁷. Yunanistan, anlaşmazlık çözümleninceye kadar Pire'ye dönen vapurdaki sivil tutukluların Girit'te kalmasına, savaş tutsaklarının ise Pire ve Atina kışlarına dağıtılmasına karar verdi⁸⁸. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'na başvurarak, Türk tutuklu ve tutsaklarının biran evvel teslimini istedi. Komisyon verdiği yanıtta, 30 Ocak 1923 tarihli sözleşmenin uygulanması için Yunan Hükümeti katında girişimde bulunacağını bildirdi⁸⁹. Komisyon'un yaptığı başvuruyu yanıt-

⁸¹ Ahenk, 9 Ocak 1921'de. Doktor Şatsman, Uluslararası Kızılhaç Komisyonu tarafından, Yunanistan'da bulunan Türk tutsaklarının durumunu incelemekle görevlendirilmiş ve Atina ya giderek görevini yapmaya başlamıştı.

⁸² Yenigün, 25 Şubat 1923.

⁸³ Yenigün, 27 Şubat 1923; Yenigün, 13 Şubat 1923'de, Gazetenin muhabiri Şükrü'den 12 Şubat'ta İstanbul'a gelen telgrafta, ilk sivil tutuklu kafilesinin Hanya'dan Türkiye'ye hareket ettiği belirtiliyorsa da, olayların gelişimi bu bilgiyi doğrulamadı.

⁸⁴ Yenigün, 28 Şubat 1923.

⁸⁵ Yenigün, 4 Mart 1923, Anadolu Ajansı'nın, 2 Mart 1923 tarihli telgrafından.

⁸⁶ Yenigün, 4 Mart 1923.

⁸⁷ Yenigün, 4 Mart 1923, Anadolu Ajansı'nın, Atina'dan (t.h.r.) Ajansı'na bildirilirken aldığı bilgiyi aktardığı 2 Mart 1923 tarihli telgrafından; Hakimiyet-i Milliye, 9 Mart 1923; Yenigün, 6 Mart 1923.

⁸⁸ Yenigün, 6 Mart 1923.

⁸⁹ Yenigün, 5 Mart 1923.

layan Yunan Dışişleri Bakanı Aleksandiris, Pontus tehcirine son verilmedikçe takasın yapılmayacağına ilişkin bilinen görüşlerini tekrarlayınca⁹⁰, Komisyon, takasın Pontus tehciriyle ilgili olmadığını belirterek, Yunanistan'ı ilgili devletler katında protesto etti⁹¹.

Yunanistan'ın ilgili sözleşme hükümlerine aykırı hareket etmesine, T.B.M.M. Hükümeti'nin tepkisi sert fakat temkinli oldu. Hükümet öncelikle, takas için Urla İskeleyi'nde bekleyen Yunan tutuklu ve tutsaklarını geldikleri tutsak garnizonlarına geri gönderdi⁹². Hariciye Vekaleti 5 Mart'ta İstanbul'daki İtilaf komiserlerine bir nota vererek, Hilal-i Ahmer'in Atina'daki Yunan Kızılhaçı'ndan aldığı bir haberle takasın başlatılmadığının öğrenildiği, Türk Hükümeti'nin şimdiye kadar Yunan Hükümeti'nin bu kararından resmen haberdar edilmediği ve bu uygulamanın Lozan'da imzalanan sözleşmeye aykırı olduğunu belirterek Yunanistan'ı protesto etti⁹³. Yunanistan bu protestoya resmen yanıt vermemekle birlikte, çıkardığı haberlerle Türkiye'deki Yunan tutsaklarına kötü davranıldığını yaymaya başladı. Yunan basınının da bu konuda hükümetini desteklemesi, Türk basınının sertleşmesine⁹⁴ ve Türkiye'de bulunan Yunan tutsaklarının durumlarının iyi olduğunu anlatan uzun makaleler yayımlamasına neden oldu⁹⁵. Uluslararası Kızılhaç Komisyonu ve uluslararası yardım kuruluşları, Yunan Hükümeti ve basınının iddialarını araştırmak üzere harekete geçti. 11 Mart 1923'de, Tutsak Genel Karargahı Komutanı Keramet'in ve Batı Cephesi Sağlık Müfettişi Halit Bey'le birlikte, Aydın'daki tutsak garnizonlarını gezen Uluslararası Kızılhaç Komisyonu üyesi Koeno, inceleme sonu-

⁹⁰ **Yenigün**, 8 Mart 1923 Anadolu Ajansı'nın Bordo telsizinden aldığı, bilgiyi aktardığı 7 Mart 1923 tarihli telgrafından.

⁹¹ **Yenigün**, 8 Mart 1923; **Yenigün**, 9 Mart 1923.

⁹² **Hakimiyet-i Milliye**; **Yenigün**, 6 Mart 1923.

⁹³ **Yenigün**, 11 Mart 1923.

⁹⁴ **Yenigün**, 6 Mart 1923'te, 4 Mart 1923 tarihli İstanbul gazetelerinin birinin Yunanlıların Türk tutsaklarını göndermemesine misilleme olmak üzere, İstanbul'daki Rumların toptan ve vakit kaybetmeden Anadolu'ya tehcir edilmesi gerektiğinin yazıldığı belirtilmektedir.

⁹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**; **Yenigün**, 13 Mart 1923'de, Erzincan Tutsak Garnizonu'ndan Utosis Vapuru tutsaklarından birinci kaptan Andrea Feranditos, birinci makinist Dimitri Manolisan, ikinci kaptan Petro Balika, tüccarandan Matyatos, Uranya Vapuru sahibi Nikolaki Valsamaki, birinci makinist Dikil Pamondalis, üçüncü kaptan Penayi Frankopulos, ikinci makinist Kostı Hrisaki, yolcu Mihal Zervas, tüccarandan Yani Kıryakidis, Uranya Vapuru makinisti Dimitri Mihaliçanos, İstavri Kaptanidis, Haralambos Tutturidi, Totur Zergos, Uranya Vapuru ikinci makinisti Tatos Ayvanı, Utosis Vapuru tüccarlarından Dimitri Lagantopulos, madam Sofia Romanos imzalı bildiride, Yunan gazetelerinin bu tür asılsız iddialarının kamuoyunu incittiği, bunların gazeteci safsatalarından başka bir şey olmadığı belirtildikten sonra, Erzincan Mevki Komutanı Yarbay Halis Bey ve tüm Türk ulusuna teşekkür edilmekte idi. Öte yandan bu sorun patlak vermeden önce de, Yunan tutsakları durumlarından memnun olduklarını belirtmişlerdi. Bu konuda, İzmir-Ahmetli'deki Altıncı İnşaat Taburu'nun Komutanlığın'a hitaben verdikleri teşekkürname için bkz. **Yenigün**, 19 Şubat 1923.

cunda Yunan tutsaklarına özenle bakıldığını, dinlenme ve maaşlarının temin edildiğini anlayarak, memnun ve müteşekkik olarak İzmir'e döndü⁹⁶. Öte yandan Amerika Yakın-Doğu Yardım Komisyonu'ndan bayan Blank, Kayseri-Talas Tutsak Garnizonları'nda bulunan Yunan tutsaklarının durumlarını incelemek üzere hükümete başvurdu. Verilen izin üzerine garnizonu gezen Bayan Blank, Yunan tutsaklarıyla da görüşerek garnizonun düzen, temizlik ve her bakımdan iyi olduğunu gördükten sonra, Milli Savunma Vekaleti'ne memnuniyetini ve teşekkürlerini bildirerek, gördüklerini düşmanca propaganda-lara karşı tüm dünyaya ilan edeceğini duyurdu⁹⁷.

Yunanistan'ın Pontus tehcirini sebep göstererek, Türk tutuklu ve tutsakları serbest bırakmaması, ve daha sonra Yunan savaş tutsaklarına kötü davranıldığı iddialarını ortaya atmasının ardında: Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, "*Pontus Hristiyanları katl ediliyor*" bahanesiyle, büyük devletlerin Haçlı ruhunu diriltmeye çalışması yatmaktaydı. Amaç, dünya kamuoyuna Türkiye'yi uzlaşmaz göstererek yalnız bırakmak ve takası bir Türk-Yunan "*konusu*" olmaktan çıkararak, bir Türkiye-buyuk devletler "*sorunu*" haline getirmektir. Nitekim, Milletler Cemiyeti Meclisi'ndeki İngiliz temsilcisi Lord Robert Cecil'in, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunun Milletler Cemiyeti Meclisi'nde tartışılmasını teklif etmesi, düşüncemizi doğrular niteliktedir⁹⁸. Ancak, uluslararası düzeyde yetkili kişilerin gözlemleri Yunan iddialarını doğrulamayınca, Yunanistan'ın bu girişimi işe yaramadı.

Yunan Hükümeti, 14 Mart 1923'de yaptığı toplantı sonrasında, Atina'daki İtilaf Devletleri elçilerine, Türk tutukluların hareketine izin verdiğini bildirdi⁹⁹. Yunan Hükümeti'nin bu kararı, İstanbul'daki İspanya Elçiliği tarafından İtilaf komiserlerine bildirildi. Komiserlerin, İstanbul'daki [T.B.M.M.] Hariciye Vekaleti temsilcilğine bilgi vermesi beklenmekle birlikte, durum Türk makamlarına yarı resmî olarak duyurulmuştu¹⁰⁰. Atina'da takası denetlemekle görevli karına komisyondan, 17 Mart'ta Hilal-i Ahmer'e gelen bir telgraf'da: 20 Mart Salı günü iki vapurla (2500) Trakya'lı sivil tutuklunun İs-

⁹⁶ Hakimiyet-i Milliye, 13 Mart 1923.

⁹⁷ Yenigün, 14 Mart 1923; İkdâm, 17 Mart 1923; 23 Mart 1923'de, Kırşehir Tutsak Garnizonu'nu da gezen Bayan Blanks, garnizon hatıra defterine şu satırları yazdı: "*Komutanı Albay İrfan Bey oları, Kırşehir Tutsak Garnizonunu ziyaret ettim. Tutsaklara gösterdiği ve bizzat kendisinin ifade eylediği ihtimam ve sefkatle şahıtlık etmek isterim. Sıhhi durum iyidir. Tutsaklar çok serbestliği sahiptir. Garnizon komutanı en iyi muameleyi bir görev ve vicdan sorunu kabul ediyor.*"

⁹⁸ Yenigün, 5 Mart 1923.

⁹⁹ Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1923; Yenigün, 15 Mart 1923.

¹⁰⁰ Yenigün, 18 Mart 1923.

tanbul'a ve üç vapurla (1700) sivil tutuklunun da, İzmir'e çıkacakları ve bunların aynı gün [17 Mart] Pire'den hareket ettikleri haberi verildi¹⁰¹. Karma komisyonun Türk üyesi Muzafer Bey'in, 18 Mart sabahı Hilal-i Ahmer'e ulaşan ayrı bir telgrafı da, bu bilgiyi doğrular nitelikte idi¹⁰². Bu haber üzerine, İstanbul'da yapılmakta olan hazırlıklar tamamlandı. İstanbul'a gelecek 2300 sivil tutuklu, İzmir'de olduğu gibi önce Tuzla Karantinası'nda temizlenecek, daha sonra İplikhane ve Yıldız Kışlaları'nda ağırılanacaklardı. İstanbul'da kaldıkları süre zarfında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce iase edilecekler, Trakyalı olanlar süratle memleketlerine gönderileceklerdi¹⁰³. Türk tutuklulardan kayıp olanlar hakkında bilgi almak üzere, Atına'dan İstanbul'a gelen Muzafer Bey'in bildirdiğine göre, 17 Mart günü Pire'den ayrılan beş vapurda, 4200 sivil tutuklu ve 14 subay vardı. Kayıp olan 500'den fazla sivil tutuklunun yer ve kimlikleri belirlenmiş olup, bunlar ve bundan sonra belirlenecekler ikinci kafileyi oluşturacaktı¹⁰⁴. 19 Mart'ta Hilal-i Ahmer İzmir merkezine, İstanbul'dan ve Yunanistan'da Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun İzmir üyesi mösyö Sodeman'dan gelen telgrafta, 1700 sivil tutuklunun 20 Mart'ta Klizman İskelesi'ne varacakları bildirilince, vilayet [İzmir] sağlık müdürü Şükrü ve Hilal-i Ahmer üyesi Ömer Lütfü Beyler, 20 Mart sabahı Klizman'a gittiler¹⁰⁵. Heran gelmesi beklenen tutuklular için Hilal-i Ahmer, stoklanmış malzemeye ek olarak, Klizman Karantinası'na 10000 ekmek ile bol miktarda süt, peynir ve zeytin göndermeyi kararlaştırdığı gibi, iki ton çamaşır da yolladı. Öte yandan tutukluların vapurlardan karaya çıkarılmasında kullanılmak üzere, her seferinde 300 kişi taşıyabilen bir deniz motoru temin etti¹⁰⁶. Bu sırada, Pire'den ayrılan vapurların Ege Denizi'nde patlak veren şiddetli fırtına nedeniyle, civar adalardan birinin limanına sığındıkları ve bir iki güne kadar Urla'ya gelebilecekleri haberi, İzmir Hilal-i Ahmeri'ne ulaştı¹⁰⁷. Nihayet 22 Mart öğle üzeri, Kaptan Dimitri yönetimindeki Karolidis Vapuru 14 subay, 63 hasta asker ve 584 sivil tutuklu ile birlikte Klizman'a vardı¹⁰⁸.

¹⁰¹ Yenigün, 19 Mart 1923.

¹⁰² Hakimiyet-i Milliye, 20 Mart 1923.

¹⁰³ İkdâm, 19 Mart 1923.

¹⁰⁴ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 20 Mart 1923.

¹⁰⁵ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 21 Mart 1923.

¹⁰⁶ Hakimiyet-i Milliye, 20 Mart 1923.

¹⁰⁷ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 23 Mart 1923.

¹⁰⁸ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 25 Mart 1923.

Tablo 1. 22 Mart-13 Ağustos Tarihleri Arasında Yunanistan'dan Klizman'a Gelen Türk Tutuklu ve Tutsakları

Geldiği yer	Gelenler		Geldiği Tarih	İndiği Vapur	Sayı
	Subay-Er	Sivil			
1- Klizman ¹	77	584	22 Mart 1923	Karolidis	661
2- Tuzla ²	-	983	23 Mart 1923	Proyonidos	983
3- Tuzla ³	-	937	23 Mart 1923	Tetis	937
4- Tuzla ⁴	-	1113	23 Mart 1923	Kavonidos	1113
5- Klizman ⁵	4	1080	23 Mart 1923	Kefalonya-İtaki	1084
6- Klizman ⁶	886	-	29 Mart 1923	Bogigos	886
7- Klizman ⁷	7053	-	31 Mart 1923	Dört Vapurla	7053
8- Klizman ⁸	740	1	31 Mart 1923	Bir vapurla	741
9- Klizman ⁹	587	-	2 Nisan 1923	Bir vapurla	587
10-Klizman ¹⁰	1181	-	3 Nisan 1923	Epirya	1181
11-Klizman ¹¹	136	-	16 Nisan 1923	Tenisi	136
12-Klizman ¹²	848	20	18 Mayıs 1923	Nersis	868
13-Klizman ¹³	-	830	14 Haziran 1923	Hermes	830
14-Klizman ¹⁴	?	?	13 Ağustos 1923	Bir vapurla	?
Toplam	11512	5547			17059

Kaynaklar: 1. **Hakimiyet-i Milliye**; **Yenigün**, 25 Mart 1923 / 2. **Yenigün**; **İkdam**, 25 Mart 1923 / 3. **Yenigün**; **İkdam**, 25 Mart 1923 / 4. **Yenigün**; **İkdam**, 25 Mart 1923 / 5. **Yenigün**, 25 Mart 1923 / 6. **Hakimiyet-i Milliye**; **Yenigün**; **İkdam**, 1 Nisan 1923'de İzmir Hilal-i Ahmer'inden İstanbul'daki genel merkeze çekilen tegrafta dayanılarak, vapurun isminin "*Polikos*" olduğu yazılmaktadır / 7. **İkdam**, 2 Nisan 1923; **Hakimiyet-i Milliye**; **Tanin**; **Yenigün**, 3 Nisan 1923 / 8. **İkdam**, 4 Nisan 1923 / 9. **İkdam**, 5 Nisan 1923 / 10. **İkdam**, 6 Nisan 1923 / 11. **Tanin**, 17 Nisan 1923 / 12. **Hakimiyet-i Milliye**, **Yenigün**, 23 Mayıs 1923 / 13. **Halk**, 22 Haziran 1923; **Tanin**, 17 Haziran 1923 / 14. **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Ağustos 1923.

Takas başladıktan sonra bazı pürüzler çıktı ise de, bunlar değişik tokuşun seyrini bozmadı.

Tutuklu ve tutsakları Klizman'a getiren Yunan nakliye vapurlarında, Türk düşmanı olarak tanınan Eleftheron Vima Gazetesi muhabiri ile, diğer Yunan gazetelerinde çalışan

muhabirlerin karaya çıkmasına Urla Kaymakamlığı izin vermedi¹⁰⁹. Yunan nakliye vapurlarından Karolidis, Kefalonya ve Itaki, limana girdiklerinde bandra çektilerse de, yapılan uyarı üzerine hemen indirdiler¹¹⁰.

Yunanistan adına casusluk yaptığı bilinen Çakıryani, isim ve kıyafet değiştirerek Türk tutuklu ve tutsakları arasına karışmış, ancak Tuzla'dan İplikhane Kışlası'na nakl edilirken yakalanmıştı¹¹¹.

İlgili sözleşme uyarınca, her iki tarafın tutuklu ve savaş tutsakları hakkında af ilan etmesi gerekiyordu. Yunanistan, mahkum ve takibata uğrayan Türk tutuklu ve tutsakları için af ilan ederek, Türkiye'yi beklemeye başladı. Takası denetlemekle görevli karma komisyon başkanı Miralay Vildbuldes Hilal-i Ahmer'e başvurarak, Yunanlıların Türk Hükümeti af ilan ettikten sonra Türk tutuklu ve tutsaklarını teslim edeceğini bildirince, Hilal-i Ahmer Müdafaa-ı Milliye Vekâleti'nin dikkatini çekmişti. Adı geçen vekâlet 7 Nisan'da, genel af hakkındaki 31 Mart 1923 tarih ve 318 numaralı kanunun bir suretini Hilal-i Ahmer'e göndermiş, Hilal-i Ahmer'ce tercüme edilen metin, o sırada İzmir'de bulunan Vildbuldes'e iletilmişti¹¹².

Karma komisyonda bulunan Yunan temsilci, General Trikopis ile Cafer Tayyar Bey'in takasını teklif etti. Komisyondaki diğer üyeler teklifi olumlu buldukları ve T.B.M.M. Hükümeti katında girişimde bulunmayı kararlaştırdıkları halde, komisyonun Türk üyesi bunu kabul etmedi¹¹³. T.B.M.M. Hükümeti Cafer Tayyar Bey'e karşılık, Yunan generali Kladas'ı¹¹⁴ Yunanistan'a teslim etti¹¹⁵. Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun 1 Nisan'da Atina'ya ulaşan telgrafıyla, Kladas'ın İzmir'den hareket ettiği Yunan Hükümeti'ne bildirilirken¹¹⁶, 30 Mart'ta İzmir'e ulaşan bir haberle, Cafer Tayyar Bey'in de aralarında bulunduğu grubun, 29 Mart akşamı Pire'den ayrıldığı duyuruldu¹¹⁷. Cafer Tayyar Bey, 31 Mart'ta Klizman'a gelen dört vapurun yolcuları arasında idi¹¹⁸. Bir süre İz-

¹⁰⁹ Tanin, 27 Mart 1923.

¹¹⁰ Hakimiyet-i Milliye; Yenigün, 27 Mart 1923.

¹¹¹ İkdâm, 10 Nisan 1923.

¹¹² İkdâm, 8 Nisan 1923. Kanunun tam metni için bkz. Yenigün, 13 Nisan 1923.

¹¹³ Yenigün, 23 Mart 1923.

¹¹⁴ Yenigün, 24 Mayıs 1923'de, Kladas Yunanistan'a gittikten sonra, kolordu komutanlığına tayin edildi. Kırşehir Tutsak Garnizonu'nda bulunduğu süre içinde, sublime pastili içerek kendini zehirlemesinden sonra, tedavi edilerek yaşama döndürülen Kladas'ın, Garnizon Komutanı Albay Arif Bey, karısı Kula ve kızı Doraya hitaben yazmış olduğu veda mektupları için bkz. Aynı gazete.

¹¹⁵ İkdâm, 19 Nisan 1923; Nikolaos Trkopis, *Hatıralarım*, Çev: Ahmet Angın, İstanbul, 1967, s. 104.

¹¹⁶ İkdâm, 3 Nisan 1923.

¹¹⁷ İkdâm, 31 Mart 1923.

¹¹⁸ Hakimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1923; İkdâm, 2 Nisan 1923.

mir'de kalan Cafer Tayyar Bey, 5 Nisan'da İstanbul'a gitti¹¹⁹. Daha sonra T.B.M.M.'ne katılarak Müdefaa-yı Milliye Vekaleti'ne, Yunanistan'da kalan tutuklu ve savaş tutsakları hakkında bir rapor verdi¹²⁰.

Klizman'da karaya çıkan tutuklu ve tutsakların fenni temizliği yapıldıktan sonra, bulaşıcı hastalık taşımayanlar, vapur ve römorkörlerle İzmir'e getirilerek, Hilal-i Ahmer'in kendileri için hazırladığı Bellavista Misafirhanesi'ne yerleştirildiler. Burada bir süre dinlendikten sonra, İzmir çevresinden olanlar memleketlerine gönderilirken, muhtaç durumda olanların Hilal-i Ahmer vasıtaları ile sevk edilmesine çalışıldı¹²¹.

30 Ocak 1923 tarihli sözleşme uyarınca Yunanistan, Trakya ve İstanbul civarında olan sivil tutukluları, İstanbul'da teslim edecekti. 23 Mart sabahı Proyonidos Vapuru'yla Tuzla'ya gelen 983 tutukludan fenni temizliği yapılan 900 kişi, Şirket-i Hayriye'nin 66 numaralı vapuruyla Sırkeci'ye nakl edildikten sonra, gece yarısı özel bir trenle Trakya'ya gönderildi. Geri kalan 83 kişi'den İstanbullu olanlar evlerine, Batı Trakyalı olanlar ise, Ayasofya mevkiindeki barakalara yerleştirildiler. 23 Mart gecesi Tuzla'ya ulaşan Tetis ve Kavonidos nakliye vapurlarından karaya çıkan 2050 tutukludan, 24 Mart akşamına kadar fenni temizlikleri tamamlanan 900 kişi, gece yarısı Şirket-i Hayriye'nin aynı numaralı vapuruyla Sırkeci'ye nakl edildi ve özel bir trenle Trakya'ya sevkleri kararlaştırıldı¹²². 25 Mart'a kadar, iki kfile olarak trenle Trakya'ya sevk edilen tutuklu miktarı 1700 idi. Aynı günün akşamı fenni temizliği tamamlanan 1220 kişi daha [Trakya'ya] sevk edilecekken, 113 kişi İstanbul'da kalacak, İstanbul civarı ve Marmara havzası halkından olan geri kalanlar ise, ilk vasıta ile memleketlerine gönderileceklerdi¹²³. Tutukluların İstanbul'dan Trakya'ya nakilleri zaman zaman sağlıksız koşullarda yapıldı. 25-26 Mart 1923 tarihinde, özel bir trenle İstanbul'dan Uzunköprü'ye nakl edilen 400 tutuklunun, Uzunköprü-Edirne arasındaki yolculuğu hayvan nakline mahsus 40 kişilik vagonlarda yapması, tepkilere neden oldu. Edirne'de yayımlanan Arda Gazetesi olaydan tren kumpanyasını sorumlu tutarak: *"...Kumpanyaya karşı diyecek tek sözümüz var. Türk milleti artık bundan böyle Türklerin parasıyla yaşayan kumpanyalara karşı hadlerini bildirmekte gecikmeyecektir. Kumpanyanın şu münasebetsizliğini haber alan ve Karaağaç karma askeri denetleme komisyonunun emrine aykırı hareket eden şimendifer müdür ve memurlarının adı geçen komisyonca şiddetle protesto edilmiş oldukları haber alınmıştır"* denilmekte idi¹²⁴.

¹¹⁹ İkdâm, 6 Nisan 1923.

¹²⁰ Halk, 10 Temmuz 1923; Yenigün, 23 Nisan 1923.

¹²¹ Hakimiyet-i Milliye, 30 Mart 1923.

¹²² İkdâm, 25 Mart 1923.

¹²³ Yenigün, 27 Mart 1923.

¹²⁴ İkdâm, 1 Nisan 1923. Edirne'de yayımlanan Arda Gazetesi'nden naklen.

Klizman'a çıkan Türk savaş tutsaklarından İstanbul, Trakya ve Marmara Havzası halkından olanlar ise, vapurlarla İstanbul-Tuzla Karantinası'na gönderildiler. 3 Nisan 1923'de Tuzla'ya Sırp bandralı Fethiye gemisiyle, Trakya ve Marmara halkından olup yanlışlıkla İzmir'e sevk edilen 300 sivil tutuklu geldi. Fethiye Vapuru Tuzla'ya gelirken Bandırma ve İzmit'e uğrayarak buralı olanları bıraktı. Tuzla'ya çıkanlar Klizman Karantinası'nda temizlendikleri için yeniden karantinaya alınmadılar¹²⁵. Savaş tutsaklarının takası başladıktan sonra İstanbul Komutanlığı, Trakya ve Marmara havzası halkını Klizman'dan getirmek için seyri sefainin önce Bahri Cedid, daha sonra Ümit ve Gülcemal Vapurları'nı¹²⁶ İzmir'e gönderdi. 4 Nisan'da Tuzla'ya gelen Bahri Cedid Vapuru, 2000'e yakın savaş tutsağı getirdi. Tuzla'da İstanbul Komutanlığı Tutsak Müdürü Binbaşı Hafız Hamdi Bey ve diğer yetkililerce karşılanan tutsaklara, Hilal-i Ahmer'ce gönderilen sıcak yemek dağıldıktan sonra, seyri sefainin Nevasir Vapuru'yla kısım kısım şehre nakilleri ve ilk vasıta ile memleketlerine sevkleri kararlaştırıldı¹²⁷. 1400 tutsak taşıyan seyri sefainin Edremit Vapuru, 9 Nisan'da Tuzla'ya vardı. Yolcuların fenni temizliği yapıldıktan sonra Nevasir vapuruyla önce köprüye, oradan da İplikhane Kışlası'na sevk edileceklerdi¹²⁸. 11 Nisan'da Ümit Vapuru'yla Tuzla'ya gelen tutsaklar temizlendikten sonra, Karadenizli olanlar memleketlerine götürülmek üzere Gülcemal Vapuru'na bindirildi¹²⁹.

Türk tutuklu ve tutsaklarını getiren nakliye gemilerine sözleşme uyarınca, aynı sayıda Yunan tutuklu ve tutsağı bindirilecekti. Yunan tutuklu ve tutsakları takasın yapıldığı Klizman ve İzmir'e getiriliyor¹³⁰, buralarda Yunanistan'dan gelecek olan Türk tutuklu ve tutsaklarının yerleştirileceği misafirhanelerde konaklıyorlardı. 12 Nisana kadar, Yunanistan'a teslim edilen savaş tutsaklarının sayısı, 4000'e yakındı¹³¹. Yunan nakliye gemileri Yunan tutuklu ve tutsaklarını Atina ve Pire'ye götürdüler. Anadolu'dan Atina'ya ilk tutsak kafilesi 2 Nisan'da ulaştı¹³². Bunlar karaya çıkmadan önce, fenni temizlikten geçtiler¹³³. Türkiye'den Atina'ya ulaşan son tutsak kafilesinde ise, 2800 kişi vardı¹³⁴.

¹²⁵ İkdâm, 4 Nisan 1923.

¹²⁶ İkdâm, 6 Nisan 1923.

¹²⁷ İkdâm, 5 Nisan 1923.

¹²⁸ İkdâm, 10 Nisan 1923; Yenigün, 11 Nisan 1923.

¹²⁹ İkdâm, 13 Nisan 1923.

¹³⁰ Yenigün, 10 Nisan 1923.

¹³¹ Hakimiyet-i Milliye, 13 Nisan 1923.

¹³² Yenigün, 5 Nisan 1923'te, Anadolu Ajansı'nın, Atina'dan Havas Router'e verdiği bılığden aktardığına göre.

¹³³ İkdâm, 3 Nisan 1923'te, 1 Nisan akşamı Pire'ye ulaşan 540 Yunan tutuklusunu, Saint George Karantinası'nda temizlendiler.

¹³⁴ Yenigün, 15 Nisan 1923.

Mayıs ayı başında İstanbul'a gelen karma komisyon başkanı Vildbuldes, Yunanistan'daki Türk tutuklu ve tutsakların, araştırılan kayıplar dışında Türkiye'ye teslim edildiğini, Türkiye'nin aynı sayıda Yunan tutuklu ve tutsağını Yunanistan'a teslim ettiğini, Anadolu'da birkaç bin Yunan tutsağı kaldığını, sözleşme gereği bunların barış antlaşmasının imzasından sonra geri verileceğini söyledi¹³⁵. Türkiye'de kalan Yunan savaş tutsaklarının durumları Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'na sürekli incelendi. Kızılhaç yetkilileri yapılan denetlemelerden memnun ayrıldılar¹³⁶. Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, antlaşmanın T.B.M.M.'nce onaylanmasını beklemeden, 5 Ağustos'tan itibaren Yunan tutsaklarını teslim etmeğe başladı¹³⁷. Yunan halkı tutsaklarını iyi karşılamazken,¹³⁸ ihtilal hükümeti yumuşak davrandı. Nisan ayı başında Atina'ya gelen 1000 kadar tutsağı, ihtilal hükümeti adına karşılayan Albay Plastiras tutsaklara yaptığı konuşmada eski hükümetin kurbanı olduklarını ve durumlarını düzeltereklerini söyledi¹³⁹.

Takas tamamen bittiği için, İzmir'deki Kızılhaç komisyonu üyesi Doktor Paz, eylül ayı ortalarında İzmir'den ayrıldı¹⁴⁰. Böylece, Türk-Yunan savaşının miras bıraktığı önemli bir sorun çözümlenmiş oldu.

¹³⁵ Yenigün, 3 Mayıs 1923.

¹³⁶ Hakimiyet-i Milliye, 15 Haziran 1923; Hakimiyet-i Milliye, 23 Temmuz 1923; Yenigün, 24 Temmuz 1923'de, yapılan denetlemelerden sonra Burner, Burk ve Hard'dan oluşan Kızılhaç komisyonunun, Müdafaa-yı Milliye Vekili Kazım Paşa'ya çektiği telgrafta: "Yunan savaş tutsaklarının durumunu incelemekle görevli komisyonumuza gösterilen kolaylıktan dolayı teşekkür ve adı geçen tutsakların durumu hakkında iyi duygularla donmekte olduğumuzu arz ederiz" denilmekte idi.

¹³⁷ Tanin, 5 Ağustos 1923.

¹³⁸ Trikopis, ss. 105-107.

¹³⁹ İkdâm, 6 Nisan 1923.

¹⁴⁰ Hakimiyet-i Milliye, 17 Eylül 1923.